БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

15

1892 - 1921 - 1948

СОФИЯ
2019

Годишникът **НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА** публикува статии и съобщения за монети, монетни съкровища, печати, монетовидни и епиграфски паметници от фондовете на обществени и частни колекции (у нас и в чужбина), както и от археологически разкопки в България. На страниците на изданието се обнародват и обзорни, тематични и проблемни статии в областта на античната и средновековна нумизматика и сфрагистика, на античната и средновековна епиграфика и на сродна с тях проблематика от областта на археологията и изворознанието.

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

Ръкописи

Приемат се материали, които не са публикувани (или дадени за печат) в друго издание. Текстовете да са във файлов формат **.doc, .rtf, .odt,** набран само с UNICODE шрифт, придружен с отпечатано копие на материала, обем до 20 стандартни страници (до ок. 70 хил. знака), вкл. резюме на български език, цитирана литература и списък на образите. Редколегията на годишника не поема ангажимента за стиловата редакция на авторските текстове, а следи единствено за тяхната научна, граматическа и правописна коректност. Стилът на всеки материал носи облика на своя автор.

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от двама рецензенти.

Илюстрации

1. Чертежите и рисунките ще са в текстово тяло и трябва да бъдат съобразени с наборно поле (120×200 мм). Снимките на монети, печати и монетовидни паметници ще се композират в отделни табла в края на тома. Размерът на всяко табло трябва да е съобразен с наборното поле (120×200 мм).

2. Снимки

Предпочитат се високо качествени черно-бели изображения върху бял фон, фотокопирани на гланцова хартия. Върху лицето не трябва да има надписи. Посочват се номера на образа и ориентацията му, ако има нужда.

Сканираните образи трябва да бъдат с реална (оптическа) резолюция не по-малка от 300 точки на инч (*300 dpi*). Приемат се само следните файлови формати за образите: .jpg, .tif, .eps, .psd.

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY REVIEW publishes articles and contributions about coins, coin hoards, seals, coin-like and epigraphic artifacts from the depots of public and private collections in Bulgaria or abroad, as well as from archaeological investigation in Bulgaria. The REVIEW pages are available also for survey, topical, and discussion works in the field of Classical and Medieval Numismatics and Sphragistics, Classical and Medieval Epigraphy, and all related problems in the field of archaeology and written sources.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Manuscripts

We accept works that have not been published or given to print to another edition. Manuscript is delivered in **.doc, .rtf, odf** file format only, together with a hard copy. Use UNICODE fonts only. The paper should not exceed the length of 20 standard pages (ca. 70 000 characters) including summary in Bulgarian, bibliography and list of illustrations. The editorial board does not take any responsibility for stylistic editing on the text and will follow only the scientific correctness, the grammar and the spelling. The style of each paper reflects the author's view and opinion.

All papers go through an external peer-review process.

Illustrations

1.All the plans and drawings are inserted into the text and should fit the margins of 120×200 mm. The **photographs** of coins, stamp seals and coin-like finds will be composed in a body at the end of the volume and the size of this body should fit the margins of 120×200 mm.

2.Photographs

Black-and-white high quality images on a white background, photocopied on a glossy paper. No inscriptions should be put on the front side. The number of the figure and the orientation have to be indicated if needed. The scanned images should have real resolution more than 300 dpi. Only following file formats are accepted: .jpg, .tif, .eps, .psd.

© 2019 Национален археологически институт с музей при БАН (*издател*)
© 2019 National Institute of Archaeology with Museum in BAS (*publisher*)
ISSN 1312-5532 (print), ISSN 2603-3275 (online)

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY WITH MUSEUM

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY and EPIGRAPHY

15

1892 - 1921 - 1948

SOFIA
2019

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENTS

НУМИЗМАТИКА
NUMISMATICS

Боряна РУСЕВА 1
Кому принадлежи емисията нискономинален бронз с типовете кон в галоп надясно/кипселе – на жителите на Бизанте или на *„владетеля на приморските области“* Севт II
Boryana Russeva
To whom belongs the emission of small denomination bronze of the types of *galloping horse to right/ kypsele* – to the inhabitants of Bizante or to the “the ruler of the coastal regions” Seuthes II?

Боряна РУСЕВА 13
Златните и сребърни александровки, сечени в град Кара, Северна Месопотамия, под контрола на Филип III Аридей, Антигон Монофталм и Деметрий Полиоркет
Boryana Russeva
Golden and silver Alexanders struck in the town of Carrhae – Northern Mesopotamia under the control of Philip III Archidaeus, Antigonus Monophtalmus and Demetrius Poliorcetes

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА 23
Ранните монети в голямото сребърно съкровище от Сердика
Dochka Vladimirova-Aladzhova
The early coins of the large silver hoard from Serdica

Мирослава ДОТКОВА 39
Монетно съкровище (II – III в.) от Старо село, Сливенско
Miroslava Dotkova
Coin hoard (2nd – 3rd c.) from Staro Selo, Sliven region

Константи ДОЧЕВ 57
Неизвестни медни български монети от края на XIV в.
Konstantin Dochev
Unknown Bulgarian copper coins from the late 14th century

Владимир ОВЧАРОВ 67
Контрамаркираните грошове в монетната циркулация / на Добруджанското деспотство

Vladimir Ovcharov
Contamarked groshen in money circulation of the Despotate of Dobrudzha

Невян МИТЕВ, Драгомир ГЕОРГИЕВ 81
Куартинг на Сигизмунд I Люксембургски (1387 – 1437) от района на Провадия
Nevyan Mitev, Dragomir Georgiev
Quarting of Sigismund I of Luxembourg (1387 – 1437) from the region of Provadia

Владимир ПЕНЧЕВ 85
Част от колективна находка с турски акчета от XV – началото на XVI в., намерена в землището на с. Душево, Севлиевско
Vladimir Penchev
Portion of a hoard containing Turkish akçe from the 15th – early 16th c. found in the area of Dushevo village, Sevlievo region

Владимир ПЕНЧЕВ 89
Част от колективна монетна находка със сребърни западноевропейски флорини (гулдени) от XVII в., от фонда на Националния исторически музей – София
Vladimir Penchev
Portion of a hoard containing silver Western European florins (guldens) from the 17th c. from the depot of the National Museum of History – Sofia

Владимир ПЕНЧЕВ 93
Част от съкровище със златни монети от втората половина на XIX – началото на XX век, намерено в околностите на Рилския манастир
Vladimir Penchev
Portion of a golden coins hoard from the second half of the 19th – early 20th c. found in the vicinities of Rila Monastery

СФРАГИСТИКА
SIGILLOGRAPHY

Женя ЖЕКОВА 103
Варварските нашествия в провинция Втора Мизия според данните на сфрагистиката
Zhenya Zhekova
The Barbarian raids to the Province of Moesia Secunda according to sphragistic data

Живко АЛАДЖОВ 121
Залезът на крепостта Маркели по сфрагистични данни
Zhivko Aladzhov
Decline of the Markeli Fortress on sphragistic data

Филип ПЕТРУНОВ 127
Оловен печат на Ирина Палеологина от средновековния град Лютица
Philip Petrunov
Lead seal of Irene Palaiologan from the Medieval town of Lyutitsa

ЕПИГРАФИКА
EPYGRAPHY

Metodi MANOV, Gabriel TALMAȚCHI, Gabriel CUSTUREA 133
New lead sling bullets with inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ and ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ found in Dobrudja (in Romania and Bulgaria)
Методи Манов, Габриел Талмацки, Габриел Кустуря
Нови оловни тежести за прашка с надписи ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ и ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ,
намерени в Добруджа (в Румъния и България)

Красимира КАРАДИМИТРОВА 157
Посветителен надпис, намерен близо до с. Бресте, Плевенско
Krassimira Karadimitrova
Dedicative inscription found in region of the Breste village, Pleven region

Катерина ВЕНЕДИКОВА 165
Изображение на ръка в епиграфските паметници
Katerina Venedikova
Images of a hand on the epigraphic monuments

VARIA

Красимир Т. КРЪСТЕВ 185
Отново за полските монети от 3 гроша и техните подражания или имитации (право на отговор)
Krasimir Krastev
Again about the 3 grosh coins and their imitations (right of reply)

Бисера ТОМОВА 191
Реликвиар от Възраждането във фонда на Националния археологически институт с музей

Bisera Tomova
Reliquary from the Revival Period from the depot of NIAM – BAS

Илиян ПЕТРАКИЕВ 195
Капачета за териак на венецианската аптека „Alli due mori“ (При двамата маври“) от България
Iliyan Petrakiev
Lids for teriac of the Venetian pharmacy of *ALLI DUE MORI* (At the two Moors) from Bulgaria

Женя ЖЕКОВА *201*
XII Международен симпозиум по Византийска сигилография 29 – 30 май 2019 г., Санкт-Петербург, Русия
Zhenya Zhekova
12 International Symposium on Byzantine Sigillography. 29th – 30th May 2019, Sant Petersburg, Russia

Мирослава ДОТКОВА 205
Книгопис на българската нумизматика и сфрагистика 2015 – 2018 г.
Miroslava Dotkova
Bibliography of the Bulgarian Numismatics and Sigillography 2015 – 2018

РЕЦЕНЗИИ
REVIEWS

Иля ПРОКОПОВ 229
Ж. Жекова. Васил Хараланов – Един живот в писма (Писмата на д-р Васил Хараланов до проф. Тодор Герасимов)
Ilya Prokopov
Zh. Zhekova. Vassil Haralanov – A Life in Letters(Letters of Dr Vassil Haralanov to Prof. T. Gerassimov)

ТАБЛА
TABLA I

LIST OF AUTHORS

Bisera Tomova
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
bisera.tomova@abv.bg

Boryana Russeva, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
brousseva@abv.bg

Constantine Dochev, Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum – Branch Veliko Tarnovo
Bulgarian Academy of Sciences
kidochev@abv.bg

Dochka Vladimirova-Aladzhova, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
dochka_al@dir.bg

Dragomir Georgiev
Historical Museum – Provadia
vtu_vazrajdane89@abv.bg

Gabriel Custurea, Senior Researcher, Dr.
Museum of National History and Archaeology – Constanța, Romania
custurea@gmail.com

Gabriel M. Talmațchi, Scientific researcher I, Dr.
Museum of National History and Archaeology – Constanța, Romania
gtalmatchi@yahoo.com

Ilya Prokopov, Prof. Dr.
Laboratory for Expertise and Evaluation of Archaeological and Numismatic Artifacts at Southwest University Bulgaria
ilya.prokopov@gmail.com

Iliyan Petrakiev, MA
Veliko Tarnovo Regional Museum of History
petrakiev23@abv.bg

Katerina Venedikova, Assoc. Prof., Dr.
Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
kvenedikova@abv.bg

Krasimir Krustev, Assos. Prof., Dr.
Shumen University
krusteff77@mail.bg

Krassimira Karadimitrova, Chief Assis., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
k.karadimitrova@gmail.bg

Metodi Manov, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
hemusthegreat@abv.bg

Miroslava Dotkova, Chief Assis., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
md09@abv.bg

Nevyan Mitev, MA
Vladislav Varnenchik Military Memorial Complex
nevyan_1986@abv.bg

Philip Petrunov
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
fili4@abv.bg

Vladimir Ovtcharov
vl.ovtcharov@yahoo.com

Vladimir Penchev, Assoc. Prof., Dr.
National Museum of History – Sofia
e_pencheva@mail.bg

Zhenya Zhekova, Assoc. Prof., Dr.
Shumen Regional Museum of History
zhenya.zhekova@yahoo.com

Zhivko Aladzhov, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
zh_aladzhov@dir.bg

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

КОМУ ПРИНАДЛЕЖИ ЕМИСИЯТА НИСКОНОМИНАЛЕН БРОНЗ С ТИПОВЕТЕ *КОН В ГАЛОП НАДЯСНО//КИПСЕЛЕ* – НА ЖИТЕЛИТЕ НА БИЗАНТЕ ИЛИ НА „*ВЛАДЕТЕЛЯ НА ПРИМОРСКИТЕ ОБЛАСТИ*“ СЕВТ II

Боряна РУСЕВА

През 2004 г. колекционерът Ставри Топалов разглежда за пореден път темата с нискономиналните бронзови издания на одриси и гърци от северните брегове на Пропонтида[1], обединени от общия реверсен тип – *съд с две дръжки/кипселе* и общия култ към главното тракийско божество – анонимната велика богиня майка, на която, според римлянина Тит Ливий (XXXVIII, 40 – 41), бил посветен най-големият храм по долното течение на Хеброс. В тази връзка Топалов публикува изключително интересна монета, чийто реверсен тип е познатото кипселе, но аверсът е зает от фигурата на кон в галоп, надясно **(Обр. 1)**.[2] На тази монета ще се спра по-подробно в следващите редове, защото тя по метрология и общ реверсен тип е свързана с дребния бронз на одиси и гърци от Северното Мраморноморие, както и с интересния бронз от територията на тракийското селище край Ветрен, отсечен с типовете *кръгъл щит//кипселе*[34] **(Обр. 8)**.

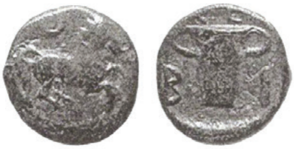

Обр. 1.
Бронз с типовете *кон в галоп//кипселе*, IV в. пр.Хр.

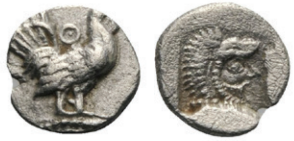

Обр. 2.
Сребърна монета на град Дикая Тракийска от Schönert-Geiss 52 (ок.495 – 475)[3]

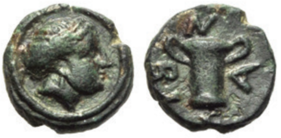

Обр. 3.
Бронз на град Бизанте, IV в. пр.Хр.[4]

---

[1] Топалов 2004, 163 – 175.

[2] Пак там, 167.

[3] https://www.acsearch.info/search.html?similar=1514570.

[4] https://www.acsearch.info/search.html?id=2434851

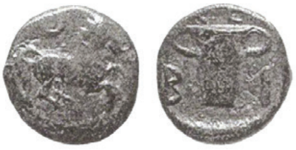

Обр. 4.
Бронз на град Бизанте
(300 – 200)

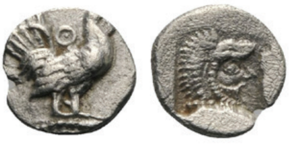

Обр. 5.
Бронз на град Бизанте
(300 – 200)

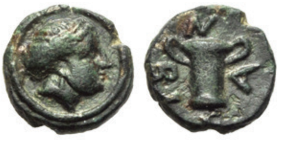

Обр. 6.
Бронз на град Бизанте
от Schönert-Geiss 31ff.
(II в. пр.Хр.)

И така, върху аверса на публикуваната от Топалов бронзова монета с *кон//кипселе* ясно се вижда част от **кръг с точка** – соларен символ, гравиран над фигурата на коня – същият, който е поставен върху някои от сребърните монети на Дикая Тракийска **(Обр. 2)**. Върху опакото на монетата пък се четат ясно буквите B (*бета*) и I (*йота*), гравирани от двете страни на кипселето. Графиката им е абсолютно същата като буквите от бронза на град Бизанте на северния пропонтийски бряг, отсечен с типовете *глава на великата богиня майка// кипселе* **(Обр. 3)**, но и с по-късния бронз на същия полис, чиято датировка според онлайн каталозите е III – II в. пр.Хр. **(Обр. 4[5]-5[6]-6[7])**.

Следващите две частично отпечатани букви върху реверса – горе, над съда с две дръжки, изглежда са Σ (*сигма*) и E (*епсилон*).

Монетата е частно притежание. По думите на нейния издател, тя е била открита недалеч от Свиленград, в подножието на Сакар планина. В стремежа си за максимална изчерпателност Топалов предлага твърде амбивалентен коментар, тълкувайки емисията като владетелска на Севт I, като градско монетосечене на някое от селищата в Югоизточна Тракия и дори като смесено владетелско-градско монетосечене на Севт I и град под негова власт, чийто градски етникон започва с буквите BI, но не е Бизанте[8]. Видимо фиксиран във фигурата на Севт I, Ставри Топалов отнася безапелационно всички познати сребърни и бронзови монети с името „Севт“, емитирани преди да се появи изобилното монетосечене на Севт III, единствено и само към Севт Първия, игнорирайки аргументите на другите изследователи, включително и моя милост, в полза на Севт Втория – парадинаста на Меток и владетел на Югоизточна Тракия.

Няма да обсъждам „железобетонната“ логика на инж. Топалов, според която парадинаст не можел да има собствено монетосечене, *ерго* Севт II не е притежавал монети, издавани от негово име. Само ще напомня, че първият одриски владетел, който сече монети със собственото си име – Спарадок, син на Терес I и брат на одриския цар Ситалк, най-вероятно е бил със статут на парадинаст.

---

[5] https://www.acsearch.info/search.html?id=5389442
[6] https://www.acsearch.info/search.html?id=5814292
[7] https://www.acsearch.info/search.html?id=4953195
[8] Топалов 2004, 168 – 175.

Ако уникалният бронз с типовете *кон//кипселе,* заради поразителната му прилика с надписите от монетите на Бизанте, не е бил отсечен именно в неговата монетарница, той съвсем не следва да бъде отнесен към изданията на Севт I (424 – ок. 405), както е сторил това Ставри Топалов. Защото нему – на първия Севт, принадлежат единствено крайно оскъдните по обем емисии сребърни дидрахми и драхми, еднократно отсечени по атическия тегловен еталон и подписани с красноречивите надписи ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ и ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ (СРЕБРОТО НА СЕВТ и ЗНАКЪТ/ПЕЧАТЪТ НА СЕВТ).[9] Последните със своята декларативност са играли по-скоро политическата роля на герб за владетеля-издател, отколкото на монетен знак, предназначен за стоково-паричните отношения. Севт I, за когото Тукидид възкликва, че е най-влиятелният в Одриското царство след Ситалк (Thuc. II.101.5), заявява на съвременниците си от позицията на своето огромно богатство и власт, че владетелят в Тракия, който насича част от своето богатство във вид на монета, е именно той – братовият син на одриския цар Ситалк и наследник на парадинаста Спарадок. Продължавайки наследената от баща му традиция да монетонасича сребро, Севт, чиято хазна ежегодно се е пълнела с 400 таланта в злато и сребро (колосална за времето си сума, равностойна на 400 хил. драхми или 100 хил. тетрадрахми и сравнима с приходите на Първия атински морски съюз преди Пелопонеската война[10]), едва ли е имал необходимостта да произвежда монети за стопанските и фискални нужди на собствената си държава – най-значителна и благоденстваща сред *„всички царства, които се намирали в Европа между Йонийския залив и Евксинския Понт“* (Thuc. II.97.5). Той обаче вероятно е имал нуждата от символ, знак, печат за деклариране на своята власт, щом отсича еднократно (може би във връзка с конкретен политически, военен или пък дипломатически повод, потънал в забравата на времето) своите сребърни емисии, подписани с легендите ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ и ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ.

Не този бил случаят с монетосеченето – сребърно и бронзово, на Севт II. Името на одриса Севт (II) се свързва с гръцката наемна войска, предвождана от атинянина Ксенофонт, която през зимата на 400 г.пр.Хр. се завръщала от Мала Азия към Елада. Стъпвайки на тракийска земя, гърците били наети от Севт, за да му помогнат да възстанови наследствената си власт в Югоизточна Тракия. В „Анабазис“ Ксенофонт предава личния разказ на Севт, според който, той (Севт) бил отгледан като сирак от одриския цар Медок, владетел на Вътрешното (Горното) царство. Когато възмъжал, Севт поискал помощ от царя, за да си върне земите, от които бил прокуден. Той получил военен отряд от Медок, но и наел хоплитите на Ксенофонт. На сведенията на последния в двете му книги „Анабазис" и „Гръцка история“ (Xen. Anab. VII, 2.17 – 38; VII, 3.17 – 38; VII, 4 – 8; Xen, Hell. III, 2. 2 – 3, 5, 8 – 11; IV, 8. 26)[11] днес дължим почти всичко, което се знае за този владетел. Севт II бил парадинаст (съуправител) на одриския *„цар във вътрешността на страната“* – Медок (Xen. Anab. VII, 2. 32; VII, 3). Владенията на Севт били в непосредствена близост до бреговете на Пропонтида и Хелеспонта (дн. Мраморно море и Дарданелите) и затова Ксенофонт го нарича *„владетеля на приморските области“* (Xen. Hell. IV, 8. 26.). Те включвали земите по линията Салмидесос–Тракийски Херсонес (дн. Галиполски полуостров) и на юг – към Мраморно море, до околностите на Перинт. Активен участник във военно-политическите сблъсъци в зоната на Проливите по време на Коринтската война (395 – 387), Севт ловко лавирал между враждуващите лагери на атиняни и спартиати, успявайки да извлече максимални териториални и материални облаги, не без помощта на наемнически отряди. Неговият завиден международен авторитет наредил името му до това на Спарта и нейните съюзници, Персия, Атина и съюзниците ѝ, при подписването на т.нар. Царски мир (387) в град Суза, столицата на Сузиана.[12] Това било и последното споменаване на одриса Севт (II) в древните извори, чието управление днес се датира в периода ок. 405 – 387 г. пр.Хр.[13]

---

[9] Русева 2016, 1 – 10.

[10] Тачева 2006, 79.

„Така..., като узнал за раздора мужду Амедок, царя на одрисите, и Севт, владетеля на приморските области [Тразибул Сириеца[14] – б.м.] успял да ги помири и направи приятели и съюзници на атиняните. Смятал, че ако между траките и Атина бъде установено приятелство, разположените в съседство с Тракия гръцки градове ще гледат още по-благосклонно на атиняните“, ни съобщава Ксенофонт в „Гръцка история“ (Xen. Hell. IV, 8.26). Това помирение на двамата одриски владетели с посредничеството на Атина се е случило в годи-

---

[11] Цитиранията са по българския превод на Ксенофонтовите книги (виж Ксенофонт. Исторически съчинения. София, 1984).

[12] Тачева 2006, 105.

[13] За Севт, парадинастът на цар Медок, виж Фол 1972, 133 – 134 и Юрукова 1992, 47 – 51. По-подробно за Севтовата личност виж в Тачева 2006, 98-105. Там отсъства коментар на всякакви монети (сребърни и бронзови), включително и тези с името ΣΕΥΘΟ или съкращението ΣΕΥ, тъй като авторката, следвайки публикациите на С. Топалов по темата, е отнесла емисиите към монетосеченето на Севт I (пак там, 85 – 86).

[14] Атински пълководец, участник в Пелопонеските (431 — 404) и Коринтската война (395 – 387) на Лакедемон и съюзниците му срещу Атина и съюзниците ѝ.

те на Тразибуловите морски победи (389/8) и в навечерието на Анталкидовия мир (387) – тогава, когато за турската изследователка Оя Яз вероятно била учредена конфедерацията на градчетата от тракийското Мраморноморие, материализирана в монетосеченето на бронз с общи номинал и монетни типове.[15] Никак не е невъзможно публикуваната от Топалов бронзова монета с *кон в галоп//кипселе* и буквите Σ-Ε – Β-Ι върху реверса, открита близо до границата ни с Турция – недалеч от землищата на Кипсела и съседните ѝ градчета, сиреч, в орбитата на парадинаста Севт – *„владетеля на приморските области“*, да обвържем тъкмо с този одриски династ, по време на когото и с чиито тежки бронзови монети **(Обр. 7)** бил въведен общият царски и градски бронз с *кипселе* – алюзия за общия култ на одриси и гърци към великата богиня майка. В същия контекст трябва да разгледаме и ветренската монета с *кръгъл щит//кипселе* **(Обр. 8)**[16], открита на територия, от която произхождат още сребърният тетартеморий на Севт II с *глава на кон наляво//колело с четири спици* и името на владетеля **(Обр. 9)**[17], както и поне 11 броя от тежкия Севтов бронз с типовете *конско протоме//кипселе*, редом с внушително число одриски владетелски сребърни и бронзови монети с имената на Меток и Аматок I, Котис I, Аматок (II) и Терес (II), които към месец май 2013 година възлизаха на 143 екземпляра – (10 сребърни и още 133 бронзови издания)[18], но[19]чийто брой неизменно нараства с всяка следваща година по време на археологическите разкопки на обекта, наричан „емпорион Пистирос“.

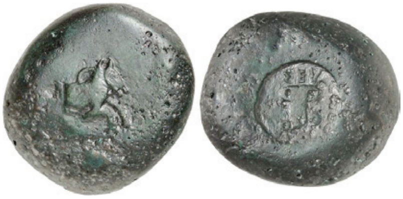

Обр. 7.
Бронзова монета на одриския династ Севт II (405 – 387)

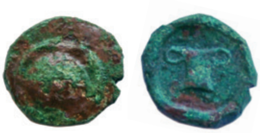

Обр. 8.
Бронзова монета с типовете *кръгъл щит//кипселе* от зоната на Северното Мраморноморие, от разкопките на „емпорион Пистирос“

Обр. 9.
Сребърен тетартеморий на одриса Севт II от разкопките на „емпорион Пистирос“

---

[15] Yağiz 2013, 3.

[16] Монетата е коментирана в доклад на „Четения по тракология: Древна Тракия и траките: сакрално и профанно“, посветени на проф. дин Александър Фол (София, 14 — 15 май, 2019), който ще бъде публикуван в том 25 от поредицата “Thracia”.

[17] Публикуван през 2015 година – виж Русева 2015, 1 – 8.

[18] По-подробни сведения за масива от одриски владетелски монети, откривани при разкопките на тракийското селище край Ветрен, могат да се прочетат в Русева 2015, 1 – 8; Русева 2016, 12 – 16.

[19] http://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/kings/seuthes_I/Topalov_76.txt

Що се отнася до изображението върху аверса на коментирания тук бронз с *кон в галоп//кипселе*, ще напомня, че тъкмо на Севт II приписахме неотдавна дребното сребро (тетартемории), открито при разкопките на тракийското селище край Ветрен[20], върху чийто аверс, стана дума по-горе, е представена *глава на кон наляво* (**Обр. 9**). Сиреч, отново виждаме изобразен соларният символ – *конят*, който бил популярен "herrschaftssymbol" за цяла Северна Егеида[21] и който бил възприет за монетен тип от монетарите на одриските владетели Спарадок и неговия наследник Севт I за техните сребърни монети – тетрадрахми, драхми и диоболи (на Спарадок), дидрахми и драхми (на Севт I). Колкото до диоболите с монетните типове *конско протоме//надпис ΣΕΥ в линеарен кръг,* които Топалов отдава на Севт I[22], те със сигурност трябва да се отнесат към по-късния Севт II, поради технологията на отпечатване на това монетовидно сребро, чийто реверсен тип представя линеарен кръг, а не характерния за петото столетие пр.Хр. вдлъбнат квадрат[23].

Накрая ще завърша с един интересен щрих, свързан с иконографията на реверсния тип – *колело с четири спици*, от сребърния тетартеморий на Севт II – **обр. 9** по-горе. Същия рисунък открих върху тетрадрахма на маронейци, върху чийто аверс е гравирано идентично на нашето колело **(Обр. 10)**.

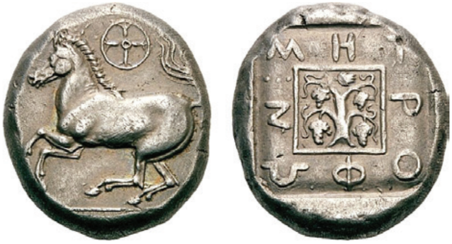

Обр. 10[24]

Остава открит въпросът за връзката, ако има такава, между двете еднакви изображения, свързани със соларния култ, които виждаме върху двете групи сребърни монети от класическата епоха – тетрадрахмите на Маронея от Schönert-Geiss 135 – 144, датирани от германката в периода 436/35 – 411/10 г.пр.Хр.[25], и тетартемориите на одриса Севт II. Последният, по думите на атинянина Ксенофонт, бил парадинаст на Медок и „владетел на приморските области“, който управлявал траките и гърците от Югоизточна Тракия в периода 405 – 387 г.пр.Хр.

---

[20] Русева 2015, 1 – 8.

[21] Psoma 2002, 517.

[22] Топалов 2000, 14 – 15.

[23] Русева 2016, 11.

[24] https://www.acsearch.info/search.html?id=1123691

[25] Schönert-Geiss 1987, 134, Nos. 135 – 141 (конят е в галоп наляво), 142 – 144 (конят е в галоп надясно). Вариантът със символ върху аверса колело с четири спици принадлежи към период V от класификацията на Шьонерт-Гайс, с датировка 436/35 – 411/10 г.пр. Хр., която е коригирана от С. Псома в Psoma et all. 2008, 165 – 167.

Севтовите тетартемории обаче имат своите иконографски паралели не само сред монетите на Маронея. Една от емисиите хемидрахми на Тракийски Херсонес – оригинали и *фурета*, представени в изключително изобилие на територията на селището край Ветрен, върху реверса си показва първите букви от името на Меток/Аматок I, съпроводени от неговата емблема – *двойната брадва* (**Обр. 11 – 12**).

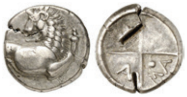

Обр. 11[26]

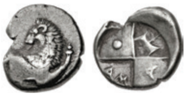

Обр. 12[27]

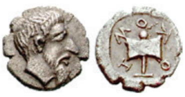

Обр. 13[28]

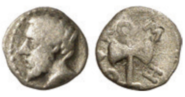

Обр. 14[29]

Обр. 11 – 12. Хемидрахми на Меток/Аматок I с типовете *лъвско протоме//вдлъбнат квадрат, разделен на 4 равни части*; **Обр. 13 – 14** Диоболи на Меток/Аматок I с типовете *владетелска глава надясно/наляво//лабрис*

Този владетелски „герб“ на Меток/Аматок I неизменно „краси“ всички негови издания от сребро и бронз – там, където монетарите на неговия парадинаст Севт (II), както и тези на Хебризелм, Котис и Керсеблепт, гравират кипселето – съда за свещенодействия в култа към великата богиня майка на траки и гърци от района на Северна Пропонтида. Питам се, дали, вземайки пример от хемидрахмите на Тракийски Херсонес с името и владетелската емблема на Меток/Аматок Първи, не е възможно тъкмо в главната монетарница на полуострова да се е сякло не само неговото сребро с херсонеските типове *лъвско протоме//вдлъбнат квадрат*, разделен на четири, но и останалите му сребърни емисии с типовете *владетелски портрет//лабрис* (**Обр. 13 – 14**), откривани и на територията на ветренския археологически обект. Не е ли възможно в същата главна херсонеска монетарница да са били отсечени още тетартемориите на Севт II с техните близки до херсонеското сребро изображения, както и най-многобройните, и най-разнообразни сребърни монети на Котис – първият разпоредител в „Хартата“, както е наречен от французина Оливие Пикар[30] прословутият надпис от Ветрен. Тъкмо този

---

[26] https://www.acsearch.info/search.html?id=2659463

[27] https://www.acsearch.info/search.html?id=4832869

[28] https://www.acsearch.info/search.html?id=378703

[29] https://www.acsearch.info/search.html?id=4839439

[30] Picard 1999, 331, 388.

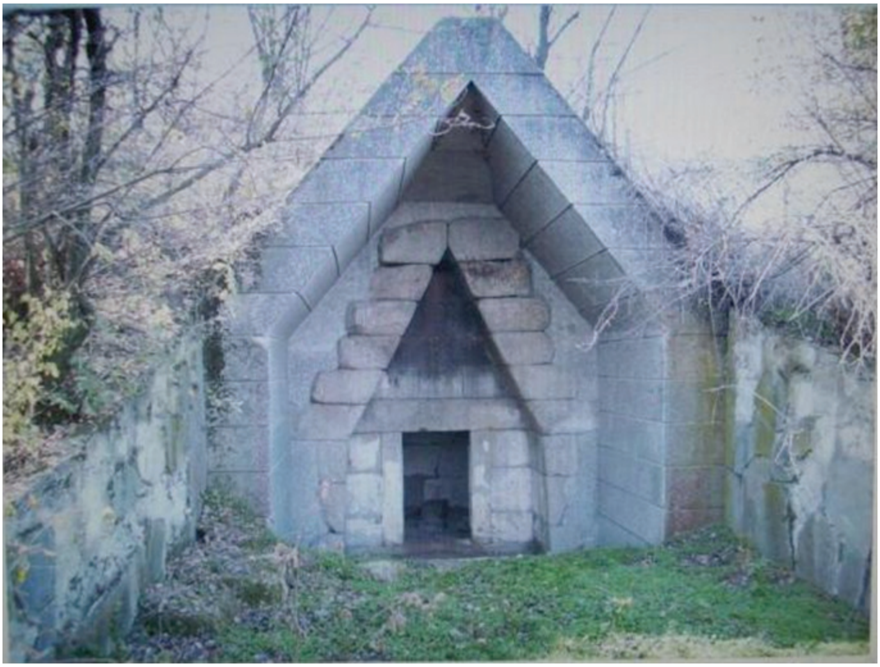

Обр. 15[30]

надпис дава основания на изследователите да нарекат тракийското селище в местността „Аджийска воденица“ „емпорион Пистирос“. Както е известно, фортификацията на археологическия обект, разположен в Горномаричината низина, досами римския *Диагонален път,* е била градена със същия гранит, обработен по идентичен начин с камъка, използван за градежа на разположената недалеч от селището гробница.[31] Този архитектурен паметник на тракийската старина **(Обр. 15)** е датиран от Иван Венедиков[32] в края на IV в. пр.Хр.[33] За разлика от Венедиков, Ян Боузек – чешкият археолог, който години наред разкопава археологическия обект край Ветрен, датира гробницата в края на V в. пр.Хр.[34] Датировката на Боузек обаче е отхвърлена в последната публикация по темата[35], чийто автор, Даниела Стоянова, отнася съоръжението към трета-последна четвърт на IV в. пр.Хр.[36], подкрепяйки датировката на Венедиков от 1973 година. Тази асинхронност от близо столетие между строежа на Ветренската гробница и фортификацията на тракийското селище в местността *Аджийска воденица* видимо компрометира предложената от Ян Боузек хронологическа периодизация (т.нар. „градски фази“) в живота на археологическия обект, известен като „емпорион Пистирос“.[37] Периодизация, която вече бе уязвена от датировката на монетното съкровище, открито на територията на селището, чието трезориране се е случило не по време на келтското нашествие (279/8), според твърденията на Боузек и сътрудници, а по-късно – в десетилетията след средата на 270-те години пр.Хр.[38]

---

[31] Bouzek, Domaradzka 2016, 11.

[32] Снимка Интернет.

[33] Тракийската гробница при Ветрен е пубикувана още в 1946 година от Иван Венедиков (Венедиков 1946, 194 – 196) и повторно коментирана от него през 1973 година (Венедиков, Герасимов 1973, 67).

[34] Bouzek, Domaradzka 2016, 11; Bouzek 2016a, 23 – 24.

[35] Стоянова,Танева 2017, 511 – 522.

[36] Пак там, 521.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Венедиков 1946: И. Венедиков. Тракийска гробница при с. Ветрен, Пазарджишко. – Известия на Археологическия институт, XV, 1946, 194 – 196.

Венедиков, Герасимов 1973: И. Венедиков, Т. Герасимов. Тракийското изкуство. София, 1973.

Стоянова, Танева 2017: Д. Стоянова, В. Танева. Нови наблюдения за гробницата от Ветрен. – В: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на професор Петър Делев. София, 2017, 511– 522.

Тачева 2006: М. Тачева. Царете на древна Тракия. Книга първа. София, 2006.

Топалов 2000: С. Топалов. Одриското царство и монетосеченето на градовете от югоизточните крайбрежия на Тракия в края на V и първата половина на IV в. пр.н.е. София, 2000.

Топалов 2004: С. Топалов. Нови приноси към проучване монетосеченето и историята на ранното Одриско царство в земите на древна Тракия. София, 2004.

Русева 2015: Б. Русева. Сребърен тетартеморий на Севт II (ок. 405 – ок. 387) от разкопките на „емпорион Пистирос“. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 1 – 8, Обр. 1.

Русева 2016: Б. Русева. Кой от одриските владетели – династът Севт I (424 – ок. 405) или парадинастът Севт II (ок. 405 – ок. 387), сече династичното сребро с надписи ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ и ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ? – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 1 – 19, табла I-II.

Фол 1972: А. Фол. Политическа история на траките. София, 1972.

Юрукова 1992: Й. Юрукова. Монетите на тракийските племена и владетели. София, 1992.

Bouzek 2016a: J. Bouzek. The outline of chronology of Pistiros. – In: Pistiros VI (ed. J. Bouzek, J. Militki, V. Taneva, E. Domaradzka). Prague, 2016, 21-22.

Bouzek 2016b: J. Bouzek. Pistiros and the Celts: an overview. – In: Pistiros VI (ed. J. Bouzek, J. Militki, V. Taneva, E. Domaradzka). Prague, 2016, 158-161.

Bouzek, Domaradzka 2016: J. Bouzek, L. Domaradzka. Emporion Pistiros: 450-278 B.C. – In: Pistiros VI (ed. J. Bouzek, J. Militki, V. Taneva, E. Domaradzka). Prague, 2016, 11-20.

Picard 1999: O. Picard. Le commerce de l’argent dans la charte de Pistiros. – Bulletin de Correspondance Hellénique, 123, 1999, 331 sqq.

---

[37] Bouzek 2016a, 21-22; Bouzek 2016b, 158-161; Bouzek, Domaradzka 2016, 11-15.

[38] Russeva 2016, 130-137.

Psôma 2002: S. Psôma. Le monnayage de Sparadocos des Odryses. Un état de la question. – In: Proceeding of the 8th International Congress of Thracology. Thrace and the Aegean. Vol. II. Sofia. 2002, 513-522.

Psoma et all. 2008: S. Psoma, Chr. Karadima, D. Terzopoulou. The coins from Maroneia and the classical city at Molyvoti: a contribution to the history of Aegean Thrace. – In: Mélétémata, 62, 2008.

Russeva 2016: B. Russeva. The Journey of the coins from the "Pistiros" hoard. – In: Pistiros VI (ed. J. Bouzek, J. Militky, V. Taneva, E. Domaradzka). Prague, 2016, 130-137.

Schönert-Geiss 1987: E. Schönert-Geiss. Griechisches Münzwerk die Münzprägung von Maroneia. Berlin, 1987.

Yağiz 2013: O. Yağiz. Les monnaies d'Héraion Teichos avec l'inscription HPAI. – In: Mustafa H. Sayar (Ed.). Eleventh International Congress of Thracology, Istanbul, 8th – 12th November, 2010 (2013) X – X, 1-8.

TO WHOM BELONGS THE EMISSION OF SMALL DENOMINATION BRONZE OF THE TYPES OF *GALLOPING HORSE TO RIGHT// KYPSELE* – TO THE INHABITANTS OF BIZANTE OR TO "THE RULER OF THE COASTAL REGIONS" SEUTHES II?

Boryana RUSSEVA

(*Summary*)

In 2004, the collector eng. Stavri Topalov revisited once again the subject of the small denomination bronze coinage of Odrysai and Greeks from the northern seashore of Propontis, united by the common reverse type – *vessel with two handles* (*kypsele/kotyle*) and the common cult of the principal Thracian deity – the anonymous Goddess Mother as to her the greatest temple along the lower flow of Hebros was devoted according to Titus Livy (XXXVIII, 40-41). In this regard Topalov publishes an extremely interesting coin which reverse type is the known kypsele, but the obverse is covered with the figure of a *galloping horse to right* **(fig. 1)**. On the obverse of the bronze coin with a *horse//kypsele*, released by Topalov, one can clearly see a part of a **circle with a dot** – a solar symbol engraved over the horse's figure – the same as the engraved one on some silver coins of Dikaia in Thrace **(fig. 2)**. On the other hand, on the reverse of the coin one can clearly read the letters B (*beta*) and I (*iota*) engraved on both sides of the kypsele. Their graphics are exactly the same as the letters on the bronze of the town of Bisanthe on the northern Propontis seashore struck with the types of *head of the Great Goddess Mother//kypsele* **(fig. 3)** as well as on the later bronze of the same polis, according to the online catalogues dating from the 3rd–2nd c. BC **(fig. 4-5-6)**. The next partially struck off letters on the reverse – above the two-handle vessel are not clear – perhaps Σ (*sigma*) and E (*epsilon*). The coin is a private possession. According to its publisher's words, it was found not far away from Svilengrad, at the foot of the Sakar Mountain. Topalov, however, offers a rather ambivalent comment. In the pursuit of maximum completeness, he interprets the emission as a royal one of Seuthes I, as a town coinage of some of the towns in the Southeastern Thrace and even as a mixed royal – town coinage of Seuthes I and a polis under his power whose ethnic begins with the letters BI but is not Bisanthe.

In case the unique bronze of the types of *horse//kypsele* was not struck in the mint yard of Bisanthe because of the striking resemblance to the legends on its coins, it should not necessarily be attributed to the coinage of Seuthes I (424-405), as Stavri Topalov did. Because to him, the first Seuthes, belong the extremely scarce in amount silver didrachms and drachms issued once according to the Attic weight standard and signed with the eloquent legends of ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ and ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ (THE SILVER OF SEUTHES and THE SIGN/STAMP OF SEUTHES). With their declarations, the inscriptions played a rather political role of a blazon of the king – publisher than a coin legend intended for commodity - money relations. Seuthes, for whom Thucydides exclaims to be the most influential in the Odrysian Kingdom after Sitalkes (Thuc. II.101.5), from the position of his vast wealth and power declares to his contemporaries that the ruler of Thrace, who struck some of his wealth in the form of coins, is he himself – the brother's son of the Odrysian king Sitalkes and heir to the paradynast Sparadokos. Continuing his father's tradition of minting silver, Seuthes, whose treasury was annually replenished with 400 talents in gold and silver (a colossal amount of time equivalent to 400 thousand drachmas or 100 thousand tetradrachms and comparable to the revenue of the First Athenian Maritime Union (Delian Symmachia) before the Peloponnesian War, hardly needed to produce coins for the economic and fiscal needs of his own country - the most significant and prosperous of "*all the kingdoms that existed in Europe between the Gulf of Ionia and the Euxinus Pontus*" (Thuc. II.97.5). Nevertheless, he probably needed a symbol, a sign, a seal for his power for to mint once his silver issues signed with the legends of ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ and ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ (perhaps in connection with a particular political, military or diplomatic occasion, sunk in time-lapse).

This was not the case with the coinage – silver and bronze – of Seuthes II. The name of the Odrysian Seuthes (II) is associated with the Greek mercenary army, led by the Athenian Xenophon, which in the winter of 400 BC returned from Asia Minor to Hellas. Stepping on Thracian soil, the Greeks were hired by Seuthes to help him regain his hereditary power in southeastern Thrace. In "Anabasis", Xenophon records the personal story of Seuthes. According to the latter, he was raised as an orphan by the Odrysian dynast Medocos (Metokos), the ruler of the Inner (Upper) Kingdom. When he ripened into manhood, Seuthes sought help from the king to recover the lands from which he was ousted. He received a military detachment from Medocos, but also hired Xenophon's Greek Hoplites. To Xenophon's writings in his two books, "Anabasis" and "Hellenica" (Xen. Anab. VII, 2.17-38; VII, 3. 17-38; VII, 4-8; Xen. Hell. III, 2. 2-3, 5, 8-11; IV, 8.26), we owe almost everything we know today about this ruler of the

Odrysai. Seuthes II was a paradynast (co-ruler) of the Odrysian "*king of the interior of the country*" – Medocos (Xen. Anab. VII, 2.32; VII, 3). The possessions of Seuthes were in close proximity to the seashores of Propontis and Hellespont (today's the Sea of Marmara and the Dardanelles) and for that reason Xenophon describes him as the "*ruler of the coastal areas*" (Xen. Hell. IV, 8.26). They covered the territories along the line of Salmydessos – the Thracian Chersonesos (today's the Gallipoli Peninsula) and to the south – towards the Sea of Marmara reaching the vicinities of Perinthos. An active participant in military-political clashes in the zone of the Straits during the Corinthian War (395-387), Seuthes skillfully maneuvered between the warring camps of the Athenians and the Lacedaemonians, managing to derive maximum territorial and material benefits, not without the help of mercenary units. His enviable international authority gave his name to that of Sparta and its allies, Persia, and Athens and its allies, when signing the Royal Peace (387) in the town of Susa, the capital city of Susiana. This was also the last mention of the Odrysian Seuthes in the ancient chronicles, whose reign today dates back to the period of ca. 405-387 BC.

"*So ... when he learned of the discord between Amadocus, the Tsar of the Odrysai, and Seuthes, the ruler of the coastal areas, [Thrasybulus the Syrian – author's note] succeeded in reconciling them and making friends and allies of the Athenians. He believed that if a friendship was established between the Thracians and Athens, the cities adjacent to Thrace would look even more favorably on the Athenians*", Xenophon informs us in his "Hellenica" (Xen. Hell. IV, 8, 26). This reconciliation of the two Odrysian rulers through the mediation of Athens occured in the years of Thrasybulus' maritime victories (389/8) and on the eve of the Antalkid Peace (387) – when, according to the Turkish researcher Oya Yağiz, a confederation of cities along the Thracian coast of the Marmara Sea was probably established, materialized in the coinage of bronze with common denominations and coin types. It does not seem impossible the bronze coin with *galloping horse//kypsele* and the letters of Σ-E – B-I on the reverse published by Topalov and found close to our border with Turkey – not far away from the area of Kypsela and its neighbouring cities viz. in the orbit of the paradynast Seuthes – "*the ruler of the coastal areas*" - to bind to this Odrysian dynast, at the time of whom and with whose heavy bronze coins **(fig. 7)** the common bronze type with *kypsele* was introduced - an allusion to the common cult of Odrysai and Greeks to the Great Goddess Mother. In the same context, we have to look at the Vetren coin with a *round shield//kypsele* **(fig. 8)**, found on the territory giving also the silver tetartemorion of Seuthes II with *head of horse to left//wheel with four spokes* and the name of the ruler **(fig. 9)**, as well as at least 11 pieces of the heavy Seuthes' bronze of the types of *horse protome//kypsele* alongside an impressive number of Odrysian royal silver and bronze coins bearing the names of Metocos and Amatocos I, Kotys I, Amatocos (II) and Teres (II). As of May 2013, they totaled 143 pieces – 10 silver and 133 more bronze issues, whose number is steadily increasing every year during the archaeological excavations of the Thracian settlement, called the "emporion Pistiros".

ЗЛАТНИТЕ И СРЕБЪРНИ АЛЕКСАНДРОВКИ, СЕЧЕНИ В ГРАД КАРА, СЕВЕРНА МЕСОПОТАМИЯ, ПОД КОНТРОЛА НА ФИЛИП III АРИДЕЙ, АНТИГОН МОНОФТАЛМ И ДЕМЕТРИЙ ПОЛИОРКЕТ

Боряна РУСЕВА

Древната Кара, днешният Harran, е библейският Харан – резиденция на юдейския патриарх Авраам и една от провинциалните столици на Северна Месопотамия.[1] Градът се споменава за първи път ок. 2000 г. пр.Хр. в табличките на Мари, заедно с най-голямата си забележителност – храма на бога на Луната (Син), издигнат в чест на прочутия култ към Ba'al-Haran.[2]

Според сведение у Диодор (Diod. XIX,91,1), през 312 г. пр.Хр. Кара вече е била заселена с македонски ветерани, мнозина от които Селевк, минавайки същата година през града, успява да спечели за своя реванш срещу първите Антигониди във Вавилония. Не само македонската колония била предпоставка Селевк Никатор да започне в монетарницата на Кара свое Александров тип монетосечене, но от значение бил и нейният статут на най-важен град в северния дял от Междуречието.[3]

Имперската монетарница в Кара отваря още при Филип III Аридей с отсичането на емисията златни и сребърни александровки от Price 3796 – 3809, подписани с общ монограм (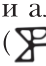) **(Обр. 1-2)**. Локализацията на това раннопостумно Александров тип монетосечене в месопотамска Кара дължим на Ж. Льо Ридер, който датира емисията ок. 320 – 317 г. пр.Хр.[4], докато за М. Прайс същите издания са отсечени в общия период ок. 315 – ок.305 г. пр.Хр.[5], заедно с очевидно по-късните по стил и иконография тетрадрахми и драхми, включени в корпуса на Прайс под номерата 3787 – 3789A[6]

---

[1] WSM, 38-39; SC1, 27.

[2] SC1, 27.

[3] WSM, 39-43; CS1, 27.

[4] Akçakale h., 50-53.

[5] Price, 482-483.

[6] Вероятно към тях трябва да добавим и Price 3790 – емисията оболи с идентичните

(виж **Обр. 4а-4б**). Последните най-вероятно са произведени непосредствено преди златните и сребърни селевкидки от SC1.39 – 46, подписани най-напред с Александровото, а сетне със Селевковото име

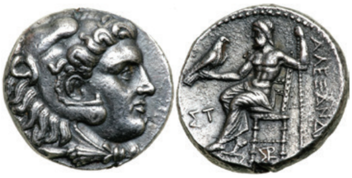

Обр. 1
(от Price 3803[7])

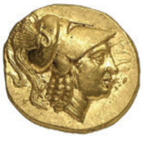

Обр. 2
(от Price 3801)[8]

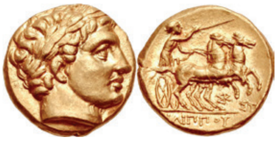

Обр. 3
(=CNG 85, lot 301, date: July 28 2010 – var. Price 3802)[9]

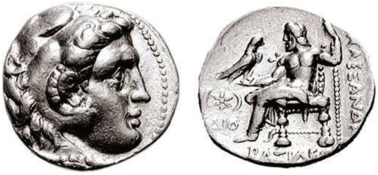

Обр. 4а
(от Price 3787)[10]

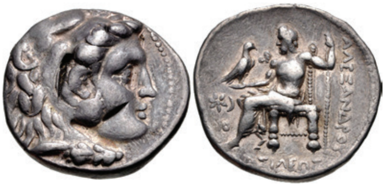

Обр. 4б
(=Balkan area h. 57 от Price 3787)[11]

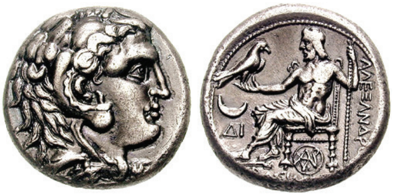

Обр. 5
(от Price 3818=SC1 41.3c)[12]

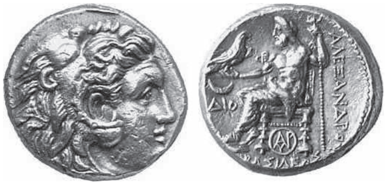

Обр. 6
(от Price 3818A=SC1 41.3c)[13]

– продукция на първия Селевкид (виж **Обр. 5-6**). Нея издателите на SC1 датират ок. 310 – 290 г. пр.Хр.[7], докато за Прайс само вариантите с Александровото име били отсечени в годините ок. 305 – ок. 300 пр.Хр.[15]

контролни знаци *звезда* и *полумесец* – символи, които изследователите свързват с почитания в града бог на луната – Син (Ba'al-Haran) (WSM, 38-39; SC1, 27).

[7] https://www.acsearch.info/search.html?id=2013131

[8] https://www.acsearch.info/search.html?id=1877016

[9] https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=169221

[10] http://wildwinds.com/coins/greece/macedonia/kings/alexander_III/t.html

[11] https://www.acsearch.info/search.html?id=3291134

[12] https://www.acsearch.info/search.html?id=130406

[13] https://www.acsearch.info/search.html?id=123979

[14] SC1, 27-29.

[15] Price, 483-484.

Неотдавна на нумизматичния пазар се появи уникална златна монета – постумен статер с типовете и името на Филип II Македонски[16] (тук **Обр. 3**), подписан с характерния за ранните александровки от Кара монограм . Златното Филипово издание е ковано синхронно с Александровия тип злато от вариантите Price 3801-3802 (тук **Обр. 2**), заради идентичните контролни знаци на двете монетни емисии. По тази причина експертите от CNG прехвърлят от Кара в столицата на Киликия – Тарс, цялата серия ранно македонско сребро и злато, чийто основен контрол е сигнатурата . Тази, според мен, неоснователна манипулация се налагала заради прекомерната отдалеченост на изток на Кара, поради което локализацията в тази северномесопотамска монетарница точно на този тип елинистическа монета – постумните статери на Филип II Македонски, била „много малко вероятна“.[17] Аз обаче не проумявам, защо е пренебрегнат всеизвестният факт, че след смърттта на Александър именно в източните имперски ателиета от зоната на Сирия, Финикия, Месопотамия, Вавилония, Сузиана и Медия монетосеченето на раннопостумно Александров тип сребро с името на Филип III Аридей било изключително широко практикувано и тази практика има своето обяснение с политическата конюнктура, присъща на тези дялове от македонската империя по времето на Филип III и Александър IV. Тъкмо в този политико-нумизматичен контекст уникалната златна филиповка, която на 28 юли 2010 година се появява на търг на CNG, следва да се разглежда не като тарсиотско издание на Антигон Монофталм, според новата й трактовка, предложена от CNG, а като екземпляр от извънредна, еднократна емисия постумно Филипово злато, отсечено от монетарите на Кара в указания от Льо Ридер период – ок. 320 – 317 г. пр.Хр., сиреч по време на съуправлението на Филип III Аридей и Александър IV. Тези статери са ковани заедно с останалото Александров тип злато и сребро на ателието в столицата на Северна Месопотамия, а отсичането им би могло да е провокирано от специфичния вкус към златната монета на Филип II Македонски у главнокомандващите македонския гарнизон в града, за който споменава Диодор (Diod. XIX,91,1). Тези висши военни сред разквартируваните в Кара македонски ветерани, вероятно във връзка с някакво неизвестно за нас екстраординерно събитие, ще да са получили своите възнаграждения тъкмо с този тип македонско владетелско злато, което обаче е било в пълно съзвучие с популярните в родината Македония златни монети. Известно е, че в Македония паралелното монетосечене на Филипови и Александрови златни издания, което било въведено още от администрацията на Александър, продължава да се практикува до края на съвместното управление на империята, сиреч до ок. 315/310 г. пр.Хр.[18] Причината за масовото сечене и циркулация на постумно Филипово злато (и сребро) вероятно се корени в огромната популярност на Филиповата монета сред балканските жители[19], макар че същата практика и по същото време – съвместното управление на Филип III и Александър IV, е документирана и в някои от монетните дворове на малоазийските гърци. Жителите на Лампсак[20] и Абидос[21], на Колофон[22] и Магнезия Меандър[23], на Теос[24] и Миласа[25] ще емитират своите емисии постумни Филипов тип статери, подписани с името на Александровия баща, като алюзия за управлението на регента Аридей.[26] Не е прието в античната нумизматика постумни статери на Филип II да се обвързват с управлението на Антигон Едноокия.[27] Следващите емисии малоазийско постумно злато на Филип II изследователите датират чак във времето на Антиох I[28], въз основа на съкровището от долината на Меандър, съставено от късни Филипов тип статери на йонийските гърци[29].

---

[16] https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=169221

[17] Ibidem: “*it is very unlikely that a posthumous Philip stater would be struck as far east as Karrhai*”.

Следователно прехвърлянето на македонското владетелско злато и сребро с монограм от ателието на Кара Месопотамска в Тарс Киликийски за мен е неоснователно. В случая интересното е, че имперското златно монетосечене в този древен източен център, разположен на главния път, свързващ морското крайбрежие с Двуречието, е обогатено от още един тип златна македонска владетелска монета – постумните статери на Александровия баща Филип Македонски, в които прозира, заедно с носталгията на македонските ветерани по родината, личността на регента Филип III Аридей, чието име се асоциира директно с тези златни монети по същия начин, по който съвременните му Александров тип злато и сребро били подписвани с неговото, сиреч с Филиповото име.

---

[18] Philippe II, 428 – 434; Troxell 1997, 109 – 110, 122 – 123.

[19] Philippe II, 442; Troxell 1997, 95, 122 – 123.

[20] ADM II, Lampsacus 109 – 126 (ser. 6), 153 – 158 (ser. 7), 165-169 (ser. 8), 171 – 172 (ser. 9); Price, 209.

[21] ADM II, Abydus 61 – 62 (ser. 3), 71 – 75 (ser. 4), 85 – 89 (ser. 5), 96 – 101 (ser. 6), 102 – 107 (ser. 7), 119 (ser. 8), 126 – 127 (ser. 9), 136 (ser. 10) ; Price, 225.

[22] Price, 248; ADM I, 77 – 78; Troxell 1997, 117.

[23] Price, 264; ADM I, Miletus, 50, 77-78; Troxell 1997, 117, 138.

[24] Price, 294; ADM I, 77 – 78.

[25] Price, 313; ADM I, 77 – 78.

[26] Единственото изключение са златните статери тип „Филип II“, сечени в синхрон с първата група александровки на Миласа, датирани от М. Томпсън и М. Прайс ок. 310 – ок. 300 г. пр.Хр. (Thompson 1981, 207 – 2017; Price, 313).

[27] Виж бел. 19 по-горе.

[28] ADM I, 77 – 78.

[29] Price 1969, 9 – 10.

Както вече споменах по-горе, М. Прайс датира въпросното македонско владетелско злато и сребро от времето на съуправление на македонската империя в един и същи период (ок. 315 – ок. 305 г. пр.Хр.) с тетрадрахмите и драхмите на Кара от групата Price 3787 – 3789A. Последните най-вероятно са били отсечени непосредствено преди златните и сребърни селевкидки от SC1.39 – 46, подписани най-напред с Александровото, а сетне със Селевковото име. Хронологическата близост между селевкидките на Кара и предшестващите ги александровки е документирана от общите символи (*полумесец*) и монограми (ΔΙΟ), с които са подписани двете монетни групи (**Обр. 4а-4б, 5-6** по-горе). Същия монограм, съпроводен от символа *венец*, виждаме и върху идентичните стилово тетрадрахми от вариант Price 3567A, които за М. Прайс са с неустановена локализация. Последните са представени в съкровището Varna'1955 (IGCH 859), публикувано от К. Димитров[30], което съм коментирала и аз[31]. Вариантът Price 3567A, заедно с още няколко други емисии, конституират хомогенната група от стилово идентични александровки, сечени едновременно в общ монетен двор някъде в Сирия (според Льо Ридер[32]) и във Финикия или Сирия (според Прайс[33]). Става дума за Александровия тип тетрадрахми от вариантите Price 3565 – 3567A (тук **Обр. 7-9**), една част печатово обвързани помежду си, а други – споделящи общ лицев печат с групата александровки на Кара от вариантите Price 3787 – 3789A.

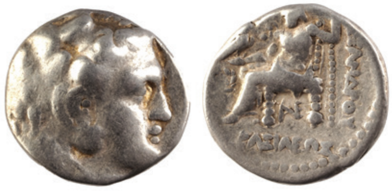

Кат. № 20 от Пет могили
(вар. Price 3567)

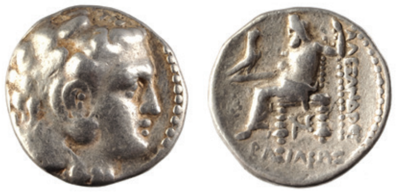

Кат. № 21 от Пет могили
(вар. Price 3567)

---

[30] Dimitrov 1989, 107 (cat. No. 59: Mint "B" от района на Арадос и Маратос, ок. 316 – 301 г. пр.Хр. [pp. 93 – 94]). Същия текст виж и в Димитров 1995, 152 – 159 (с кат. № 59-61) и с леко модифицирана интерпретация на ателие „Б" в Димитров 1995, 38 – 39) (=Dimitrov 1997 [CD-ROM]).

[31] Русева 1989, 6 с бел. 30 (с. 24 – 25) и обр. 3 (с.14) (=Rousseva 1990, 25, pl. 7.7).

[32] Gülnar, 92.

[33] Price, 447.

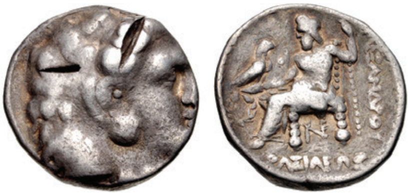

Обр. 7
(=Balkan area h.60 от P3567)[34]

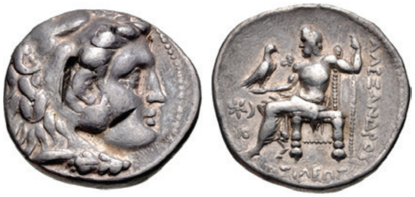

Обр. 4б
(=Balkan area h.57 от P3787)[35]

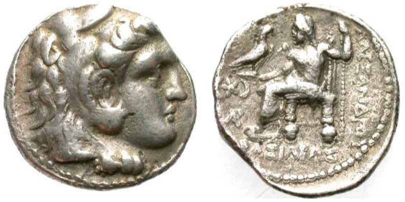

Обр. 8
(от Price 3789=Gülnar 1966[36])

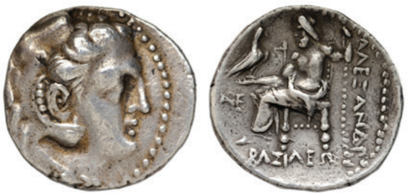

Обр. 9
(от Price 3565=Jabukovac h. 303)[37]

Price 3787 – 3789A   и Price 3565 – 3567A, които по думите на Льо Ридер “*forment un groupe homogène*”[38], очевидно са били твърде популярни сред древните и по всяка вероятност са били предназначени за заплащане на наемници, защото ги срещаме в не едно елинистическо съкровище, повечето от които открити на територията на Балканите. Става въпрос за съкровищата от Пет могили[39] и Варна’1955[40], Ябуковац[41] и Олимпия[42], Балканите[43], Гюлнар или Мейданчиккале[44] и Киразли[45] – всички съдържащи монети от двете стилово хомогенни и хронологически идентични групи тетрадрахми на монетарницата в Кара, сечени някъде в годините между 315 – 310 г. пр.Хр. и следователно обвързани с контрола на Антигонидите по тези места.

---

[34] https://www.acsearch.info/search.html?id=3303977

[35] Виж бел. 11 по-горе.

[36] http://wildwinds.com/coins/greece/macedonia/kings/alexander_III/t.html

[37] https://www.acsearch.info/search.html?id=3512983

[38] Gülnar, 92.

[39] Кат. № 20 – 21 в съкровището от Пет могили (Русева 1986, 11 – 34).

[40] Varna 1955 h. 59 от вар. Price 3567A, Varna 1955 h. 60 от вар. Price 3567 и Varna 1955 h. 61 от вар. Price 3566A.

[41] Jabukovac h. 303 от вар. 3566A.

[42] Olympia h. 63 от вар. Price 3567.

[43] Balkan area h. 57 от вар. Price 3787, Balkan area h. 60 от вар. Price 3567 и Balkan area h. 61 от вар. Price 3789.

[44] Gülnar 1963-1965 от вар. Price 3787, Gülnar 1966 от вар. Price 3789, Gülnar 1967 от вар. Price 3789A, Gülnar 1968-1969 от вар. Price 3567, Gülnar 1970-1972 от вар. Price 3565 (макар Gülnar 1972 да е без монограм, монетата споделя общ лицев печат с Gülnar 1971, върху чийто реверс се вижда отчетливо монограм Æ от вар. Price 3565).

[45] Kirazli h. 115 от вар. Price 3565.

Вече споменах, че двете стилово идентични и отсечени синхронно монетни групи от Price 3565 – 3567A и Price 3787 – 3789A, освен че са печатово обвързани вътре във всяка от тях, споделят общ лицев печат помежду си. Установяването на тази печатова връзка бе възможно, благодарение на сравнително многобройната група александровки на Кара в съкровището от Гюлнар (Мейданчиккале), където Gülnar 1963 (pl. 54) от вар. Price 3787 е отсечен със същия, ретуширан (!) лицев печат, с който е била изкована и една от тетрадрахмите във варненското съкровище (Varna 1955 h. 59 от вар. Price 3567A).

Прави впечатление, че това сребърно монетосечене на Кара е било произведено най-вероятно набързо, по спешност, за което намекват както ретушираните матрици, така и сравнително немарливата иконография на някои от вариантите. Твърде е възможно тези Александров тип тетрадрахми (и драхми) да са били целева емисия за заплащане на военните контингенти на Едноокия и сина му в бурните години на противоборство със Селевк Никатор за власт над източните дялове на империята. Датировката ок. 317/315 – 310 г. пр.Хр. ще предхожда времето, когато били емитирани селевкидките на Кара, между които, прочее, срещаме отново подписа на същия монетар ΔΙΟ[…] (тук **Обр. 5-6**)[46], познат ни от Price 3567A и Price 3787 (тук **Обр. 4а-4б**).

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

ADM I = Thompson 1983
ADM I, Miletus = Thompson 1983
ADM II, Lampsacus = Thompson 1991
Akçakale h. = Le Rider, Olcay 1988
Balkan area h. = Wartenberg, Kagan 1999
CNG = Classical Numismatic Group
SC1 = Houghton, Lorber 2002
Gülnar = Davesne, Le Rider 1989
IGCH = Thompson, Mørkholm, Kraay, 1973
Jabukovac h. = Popović 1982
Kirazli h. = Le Rider, Olcay 1987
Olympia h. = Newell 1922
Philippe II = Le Rider 1977
Price = Price 1991
SC 1 = Houghton, Lorber 2002
Varna 1955 h. = Dimitrov 1989
WSM = Newell 1941

---

[46] От Price 3818 и Price 3818A (=SC1 41.3c), датирани от Лорбер-Хутън ок. 310-290 г. пр.Хр. (SC1, 27).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Димитров 1995: К. Димитров. Съкровища със златни и сребърни монети типове „Филип II” и „Александър Велики” от ранноелинистическа Тракия. София, 1995.

Русева 1986: Б. Русева. Съкровище от тетрадрахми Александров тип от с. Пет могили, Новопазарско (IGCH 856). – Нумизматика, 1, 1986, 11 – 34.

Русева 1989: Б. Русева. Монетна циркулация в Тракия през ранния елинизъм (по данни от монетните съкровища в нашите земи). – Нумизматика, 4, 1989, 3 – 27.

Davesne, Le Rider 1989: A. Davesne, G. Le Rider. Le trésor de Meydancikkale. Paris, 1989.

Dimitrov 1989: K. Dimitrov. Early hellenistic hoards of Alexander-type silver coins from the Museum of history and art in Varna. – Et Balk., 3, 1989, 87 – 110.

Dimitrov 1997: K. Dimitrov. The Treasury of Lysimachos. Sofia, 1997 [CD-ROM].

Houghton, Lorber 2002: A. Houghton and C. Lorber. Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue. Part 1. Seleucus I through Antiochus III. Vol. I-II. New York-London, 2002.

Le Rider 1977: G. Le Rider. Le monnayage d’argent et d’or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294. Paris, 1977.

Le Rider, Olcay 1987: G. Le Rider, N. Olcay, Le trésor de Kirazli (près d’Amasya) : IGCH 1369. – In : Anatolia Antiqua, Varia Anatolica, 1987, 23-34.

Le Rider, Olcay 1988: G. Le Rider, N. Olcay, Un trésor de tétradrachmes d’Alexandre trouvé à Akçakale en 1958. – Revue Numismatique, 1988, 4-54.

Newell 1922: E.T.Newell. Alexander Hoards IV. Olympia. – In: American Numismatic Society, Numismatic Notes and Monographies, 39, 1929.

Newell 1941: E.T.Newell. The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III. – In: American Numismatic Society, Numismatic Studies, 4, 1941.

Price 1969: M. J. Price. Greek Coin Hoards in the British Museum. IV. The Meander Valley Hoard of 1895 – Numismatic Chronicle, 1969, 9-10.

Price 1991: M. J. Price. The Coinage in Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. Zurich/London, 1991.

Rousséva 1990: B. Rousséva. La circulation monétaire en Thrace pendant la Haute époque hellénistique (d’après un certain nombre de trésors trouvés en Bulgarie). – Revue Numismatique, 30, 1990, 17 – 27.

Thompson, Mørkholm, Kraay 1973: M. Thompson, O. Mørkholm, C. Kraay. An Inventory of Greek Coin Hoards. New York, 1973.

Thompson 1981: M. Thompson. The Cavalla Hoard (IGCH 450). – American Numismatic Society, Numismatic Studies, 26, 1981, 33-49.

Thompson 1983: M. Thompson. Alexander’s Drachm Mints I: Sardes and Miletus. – In: American Numismatic Society, Numismatic Studies, 16, 1983.

Thompson 1991: M. Thompson. Alexander’s Drachm Mints II: Lampsacus and Abydus. - In: American Numismatic Society, Numismatic Studies, 19, 1991.

Troxell 1997: H. Troxell. Studies in the Macedonian Coinage of Alexander the Great. – In: American Numismatic Society, Numismatic Studies, 21, 1997.

Wartenberg, Kagan 1999: U. Wartenberg, J.H. Kagan. Some comments on a new hoard from the Balkan area. – In : Travaux de Numismatique Grecque offerts à Georges Le Rider, ed. par M. Amandry et S. Hurter. London, 1999, 395 – 407.

THE GOLD AND SILVER ALEXANDERS FROM CARRHAE, NORTHERN MESOPOTAMIA, MINTED UNDER PHILIP III ARRHIDAEUS, ANTIGONOS MONOPHTALMOS AND DEMETRIOS POLIORCETES

Boryana RUSSEVA

(*Summary*)

The ancient Carrhae, today's Harran, is the biblical Harrânu – the residence of Patriarch Abraham of the Jews and one of the provincial capital cities of the Northern Mesopotamia. For the first time the town was mentioned about 2000 BC in the tablets of Mari along with its greatest landmark – the Temple of the God of the Moon (Sin) set up in honour of the famous cult of Ba'al-Haran.

The imperial mint in Carrhae was established as early as under Philip III Arrhidaeus when issued the emission of golden and silver Alexanders of Price 3796-3809 signed with a common monogram 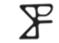 **(fig. 1-2)**. The localization of this early posthumous Alexander type coinage in Mesopotamian Carrhae we owe to Georges Le Rider who has dated the emission ca. 320 – 317 BC, while M. Price considers the same emissions struck within the general period of ca. 315 – ca. 305 BC together with obviously the later in style and iconography tetradrachms and drachms in Price's Corpus under Nos. 3787-3789A **(fig. 4a-4b)**. Most probably the latter were issued immediately before the golden and silver Seleucids of SC1.39-46, signed initially by the name of Alexander, and then by Seleucus – a production of the first Seleucid **(fig. 5-6)**. The authors of SC1 are dating them from ca. 310-290 BC while according to Price only the variants with Alexander's name were minted in ca. 305 – ca. 300 BC.

A unique gold coin appeared recently on the numismatic market – a posthumous stater of the types and name of Philip II Macedon **(fig. 3)**, signed with the monogram 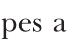 peculiar of the early Alexanders from Carrhae. The golden Philip's issue was struck synchronously with the Alexander's type of gold of the variants Price 3801-3802 **(fig. 2)** for the identical controls on both coin emissions. For this reason, the experts from CNG convey from Carrhae to the capital city of Cilicia – Tarsus, the entire series of early Macedonian silver and gold which main control is the signature of – a manipulation rejected as unconvincing by the author of the work here presented. Furthermore, the mint of Carrhae of Mesopotamia issued also the variants of Price 3565-3567A sharing the same coin dies **(fig. 7-9)**, tied in turn with the group of Alexanders of the variants of Price 3787-3789A. Alongside being bound in die inside each one, both identical in style and minted synchronously coin groups of Price 3565-3567A and Price 3787-3789A also share the same obverse die through (retouched!) obverse matrix from Gülnar 1963 (pl. 54) – a piece of the variant of Price 3787 and Varna'1955, N 59 of the variant of Price 3567A.

Price 3787-3789A and Price 3565-3567A which "*forment un groupe homogéne*" in the Le Rider's words, were obviously too popular among the ancient ones and most probably were intended to pay mercenaries for we have them in more than one Hellenistic hoards found mostly on the territory of the Balkans. The word is about the hoards from Pet mogili (IGCH 856) and Varna'1955 (IGCH 859), Jabukovac and Olympia, Balkan area hoard, Gülnar (Meydancikkale) and Kirazli – all of them containing coins of both homogeneous in style and chronologically identical groups of tetradrachms of the mint in Carrhae struck in the years between 315 and 310 BC and therefore bound with the control of the Antigonides in these areas.

It seems noteworthy that this silver coinage of Carrhae was issued most probably in a hurry, urgently, hinted by the retouched coin dies as well as by the relatively negligent iconography of some of the variants. Quite possibly these Alexanders type of tetradrachms (and drachms) were a target emission to pay the military contingents of Antigonos Monophtalmos and his son in the tumultuous years of confrontation with Seleucos Nicator for power over the Eastern regions of the Empire. The date of ca. 317/315-310 BC would precede the time when the Seleucids of Carrhae were issued, among which we again meet the signature of the same engraver ΔIO[ ] **(fig. 5-6)** we know from the variants of Price 3567A and Price 3787 **(fig. 4а-4б).**

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло I-II

РАННИТЕ МОНЕТИ В ГОЛЯМОТО СРЕБЪРНО СЪКРОВИЩЕ ОТ СЕРДИКА

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА

През 2015 година при редовни археологически проучвания на обект „Света Неделя“ – север“ бе открито голямо монетно съкровище (Кацарова, Горянова, Станев 2016, 550)[1]. То се състои от 2982 сребърни и 5 бронзови монети, които бяха поставени в керамично гърне с червенолаково покритие, върху което с гръцки букви е издраскано името на Селвий Калист, който най-вероятно е собственикът на това богатство[2]. Монетите се датират във II в. пр.Хр. – III в. сл.Хр.

Предвид историята на антична Сердика, новооткритото съкровище не е изненада за изследователите, но засега то е най-многобройното от този период, придобито при археологически разкопки, в ясна стратифицирана среда. През същата година при разкопките на „Ларгото“ бе намерена и находка от 15 римски републикански и императорски денара (Стоянова, Прокопов 2018, 331 – 342)[3].

Съкровището от „Света Неделя“ се отнася към определения „смесен“ тип и включва три групи монети – римски републикански и императорски денари и бронзови провинциални монети от най-малък номинал[4]. Последните отличават разглежданото съкровище от досега откритите в страната (IRRCHBulg 2002, №№ 72 – 99; Paunov 2013, 255 – 273).

В настоящата статия са разгледани най-ранните монети от находката – римските републикански денари, императорските денарии от Юлиево-Клавдиевата династия (27 г. пр.Хр. – 68 г. сл.Хр.) и годината на четиримата императори (68 – 69) до император Веспасиан, основателя на династията на Флавиите (69 – 96).

---

[1] Благодаря на д-р Веселка Кацарова за възможността да обработя и публикувам монетите.

[2] През 2015 г. на обект „Ларго“ бе открита още една находка от смесен тип – 15 броя римски републикански и императорски денари (Стоянова, Прокопов 2018, 331 – 341).

[3] Досега от Сердика и района има сведения за открити 6 монетни находки от Рим република и 72 от Рим империя (Теодосиев 2017, 1, 581, 586, 591, 592, 594, 596).

[4] Възможност за идентификация дават две монети на Каракала и Гета вероятно от периода (209 – 211) сечени в Сердика.

Анализ на находката:

Хронологически най-ранни са шест републикански денара с имената на монетните магистрати *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio* (100 г. пр.Хр.), *L. Marcivs Philippvs*, *P. Clodius M.f. Turrinus*, *Marcus Aemilius Lepidus*, а тези на римската империя принадлежат на 18 императора, 2 цезара и 10 императрици. Най-малък е броят на принадлежащите към Юлиево-Клавдиевата династия, а най-многобройни са екземплярите от Нерва-Антониновото време[5].

Съкровището от Сердика има отделни прилики с най-голямата засега находка, открита при археологически проучвания, тази от Павликени, която включва 3,722 бр.[6]

Най-ранната монета в съкровището (№ 1)[7] е на *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio*100 г. пр.Хр.[8] (Crawford 1974, 330/ 1b) (**Табло I 1a, б**) На лицето на денара са представени двама квестори – на Рим, *Q. Servilius Caepio* и на Остия, *L. Calpurnius Piso,* седнали на кресла между житни стъбла. Това изображение тематично е свързано с решението на сената, според което, двамата квестори трябвало да представят и обнародват нов закон за закупуване на зърно, за което получили пари, както и за финансиране на същия закон. Този факт се потвърждава от съкращението в отреза на реверса под изображенията на двамата квестори: AD FRV EMV EX SC (*Ad frumentum emundum Ex Senatus Consulto*). Денари от същия тип са открити в съкровищата от Securities Тополово, Пловдивско (Златарева, 1963, 163**,** № 4) и Стояново, Ловешко (CCCHBulg. 2007, № 295).

Следват два денара на *L. Marcivs Philippus* 56 г. пр. Хр (Crawford 1974, 425/ 1) (**Табло I 2a,b – 3a,b**). Според изворите рода на *Marcia* произлиза от *Ancus Marcius*, четвъртия римски цар, за когото се казва, че е първият, който прокарва вода в Рим, посредством акведукт. Конната статуя е на *Q. Marcius Rex*, който имал поръчка от Сената, докато е бил претор през 144 г. пр.Хр., да поправи старите акведукти и да построи нов, който да захранва Капитолия. Този акведукт е известен като *Aqua Marcia*.

---

[5] В настоящото изложение се спирам на отделни въпроси, които повдига анализа на монетите.

[6] Това са 6 римски републикански денари – най-ранен е на Марк Антоний и Октавиан (75 г. пр.Хр. – 41 пр.Хр.); 4 бр. легионерски емисии на Марк Антоний (32 г. пр.Хр.) (Цочев 1997; IRRCHBulg 2002, 58, № 92), а римските императорски денари са от Нерон, Галба, Отон... до Луций Вер и Луцила 161 г. (IRRCHBulg 2002, 58, № 92). Голяма находка от 1500 монети от Петченица (Исперих), също има прилики със съкровището от Сердика – денар на Марк Антоний (32 – 31 BC) , от Нерон до Каракала (IRRCHBulg 2002, 59, № 93).

[7] Това са номерата в каталога към статията.

[8] Всички римски републикански денари в настоящата статия са определени и датирани по M. H. Crawford. Roman Republican Coinage (RRC). Cambridge, 1974.

Монети със същите характеристики са познати от находката от Смолян (Прокопов 1991, 30, № 823; IRRCHBulg, 2002, №. 61; CCCHBulg, 2011, № 1205)

Следващите две монети № 4 – 5 на *P. Clodius M.f. Turrinus* 42 г. пр. Хр (Crawford 1924, 494/23) (**Табло I 4а,б – 5а,б**) се срещат по-често като единични екземпляри или в колективни находки в България (Златарева 1963, 163, №№ 3 – 4; Доткова 2008, 2 екз. №№ 42, 43 – Tabl. IX/ 8 – 9; IRRCHBulg, 2002, № № 25, 26, 27, 30; 41; CCCHBulg. 2007, № 339; CCCHBulg, 2011, № 1197).

Хронологически се нарежда денарът на *M. Aemilius Lepidus и Octavian* – 42 г. пр. Хр. (Crawford 1974, 495/ 2d) (**Табло I 6а, б**). Това е рядка монета, според информацията на Британския музей (http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford5-2.html). *Marcus Aemilius Lepidus* (89 или 88 г. пр.Хр. – 13 или 12 г. пр. Хр.) е римски патриций, член на Втория триумвират и Понтифекс максимус (Weigel 1992, 9 – 10, 98).

Следва монета на Август като император, сечена през 18 г. пр. Хр. в Испания (вероятно *Colonia Patricia*)[9]. **(Табло I 7а, б)**

Горе разгледаните монети се откриват рядко в колективни находки и единично. Седемте екземпляра са сравнително добре запазени, слабо изтрити, което показва краткото им участие в монетното обращение.

Хронологически в находката следват шест денара на император Нерон (54 – 68), които са по-износени от предходните парични знаци, но по това си приличат с монетите на следващите императори управлявали през 69 г. – Галба (юни 68 – януари 69) и Вителий (април 69 – 20 декември 69). Тези наблюдения пораждат редица въпроси относно „попълването" на находката във времето. Предвид добре запазените най-ранни монети, то екземплярът на Август, като качество се доближава до „републиките" и не само, предвид хронологията на следващите монети, които са отсечени след повече от осем десетилетия. Възможно е седемте денара първоначално да са оформяли малко съкровище, към което впоследствие са прибавени по-късните монети, които според износените им ядра са били по-дълго в обращение.

Според Йорданка Юрукова републиканските денари са засвидетелствани в циркулационния поток на българските земи чак до времето на император Клавдий (Youroukova 1993, 343 – 356). Изследванията на Евгени Паунов показват, че този период е по-дълъг и на пазарите в Римската империя нормално „републиките" циркулират най-масово, заедно с императорските монети – от Марк Антоний и Август до Траян (когато много от силно затритите „републики" били изтеглени от обращение и претопени от централната монетарница в Рим), а някои от тях са циркулирали свободно и до времето на Северите, понякога и докъм 250 г., като находката от Река Девня (Паунов 2018, 8 – 15 и цитираната там литература: Mouchmoff 1934, *passim*, IRRCHBulg. 2002, 48 – 50, no. 75, и други трудове – Depeyrot 2004, *passim*; IRRCHBulg. 2002 – специално находките *mix* с №№ 72 – 99).

---

[9] Повече информация за периода виж в Goodman 1997; Jeffrey Tatum 2008.

При находки с римски републикански и императорски денари, обикновено първите са силно износени, поради дългото им участие в обращението. При находката от Сердика налице е „нелогичната" ситуация, при която ранно датираните монети са по-добре запазени от хронологически следващите ги. Това е основание да предположа, че монетите сечени пр. Хр., са представлявали малко съкровище от седем сравнително редки монети, при които два от екземплярите се дублират. Собственикът или собствениците са го съхранявали като ценност, а с времето наследниците са прибавяли другите монети[10]. В подкрепа на тази идея се явява едно малко съкровище от 11 монети, съхранявано в музея на Трансилвания. В неговия състав са включени монети, като тези от находката в Сердика, на *L. CALPVRNIVS PISO, Q. SERVILIVS CAEPIO, 100 BC, Rome;* 3 монети на *P. CLODIVS, 42 BC, Rome;* 2 монети на *AVGVSTVS, 29 – 27 BC, Spain (*Găzdac, Călian, Alföldy-Găzdac 2008, 53*).*

Монетите на император Нерон (54 – 68)[11], последният император от Юлиево – Клавдиевата династия[12], са сечени в последните години от неговото управление:

64 – 65 г. – 2 бр. (RIC I^2, № 53); 64 – 65 г. – 1 бр. (RIC I^2, № 55); 65 – 66 г. – 2 бр. (RIC I^2, № 60) и 67 – 68 г. – 1 бр. (RIC I^2, № 71). Върху пет от монетите надписът върху лицето е NERO CAESAR AVGVSTVS и една с IMP NERO CAESAR AVG P P(№№ 8 – 12; 13)[13].. Реверсите са от типа IVPITER CVSTOS, SALVS и ROMA (№№ 8 – 9; 11 – 13; 10).

Според анализите денарите от Юлиево-Клавдиевата династия до управлението на Нерон са от чисто сребро и теглото им е непроменено до началото на царуването на Нерон, когато е намалено (Walker 1976). Началото на упадъка в чистотата на метала традиционно се поставя през 64 г., когато някои учени смятат, че сеченето на денари е било прехвърлено в Рим. Следва по-нататъшен спад в теглото, като се приема, че това е отговор на финансовия натиск, особено след катастрофалния пожар в Рим през 64 г. сл. Хр. (Butcher, Ponting 2005, 164 – 165). Тежестта на предреформенния денар според отделните изследователите е различна – 3.54 г (Mac Dowall 1979, 136); 3.7 г (Mac Dowall 1979, 143); 3,57 г (Walker 1976, 18), 3.47 г (Walker 1976, 25), 3.63 г (Duncan-Jones 1994, 225) и 3.67 г (RIC I^2, 134). Спадът в теглото на постреформенния денар на Нерон с около две десети от грама се приема за разумно (Butcher, Ponting 2005, 164 – 165), но се цитира различно, като 3,5 г (Mac Dowall 1979, 143), 3,18 г (Walker 1976, 18), 3.36 г (Duncan-Jones 1994, 225) и 3.41 г (RIC I^2, 141). Регламентираното тегло не е ясно, но най-вероятно представлява 1/96 от римската либра (Butcher, Ponting 2005, 164).

---

[10] Тезата предизвиква много въпроси, като например, къде първоначално е формирана тази находка, на територията на Сердика или в друга част на империята, ако собственикът е бил свързан с войската и т.н. Ограниченият брой известни находки с римски републикански монети на територията на област София – 5 бр., представляват 2,5 % от общия брой известни съкровища и са с плътност 0,59 % на брой на 1000 кв. км (Теодосиев 2017, 581).

[11] Повече за живота и управлението на Нерон виж у Shotter 1999.

[12] Монетите от Юлиево-Клавдиевата династия (7 бр.) представляват 0,23 % от състава на находката.

[13] Номерата са от каталога в края на текста.

Монетите на Нерон от находката в Сердика са сечени след реформата, което е видно и от тяхното тегло: 2,89 г; 2,97 г 3,00г; 3,06 г 3,20 г; 3,48 г. Дори като отчетем изтритите ядра, регистрираните стойности са ниски. Освен това се приема, че след 63 – 64 г. има промяна и в съдържанието на среброто (Metcalf 1989, 68). Новите денари са много различни от „преди реформата“ и според *Mac Dowall*, те притежават различни аверсни легенди, портретите са по-зрели и върху обратната страна следват различни типове. Цитираният автор предлага хронология основана на промени в лицевата легенда, където ключът е приемането от Нерон на титлата император като праеномен през 66 г. Денарите без съкращението IMP, с легендите NERO CAESAR и NERO CAESAR AVGVSTVS, са поставени в годините 64 – 65/6 г., а легендите IMP NERO CAESAR AVGVSTVS и IMP NERO CAES AVG P P са след тези години. Много от типове на обратната страна са общи за монетите със и без IMP. Някои обаче се срещат само в комбинация с конкретни аверсни легенди (например AVGVSTVS GERMANICVS, Нерон прав, се появява с NERO CAESAR; военни знамена без легенда, с IMP NERO CAES AVG P P). Този факт сам по себе си категорично предполага, че има някакво развитие и не всички аверсни легенди се използват едновременно (Butcher, Ponting 2005, 167).

Следват шест монети на император Галба (*Servius Sulpicius Galba)* (67 – 69) (№№ 14 – 19), управлявал първи в годината на четиримата императори[14]. Върху пет от тях аверсът е с глава на императора надясно (4 бр.), 1 бр. наляво и надпис IMP SER GALBA AVG. Реверсите са с 4 различни типа: ROMA RENASC; SPQR OB CS – в дъбов венец (3 бр.); VICTORIA PR и DIVA AVGVSTA. Последната монета върху лицето е с надпис IMP SER GALBA CAESAR AVG. Предвид само шестмесечното управление на император Галба, всички негови монети се отнасят към времето юни 68 – януари 69 г.

---

[14] Повече за император Галба виж в Greenhalgh, 1975; Wellesley 2000.

Всички екземпляри са сечени в Рим, а теглото им във възходящ порядък е: 2,90 г; 2,94 г; 3,01 г; 3,15 г; 3,18 г; 3,21 г, което е съотносимо с резултатите при император Нерон. Някои от денарите са силно изтрити №№ 9, 10, 12 (№№ 9, 10, 13).

Хронологически следват монетите на император Вителий (*Aulus Vitellius Germanicus*), управлявал в продължение на осем месеца в годината на четиримата императори – от 16 април до 22 декември 69 г.[15] Това са седем монети (№№ 20 – 26). Върху лицето им надписът е A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P с глава на императора надясно. Реверсните типове са пет – CONCORDIA P R; LIBERI IMP GERMAN с бюстовете на неговите наследници; LIBERTAS RESTITVTA – 2 бр.; PONT MAXIM – 2 бр.; XV VIR SACR FAC. Всички монети са сечени в Рим. Измерените тегла са: 2,81 г; 2,95 г; 2,96 г; 2,97 г.; 3,01 г; 3,08 г; 3,12 г и са в рамките на описаните дотук екземпляри.

Разгледаните дотук денари са най-ранните и същевременно най-малобройните по династии в находката от Сердика. Следват монетите на император Веспасиан (69 – 79) и неговите наследници.

Днес е трудно да се установи произхода на находката от Сердика, но може да се предположи, че монетите представляват войнишка заплата или са сума, натрупана като печалба от търговски сделки и др.[16] Приема се, че големи монетни находки се откриват по-често в райони с разположени там военни части, където служещите войници получават заплатата си в денари и след това харчат част от парите си там, където са на лагер (Paunov 2013, 300 – 316).

Последните монети в находката са от времето на Северите – Септимий Север (202 – 205), Юлия Домна (193 – 211), Каракала (197 – 217), Плавтила (211), Гета (198 – 212), които представляват 2,48 % от всички монети. Това е времето на настъпилата девалвацията на сребърния номинал, което води до увеличаването на укритите в земята монетни находки. Голямата инфлация води до обезценяването на монетите в обращение и техните собственици предпочитат да ги укрият и изчакат по-добрите дни за търговия. Според Рийс за оставане на находките в земята има най-малко две причини – едната от тях е смъртта на притежателя им, а втората е неизгодният курс на среброто, неговото влошено качество, което е причина собствениците да нямат интерес да потърсят укритите монети и те остават в земята до наше време (Reece 1981, 86 – 87)[17].

---

[15] Вителий никога не е признат за император от целия римски свят, въпреки че от Сената са му присъдени обичайните за един император почести.

[16] Не е изключено и двете предположения да са верни, предвид хронологическия обхват на монетите. Наличието на дребните бронзови монети, заедно със сребърните денари в гърнето, могат да се тълкуват в посока търговския характер на спестяванията.

Ситуация на терена[18]:

Проведените разкопки в периода 2015 – 2018 г. източно от площад „Св. Неделя" са върху терена, който е проучван при спасителни разкопки през 50-те години на миналия век (Кацарова 2019, под печат). Откритите и документирани тогава зидове се датират от проучвателите в първата половина на II в. (Иванов, Бобчев 1964, 15 – 16, обр. 9; Кацарова 2019, под печат). При сегашните проучвания дебелината на културните пластове под съвременната настилка на площада достига до 3,70 – 3,80 м, които според Веселка Кацарова се отнасят към римската и късноантична епоха и могат да се отнесат към два основни периода. Към първия са градежите с основи от речни камъни и спойка от бял, песъчлив хоросан, надстроени във височина с кирпичи и покрити с керемиди. За хронологията на тези градежи с най-голямо значение сред находките са четири монети, чиито контекст на намиране безспорно е във връзка с останките от тази ранна архитектура. Три от тях датират от I в. сл.Хр. (от първата половина до 80-те години на същия век), а една е от втората четвърт на II в. Въз основа на находките и стратиграфските наблюдения по време на проучването, градежите от първия строителен период се отнасят към края на I – първата половина на II в. (Кацарова 2019, под печат).

През втория строителен период теренът е зает почти изцяло от масивните зидове на обществена сграда с размери, надхвърлящи проучената площ в западна и южна посока. Разкрита е североизточната част от сградата, а северно от нея – трасе на улица с посока изток – запад (*decumanus*) (Кацарова 2019, под печат). Последващите строителни дейности тук, до края на античната епоха, са свързани с многобройни преустройства на голямата обществена сграда, които не променят ситуацията в застрояването на терена, затова те са обособени като отделни фази на втория строителен период (Кацарова 2019, под печат). Времето, в което тези сгради са били разрушени, а теренът – заравнен и подготвен за ново строителство, според В. Кацарова може да се свърже с мащабната строителна дейност в Сердика при управлението на император Марк Аврелий и по-конкретно след 170 г. (Кацарова 2019, под печат). При проучванията в северната част на площад Св. Неделя се намират архитектурните останки от втория строителен период на сграда с голяма застроена площ и масивни зидове, като дължината ѝ по оста север-юг надхвърля 50 м. Нейната източна фасада е оформена като монументален портик с колонада. Открита е още през 50-те години на XX в. при археологическите проучвания и е означена като „Сграда VI" (Иванов, Бобчев 1964: 43 – 49, Табл. XXVI; Кацарова 2019, под печат).

---

[17] Подробен анализ на проблемите около формирането, състава и датировката на находките от I – III в., виж във Върбанов 2017, Дисертация (непубликувана). Различни аспекти по проблема виж в Reece 1988, 261 – 269; Reece 1995, 107 – 118; Reece 2008, 187 – 195.

[18] Подробно въпросът е разгледан от Веселка Кацарова в Кацарова 2019, (под печат).

Според сегашните проучвания и тяхната интерпретация на екипа на В. Кацарова, първоначалният план на сградата от изток е включвал верижно подредени помещения с приблизително квадратен план и сходни размери, като всички имат широки входове от изток. Помещенията нямат връзка помежду си, както и с голямото помещение, развиващо се западно от тях. Според археологическите находки през първата половина на III в. тези помещения са били използвани като магазини, работилници, питейни заведения и пр. (Кацарова 2019, под печат). Северният край на сградата е зает от голяма зала с базиликален план (помещение № 6), а данните за архитектурния му облик през II – III в. сочат, че то е изпълнявало обществени функции (Кацарова 2019, под печат).

Откритите през 2015 – 2018 г. източни помещения на сграда VI са напълно аналогични с новите разкопки и показват, че тази част от града през II – III в. е била средище на търговия и занаятчийско производство (Кацарова 2019, под печат). След средата на III в. сграда VI претърпява съществени преустройства, които не променят плана ѝ, а по-скоро функциите на отделни помещения. Причината за това вероятно е преживян катаклизъм, за който свидетелстват запазените подови нива със следи от пожар (Кацарова 2019, под печат). Тези обстоятелства са пряко свързани с откриването на монетната находка в голямата сграда VI, в помещение № 1, на чиято северна стена в обособена ниша е намерено гърнето със съкровището от римски монети (Кацарова, Горянова, Станев 2016, 550).

Археологическите податки на терена и анализът на съкровището дават основание да се предположи, че то е укрито от своя притежател при последното преустройство на помещението. Вероятната причина за укриването на монетите е настъпилата инфлация през третото столетие и обезценяването на среброто, обстоятелства принудили собственика да ги постави в керамичен съд и укрие в специално приготвен тайник в едно от търговските помещения, които вероятно са били негова собственост или под негов контрол. За съжаление някакви фатални събития са му попречили да си прибере скритото богатство и така то достигнало до наши дни.

Каталог

1. *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio. 100 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
Л: PISO CAEPIO Q (Piso questores). Глава на Сатурн в профил, на д.; контролна марка.
О: Двамата квестори – Пизо и Цепио, седнали на *subselium* един до друг между два житни класа, с обърнати глави един срещу друг. В отреза – AD FRV. EMV EX SC (Ad frumentum emendum ex senatus consulto).
AR, 17/18мм. Т. – 3,80 г.
Crawford 330/ 1a; http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford4.html **(Табло I. 1)**

2. *L. Marcius Philippus***.** *56 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
Л: ANCVS Глава на Анкус Марциус на д., с диадема; зад тила *lituus.* Зрънчест кръг.
О: Акведукт, върху него статуя на конник на д.; под краката на коня – цветя. Надпис – PHILIPPVS обратно на часовниковата стрелка; между арките AQVAM
AR, 16/18мм. Т. – 3,71 г.
Crawford 425/ 1 **(Табло I. 2)**

3. *L. Marcius Philippus 56 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
Л: Като предния екземпляр.
О: Като предния екземпляр.
AR, 16/18мм. Т. – 3,58 г. Изтрита.
Crawford 425/ 1 **(Табло I. 3)**

4. *P. Clodius M.f. Turrinus. 42 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
Л: Глава на Аполон с венец, на д. Зад тила – лира.
О: P. Clodius (вертикално вдясно) M. F. (вертикално вляво) Диана Луцифера, права, насреща, с глава на л., държи по една запалена факла във всяка ръка.
AR, 17/18 мм. Т – 3,92 г.
Crawford 494/ 23 **(Табло I. 4)**

5. *P. Clodius M.f. Turrinus. 42 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
Л: Като предния екземпляр.
О: Като предния екземпляр.
AR, 17/19 мм. Т. – 3, 42 г. Изтрита.
Crawford 494/ 23. **(Табло I. 5)**

6. *M. Aemilius Lepidus and Octavian. 42 г. пр. Хр. Монетарница в Италия.*
Л: R. P. C. LEPIDVS. PONT. MAX… Глава на Марк Лепидус на д. Зрънчест кръг. Изображението не е центрирано спрямо монетното ядро.
О: C. CAESAR. IMP.III. VIR.R.P. Глава на Октавиан на д. Зрънчест кръг.
AR, 18/19 мм. Т. – 3,64 г.
Crawford 495/ 2d. **(Табло I. 6)**

7. Л: CAESARI AVGVSTO Глава на Август с лавров венец на д. Надписът е обратен на часовниковата стрелка.
О: MAR-VLT Хексастилен храм на Марс Ултор с кръгъл купол, поставен на триетажен подиум; между колоните, орел между две знамена.
AR, 19/19,5 мм. Т. – 3,70 г.
RIC I^2, № 105a, 18 г. пр. Хр. Монетарница Испания (*Colonia Patricia?*) **(Табло I. 7)**

8. Л: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
О: IVPP ITER………, Юпитер, седнал на трон, на л., държи мълния и дълъг скиптър. Изтрит.
AR; 17/18 мм. Т. – 3,06 г.
RIC I^2, № 53, Рим, 64 – 65 г. **(Табло I. 8)**

9. Л: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
О: (IVPP ITER) CVSTOS, Юпитер, седнал на трон на л., държи мълния и дълъг скиптър. Изтрит.
AR, 16/18 мм. Т. – 3,20 г.
RIC I^{2}, № 53, Рим, 64 – 65 г. **(Табло I. 9)**

10. Л: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
О: В отреза (ROMA) Надписът не се чете. Рома, седнала на курулско кресло на л., държи Виктория и паразониум. Изтрит.
AR, 17/19 мм. Т. – 2,89 г.
RIC I^{2}, № 55, Рим, 64 – 65 г. **(Табло I. 10)**

11. Л: NERO CAESAR AVGVSTVS, Глава с лавров венец, на д.
О: В отреза: SALVS, Салус седнала на л., държи патера.
AR, 18/19 мм Т. – 3,00 г.
RIC I^{2}, № 60, Рим, 65 – 66 г. **(Табло I. 11)**

12. Л: Като предния екземпляр.
О: Като предния екземпляр.
AR, 16/17 мм. Т. – 2,97 г.
RIC I^{2}, № 60, Рим, 65 – 66 г. (**Табло I. 12)**

13. Л: IMP NERO CAESAR AVG P P, Глава с лавров венец, на д.
О: SALVS, Салус седнала на л., държи патера.
AR, 17/18 мм. Т – 3,48 г.
RIC I^{2}, № 71, Рим, 67 – 68 г. **(Табло I. 13)**

14. Л: IMP SER GALBA AVG, глава с лавров венец, на д.
О: Надписът е изтрит (ROMA RENASC). Рома, права, на л., във военни дрехи, държи Виктория и скиптър. Изтрита.
AR, 18/19 мм. Т. – 2,90 г.
RIC I^{2}, № 161, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло I. 14)**

15. Л: IMP SER GALBA AVG, Глава на д.
О: SPQR OB C S в три линии в средата на венец.
AR, 18/19 мм. Т. – 3,21 г.
RIC I^{2}, № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло I. 15)**

16. Л: Като предния екземпляр.
О. Като предния екземпляр.
AR, 17/18 мм. Т. – 3,18 г.
RIC I^{2}, № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло I. 16)**

17. Л: Като предния екземпляр.
О: Като предния екземпляр.
AR, 17/18 мм. Т. – 3,15 г.
RIC I^{2}, № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло I. 17)**

18. Л: IMP SER GALBA AVG, Глава на Галба с лавров венец, на л.
О:VICTORIA P R, Виктория, права, на л., стъпила върху кълбо, държи венец и палмова клонка.
AR, 17/18мм. Т. – 2,94 г.
RIC I^{2}, № 174, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло I. 18)**

19. Л: IMP SER GALBA CAESAR AVG, Глава на Галба с лавров венец, на д.
О: DIVA AVGVSTA, Ливия права на л. държи патера и вертикален скиптър.
AR, 17/18мм. Т. – 3,01 г.
RIC I^{2}, № 185, Рим, юли 68 – януари 69 г. **(Табло II. 19)**

20. Л: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P Глава с лавров венец на д.
О: CONCOR…..Конкордия седнала на л., държи патера и рог на изобилието.

AR, 17/18мм. Т. – 3,08 г.
RIC I^2, № 90, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 20)**

21. Л: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P Глава с лавров венец на д.
О: LIBE…. GER AVG Един срещу друг бюстовете на сина и дъщерята на Вителий. Изтрита.
AR, 17/18мм. Т. – 2, 81 г.
RIC I^2, № 101, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 21)**

22. Л: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P Глава с лавров венец на д.
О: LIBERT.. REST... Либертас, права, насреща, държи шапка *pileus* и дълга въдица.
AR, 15/17мм. Т. – 2, 96 г.
RIC I^2, № 105, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 22**)

23. Л: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P Глава с лавров венец на д.
О: LIB... RESTITVTA Либертас, права, насреща, държи шапка *pileus* и дълга въдица.
AR, 17/18мм. Т. – 3,12 г.
RIC I^2, № 105, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 23)**

24. Л: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P, Глава с лавров венец на д.
О: PONT MAXIM, Веста, забулена, седнала на д., държи скиптър и патера.
AR, 18/19 мм. Т. – 2,95 г.
RIC I^2, № 107, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 24)**

25. Л: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P Глава с лавров венец на д.
О: .... MAXIM, Веста, забулена, седнала на д., държи скиптър и патера. Изтрита.
AR, 18/19 мм. Т. – 2,97 г.
RIC I^2, № 107, Рим, април – 20 декември. **(Табло II. 25)**

26. Л: A VITELLIVS GERMANICVS IMP, Глава на д.
О: XV VIR SACR FAC Триножник с делфин върху него, надясно, и гарван върху него.
AR, 16,5/17,5 мм. Т. – 3,01 г.
RIC I^2, № 109, Рим, април – 20 декември **(Табло II. 26)**

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Върбанов 2017: В. Върбанов. Варварски нашествия в Долна Мизия и Тракия през I – III век (по нумизматични и археологически данни). (Непубликувана докторска дисертация). Велико Търново, 2017.

Доткова 2008: М. Доткова. Колективна монетна находка от римски републикански денари от с. Макоцево, Софийско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, IV, 2008, 33 – 43.

Иванов, Бобчев, 1964: Т. Иванов, С. Бобчев. Разкопки върху площта на хотел „Балкан” в центъра на София през 1952 – 1954 г. – В: Т. Герасимов (ред.). Сердика. Археологически материали и проучвания. Т. I,. София, 1964, 9 – 58.

Златарева 1963: Е. Златарева. Римски републикански монети от колективната находка при с. Тополово, Пловдивски окръг. – Годишник на народния археологически музей – Пловдив, V, 1963 166 – 178.

Кацарова, Горянова, Станев 2016: В. Кацарова, Сн. Горянова, Ал. Станев.

Археологически проучвания на обект „Форумът на Сердика“ – площад „Св. Неделя“, гр. София. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 549 – 553.

Кацарова 2019: В. Кацарова. Хронология и предназначение на античните градежи в северната половина на площад „Св. Неделя“, гр. София. София, 2019 (под печат).

Паунов 2018: Е. Паунов. Бележки относно една нова колективна монетна находка с римски денари от центъра на София („Serdica – Ларгото 2015”): или как не бива да се пишат статии по нумизматика. – Реверс, III, Брой 2 (7), юли-декември 2018, 8 – 15.

Прокопов 1991: И. Прокопов. Нумизматична колекция на смолянския музей V в. пр.Хр. – VI в. София, 1991.

Стоянова, Прокопов 2018: П. Стоянова, Ил. Прокопов. Колективна монетна находка от римски денари в Сердика (II в. пр.Хр. – началото на II в. сл.Хр.). – В: Jubilaeus VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева, София, 2018, 331 – 342.

Теодосиев 2017: Н. М. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. I, София, 2017.

Цочев 1998: М. Цочев. Монети и монетна циркулация в античните керамични центрове Павликени и Бутово. Велико Търново, 1998.

Butcher, Ponting 2005: K. Butcher and M. Ponting. The Roman Denarius Under The Julio – Claudian Emperors: Mints, Metallurgy And Technology. – Oxford Journal of Archaeology, April 2005 , 163 – 197.

CCCHBulg. 2007: I. Prokopov, R. Gushterakliev, G. Dzanev. Coin Collection and Coin Hoards from Bulgaria. Numismatic Collection of the Historical Museum Lovech (anc. Melta) & Numismatic Collection of the Historical Museum Rasgrad (anc. Abritus). I, Sofia, 2007.

CCCHBulg. 2011: Sv. Filipova, Ev. Paunov, N. Boyadjiev, A. Tenchova and I. Prokopov**.** The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Smolyan (Central Rhodopes). (Coins from the 5th century BC to the 6th century AD). III, Sofia, 2011.

Crawford 1974: Crawford, M. H. Roman Republican Coinage I – II . Cambridge, 1974.

Depeyrot 2004: G. Depeyrot. La Propagande Monétaire (64 – 235) et le trésor de Marcianopolis (251). Wetteren, 2004.

Duncan-Jones1994: R. Duncan – Jones. Money and Government in the Roman Empire. Cambridge, 1994.

Găzdac, Călian, Alföldy – Găzdac 2008: C. Găzdac, L. Călian., Á. Alföldy – Găzdac.

Roman Republican Coinage in The National History Museum of Transylvania, Cluj – Napoca, 2008.

Goodman 1997: M. Goodman. The Roman World 44 BC – AD 180. London and New York, 1997.

Griffin 1987: M. T. Griffin. Nero: The End of a Dynasty. London; New York: Routledge, 1987.

Greenhalgh 1975: P. A. L. Greenhalgh. The Year of the Four Emperors. London: Weidenfeld and Nicolson, 1975.

Guest 1994: P. Guest. Coin hoards and the Marcomanic wars (a review). – Поселищен живот в древна Тракия. III Международен симпозиум “Кабиле”, 347 – 360, 1994.

Guest 1999: P. Guest. The interpretation of coins: practice and theory. – In: Proceedings of the IIIrd Theoretical Roman Archaeology Conference held in Glasgow 1993, 200 – 212.

IRRCHBulg 2002: E. Paunov, I. Prokopov. An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins from Bulgaria (IRRCHBulg). – Glaux, 15, 2002.

Youroukova 1993: I. Youroukova. Originalité iconographique des monnayages municipaux dans les provinces romaines orientales. – In: Proceedings of the XIth International Numismatic Congress. Brussels, 1991, 343 – 356.

Jeffrey Tatum 2008: W. Jeffrey Tatum. Always I am Caesar. Blackwell Publishing Ltd, 2008.

Mac Dowall 1979: D.W. Mac Dowall. The Western Coinages of Nero. New York, American Numismatic Society, 1979.

Metcalf 1989: W. E. Metcalf. Rome and Lugdunum Again. – American Journal of Numismatics, 1, 51 – 70.

Mouchmoff 1934: N. A. Mouchmoff. Le trésor numismatique de Reka Devnja. Sophia, 1934.

Paunov 2013: E. I. Paunov. From Koine to Romanitas: The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Bulgaria in Antiquity (Moesia and Thrace, ca. 146 BC – AD 98/117). Unpublished PhD thesis, Cardiff University, 2013. Online: http://orca.cf.ac.uk/47428/.

Reece 1981: R. Reece. Coinage and currency in the third century. – In: The Roman West in the third century, 79 – 88.

Reece 1988: R. Reece. Interpreting Roman Hoards. – World Archaeology, vol. 20, 2. Hoards and Hoarding, 261 – 269.

Reece 1995: R. Reece. Roman coin hoards in Dacia and beyond. – Studii şi cercetării

numizmatică, XI, 1995, 107 – 118.

Reece 2008: R. Reece. Choosing denarii. – Miscellanea numismatica Antiquitatis. In honorem septagenarii magistri Virgili Mihailescu Bîrliba oblata. Iaši, 187 – 195.

RIC I: C. H.V. Sutherland. The Roman Imperial Coinage. Vol. I^2: From 32 B.C. to A.D. 69. London, 1984.

Shotter 1999: D. Shotter. Nero. London and New York, 1999.

Walker 1976: D. R. Walker. The metrology of the Roman silver coinage. Part 1: from Augustus to Domitian. (Oxford, BAR Supplementary Series 5).

Weigel 1992: R. D.Weigel. Lepidus. The Tarnished Triumvir. London and New York 1992.

Wellesley 2000: K. Wellesley. The Year of the Four Emperors. 2000 (Third edit.), London and New York.

(http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford5 – 2.html).

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло I. 1. Денар на *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio*

Табло I. 2. Денар на *L. Marcivs Philippus*

Табло I. 3. Денар на *L. Marcivs Philippus*

Табло I. 4. Денар на *P. Clodius M.f. Turrinus*

Табло I. 5. Денар на *P. Clodius M.f. Turrinus*

Табло I. 6. Денар на *M. Aemilius Lepidus and Octavian*

Табло I. 7. Денар на Август като цезар

Табло I. 8. Денар на император Нерон

Табло I. 9. Денар на император Нерон

Табло I. 10. Денар на импеатор Нерон

Табло I. 11. Денар на император Нерон

Табло I. 12. Денар на император Нерон
Табло I. 13. Денар на император Нерон
Табло I. 14. Денар на император Галба
Табло I. 15. Денар на император Галба
Табло I. 16. Денар на император Галба
Табло I. 17. Денар на император Галба
Табло I. 18. Денар на император Галба
Табло II. 19. Денар на император Галба
Табло II. 20. Денар на император Вителий
Табло II. 21. Денар на император Вителий
Табло II. 22. Денар на император Вителий
Табло II. 23. Денар на император Вителий
Табло II. 24. Денар на император Вителий
Табло II. 25. Денар на император Вителий
Табло II. 26. Денар на император Вителий

THE EARLY COINS OF THE LARGE SILVER HOARD FROM SERDICA

Dochka VLADIMIROVA-ALADZHOVA

(*Summary*)

In 2015, a large coin hoard was discovered during regular archaeological research of Saint Nedelya – North Site. It is composed of 2982 silver and 5 bronze coins laid in a ceramic pot covered with red varnish and bearing the name of Selvius Kalist scratched in Greek, most probably the owner of the wealth. The coins are dating from the 2nd c. BC – AD 3rd c.

The find from Sveta Nedelya relates to the mixed type hoards and comprises three groups of coins – Roman Republican and Imperial denarii, and bronze provincial coins of the smallest denomination. The latter distinguish the hoard in question from the ones discovered so far in Bulgaria.

The work here presented discusses the earliest coins in the hoard – the Roman Republican denarii, the Imperial denarii of the Julio – Claudian dynasty (27 BC – AD 68), and the year of the four emperors (68 – 69) to Emperor Vespasian, the founder of the Flavian dynasty (69 – 96).

Six Republican denarii are chronologically the earliest of all, bearing the names of the monetary magistrates *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio* (100 BC), *L. Marcivs Philipvs, P. Clodius M.f. Turrinus, Marcus Aemilius Lepidus,* and those of the Roman Empire belong to 18

emperors, 2 caesars and 10 empresses as the smallest being the number of pieces of Julio – Claudian dynasty and the pieces from the time of Nerva – Antoninus are the most numerous. The denarii from the time of the Severan dynasty are the latest in date.

The archaeological research carried out in 2015 – 2018 east of Sveta Nedelya Square covered the terrain explored in 1950ies through rescue excavations. According to the latest results and their interpretation, the initial plan of the revealed building included chain-arranged premises from the east, roughly square in plan and similar in dimensions as all of them have broad entrances from the east. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. Judging from the archaeological finds, in the first half of the 3rd c. they were employed as shops, workshops, pubs, etc. The northern end of the building is covered with a large hall basilical in plan (premises N 6); the data of its architectural shape show that in the 2nd – 3rd c. it had public functions.

The eastern premises of building VI explored in 2015 – 2018 are completely analogous to the new excavations and show that in the 2nd – 3rd c. this sector of the town was center of trade and craft production. After the mid 3rd c. building VI underwent significant reconstructions that did not change its plan but rather the functions of the premises. The reason for this is probably a cataclysm experienced, as evidenced by the preserved levels of the floor with traces of fire. These circumstances are directly related to the discovery of the coin hoard in the large building VI, in premises N 1, on whose northern wall, in a recessed niche, the pot with Roman coins was found.

The archeological data of the terrain and the analysis of the hoard give reason to suppose that it was concealed by its owner at the last reconstruction of the premises. The likely reason for the coin hiding is the third-century inflation and the depreciation of silver, circumstances that forced the owner to put them in a ceramic pot and hide in a specially prepared hiding place in one of the commercial premises, which may have been owned or controlled by him. Unfortunately, some fatal events prevented him from taking back the hidden wealth, and so it reaches the present day.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло II-VIII

МОНЕТНО СЪКРОВИЩЕ (II – III В.) ОТ СТАРО СЕЛО, СЛИВЕНСКО

Мирослава ДОТКОВА

През 2017 г., благодарение на съдействието на ГДНП – София, в нумизматичния фонд на Националния археологически музей постъпва находка от провинциални римски монети, първата нова находка с такива монети, за последните тридесет години в историята на музея. Според сведенията на намервача, съкровището, състоящо се от 67 монети, е намерено при земеделска дейност в землището на Старо село, Сливенско, като по всяка вероятност е предадена цялата находка[1].

Старо село е разположено на около 20 км югозападно от град Сливен в непосредствена близост до южните склонове в източната част на Стара планина и до Сливенския проход, свързващ в античността провинциите Долна Мизия и Тракия. През земите на днешното село е минавало трасето на един от важните второстепенни пътища в провинция Тракия – пътят от Анхиало през Кабиле за Августа Траяна и Филипопол. На 1 км западно от селото в м. „Гюрлюджика“ са регистрирани следи от антично селище на площ около 500 дка, което с голяма вероятност е притежавало статут на тържище през римския период (Сираков 2007, 300). В близост до него се намира могилен некропол от 5 надгробни могили, в една от които е намерен богат инвентар от V в. пр.Хр. – златен нагръдник, сребърна чаша, луксозни бронзови съдове, атическа керамика (Венедиков 1964, 77). В землището на селото чрез археологически разкопки са проучени четири надгробни могили, като гробовете в тях се датират в периода края на I – началото на IV в. (Китов, Димитрова, Сираков 2009, 286). Северно от м. „Гюрлюджика“ има следи от светилище, открити са оброчни плочки на Тракийския конник и Аполон. На 4 км западно от селото, в м. „Кюп дере“, на площ около 50 дка има останки от постройки, в началото на XX в. е открито съкровище от монети, съставено от 150 денара и антониниана от III в. (Сираков 2007, 300). До настоящия момент няма известни данни за други монетни находки от района на Старо село, Сливенско.

---

[1] Номерата са от каталога в края на текста.

Съкровището, разглеждано в настоящата статия, е еднородно, състои се само от бронзови монети, емисии на различни монетарници от провинциите Долна Мизия и Тракия. Най-ранните монети в неговия състав са от времето на император Септимий Север (193 – 211), издадени от различни монетарници с името на провинциалния легат L. Aurelius Gallus (202 – 205), а най-късните са отсечени по време на управлението на Филип Араб (244 – 249). Като брой монети, съкровището не е голямо и без съмнение се състои от наличните пари или спестявания на един собственик.

Преобладават емисиите на двете големи монетарници в Долна Мизия – Марцианопол и Никополис ад Иструм, които участват с почти еднакъв брой монети и формират близо ¾ от състава на находката – общо 53 монети. С единични бройки присъстват и монети на някои от градовете в Тракия – Анхиало, Месамбрия, Хадрианопол, Пауталия. Разпределението по императори и монетарници е представено в **Таблица 1.**

Всички изображения върху реверсната страна на монетите са от добре познати и в повечето случаи често използвани типове в иконографията на провинциалните монетарници в Мизия и Тракия. Както при останалите находки с провинциални монети, преобладават изображенията на персонификации, божества от гръко-римския пантеон и при отделни монети на архитектурни паметници. Заедно с често срещаните изображения на храмове, присъстват и някои от по-рядко представяните архитектурни паметници - върху емисия на Макрин от Никополис ад Иструм има изображение на сграда на два етажа (**Табло V. 40**), а върху емисия на Елагабал от същия град – на крепостна порта с три кули **(Табло VI. 51).**

Надписите върху реверса на всички монети на Марцианопол и Никополис ад Иструм, с изключение на една, започват с имената на провинциални легати, като най-многобройни са екземплярите отсечени с името на L. Aurelius Gallus (202 – 205) – 9 на брой. Аналогичен е съставът и на други находки от района на Северна България, при които емисиите на тези два града преобладаващо са с имена на легати, като монетите, където те не са отбелязани са незначителен брой.

Само една от монетите от съкровището от Старо село е от малък номинал. Всички останали според отбелязаните нумерални букви и метричните данни, в случаите когато липсват нумерални букви, се отнасят към четвърти и пети номинал.

В състава на находката решително преобладават емисиите на монетарниците в провинция Долна Мизия – 57 монети, от общо 67, като при четири от оставащите десет монети поради заличените надписи, монетарницата не може да бъде определена, което хипотетично би могло да увеличи броя на емисиите от Долна Мизия. Това дава основание да се допусне, че находката е натрупана в земите на север от Хемус и пренесена, вероятно при екстремни обстоятелства в провинция Тракия около средата на III в. Почти еднаквият брой на монетите на Марцианопол и Никополис ад Иструм е индикация, че най-вероятно съкровището произлиза от района намиращ се между тези два големи градски центрове. От този район са известни значителен брой находки с подобен състав и хронология – Горна Росица, Габровско (Герасимов 1965, 247); Долец, Търговищко (Герасимов 1943, 282); Дъбрава, Търговищко (Герасимов 1963, 258); Звезда, Търговищко (Върбанов, Русев 2005, 107); Лясковец, Великотърновско (Доткова 2012, 21); Родина, Великотърновско (Герасимов 1963, 264); 2 находки от Смядово, Шуменско (Герасимов 1967, 189), (Юрукова 1983, 115) и др. От провинция Тракия с аналогичен състав е и частта от находката от с. Братя Кунчеви (Руманя, Новозагорско) с провинциални монети, за която също се предполага, че е натрупана на север от Хемус (Юрукова 1987, 111). Друго основание за това предположение е обстоятелството, че при голямата част от находките с монети на градските управи в Тракия преобладават емисиите, отсечени с имената на градовете от провинцията, а тези от други провинции обикновено са представени с единични бройки.

Монетите от находката от Старо село са били в добро състояние, но в някакъв момент след тяхното укриване всички те са горели, като отделните монети са засегнати в различна степен, най-вече във външната част на ядрото, където се намират надписите. Най-вероятно са били поставени в кесия, като най-външно намиралите се монети са засегнати най-силно, а тези във вътрешността на купчината са пострадали в по-слаба степен. В зависимост от позицията им и мястото, където са били, при едни монети са засегнати повече лицевите страни, а при други реверсните. Обстоятелството, че всички монети са били под въздействието на огън, показва, че в този конкретен момент те са се намирали в някаква постройка, която е била запалена, укрити в резултат на някаква непосредствена заплаха, която техният собственик найвероятно не е преживял.

Находките, завършващи с монети от времето на Филип Араб (244 – 249), независимо дали са съставени от емисии на централната монетарница в Рим или на провинциални такива, са най-многобройните монетни съкровища от римската епоха, откривани в днешните български земи. Но за разлика от сребърните номинали – денарии и антониниани, находките от които са с приблизително равен брой в земите и на север, и на юг от Хемус, броят на находките с бронзови провинциални монети е почти два пъти по-малък на юг от планината, в провинция Тракия. Това прави необходимо публикуването

Таблица 1

	Марцианопол	**Никополис ад Иструм**	**Томи**	**Одесос**	**Месамбрия**	**Анхиало**	**Хадрианопол**	**Пауталия**	**Сердика**	**Неизвестна монетарница**	**Общо**
Септимий Север	3	6				1				1	8
Юлия Домна		1						1			2
Каракала		4					1			1	6
Каракала и Гета	1										1
Гета	1										1
Каракала и Юлия Домна	3										3
Макрин	1	7									8
Диадумениан		3									3
Макрин и Диадумениан	2										2
Елагабал	4	4									8
Елагабал и Юлия Меза	3										3
Север Александър	4										4
Север Александър и Юлия Меза	1										1
Гордиан III	2	2									4
Гордиан III и Транквилина	1		1	2							4
Филип Араб и Отацилия Севера					1						1
Филип син			1		1						2
Неизвестен император									1	2	3
Общо	26	27	2	2	2	1	1	1	1	4	67

на всяка известна находка от този тип в Тракия с цел изясняване не само на монетната циркулация и търговските контакти, но и на конкретни исторически събития.

Аналогични по хронология находки в близкия ареал, с t.p.q. емисии на Филип Араб (244 – 249), но състоящи се от денари и антониниани, са съкровищата от с. Съдийско поле (Герасимов 1964, 240); две находки от с. Шивачево (Юрукова 1978, 74), (Юрукова 1982, 63); от околностите на Сливен (Герасимов 1962, 232). При варварските нашествия в средата на III в., в провинция Тракия най-силно засегнати са неукрепените селища в източната ѝ част, като най-вероятно укриването на находката от Старо село е свързано с голямото готско нашествие от 250 – 251 г., без при това да се изключва възможността и за една по-късна дата на трезориране.

Каталог

Марцианопол

Септимий Север (193 – 211)
С името на легата L. Aurelius Gallus (202 – 205)

1. Л. AV...CЄП /....
   Бюст с лавров венец, надясно.
   Оп. V AY ΓΑΛΛΟV MA / PKIANO..ΛΙΤΩΝ
   Тюхе с калатос права насреща, с глава наляво, държи кормило в дясната ръка и рог на изобилието в лявата.
   Æ; 25,5/25 мм; 9,77 г; 7.
   Pick 559.

2. Л. AV...CЄП / CЄVH…
   Бюст с лавров венец, надясно.
   Оп. V A…… MAP / KIA..ΠΟΛΙΤΩ.
   Като № 1.
   Æ; 23,5/24,5 мм; 9,98 г; 12.
   Pick 559.

С името на легата Flavius Ulpianus (210 – 211)

3. Л. ..... / CЄV …..
   Бюст с лавров венец, надясно.
   Оп. V ΦΛ...ΠΙΑΝ.....ΑΝΟΠΟ...
   Орел с разперени криле насреща, с глава надясно и венец в клюна.
   Æ; 26/25 мм; 11,32 г; 12.
   Pick 583.

Каракала и Гета
С името на легата Flavius Ulpianus (210 – 211)

4. Л. ..ANTΩNINOC AV K Π CЄΠ / ΓЄTAC
   Бюстове на Каракала и Гета, един с/у друг.
   Оп. ....ANOV / MAP……
   Като № 1.
   Æ; 25,5 мм; 9,43 г; 13.
   Pick 652.

Гета
С името на легата Aurelius Gallus (202 – 205)

5. Л. .....ΓЄ....
   Бюст надясно.
   Оп. ……АΛ……
   Дионис прав насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кантарос, в лявата тирс.
   Æ; 25,5/25 мм; 8,33 г; 13.
   Pick 696.

Каракала и Юлия Домна (211– 217)
С името на легата Quintilianus (213 – 216)

6. Л. ANTΩNINOC AVΓOVCTOC IOVΛIA ΔOM..
   Глава на Каракала и бюст на Юлия Домна един с/у друг.
   Оп. V KVNTIΛIANOV / MAPKIANOΠOΛITΩN
   Като № 1. В полето вляво Є.
   Æ; 26 мм; 9,84 г; 6.
   Pick 678.

7. Л. ANT / ΩNINOC AVΓOVCTOC .... / ΔOMNA
   Глава на Каракала и бюст на Юлия Домна един с/у друг.
   Оп. VΠ KVNTIΛIANOV MAPKIANOΠOΛITΩN
   Немезида-Еквитас права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата аршин, в краката ѝ – колело.
   В полето вляво Є.
   Æ; 25,5 мм; 11,20 г; 6.
   Pick 676.

8. Л. ANT / ΩNINOC AV......
   Бюстове на Каракала и Юлия Домна един с/у друг.
   Оп. VΠ ....NOΠOΛITΩN
   Лице на тетрастилен храм, м/у колоните статуя на Тюхе. В отреза Є.
   Æ; 25,5/27 мм; 11,55 г; 13.
   Pick 693.

Макрин (217 – 218)
С името на легата P. Pontianus (217)

9. Л. AVT …..ΠEΛΛI CEVH M……..
   Бюст с лавров венец, надясно.
   Оп. VΠ ΠONTIANOV M /APKIANOΠOΛEI / TΩN
   Конкордия с калатос седи на трон, наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
   Æ; 23,5 мм; 9,84 г; 13.
   Pick 709.

Макрин и Диадумениан (217 – 218)

10. Л. AV......... TΩNEINOC
    Глави на Макрин и Диадумениан една с/у друга.
    Оп. VΠ Π........... ΩN
    Конкордия права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над олтар, в лявата рог на изобилието.

В полето вдясно Є.
Æ; 26,5 мм; 10,48 г; 12.
Pick 764.

11. Л. ... К ОПЕЛ СЕV МАКРЕΙΝΟC К М ОПЕЛ ΑΝΤΩΝ...
Глави на Макрин и Диадумениан една с/у друга.
Оп. .....ΑΝΟV ΜΑ / ΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ
Немезида-Еквитас права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата рог на изобилието, в краката ѝ – колело. В полето вдясно Е.
Æ; 25,5/26,5 мм; 11,16 г; 6.
Pick 762.

Елагабал (218 – 222)
С името на легата Iulius Antonius Seleucus (220 – 221)

12. Л. ΑVΤ Κ Μ ΑVΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ ..ΛΕVΚΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ
Хера права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата жезъл.
Æ; 24/24,5 мм; 8,65 г; 6.
Pick 816.

13. Л. .... / ΑΝΤΩΝ...
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ / ΙΟVΛΙƔ / CΕΛΕVΚΟV / ΜΑΡΚΙΑΝ / ΟΠΟΛΙΤΩ / Ν
Шестредов надпис във лавров венец.
Æ; 25,5/26 мм; 10,44 г; 6.
Pick 875.

14. Л. .....ΑVΡΗΛΙΟC...
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ ΙΟVΛ ΑΝΤ C…..
Хигия права надясно храни змия от патера.
Æ; 24,5/22,5 мм; 6,89 г; 6.
Pick 833.

С името на легата Sergius Titianus (220 – 221)

15. Л. .... ΡΗΛΙ / ΑΝ
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ CΕΡΓ ΤΙΤΙΑΝΟV ΜΑΡΚ...ΠΟΛΙΤΩΝ
Като № 14.
Æ; 24,5 мм; 10,10 г; 6.
Pick 889.

Елагабал и Юлия Меза (218 – 222)
С името на легата Iulius Antonius Seleucus (220 – 221)

16. Л. ΑVΤ Κ Μ ΑVΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC ΙΟVΛ ...CΑ ΑVΓ
Бюстове на Елагабал и Юлия Меза един с/у друг.
Оп. VΠ ΙƔΛ ΑΝΤ CΕΛΕVΚΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩ
Конкордия права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
В полето вляво Е.

Æ; 25/25,5 мм; 11,23 г; 6.
Pick 964.

17. Л. AVT . M AVP ANTΩNEINOC AVΓ IOVΛIA MAICA AVΓ
Бюстове на Елагабал и Юлия Меза един с/у друг.
Оп. VΠ IȢΛ ANT CEΛEVKȢ MAPKIANOΠOΛITΩN
Тюхе права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кормило, в лявата рог на изобилието.
В полето вляво Е.
Æ; 27,5 мм; 12,91 г; 6.
Pick 970.

18. Л...........AVΓ IOVΛ......
Бюстове на Елагабал и Юлия Меза един с/у друг.
Оп. ...ȢΛ ANT CEΛEVKȢ MAPKIANOΠOΛITΩN
Хигия права надясно, храни змия от патера.
В полето вдясно Е.
Æ; 25/26,5 мм; 8,73 г; 12.
Pick 958 var.

Север Александър (222 – 235)
С името на легата Tib. Iulius Festus (227 – 228/229)

19. Л. AVT K M AVP CEVH / AΛEΣANΔPOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ TIB IOVΛ ΦHCTOV MAPKIANOΠO....
Тюхе права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кормило, в лявата рог на изобилието.
Æ; 28,5/26,5 мм; 12,01 г; 12.
Pick 1017.

20. Л. .... M AVP CEVH / AΛEΣ....
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ....Λ ΦHCTOV MAPKIANOΠOΛIT
Хера права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата жезъл.
Æ; 23/25,5 мм; 9,42 г; 12.
Pick 995.

21. Л. AVT K M AVP CEV. / A.....ΔPOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. .....IOVΛ ...... MAPKIANOΠOΛITΩN
Немезида-Еквитас права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата аршин, в краката ѝ – колело.
Æ; 26/25 мм; 10,16 г; 12.
Pick 1004.

С името на легата Um. Tereventinus (222 – 226?)

22. Л. AVT .... / AΛEΣANΔPOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. HΓ.M TEPEBENTI / NȢ MAPKIANOΠOΛ / ITΩN
Конкордия права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
Æ; 26/25,5 мм; 11,23 г; 12.

Pick 1034.

Север Александър и Юлия Меза
С името на легата Tib. Iulius Festus (227 – 228/229)

23. Л. ....ΑΛΕ..ΝΔ....
Бюстове на Север Александър и Юлия Меза един с/у друг.
Оп. ΥΠ ΤΙΒ ΙΟ... Υ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ
Конкордия права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
В полето вляво Е.
Æ; 25,5/26,5 мм; 10,59 г; 11.
Pick 1058.

Гордиан III (238 – 244)

24. Л. Μ ΑΝΤ ΓΟΡ / ΔΙΑΝΟϹ ΑΥΓ
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ..ΡΚΙΑΝ / ΟΠΟΛΙΤΩΝ
Атина права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата копие с върха надолу.
В краката ѝ – щит.
Æ; 24,5/24 мм; 10,81 г; 12.
Pick 1105.

С името на легата Tullius Menophilus (238 – 241)

25. Л. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ / ΑΥΓ
Бюстове на Гордиан III и Серапис един с/у друг.
Оп. ΥΠ ΜΗΝΟ / ΦΙΛ / ΟΥ Μ / ΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙ / Τ
Нике права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата палмова клонка.
В полето вляво Е.
Æ; 26,5 мм; 10,25 г; 6.
Pick 1141.

Гордиан III и Транквилина
С името на легата Prosius Tertullianus (242/3 – 244)

26. Л. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ.... ϹЄ / ΤΡΑΝΚΥΛ / ΛЄΙΝΑ
Бюстове на Гордиан III и Транквилина един с/у друг.
Оп. ..... ΛΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟ….
Немезида права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи аршин, в лявата юзди, в краката ѝ – колело.
В полето вляво Е.
Æ; 25/25,5 мм; 9,43 г; 6.
Pick 1181.

Никополис ад Иструм
Септимий Север (193 – 211)
С името на легата Cosconius Gentianus (193 – 197/98)

27. Л. ...../ ϹЄΥΗΡΟϹ ΠΕΡ
Глава с лавров венец, надясно.

Оп. ....ANOV NIK…..
Речен бог седнал наляво, подпрян на съд, от който изтича вода.
Æ; 24,5 мм; 8,90 г; 7.
Pick 1266.

С името на легата C. Ovinius Tertullus (198 – 201)

28. Л. AV K Λ CЄ. / CЄVHPOC Π
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ....ΛOV NIKOΠOΛIT / ΠPOC ICTPON
Речен бог седнал наляво, в лявата ръка държи рог на изобилието, с дясната се подпира на съд, от който изтича вода.
Æ; 26/25 мм; 11,07 г; 7.
Pick 1277 var.

С името на легата L. Aurelius Gallus (202 – 205)

29. Л. ...../ ..VHPOC Π
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. .... ΛOV / NIKOΠOΛI....
Тюхе права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кормило, в лявата рог на изобилието.
Æ; 24,5 мм; 8,77 г; 7.
Pick 1320.

30. Л. ..... / CЄVH...
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ....ΓAΛ... / NIKO........
Нике в ход наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата палмова клонка.
Æ; 25/24 мм; 9,83 г; 6.
Pick 1301.

31. Л. .V K Λ CЄΠ / ....
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. ...... AΛΛOV NEIKO.... / ΠPO....
Лице на тетрастилен храм, м/у колоните статуя на Асклепий.
Æ; 24,5/25 мм; 12,26 г; 7.
Pick 1321.

32. Л. .. K Λ CЄΠ / CEV....
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. .... ΛOV NEI……
Императорът на кон в скок надясно, с дясната ръка хвърля копие.
Æ; 25/24,5 мм; 11,70 г; 6.
Pick 1326.

Юлия Домна
С името на легата L. Aurelius Gallus (202 – 205)

33. Л. IOVΛIA / ΔOMNA ..
Бюст надясно.
Оп. VΠ AV ΓAΛΛ / NIKOΠOΛI / ΠPOC I
Херакъл прав насреща, с глава надясно, с дясната ръка се подпира на кривак, в лявата, през която е преметната лъвската кожа,
държи ябълки.

Æ; 26/25,5 мм; 9,14 г; 6.
Pick 1458.

Каракала (198 – 217)
С името на легата C. Ovinius Tertullus (198 – 201)

34. Л. AY K M AVP / AN….
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ A OOV TЄPTVΛΛOV NIKOΠOΛI ΠPOC IC
Нике в ход наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата палмова клонка.
Æ; 26/24 мм; 10,60 г; 7.

С името на легата L. Aurelius Gallus (202 – 205)

35. Л. .. K M AVPHΛI / ....NOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ..... ΓΑΛΛOV NIKOΠOΛI / ΠPOC IC
Зевс седи наляво, държи патера в дясната ръка и жезъл в лявата.
Æ; 25,5/24,5 мм; 9,95 г; 1.
Pick 1536.

С името на легата Flavius Ulpianus (210 – 211)

36. Л. ....M AVP....
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. V ΦΛ OVΛΠIAN / NIKOΠOΛIT / ΠPOC I
Немезида-Еквитас права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата аршин, в краката ѝ – колело.
Æ; 25,5/26 мм; 10,33 г; 7.
Pick 1576.

37. Л. .. / ANTΩNEINOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ..... / ΠPOC ...
Заличено изображение.
Æ; 27/25,5 мм; 10,15 г.

Макрин (217 – 218)
С името на легата Marcius Agrippa (217 – 218)

38. Л. ... ΠΕΛΙ CEV / MAKPEIN..
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ AΓ.….KOΠOΛITΩN / ΠPOC ICT / PΩ
Глюкон с глава надясно.
Æ; 24 мм; 10,35 г; 6.
Pick 1715.

39. Л. ... ΠΠΕΛ CE / VH MAKPI...
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ AΓP...... / OΠOΛITΩN / ΠPOC I / CTPΩ
Триножник, около който е увита змия.
Æ; 26/24 мм; 9,87 г; 6.
Pick 1716.

40. Л. ... ΠΠΕΛ CEV /...

Глава с лавров венец, надясно.
Оп. ... АГР........ПОΛΙ / ΤΩΝ ΠΡΟC / ΙCΤΡΩ
Сграда на два етажа.
Æ; 25,5/25 мм; 10,60 г; 6.
Pick 1719.

С името на легата M. Statius Longinus (217 – 218)

41. Λ. AV K ΟΠΠΕΛ CE / VH ΜΑΚΡΙΝΟC
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ CΤΑΤΙΟV / …ΝΙΚΟΠΟΛΙ / ΤΩΝ ΠΡΟC ΙCΤΡ
Деметра седнала наляво, в дясната ръка държи класове, в лявата жезъл.
Æ; 25,5 мм; 12,48 г; 6.
Pick 1734 var.

42. Λ. ...... CEV / MAKPEIN...
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. VΠ CTA ΛΟΝΓΙΝȣ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟC ΙCΤΡΩ
Аполон гол, прав насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над олтар, в лявата клонка.
Æ; 25,5/24 мм; 8,54 г; 1.
Pick 1738.

43. Λ. ... ΠЄΛΛ / CЄV.....
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ... CTA.......... / ICTP.
Императорът прав насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над запален олтар, в лявата жезъл.
Æ; 25 мм; 11,90 г; 6.
Pick 1782.

44. Λ. ... ΠΠЄΛ CЄV / M.....
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ....CTA.....ΠΡΟ....
Атина права насреща, с глава надясно, в дясната ръка държи копие с върха надолу, в лявата щит опрян на земята.
Æ; 24,5 мм; 11,92 г; 6.

Диадумениан (217 – 218)
С името на легата Marcius Agrippa (217 – 218)

45. Λ. ....ΝΙ ΔΙΑΔΟVΜΕΝΙΑΝΟC
Глава надясно.
Оп. VΠ ΑΓΡΙΠΠΑ ΝΙΚ….. ΟC Ι. / ΤΡΩ
Конкордия права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
Æ; 24,5/25 мм; 13,37 г; 12.
Pick 1814.

46. Λ. .... Λ ΑΝΤΩΝΙ Δ.......
Глава надясно.
Оп. VΠ ΑΓΡΙΠΠΑ ΝΙ / ΚΟΠΟΛΙΤΩΝ Π / ΡΟC ΙCΤ
Триножник, около който е увита змия.
Æ; 25,5 мм; 12,18 г; 6.
Pick 1825.

47. Л. .... Λ ANTΩNI Δ.......
    Бюст надясно.
    Оп. ΑΓΡΙΠΠ / A NI........
    Речен бог седнал наляво, в дясната ръка държи клонка, с лявата се подпира на съд от който изтича вода.
    Æ; 25,5/25 мм; 10,02 г; 6.
    Pick 1810.

Елагабал (218 – 222)
С името на легата T. Flavius Novius Rufus (218 – 220)

48. Л. .V K M AVP / ANTΩN....
    Бюст с лъчист венец, надясно.
    Оп. .. NOBIOV PO......... / CT / PON
    Аполон гол, прав насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над запален олтар, в лявата клонка.
    Æ; 23,5 мм; 9,39 г; 6.
    Pick 1910.

49. Л. ...... / …NINOC
    Бюст с лъчист венец, надясно.
    Оп. VΠ NOBIOV PO…. NIKOΠOΛ... ΠΡΟC IC…
    Нике в ход наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата палмова клонка.
    Æ; 25/24,5 мм; 11,69 г; 11.
    Pick 1926.

50. Л. AVT M AVPHΛ / ANTΩNEINOC
    Глава с лавров венец, надясно.
    Оп. VΠ NOBIOV POVΦ / OV NIKOΠOΛITΩN / ΠΡΟC ICT.
    Немезида-Еквитас с калатас права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата рог на изобилието, в
    краката ѝ – колело.
    Æ; 27,5/26,5 мм; 12,64 г; 12.
    Pick 1963.

51. Л. ...... / ANT.......
    Глава с лавров венец, надясно.
    Оп. VΠ NOBIOV POVΦOV NIKOΠOΛITΩN / ΠΡΟC IC / TPON
    Крепостна порта с три кули.
    Æ; 24,5 мм; 9,82 г; 6.
    Pick 2005.

Гордиан III (238 – 244)
С името на легата Sabinius Modestus (241 – 243)

52. Л. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVΓ
    Бюст с лъчист венец, надясно.
    Оп. VΠ CAB ΜΟΔЄCTOV N / IKO / ΠΟΛЄΙΤΩΝ ΠΡ / OC ICTPΩN
    Хадес-Серапис с калатос на главата, седнал наляво, в лявата ръка държи жезъл, в краката му – Цербер.
    Æ; 26,5/27,5 мм; 13,50 г; 12.
    Pick 2045.

53. Л. ….ANT ΓΟΡΔ…
    Бюст с лавров венец, надясно.

Оп. …CAB ……… / TΩN ΠP
Две фигури изправени една с/у друга се ръкуват.
Æ; 26/25,5 мм; 10,61 г; 6.
Pick 2096.

Томи
Гордиан III и Транквилина

54. Л. ……… / NKVΛI
Бюстове на Гордиан III и Транквилина един с/у друг.
Оп. MHTPOП…ΩC
Тюхе права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кормило в/у кълбо, в лявата рог на изобилието.
Æ; 25,5 мм; 11,55 г; 12.
Pick 3547.

Филип Цезар

55. Л. M IOVΛ ΦIΛIΠΠOC….
Бюстове на Филип Цезар и Серапис един с/у друг.
Оп. MH / TP…….V / TOMEΩ.
Глюкон с глава наляво.
Æ; 26,5/27 мм; 13,89 г; 6.
Pick 3616.

Одесос
Гордиан III и Транквилина

56. Л. AVT K M ANT ΓOPΔIANOC AVΓ CE / TPANKVΛ / ΛЄINA
Бюстове на Гордиан III и Транквилина един с/у друг.
Оп. OΔHCC / ЄITΩN
Атина права насреща, с глава наляво, с дясната ръка държи щит опрян на земята, в лявата копие обърнато с върха надолу.
В полето вляво E.
Æ; 26/25,5 мм; 11,70 г; 6.
Pick 2382.

57. Л. AVT K M ….ΔIANOC AV CE / TPANKVΛ / ΛЄINA
Бюстове на Гордиан III и Транквилина един с/у друг.
Оп. OΔHC / CЄITΩN
Немезида права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи аршин, в лявата юзди, в краката ѝ – колело.
В полето вляво E.
Æ; 27/26,5 мм; 11,27 г; 12.
Pick 2394.

Месамбрия
Филип Араб и Отацилия Севера (244 – 249)

58. Л. AVT M IOVΛ ΦI … / T CЄBHPA CЄB
Бюстове на Филип Араб и Отацилия Севера един с/у друг.
Оп. MECAMBP….
Зевс прав насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи светкавица, в лявата жезъл, в краката му – орел.

Æ; 26,5/25,5 мм; 11,29 г; 6.

Филип Цезар

59. Л. MAP IOVΛIOC ΦIΛI.ΠO / KAIC
Бюстове на Филип Цезар и Серапис един с/у друг.
Оп. MECAMBP / PIANΩN
Асклепий прав насреща, с глава наляво, с дясната ръка се подпира на тояга, около която е увита змия.
Æ; 24,5 мм; 9,89 г; 1.

Анхиало
Септимий Север (193 – 211)

60. Л. AV K Λ CЄΠT / CЄVHPOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. ...ΠIANΩN AΓXIAΛEΩN
Императорът на кон в галоп, надясно, в дясната ръка държи копие.
Æ; 25,5 мм; 11,77 г; 7.
Pick 476.

Хадрианопол
Каракала (198 – 217)

61. Л. AVT K M AVPH / ANTΩNINOC
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. .....NO / ΠOΛITΩN
Тюхе Полеос, на главата с крепостна корона, седнала на скала, наляво, в дясната ръка държи букет, в краката ѝ – речен бог.
Æ; 26,5/25,5 мм; 12,05 г; 1.

Пауталия
Юлия Домна
С името на легата Q. Sicinius Clarus (202)

62. Л. ..../ ΔOM ..
Бюст надясно.
Оп. HΓE .... N KΛ / ....ΠAV / TAΛIAC
Тюхе права насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кормило, в лявата рог на изобилието.
Æ; 26/27 мм; 12,40 г; 12.
Ruzicka 451.

Сердика

63. Л. Бюст надясно.
Оп. .... / CEPΔIKHC
Конкордия седнала на трон, наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата рог на изобилието.
Æ; 26/27 мм; 12,60 г; 1.

Без определена монетарница
Септимий Север (193 – 211)

64. Л. .V K Λ CЄ. / CЄV...
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. Заличено изображение.
Æ; 25,5/25 мм; 10,21 г.

Каракала (198 – 217)

65. Л. AV... AVP / AN....
Глава с лавров венец, надясно.
Оп. Заличено изображение.
Æ; 25/26 мм; 8,60 г.

II – III в.

66. Л. Бюст с лавров венец, надясно.
Оп. Фигура пред кон, наляво.
Æ; 24,5/23,5 мм; 7,90 г; 6.

67. Л. Глава с лавров венец, надясно.
Оп. Фигура права наляво.
Æ; 15/16 мм; 1,39 г; 12.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ботева 1997: Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193 – 217/218 г. сл.Хр.). София, 1997.

Венедиков: И. Венедиков. Находката от Старо село, Сливенско. – Известия на Археологическия институт, XXVII, 1964, 77 – 109.

Върбанов, Русев 2005: В. Върбанов, Н. Русев. Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко. – В: Монетите и банкнотите – възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов, 2005. В. Търново, 2005, 107 – 120.

Герасимов 1943: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1940 г. – Известия на Българския археологически институт, XIV, 1943, 282 – 285.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958 и 1959 г. – Известия на Археологическия институт, XXV, 1962, 225 – 237.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1960 и 1961 г. – Известия на Археологическия институт, XXVI, 1963, 257 – 266.

Герасимов 1964: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1962 и 1963 г. – Известия на Археологическия институт, XXVII, 1964, 237 – 248.

Герасимов 1965: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1964 г. – Известия на Археологическия институт, XXVIII, 1965, 247 – 250.

Герасимов 1967: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1966 г. – Известия на Археологическия институт, XXX, 1967, 187 – 192.

Доткова 2012: М. Доткова. Монетно съкровище (II-III в.) от Лясковец, Великотърновско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012, 21 – 29.

Китов, Димитрова, Сираков 2009: Спасителни археологически проучвания на могили в землището на Старо село, община Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, 286 – 290.

Сираков 2007: Н. Сираков. Антични селища по средното течение на р. Тунджа на база теренни обхождания. – Известия на Старозагорския исторически музей, II, 2007, 297 – 312.

Юрукова 1978: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1973 и 1974 г. – Археология, 1978, 2, 72 – 77.

Юрукова 1982: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1980 г. – Археология, 1982, 1, 62 – 65.

Юрукова 1983: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1981 г. – Археология, 1983, 1 – 2, 113 – 117.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II-III в. Хадрианопол, София, 1987.

Pick, Regling 1898: B. Pick, K. Regling. Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands. Dacien und Moesien, I. Berlin, 1898.

Pick, Regling 1910: B. Pick, K. Regling. Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands. Dacien und Moesien, II. Berlin, 1910.

Ruzicka 1933: L. Ruzicka. Die Münzen von Pautalia. – Известия на Българския археологически институт, VII, 1933, 1-216.

Strack 1912: M. Strack. Die Antiken Münzen von Thrakien. Berlin, 1912.

COIN HOARD (2ND – 3RD C.) FROM STARO SELO, SLIVEN REGION

Miroslava DOTKOVA

(Summary)

In 2017 a hoard containing 67 provincial Roman coins entered the Numismatic depot of the National Museum of Archaeology in Sofia. They were found during agricultural activities on the land of Staro Selo, Sliven region. The earliest coins in the composition of the hoard come from the time of Emperor Septimius Severus (193 – 211) struck in several mint yards under the name of the Provincial Legatus L. Aurelius Gallus (202 – 205), and the latest in date pieces were issued under the reign of Philip the Arab (244 – 249). The emissions of both large mints in Moesia Inferior prevail – Marcianopolis and Nicopolis ad Istrum participating with almost the same number of coins and forming almost 3/4 of its composition – 53 pieces in total. This fact gives the grounds to assume that the hoard was accumulated in the territories north of Haemus and probably in extreme circumstances transferred to Province of Thrace in the mid 3rd c. Almost

the same number of coins of Marcianopolis and Nicopolis ad Istrum is an indication that most probably the hoard was accumulated in the region located between the mentioned large towns.

Initially the coins were in a good condition but at a certain moment after they were buried all of them were burning as some of the coins have been affected to varying degrees. During the Barbarian invasions in the mid 3rd c. the eastern areas of the Province of Thrace suffered the hardest hit and most probably the concealment of the hoard from Staro Selo was associated with the severe raid of the Goths in 250 – 251, without excluding the possibility of a later date of depositing.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло VIII

НЕИЗВЕСТНИ МЕДНИ БЪЛГАРСКИ МОНЕТИ ОТ КРАЯ НА XIV В.

Константи ДОЧЕВ

Изнамирането и публикуването на непознати типове или варианти български монети, предимно от втората половина на XIV в., стана редовна практика в професионалните изследвания по българска нумизматика. Допреди десетина година се знаеше сравнително много малко за иконографското и типологическо разнообразие на медните монетосечения на българските царе Иван Александър (1331 – 1371), Михаил Асен (1332 – 1355), отсичани в монетарницата на Търново, както и на цар Иван Срацимир (1355 – 1396) във Видин, което се допълни както от археологическите проучвания на редица големи градски центрове, така и от частни колекции. Появиха се нови данни, най-вече в количествено изражение, за стотици монети на Иван Александър и на Михаил Асен, произвеждани в немалки количества в т. нар.„извън столични монетарници“, като локализацията на някои от тях започна да се очертава вместо в предполагаемите работилници в Шумен и Червен, по на изток, към районите на Варна, Кастрици (на Черно море), около залива на р. Батова (до курорта Албена), Дръстър (Силистра), както и на други места в посочените райони. От друга страна излязоха наяве, отново придобити по археологически път, сведения за хиляди екземпляри от многобройните и все още много слабо изследвани имитативни медни монетосечения, произвеждани в тогавашните предели на Търновското и Видинско царства, като е възможно много от тях да са отсичани в близост до главните монетарници. Тук за тях не прилагаме конкретни статистически данни, което ще бъде извършено в друга по-разширена статия, но ще посочим, въз основата на лични наблюдения, че в градовете и селищата в Северна България, независимо под кое управление са били, е действал общ паричен пазар по отношение на паричните знаци, с употребата на едни и същи медни оригинални или имитативни монети. Така в района на Видин са използвани както медните монети на Иван Срацимир, общо 12 типа (Дочев 2009 233 – 247; Овчаров 2011, 235 – 249), така и много от изданията на Иван Александър и на неговия син Михаил

Асен. Заедно с тях са използвани и медни трахеи на Палеолозите, предимно на Андроник II и Андроник III Палеолог, издания на монетарницата в Тесалоника. Същата практика се наблюдава и в Търново и някои селища от Северна България, в които наред с монетите на Иван Александър, общо 19 типа (Дочев 2009, 155 – 196; Дочев 2013, 111 – 116) на късните Палеолози (1282 – 1341), са употребявани и медни издания на Иван Срацимир (Дочев 1992, 183 – 186; Табл. XXXIX; Дочев 2017, 243).

За настоящето съобщение избрахме два любопитни екземпляра, носещи белезите на интензивните имитативни български монетосечения от периода 1370 – 1400 г. Тяхната точна локализация не е установена, но от устни сведения е известно, че те произхождат вероятно от района на с. Градец, област и община Видин.[1] В близост до това село са известни останки от голяма средновековна крепост, както и предания за голям манастир. От с. Градец са регистрирани единични монети на Иван Александър, Иван Срацимир, на Палеолозите, както и колективна находка, съдържаща около шест – седем хиляди медни византийски и други български монети от XII – XIV в. Нейното укриване може приблизително да се отнесе към 1390 – 1395 г. Това е втората по численост колективна находка след тази от района на гр. Силистра, намерена през 1932 г. Находката от Силистра съдържала над 10 хиляди медни монети, като по-голямата част от тях са пренесени от румънската администрация незаконно в Букурещ или купени от частни румънски колекционери, поради временната окупация на тези български земи след позорния Ньойски договор от 1919 г. и продължила до септември 1940 г. Засега от колективната находка с късно средновековни медни монети от с. Градец са проучени около 550 екземпляра.[2] От тях най-многобройни са имитациите от края на XIV в. – 310 монети, имитиращи предимно изданията на Иван Александър („царят сам“ и „царят с царица Теодора“), на Иван Срацимир („монограм/Христос“, „монограм/кръст“ и „царят с царица Ана“) и монетни ядра с безсмислени комбинации от черти, букви, звезди, точки и др.). Другите монети са оригинални емисии на Палеолозите, предимно на Андроник III Палеолог, на Иван Александър с Теодора II. В находката се откриват и орязани латински имитации от първата половина на XIII в., на цар Константин Асен, франкски торнезета от началото на XIV в., както и неотпечатани монетни ядра.

---

[1] По данни на колегата Фионера Филипова, директор на РИМ – Видин и дългогодишен археолог-проучвател на средновековни обекти във Видин и Видинска област, за което и благодаря най-любезно.

[2] Находката е дарение от жител на с. Градец и сега се съхранява в РИМ – Видин. Възможност за работа с монетите ми беше предоставена от колегата Фионера Филипова, за което и изразявам своята благодарност.

Две подобни колективни находки са открити и в самия Видин (Пенчев 1986, 14 – 30; Пенчев 2003, 38 – 58). Освен тях от града са познати единични екземпляри не само на Иван Срацимир, Иван Александър и на Палеолозите, но и имитации от XIV в., намирани в района на „Калето“ в съвременния градски център и в крепостта Баба Вида.[3]

Разглежданите в настоящето съобщение две медни монети имат особен стил на изработка, близък до имитационните издания от края на XIV в., но с твърде интересна иконография, която може да се определи като „хибридна“, тъй като са ползвани сюжети от различни оригинални издания. Според установената традиция в професионалната нумизматика следва и тяхното описание.

Първи екземпляр:

Л. Опит за наподобяване на вертикален монограм, с дълга отвесна хаста, започващ в горния си буква, подобна на „ω“; от лявата страна – буквите „Г I“, над тях – хоризонтална хаста за съкращение; отдясно – монограм от буквите „Ш Н“ .

Оп. Схематична фигура от дебели щрихи на владетелска фигура, права, с голяма глава и изострена брадичка, с ниска стема с препендули от едри бисери, стилизирано тяло, представено като пентаграм; в левия му връх, наподобяващ ръка – кръст с къса дръжка; в десния връх, също наподобяващ ръка, но с къса чупка нагоре – неясен предмет, вероятно малка анексикакия, държана напречно на ръката; долните два върха са оформени като крака. Дебело, плоско ядро, с остри, нешлифовани ръбове, поради отсичането на ядрото чрез замба (матрица с цилиндрично тяло, чийто край е оформен като куха, плитка втулка, с остър околовръстен ръб, като отделянето на монетата от пластината и отпечатването се извършвали с един удар); диам. 19 мм; тегло: 1,56 г. **(Табло VIII. 1 а, б).**

Засега това е единствен познат такъв екземпляр, с такава на пръв поглед иконография. Ако не се вгледаме внимателно в отпечатъка и не познаваме специфичните за тогавашното време каноничното и церемониално гравьорско предаване на владетелската фигура и инсигнии, особено ако те не са изработени от професионален моneторезач, то бихме взели и определили монетата като нов тип българска оригинална монета заради набиващия се в очите пентаграм, казано на разговорен език „петолъчка“. Всъщност поради неравномерен удар при отпечатването, при който главата на владетеля, с изострена брада, големи очи, месест нос и големи зърна на препендулиите, са излезли по-плитко и не толкова ясно. Неумелият, но амбициозен гравьор, непознаващ сложната монетна иконографска литургичност, се опитал да съкрати детайлите на владетелската фигура, като заедно с инсигниите, той предал като петолъчка. Изясняването на тази важна подробност съответно ни спестява анализирането и търсенето на паралели на заложеното символично съдържание на пентаграма, познат още от VI хилядолетие пр.Хр. в декорацията на неолитната керамика и използван много често и до наши дни като основен елемент не само в религиозните култове, но и в държавната хералдика и политическата идеология. Посочените отличия ясно показват екземпляр от имитационно монетосечене, което се допълва и от опита върху другата монетна страна, на която се наподобява царски вертикален монограм. Доскоро вертикалният царски монограм беше познат само от шест типа на Иван Срацимир, сечени в периода 1371 – 1396 г., като се считаше, че това нововъведение е дело на видинските царски художници и гравьори (Дочев 2009, 240 – 243). Неотдавна бяха публикувани два екземпляра от неизвестен тип медни монети на цар Иван Александър, издаван в периода 1365 – 1370 г., с вертикален монограм на царското име и титла, от което стана ясно, че видинските монетни художници са заимствали този иконографско-титулатурен модел от монетните издания на търновския цар-баща) **(Табло VIII. 3 а,б).** Според иконографската трактовка, гравьорския стил и рисунък, наподобяващ още няколко типа медни провинциални издания на цар Иван Александър с приблизителна локализация в Източна България, тези две неизвестни монети на търновския цар бяха определени като официална извънстолична емисия. Ако отново разгледаме изследвания екземпляр ще повторим, че той има очебийни иконографски различия от познатите оригиналните медни монети на цар Иван Александър. Гравьорските грешки, неумелият, наивистичен рисунък, дават основание тази твърде интересна монета, с привидно водещ и впечатляващ „пентаграм“, който в действителност е част от владетелското тяло, да бъде определен като издание от многочислените имитационнни монетосечения от втората половина на XIV в. Опитът да се имитират някои провинциални монетни типове, най- вече от серията „царят прав с голяма глава и стема с едри бисери/кръст с акантови листа“ (Дочев 2009, 180 – 184), подсказва приблизителна датировка на отсичане на тази емисия медни монети към 1365 – 1370 г., а може би и малко по-късно, през 70- те г. на XIV в., като е изработен, заедно с други подобни монети, вероятно в работилница от източните райони на Търновското царство.

---

[3] По сведения на колегата Фионера Филипова, ръководител и участник в археологически разкопките на антични и средновековни обекти във Видин и неговата близко околност.

Вторият екземпляр също предизвиква интерес не само поради правоъгълното си леко вдлъбнатото ядро, но и с много тънкия елегантен гравьорски рисунък, с който по един своеобразен наивистично-любителски начин са предадени чисто религиозни сюжети, известни от официалните български анонимни монетосечения от времето на българските царе Иван Александър и Иван Шишман.

Неговото описание е следното:

Л. Права фигура на архангел (вероятно Михаил), с нимб, къса коса и изострено голобрадо лице, с трапецовиден дивитисион, стигащ до колените, с показани долната част на краката; крилата са широко разперени, предадени само с единични, тънки, точкувани щрихи; в дясната си ръка държи тривърх скиптър, а в лявата – малко кълбо. Над нимба личат вълнообразен щрих с точки, вероятно да се наподоби Божията ръка; в полето, горе вдясно, до нимба- буква като ромбоид, вероятно имитиране на съкращението ХС; долу, в дясно – пояснителен монограм от буквите АР, вероятно съкращение на АРХАГГЕЛ или АРХАNГЕЛЪ.

Оп. Опит да се представи Христос, с голям кръстат нимб, седнал на трон без облегало, с вдигнати за благословия ръце и провиснали краища на наметало; с туника от вертикални щрихи, украсена с „решетъчни клетки“, достигаща до колената; тронът е изобразен като обикновена пейка с две странични подпорки; леко изпъкнало ядро; диам. 18 мм; тегло: 1,25 г; **(Табло VIII. 2а, б)**

Схематичното предаване фигурите на Христос и на архангел Михаил определя със сигурност и тази монета като част от имитационнните медни монетосечения от втората половина на XIV в. Явно поръчителят е имал предвид вече известните и намиращи се в обращение, макар и в малки количества, оригинални издания на Иван Александър с чисто религиозни сюжети, пуснати по повод на някой от антиеретическите прояви на Патриаршията и на самия цар поради многото действащи ереси в столицата Търново и в други части на царството в средата на XIV в. (Дочев 1987, 31 – 34; Дочев 2009, 197 – 198; 201), И при това имитационно издание са взети модели от няколко монетни типа. За лицевата част са ползвани образци от оригиналните медни издания, сечени най-вероятно в Търново от типа „архангел Михаил/Христос на трон“ (Дочев 2009, 197-98), а за опако – сребърните монети от Второто сребърно монетосечене на Иван Александър с Михаил (Дочев 2009, 135 – 149) **(Табло VIII. 4 а,б.)** и най-разпространените медни издания на Иван Срацимир от типа „царски монограм/бюст на двойно благославящ Христос“ **(Табло VIII. 5 а,б).** Като за прототип е възможно да е ползвана единствената позната монета от официалните анонимни български монетосечения от типа „двоен кръст/благославящ с две ръце Христос, седнал на трон без облегало“ (Радушев, Жеков 1999, 188 ; Дочев 2009, 246), с локализация на отсичане монетарницата във Видин. С подобно определение могат да се причислят и емисиите от типа „двоен кръст/бюст на благославящ Христос (Дочев 2009, 246), които се откриват и в находката от с. Градец (22 екз. от 500 прегледани монети). Посочените паралели показват малко по-късно издаване към 1390 – 1396 г., от което би следвало и изработката на разглеждания екземпляр да се отнесе към това последно десетилетие на XIV в.

При така направения кратък иконографски и стилов анализ на може да се каже, че двата екземпляра са от имитативни монетосечения, организирани от частни субекти, предимно от събирачи на данъци, едри търговци и сарафи. Възможно е те да са дело и на представители на Православната църква като един вид „църковни пари“, практика широко разпространена в българските църковни общини през XIX в. и началото на XX в.

От друга страна, сюжетът върху втория екземпляр може да подкрепи предположението, че изобразените върху тях Син Божи Христос и военоначалник (архистратега) на цялото ангелско войнство Михаил, са се считали не само за божествени покровители на обикновените миряни, но и за техни пазители от болести и всички лоши неща (Св. Дионисий Ареопагит, 2001, 41 – 44; Макарий Митрополит Московски, 1896, 90). В българската Православна църква култът към архангелите Михаил и Гавраил като първи помощници и бранители на Светата Троица (Отец, Св. Дух и Син Божи) е известен още от средата на X в. (Куев 1968, 221 – 242), както и тяхното изобразяване в Православната монументална, иконна и миниатюрна живопис, мозайката, металопластиката, сфрагистиката и монетосеченето (Алмалех 2013, 109 – 112).

Все пак, ако за иконографията и датировката на имитиационните монетосечения в българските земи от периода 1360 – 1400 г. могат да се представят по-конкретни свидетелства, то за локализацията на тяхното производство, за етническия произход, държавен и социален статус на техните организатори, както и за някои специфични особености при тяхното разпространение, данните са твърде оскъдни. Това се дължи на липсата на пълна статистика на единичните и колективни находки с такива монети и в по-малка степен тяхното слабо типологически разпознаване. Според предварителния анализ, както вече отбелязахме, това са монети, които са сечени само в Северна България и се използват масово в градовете и селищата около Варна, Дръстър, Шумен, Търново, Ловеч, Видин и др. С изключение на Подбалканските полета, те почти напълно липсват в днешна Южна България, включително и в Родопите, тъй като поради постоянните военни действия в Източна и Централна Тракия от 1256 г. насетне, в тези райони не е могло да се установи редовен и постоянен селищен живот с нормално парично обръщение. В Северна България процесите в навлизането на парите и развитието на техните основни функции като мярка за остойностяване, платеж и за обръщение продължава своето развитие. Въпреки формалното разделение на държавата на две царства – Търновско и Видинско, в техните територии действа общо парично обръщение по отношение на медните монети, независимо дали те са били оригинални или имитационни. Така в района на Видин се използват официални сребърни и медни монети на Иван Александър с Михаил Асен, както в самото Търново се ползват, макар и в по-малки количества, медни монети на Иван Срацимир или такива с имитационен характер, издавани в района на дунавския град. Явно с настаняването на турски гарнизони в Търново, Шумен, а вероятно и във Видин след 1388 г. и спирането дейността на монетарницата в столичния град, производството на имитативни медни монети се увеличило още повече, като вътрешната търговия и интензивността на паричното обръщение си запазили високата скорост на обмяна. Поради тази причина във Видин се откриват както оригинални монети на търновските царе, така и имитации, сечени в Източна България, и обратното – в Търново се намират монети на видинския цар и имитации, издавани в района на дунавския град. Като пример за този извод са разглежданите две имитативни монети. Едната, с изображение на владетел и вертикален монограм е отсечена някъде в Източна България, а втората, с представяне на архангел и благославящ с две ръце Христос, е изработена във Видин или в неговата околност, с вероятно предназначение на църковна пара. Това са само предварителни заключения, които се нуждаят от още повече конкретен нумизматичен материал, с точна локализация и статистика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Алмалех 2013: М. Алмалех. Архангелите в Библията. София, 2013.

Св. Дионисий Ареопагит 2001: Св. Дионисий Ареопагит. За Небесната йерархия. За църковната йерархия. Превод и бележки И. Христов. София, 2001.

Дочев 1987: К. Дочев. Нов тип български анонимни монети от XIV в. – Нумизматика, XX, 1987, 2, 31 – 34.

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV век. Велико Търново, 1992.

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV, типове, варианти, цени. Велико Търново, 2009.

Дочев 2013: К. Дочев. Нов тип медни монети на цар Иван Александър (1331 – 1371). – Археология, LV, 1 – 2, 2013, 106 – 110.

Дочев 2017: К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на българската държава 1259 – 1396 г. Велико Търново, 2017, 2 части.

Куев 1968: К. Куев**.** Един необнародван препис на от Климентовото слово за Михаил и Гаврил. – В: Климент Охридски, сборник статии по случай 1050 години от смъртта му, София, 1968, 221 – 242.

Макарий Митрополит Московский 1896: Макарий Митрополит Московский. Ръководство за изучаването на Християнското, Православно-Догматическо Богословие. София, 1896.

Овчаров 2011: В. Овчаров. Редки и неописани български монети от XIV век. – Acta musei Varnaensis VIII-2; Terra antique Balcanica ed Mediterranea (сборник в чест на Александър Минчев), Варна, 2011, 235 – 249.

Пенчев 1984: В. Пенчев. Имитационни монетосечения в България през XIV в. – Нумизматика, XVIII, 2, 1984, 14 – 30.

Пенчев 1986: В. Пенчев. Колективна находка от медни монети (XIII – XIV в.)

от Видин. – Нумизматика, XX, 1986, 3, 21 – 30.

Пенчев 2003: В. Пенчев. Колективна находка с медни (билонови) монети от XIII – XIV в. от Видин. – Нумизматика и епиграфика, 1, 2003, 129 – 159.

Пенчев 2010: В. Пенчев. Софийският фрагмент от намерената през 1932 г. в Силистра голяма колективна находка с медни имитативни монети от XIV в. – Известия на Националния исторически музей – София, XXII, 2010, 126 – 140.

Радушев, Жеков 1999: А. Радушев, Г. Жеков. Каталог на българските средновековни монети (VIII – XIV в.), София, 1999.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло VIII. 1а, б Имитативна медна монета от периода 1365 – 1370 г., провинциална работилница в Източна България от типа „вертикален монограм/ владетелят прав, предаден като пентаграм“.

Табло VIII. 2а, б. Имитативна медна монета от периода 1390 – 1396/1400 г., провинциална работилница в района на гр. Видин от типа „права фигура на архангел/ Христос двойно благославящ, седнал на трон без облегало“

Табло VIII. 3а, б. Медна монета на цар Иван Александър (1331 – 1371) от периода 1360 – 1370 г., провинциална монетарница в Източна България.

Табло VIII. 4а, б. Сребърна монета на Иван Александър с Михаил Асен (1332 – 1355), Второ сребърно монетосечене, Втора фаза (1347 – 1355), Търново.

Табло VIII. 5а, б. Медна монета на Иван Срацимир (1355 – 1396), Видин, 1371 – 1380 г.

UNKNOWN BULGARIAN COPPER COINS FROM THE LATE 14TH CENTURY

Konstantin DOCHEV

(*Summary*)

The work presents two copper coins of quite curious iconography and general date from ca. late 14th c. The first coin has a thick blank struck and stamped together with a matrix, with a hollow cylindrical body and sharp edges. One of its sides displays a vertical monogram with the name and title of the Tsar known from the copper coins of the Bulgarian Tsars Johan Alexander (1331 – 1371) with his reign in the capital city of Tarnovo and of Ivan Sratsimir with residence in Vidin. The other side bears a royal figure with a large head, a low stemma with propenduli and a body similar to pentagram, depicted in a peculiarly naïve way, with thick engraving strokes. For a prototype of this imitative coin they have taken several emissions of copper coins with flat blanks belonging to Tsar Johan Alexander struck in some provincial mints with a general location near

the regions along the seashore and Eastern Dobrudzha, between Varna and Drastar (Silistra) in the period of 1360 – 1370.

The second coin also shows the distinctive features of an imitative issue but in connection with the copper coins of Tsar Ivan Sratsimir struck in the region of Vidin. Its blank is thin, rectangular in shape. One of its sides displays a standing figure of an angel with wings spread, probably Archangel Michael, holding a three-point scepter with a short handle in his right hand, and in his left hand – a small globe. Below, to the right next to his feet - a monogram of the letters AP (APXANΓEΛЪ). The figure is depicted with a thin engraving stroke and a deviation from the liturgical Orthodox model. In a rather naïve and rude way, also with a thin engraving, the reverse side bears the representation of Christ with a nimbus, tunic and mantle, sitting on a throne without a back, his two hands raised for blessing. The availability of copper coins of Tsar Ivan Sratsimir of original and imitative origins in the Vidin region, dating from ca. 1380 to 1390 indirectly determines the location and date of such issues of copper imitation coins.

The presence of copper original and imitation coins struck in various official and private mints and workshops in the regions of Northern Bulgaria from Vidin and Tarnovo to Drastar and Varna produces valuable data on a differentiation of a common coin circulation in the Vidin and Tarnovo Kingdoms, notwithstanding the great territorial losses and economic hardships from 1370 on, as a result of the continuing Ottoman and Tatar invasions.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло IX-X

КОНТРАМАРКИРАНИТЕ ГРОШОВЕ В МОНЕТНАТА ЦИРКУЛАЦИЯ НА ДОБРУДЖАНСКОТО ДЕСПОТСТВО[1]

Владимир ОВЧАРОВ

Средновековните сребърни монети от добруджанските земи представляват изключително интересен раздел от българската средновековна нумизматика. Сръбските и босненските грошове са истински феномен в монетната циркулация на Добруджанското деспотство, който основателно буди интерес и предизвика продължителна и ползотворна дискусия (Атанасов 2009, 283). Засега писмените исторически източници от България и Сърбия мълчат относно този феномен (Jovanović 2004, 27). Някои изследователи определят това като „добруджанско монетосечене“, въпреки че грошовете са от Сърбия, а малък брой - от Босна, Византия и България. Самият факт, че над половината от находките са контрамаркирани, е многозначителен. Безспорно най-интересни са контрамаркираните сребърни монети **(Табло IX. 1)**. Колективни находки с такива монети се откриват по черноморската ивица, в региона от Варненския залив до Дунавската делта. Любопитно е намирането на колективни находки и множество единични монети в центровете на Дунавската делта, в татарската цитадела Исакча и генуезките колонии Вичина, Нуфъру и Ликостомо (Пеевски 2013, 165). Предполага се, че монетите са постъпили в Добруджа за изключително кратък период от време (1347 – 1353). Впечатляващ е обемът на коментираните колективни находки, от които Г. Атансов е описал над 1000 гроша. Наличието на такова внушително количество сръбски грошове, превърнали се в основна разменна единица в Добруджа, би трябвало да е следствие от контакти със Стефан Душан (1331 – 1355). Нека си припомним двойнствената му игра по време на гражданската война във Византия, като постепенно изтегля пълната си подкрепа за Йоан Кантакузин (1347 – 1354), но и не застава плътно зад Анна Савойска (1306 – 1365). Силна фигура като Кантакузин на трона в Константинопол е преграда за амбициозния му план да превземе Балканския юг. Едва ли е имал нещо против утвърждаването на полунезависим добруджански владетел като Балик, който да подкрепи регенството срещу Кантакузин (Пеевски 2013, 165). Засега писмени исторически източници няма, но косвените доказателства са налице.

---

[1] Редакцията на годишника „Нумизматика, сфрагистика и епиграфика“ уведомява своите читатели, че настоящият текст съдържа интерпретации, които са по-скоро дискусионни на терена на средновековната нумизматична наука. Тъй като политиката на изданието ни е максимално либерална към всякакви авторски тези и хипотези, настоящото проучване е включено към рубриката „Дискусии“. Всеки, който има желание и готовност, може да се включи в обсъждането на настоящата, много интересна публикация.

Според изследователите контрамаркираните грошове са представени като повредени, редуцирани или износени, но въпреки това са участвали в монетното обращение (Авдев 2007, 181; Dimitrijevic 1997, 60). Към тази констатация бих добавил, че има и много добре запазени, нередуцирани сръбски грошове, също контрамаркирани с по една или две контрамарки (Ovtcharov 2013, 135). Намирам за неоснователно виждането, че контрамаркирането и орязването на грошовете е извършено на нос Калиакра, позовавайки се на двайсетината монети, открити там (Кузев 1988, 115).

Още по-странно е, че много от редуцираните грошове не са контрамаркирани.

В българската специализирана литература са определени четири типа контрамарки, отнасяни към добруджанските владетели, без конкретни доказателства: кръгла – два вписани кръга, празен квадрат, квадрат с патица и квадрат с буква „τ”, (Кузев 1984, 106; Кузев 1992, 277; Кузев 1993, 165; Авдев 2005, 159 – 168; Авдев 2007, 179 – 188) **(Табла IX. 2, 3. 1–4)**. Вниманието на изследователите е привлечено основно от контрамарка с буква „τ”, която в българската нумизматична литература се разглежда като инициал на Добротица, изписан на гръцки език (Τομπρότίζα). Относно контрамаркираните грошове с „патица“ няма никакви хипотези. Засега единственият коментар е във връзка с гагаузка легенда от Каварненско. Според нея развятото червено знаме с петел в средата приканвало гагаузите на събор (Кузев 1988, 113). Останалите две контрамарки никога не са били коментирани от научната общност.

Впечатляващо е, че дългогодишните научни опити да се анализират тези монети не дават никакъв резултат. Не съществува закономерност между теглата, поставените контрамарки и редуцираните сръбски грошове без контрамарки (Пеевски 2013, 165). Не съществува и правдоподобно обяснение защо един деспот, получил титлата си от византийската императрица, ще контрамаркира една част от монетите си със собствения си инициал „τ”, а останалите с „патица“(!?). Предложените хипотези не са обосновани с необходимите факти и логика. Всичко това обаче е закономерна последица от погрешното разглеждане на контрамарката с буква „τ" като инициал на Добротица, а посочените контрамаркирани монетосечения – като част от неговата финансова политика. За съжаление всички тези целенасочени (политически) усилия са вложени еднопосочно, без да се обсъждат хипотези, базиращи се на политическата, икономическа и финансова конюнктура в един по-широк аспект (Овчаров 2013, 135).

Ако само за момент се абстрахираме от това виждане и потърсим други фактори от епохата, то веднага изпъква постоянното присъствие в района на „Златната орда". Значението на тази формация е съществен фактор в средновековната ни история и се признава от всички изследователи. Татарското влияние в Добруджа датира от 1242 до 1399 г. (Атанасов 2009, 14). Тук може да се предположи, че далновидните политически ходове на Иван Александър (1331 – 1371) и провежданата от него апанажна политика са предвиждали създаването на буферна зона (Добруджанското деспотство), чрез която владетелят да не контактува директно с татарските бегове. Водената за първи път от български цар политика на съюзяване с хана на „Златната орда" Берке слага край на грабителските рейдове и вмешателството на татарите в политическото развитие на българското царство. Становището на някои учени за официалните взаимоотношения на българското царство с „хана на Златната орда Ногай" още през последната четвърт на XIII в. буди недоумение (Гюзелев 1981, 156). Практически Ногай никога не е бил самостоятелен владетел. От тук произлиза и въпросът с кого са комуникирали българите през този период – с владетеля на „Златната орда" или с татарските сепаратисти (?). През XIV в. влиянието на „Ордата" южно от Дунав остава значително, макар поради различни фактори то да губи своята интензивност. Н. Русев предполага, че към края на управлението си Балик (1357 – 1360) признава сюверинитета на „Златната орда" (Русев 1997, 155). Дори и в края на столетието бягащата татарска общност на Актав се намесва в историята на деспотството и вероятно предизвиква неговия залез.

В условията на разпад на степната империя отделни тумани стават самостоятелни, а техните управители завързват отношения с християнските владетели. Интересът на татарите за получаване на достъп и участие в живота на дунавските търговски центрове е очевиден и едва ли владетелите на Дръстър и Калиакра са можели да се противопоставят. Любопитно е, че въпреки потвърдената хегемония на тази формация, на юг от Дунав постъпват ограничени количества татарски монети. Този феномен има своето обяснение и се дължи на специфичността на татарската монетна политика, която ще бъде обсъдена по долу.

Татарските монети, чиито текстове са на арабски, едва ли намират добър прием сред християнското население. Много рядко се срещат татарски емисии на гръцки език. Като цяло татарските дирхеми се характеризират със занижен стандарт (Ag 75%), а съществувщите фракции са с фрапиращи отклонения в теглото. Обилното наличие на сръбски грошове в Добруджа от добро сребро (Ag 91%) са послужили за основен номинал при обслужването на търговската дейност в региона на Дунавската делта.

Монетната политика на „Ордата" се характеризира със специфични особености, които е необходимо тук да се разгледат обстойно, в опит за изясняване на въпросния добруджански феномен. Тази политика се характеризира със своя провинциален характер, който усложнява нейното изучаване (Lebedev 1990, 139). Показателен е примерът, че съществуват 210 тамги, като за част от тях няма никакви научни сведения. Самото им графично оформление често е произволно и се базира единствено на артистични гравьорски способности. Тамгите имат не толкова политическо значение, колкото възможността монетарницата да събере налог, въз основа на отпечатаните монети, които могат да имат различни издатели.

Монетната регалия разполага с няколко механизма на въздействие – сечене на нови монети, препечатване и контрамаркиране на стари. Първите два метода са скъпи и трудоемки, докато последният е най-изгоден и ефективен. Контрамаркирането може да се извърши и по политически причини при провъзгласяване на нова държава или при желание да се постигне сравнителна независимост и разграничаване от доминиращата политическа сила. Например, в средата на XIV в., татарските дирхеми масово навлизат в Рязянския край и княз Олег Иванович (1350 – 1402) започва да ги контрамаркира с букви от кирилицата – Б, БО, т.е прави се опит да им придадат местно значение, като буквите са произволни. По-късно кирилските букви изцяло заменят официалната татарска тамга. Може да се предположи, че подобен паралел, макар и от по различен характер, имаме с копиращи западни издания емисии на Иван Срацимир, при които е гравирана буква – Б (Дочев 2009, 243). Според мен те са дело на западни гравьори, които по този начин се разграничават от официалните западни издания. Не е изключено в случаят буква „Б" да означава България. Контрамаркирането като акт може да се определи и като начало на собствено монетосечене. Доста показателни в това отношение са контрамаркираните монети на генуезката колония Кафа, които предшестват официалните емисии.

Използването на контрамарката като фискален инструмент е добре известно и проучено при източните монетосечения (Давидович 1983). С него става възможно да се създават нови номинали, локално обращение или ефикасно средство за справяне с финансови кризи без да се променя емпирично циркулиращата монетна маса (Давидович 1983, 155 – 156). В античността финансовите кризи са овладявани временно чрез отсичане на инфлационни монетосечения (Овчаров-Дзанев 2016, 63). Фрапиращо е многообразието от татарски контрамарки със знаци, букви, буквени комбинации, думи, животни и други неясни изображения. Много рядко се използват контрамарки с цели думи като „хан“, „законен–справедлив–адил“, „Аллах“ и „орда“, които се разчитат отдясно наляво. С веднъж поставена контрамарка, стойността на монетата може да се покачва или занижава многократно, независимо от монетното ѝ тегло, т.е тя, контрамарката, се явява форма на принудителен курс. Често контрамарки от един град не се признават в друг или се разменят на занижен курс. В други селища се признават само локалните контрамарки, а на новопостъпилите монети, без да се пренабиват, се поставя местна до старата контрамарка. Такива действия водят до наличието на монети с повече контрамарки **(Табло X 7.1)**. Съществуват татарски монети с по 7 контрамарки. Наличието на контрамарки върху една монета е следствие от активната монетна циркулация, придружена с различни финансови операции, извършвани в определен период от време (Давидович 1983, 93). Нека си припомним наличието в Добруджа на сръбски грошове с по 2–3 контрамарки. Съвременните хипотези не са в състояние да обяснят защо има монети с две или три контрамарки, от които едната е на Добротица (т), а другата е патица (?), **(Табла IX. 1, 2)**. Понякога контрамаркирането не се свързва с локалната циркулация, а с времеви диапазон. След определен период от време чрез контрамаркиране се обявява нова стойност на циркулиращите монети. Всичко това е свързано с желанието за получаване на допълнителни доходи. Самият акт на контрамаркиране не е безплатен за населението, което плаща налог, а приходите попълват бюджета. Такива действия налагат допълнителни разходи за населението, а мотивът властите обясняват с борба срещу инфлацията. При наличието на фискална депресия се прибягва до разделение на сребърните монети, независимо от теглата им, на стари и нови, и налагане на нов разменен курс, на базата на контрамаркирането (Давидович 1983, 159). Показателно е, че около 60% от сръбските грошове от Добруджа са контрамаркирани. Възможно е нови монети да бъдат обявени за стари или обратното (Давидович 1983, 160). В такива случаи контрамаркираната монета е равностойна на няколко тежки монети, които са без контрамарки, т.е тегловният стандарт е без значение (Давидович 1983, 295). Такива действия изглеждат на пръв поглед изненадващи и нямат обяснение на базата на възприетите виждания в българската литература. Нека си припомним не-възможността на родната ни литература да постигне решение относно въпроса за връзката между контрамарките, теглата и неконтрамаркираните грошове. Финансовата политика се провежда не чрез производство на нови монети, а чрез периодичната промяна на циркулиращите номинали чрез контрамаркиране (Давидович 1983, 162). Доказателство за това е малкият брой татарски монети, открити в Добруджа, т.е за провеждане на финансова политика не е необходимо наличието на собствено монетосечене. Татарските монетосечения и контрамарки от причерноморските региони са най-слабо проучени и в бъдеще подлежат на обстойно изследване (Лебедев 1990, 1). Не е изненадващ и фактът, че постоянно се откриват непубликувани типове контрамарки и монети, които невинаги се включват в научно обращение (Фомичев 1981, 219). Тук е публикуван неизвестен вариант на сръбски грош с тамга на Ногаидите **(Табло X. 7.2)**. Сръбските грошове с тамги са произвеждани в региони, които са контролирани пряко от Ордата. Единични находки се откриват северно от Варна. Те се явяват още едно доказателство за активното присъствие на татарите в Добруджа. Първоначално са използвани стари матрици, които са били преработвани, впоследствие тамгите са включени в монетния печат. За сега са известни общо 4 екземпляра, като останалите три ще се публикуват от друг автор.

След обстойния преглед на фискалните механизми нека се върнем към дискутираните контрамарки. Всъщност тяхната конюнктура и особености напълно съвпадат с предложената система. Любимата ни контрамарка с буква „τ” в българската нумизматична литература се разглежда като инициал на Добротица (Τομπρότιζα), изписан на гръцки език. Графичното изпълнение на изображението от контрамарката подсказва, че не става въпрос за буква „τ” а за „ح“ на персииски вариант на арабският алфавит **(Табла IX. 1.3, X. 5.1, 6.1–2).** Самостоятелно изписаната буква „ح“ се превежда звуково на български като „х–аа“ **(Табло X. 5.1–2)**. При прибавяне на точка горе или встрани се създават нови букви като: „ч“ или „дж“, (خ, ج), т.е при необходимост печатите лесно може да се преработят. Контрамарка „ح“ съществува при татарските дирхеми **(Табло X. 5.1–2)**, дори в различни варианти, например с изписване на още една буква „н“, чието изображение наподобява лунен сърп, т.е: х–аа–н (خن), **(Табло X. 5.3–4)**. Понякога контрамарката се явява хронограма по системата „Абджадия / Хасаб ал–Джамал“, в случая ح=8, и може да е свързана с дванадесетгодишния лунен животински календар.

Засега не може да се установи къде е извършвано контрамаркирането, тъй като контрамарките са поставяни по време на конфликти, войни и чумни епидемии върху сребърни монети, които имат обширна циркулационна среда. Те са разпространени на Крим, Украйна и в Молдова. По-често при контрамаркиране татарите използват само букви или знаци, които нямат никакво значение, те функционират единствено като фискални инструменти. Всеки опит за буквена интерпретация може да се определи като необосновано желание за откривателство.

Относно контрамарката „патица“ положението е малко по-различно, защото тя е една от най-разпространените птички в татарския фолклор и митология (Zivkov 2015, 125). Патицата символизира слънцето и небето и затова нейните изображения винаги са от злато, украсено с перли. Любопитно е, че ортодоксалните татари я използват при жертвоприношения. Добре известна е легендата на сибирските татари, че земята е създадена, след като патицата разделя дъното на древното море, създава земята и донася благоденствието (Azade-Ayse Rorlich 2017, 24). В монголската митология божествената сила има двама сина - Улген Тенгер, владетел на горния свят и Ерлег хан, владетел на долния свят. По това време водата покривала цялата земя и синовете призовавали различни животни на помощ, но безрезултатно. В този критичен момент патицата се гмурнала под водата и извадила земята на повърхността и синовете си отдъхнали. В митологията на *обските* угури главният герой Еква Пиргис се изобразява като патица, понякога като заек. Той е син на патицата Калтас и е изпратен от небето да управлява хората. Патицата има сакрално значение, защото може да ходи по земята, да лети във въздуха и същевременно да ловува под водата. Тюркската митология възпява Тангри Кара хан – патица, която лети над водата и владее въздуха, водата и земята. Тази традиция се възприема и от турците (Zivkov 2015, 121). Това дълбоко вярване е намерило отражение и при монетните изображения и контрамарки **(Табла IX. 3, X. 4).** Добре известни са изобилните емисии татарски монети, изобразяващи патица (Сагдеева 2005, 14). Нека не забравяме, че монголският лунен календар включва 12 животни, едно от които е птица. Тя присъства и до ден днешен във фолклора на всички татарски групи. Народният танц „Yeşil ördek“ („зелената патица“) се практикува активно от кримските татари до началото на XX в. В съвременността този танц се изпълнява при народни събори и други празнични събития. Тази традиция очевидно е възприета в Добруджа и документирана от Ал. Кузев (1988). Според нея развятото червено знаме с петел (?) приканвало гагаузите на събор.

Другите две контрамарки (кръгла – два вписани кръга и празен квадрат) не изискват самостоятелно представяне, тъй като са широко застъпени сред източните монетосечения и се отнасят към групата на геометричните контрамарки (Давидович 1983, 97). Тяхното оформление не е от артистично гравьорско естество и има една единствена функция - да се различават лесно от населението, тъй като монетите представляват различни номинали. Тук представената нова хипотеза хвърля сянка върху битуващите виждания в българската литература и намалява значително икономическия капацитет на деспотството. Най вероятно тези монети са контрамаркирани в Добруджа. Наличието на грошове с по няколко контрамарки, както и използваните изображения, не потвърждават тезата за принадлежност към добруджански владетел. Тяхното маркиране може да се определи като приспособяването им като валидни платежни средства от режим, демонстриращ авторитета си.

Трябва да отбележа, че тук предложената нова хипотеза за добруджанските контрамарки съвпада много добре с битуващото виждане за татарско влияние върху медните издания на Тертер (1370 – 1390). При част от тях са контрамаркирани допълнителни символи - лунен сърп, звезда и глава, а по-късно тези символи са включени в монетните печати (Дочев 2009, 279 – 281). Според В. Пенчев отразената в монетите зависимост от „Златната орда“ съответства на историческата действителност през периода 1385 – 1387 г. (Русев 1997, 154). Г. Атанасов отбелязва,че в резултат на това върху монетите се появяват татарски символи и знаци, и бюст на мъж - татарски бог с плитка (Атанасов 2009, 295). Съществува обаче един голям проблем - с изключение на „звездата“ останалите символи са непознати в нумизматиката на източните монетосечения. Действително в Каталунския атлас (1375 г.) се появява флаг с тамга и полумесец, изобразен върху източните територии, но значението е по-скоро условно за европейците и символизира исляма. Това е първият морски атлас, който си поставя и опознавателни задачи, с цел да представя и вярванията в далечните страни.

Според Г. Владимиров**,** монограмът на владетеля Тертер (РТР) наподобява татарските тамги, но останалите отличителни знаци не доказват татарско влияние (Владимиров 2008, 73). Според мен монограмът е дискусионен. Възможно е да става въпрос за стилизирано изображение на крепост с вход между две флангови кули (РР) над които е разположена буква „Т“. В началото на 1320 г. Хан Узбек (1313 – 1341 г.) провъзгласява исляма за държавна религия и възприема името Мохамед Узбек. Мюсюлманските пътешественици описват страната му като „меч на исляма“. От този момент започва преследването и забраната (харам!) на всички други религиозни вярвания. Любопитно е, че в Свещения Коран няма указания за преследване на други вярвания. Той може по-скоро да се тълкува по различен начин и съответно поражда радикални форми (Джихад), които са дело на религиозни водачи и често се възприемат като държавна политика. В съвременността подобни виждания имаха водачите на „Ислямска държава“ (2014 – 2019).

Изобразяването на татарски хан или бог (Аллах) върху платежни средства на един васал е най-малкото обидно. В „сурите“ на Свещения Коран както и в Хадита няма ясна забрана на изображенията. Въпреки това в Хадита се срещат пасажи с критични, почти враждебни забележки към изображенията. Предполагам, че пророка Мохамед се е страхувал, че, рисувайки или гравирайки човешки образи, човекът ще започне да подражава на Аллах (?). В ислямското право (фикх) също е воден дебат относно забраната на изображенията. Приема се, че единствено Аллах има способността да вдъхне живот. Изключение от тази догма е изображението от една емисия анонимни пулове от XIV в. с конник, чийто сюжет се разчита у татарите по-скоро като степна легенда (Лебедев 1990, 141). Към това изключение можем да добавим и някои монетни издания на Омаядския халифат от Мекка.

От тази гледна точка недоумявам как се е наложило в българската науката виждането за татарското влияние при монетосеченето на Тертер (?). За да се изгради една хипотеза е необходимо наличието на база данни, които да я подкрепят. Така представена тази хипотеза за мен е по-скоро едно случайно хрумване и голо предположение.

Преди много години П. Дякону предложи, че допълнителното маркиране и ново оформление на изображенията върху монетите се отнася към дейността на някой от влашките владетели, най–вероятно Мирчо Стари (1386 – 1418) (Diacunu 1964, 1978). Отричайки възможността тази промяна да има някаква връзка с влашките владетели, българската нумизматична наука предлага единствено възможността с татарския вассалитет. Действително някои от посочените символи се срещат в унгарските, сръбските, видинските, молдовските и руски монетосечения и безспорно е трудно да се установи кой от кого ги е копирал, но в случая трябва да се подходи конструктивно с цел решаването на настоящата проблематика. Според мен за наличието на влашко влияние може да се говори едва след 1371 г. Дотогава е добре известна щедростта и благоволението на Иван Александър към буферната зона. Положението обаче коренно се променя при възцаряването на Иван Шишман (1371 – 1395). За разлика от баща си той няма никакви ангажименти с добруджанските владетели (Атанасов 2009, 185). Неговата политика привежда териториалните придобивки на деспотството в изходна позиция. Последователно отнема Дръстър, Варна и Овеч от пределите му. През 1387 г. води война с влашкия владетел Дан I и го убива, т.е налице е една настъпателна политика от страна на българския цар. На фона на нарастваща опасност от запад –

Иван Шишман, бурята, която се задава от юг – османските емири и ограничен по черноморската ивица на изток, то съвсем логично е владетелят Тертер да търси начин за спасение на държавицата си. Очевидно е, че на татарските бегове е трудно да се разчита, защото Тертер търси близостта на Великия литовски княз Витовт (1350 – 1430), което е малко изненадващо при наличието на силно татарско присъствие. Нека да си припомним похода на Али паша през 1388 г. Непосредствено след неговото изтегляне Мирчо Стари (1386 – 1418) се възползва от оголването на фланга и през 1389 г. щурмува и завладява Добруджа. В грамотите си той вече се титулува като господар на земите на Добротица, но много скоро е принуден да ги напусне. Лунният сърп и звездата са символите от владетелския печат, с който скрепява грамотите си и присъства в монетосеченията на повечето влашко–молдовски владетели (**Табло X. 8**). Възприемането на символи при кризисни ситуации има традиции през епохата. Поради липса на собствени монети Владислав I Влайку (1364 – 1377) контрамаркира грошове на Иван Александър с „щит“ и ги използва за локална циркулация.

При приемане на татарски васалитет християнският владетел поставя тамга върху монетите си. Молдовските полугрошове с бича глава на аверса и тамга на реверса потвърждават това становище (Русев 1997, 162) (**Табло X. 8.4**). Подобен е и примерът с руските издания с тамга на княз Олег Иванович. Доста показателен е примерът със събитията около битката при р. Ворскла през 1399 г. По време на преговорите преди битката великият литовски княз Витовт поискал васална клетва от хан Тимур Кутлук (1395 – 1399). Наред с това Витовт поискал неговият лик да бъде поставен върху татарските монети. Когато в помощ на хан Тимур Кутлук пристига Едигей със своите войски, тези условия получават точно обратното направление, сега вече той трябва да постави върху монетите си тамгата от бойното знаме (Русев 1997, 161).

Представената тук нова хипотеза, базирана на становището на П. Дякону, е в състояние да отнесе посочените емисии на Тертер като издадени в условията на влашка зависимост. Липсата на татарски тамги върху монетите на Тертер е потвърждение, че той не е зависим от тях. За сега тези издания могат да се отнесат към този владетел, тъй като идентичен монограм (РТР) е изобразен върху златни обеци, открити при разкопки на патриаршеския храм в Дръстър. Предполагаемият образ на Тертер е съхранен единствено върху една наскоро публикувана монета с моноргам „ТР“, (Овчаров 2011, 244). През 2015 г. на север от Дунав е открит втори сребърен грош на владетеля (Овчаров 2020).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Авдев 2005: С.Авдев. Монетната система в Средновековна България. София, 2005.

Авдев 2007: С. Авдев. Българските средновековни монети. София, 2007.

Атанасов 2009: Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. Велико Търново, 2009.

Владимиров 2008: Г. Владимиров. Образ татар и Золотой Орды в современной болгарской историографии. – В: Золотоордынская цивилизация, Выпуск 1, Казань, 2008, 71 – 77.

Гюзелев 1981: В. Гюзелев. България в края на 13 – началото на 14 в. Царуването на Тертеровци 1280 – 1322. – В: България 681 – 1981. София, 1981, 155 – 159.

Давидович 1983: Е. А. Давидович. История денежного обращения средневековой Средней Азии. Москва, 1983.

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век.Велико Търново, 2009.

Кузев 1984: А. Кузев. Сръбски грошове в Добруджа през XIV в. – Известия на Народния музей Варна, 24, 1984, 106 – 115.

Кузев 1992: А. Кузев. Находка на сръбски грошове от XIV век при с. Соколник, Добричко. – Известия на Народния музей Варна, кн. 28 (43), 1992, 269 – 279.

Кузев 1993: А. Кузев. Находка на сръбски и босненски грошове от XIV век край с. Храброво, Балчишко. – Известия на Народния музей Варна, кн. 29 (44), 1993, 144 – 183.

Овчаров 2011: В. Овчаров. Редки и неописани български монети от XIV век. – В: Acta musei Varnaensis, 8 – 2, 2011, 235 – 249.

Овчаров 2013: Дискусионни монетосечения от Добруджа (XIV в.). – В: Археология 2013, 2, 133 – 141.

Овчаров 2020: В. Овчаров. Новооткрит грош на добруджанския владетел Тертер. В: Acta Musei Varnaensis, 13-2, 2020, 105 – 116.

Овчаров-Дзанев 2016: В. Овчаров, Г. Дзанев. Археометрично изследване на римското сребърно монетосечене по материали от български музеи. – В: Археология 2016, 1 – 2, 58 – 66.

Пеевски 2013: Р. Пеевски. Инфлационните процеси в добруджанското деспотство през XIV в. Европейско културно–историческо наследство. –В: Доклади от студентските конференции в Пловдив 2012 – 2013. Пловдив, 2013, 165 – 171.

Русев 1997: Н. Русев. Българите и татарите от „Златната Орда“ на долен Дунав. – Българите в Северното Причерноморие, Том 6 (1), Одесса, 1997, 153 – 167.

Сагдеева 2005: Р. З. Сагдеева. Серебряные монеты ханов Золотой Орды. Москва, 2005.

Фомичев 1981: Н. М. Фомичев. Джучидские монеты из Азова. – Советская археология. Москва, 1981, 1 – 20.

Azade-Ayse Rorlich: A. Rorlich. The Volga Tatars: A profile of national resilence. Washington, 1986.

Diaconu 1964: P. Diaconu.Monederare şiineditedinepocafeudală de început des coperitela Păcuiullui Soare şi împrejurimi (Dobrogea). – SCIV, 15, 1964.

Diaconu 1978: P. Diaconu. Oformațiunestatală la Dunăreade Joslas fârșitul secoluluial XIV-leanecunoscută până înprezent. – n SCIVA, XXIX, 1978.

Dimitrijević 1997: S. Dimitrijević. Srednjovekovni srpski novac. Beograd, 1997.

Lebedev 1990: U. P. Lebedev. Symbols and langua geof coins of Krim from the Golden Hordeperiod. Numismatic investigations concerning the history of South-Eastern. Moldova, 1990.

Jovanović 2004: V. Jovanović. Nalaz raskog zigosanog novca u bugarskoj. – Dinar, 22, Beograd, 2004, 27 – 30.

Ovtcharov 2013: V. Ovtcharov. Detailed investigation of countermarked coinage from Dobrudja Despotat. – In: Revista Doctoranzilor în Istorie Veche şi Arheologie, 2013, 129 – 135.

Zivkov 2015: B. Zivkiv. Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries. Boston, 2015.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi archeologie

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло IX. 1. Контрамаркирани сръбски грошове с повече от една контрамарка

Табло IX. 2. Схема, представяща комбинации от контрамарки при сръбските грошове от Добруджа. Може да се предположи, че наличието на две еднакви контрамарки съответства на различен номинал

Табло IX. 3. Добруджанските контрамарки и тяхното тълкуване

Табло X. 4. Татарски пулове с контрамарка „патица“

Табло X. 5. Татарски дирхеми с контрамарки: „х–аа“ (1-2) и „хан“ (3-4)

Табло X. 6. Контрамарка „х–аа“ върху татарски дирхем (1), (монетата от Табло 5.1), и идентична контрамарка върху сръбски грош (2), (монетата от Табло 1.3)

Табло X. 7. Татарски дирхем с две контрамарки (1), непубликуван вариант на сръбски грош с тамга на Ногаидите. Любопитен детайл е обстоятелството, че лицевият печат е преработван с цел унищожаване на съществуващата легенда и нанасяне на тамгата, вследствие на което на опаковата страна се установяват изпъквания от двете страни на Исус Христос (2)

Табло X. 8. Изображения илюстриращи дискутираните монетни символи при медните издания на Тертер (1 - влашки дукат; 2 - печат на Мирчо Стари; 3 - молдовски грош; 4 - молдовски полугрош с татарска тамга; 5 - монета на Тертер с допълнителни символи)

CONTAMARKED GROSHEN IN MONEY CIRCULATION OF THE DESPOTATE OF DOBRUDZHA

Vladimir OVTCHAROV

(*Summary*)

The medieval silver coins from Dobrudzha area represent a very significant section of the Bulgarian medieval numismatics. Undoubtedly the most interesting are the countermarked silver coins. Hoards containing such coins appear along the Black Sea coast, next to the Danube Delta commercial centres. Some researchers refer to this as a Dobrudzha coinage, although the Groshen come from Serbia and a small number – from Bosnia, Byzantium and Bulgaria. The Bulgarian specialized literature defines four types of countermarks relating to the Dobrudzha rulers although without clear evidences. The attention of the researchers is mainly drawn by a countermark with the letter "τ", which in Bulgarian numismatic literature is regarded as the initial of Dobrotitsa, written in Greek (Τομπρὀτίζα). It is remarkable that many years of scholarly attempts to analyze the countermarked coins remain inconclusive. If we only for a moment abstract ourselves from this vision and look for other factors of the age, it immediately stands out the permanent presence of the Golden Horde in the region. Their countermarking can be determined as an adjasment as valid means of payment of a regime demonstrating its authority. The presence of Groshen displaying a couple of countermarks, as well as images used do not confirm the thesis of their belonging to a ruler of Dobrudzha. I have to note that the hypothesis proposed here for the Dobrudzha countermarks coincides very well with the existing view of the Tatarian influence on the copper editions of Terter (1370 – 1390). However, there is one major problem - the symbols used are unknown in the numismatics of eastern coinages. Many years ago, Romanian scholar P. Diaconu suggested that the additional marking of the images on the coins refers to the activities of one of the rulers of Wallachia, most probably Mircho Stari (1386 – 1418). The crescent and the star are the symbols of the ruler's seal, with which he stamps his charters and is present in the coinages of most Wallachian-Moldovan rulers. The new hypothesis presented here, based on the opinion of P. Diaconou, can classify the emissions of Terter as being issued under conditions of Wallachian dependence.

КУАРТИНГ НА СИГИЗМУНД I ЛЮКСЕМБУРГСКИ (1387 – 1437) ОТ РАЙОНА НА ПРОВАДИЯ

Невян МИТЕВ, Драгомир ГЕОРГИЕВ

Обект на настоящата публикация е един куартинг на Сигизмунд I Люксембургски (1387 – 1437) от района на гр. Провадия. Описанието на монетата е следното:

Л. Двойно пресечен кръст. Между раменете му са изписани буквите К-А (?)
О. Корона. (Huszár 1979, № 586)
Bill; Размери: Д. 12 мм., Т. 0, 5 гр.

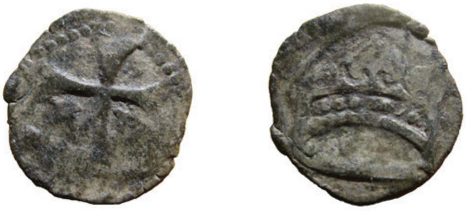

Монетата е открита около яз. „Булканите“, между землищата на селата Храброво и Овчага, община Провадия.

Сигизмунд Люксембургски се жени за кралица Мария – последният представител на Анжуйската династия, и се превръща в един от най-дълго управлявалите владетели на Унгария. В периода на своето управление от 1387 до 1437 г. той отсича внушително количество монети, което се превръща в основна разплащателна единица в Централна и Източна Европа. През 1430 г. владетелят направил парична реформа, с която въвел нова монета „куартинг“ – четвърт денар, която се наричала още „moneta minor”. Плътността на среброто в тези емисии била само 125/1000 и средно тегло 0,5 г. Един златен флорин бил равен на 100 денара и 400 куартинга. Няколко години след това, в резултат на девалвацията, златният флорин се равнявал на 1000 куартинга. (Frynas 2015, 136 – 137) Тъй като съдържанието на среброто в тези емисии е твърде малко, много често откритите при археологически разкопки в България монети се определят като медни. По наше скромно мнение тези екземпляри трябва да се определят като билонови (смес между сребро и мед, като медта е била преобладаващият елемент.)

В последните години повечето от монетите на Сигизмунд I Люксембургски, които се откриват в българските земи, се свързаха с кръстоносните походи на крал Владислав Варненчик. (Жекова 2001, 429 – 443; Жекова 2006, № 1399 – 1461; Митев 2015, 388 – 392) Към настоящия момент от Овечката крепост произхождат два куартинга на владетеля (Лазаров 2001, № 182 – 183), а публикуваният в настоящето съобщение екземпляр се явява третият подобен тип, открит в този географски ареал.

Битката за Овеч е една от най-значимите по време на Варненския кръстоносен поход от есента на 1444 г. Крепостта е била превзета и почти напълно разрушена. Със сигурност военни действия между кръстоносци и османци са се водили и извън стените на твърдината. Може да се допусне, че подобно сражение е станало в района на с. Овчага и Храброво. Разбира се, за да се потвърди подобно твърдение, трябва да се открият повече артефакти от този район, които могат да се свържат с тези събития.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Жекова 2001: Ж. Жекова. Унгарски монети от Шуменска крепост. – В: България, българите и техните съседи през вековете. Изследвания и материали от научната конференция в памет на доц. д-р Христо Коларов. Велико Търново, 2001, 429 – 443.

Жекова 2006: Ж. Жекова. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен. София, 2006.

Лазаров 2001: Л. Лазаров. Данни за монетната циркулация на Провадийската крепост (по материали от Дългополския музей). – В: Нумизматични проучвания и материали. Ч. 3, Велико Търново, 2001.

Митев 2015: Н. Митев. Непубликувани унгарски монети на крал Сигизмунд I Люксембургски (1387 – 1437) от Североизточна България. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Т.1, Шумен, 2015, 388 – 392.

Frynas 2015: J. Frynas. Medieval Coins of Bohemia, Hungary and Poland. Spink, 2015.

Huszár 1979: L. Huszár. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München, 1979.

QUARTING OF SIGISMUND I OF LUXEMBOURG (1387 – 1437) FROM THE REGION OF PROVADIA

Nevyan MITEV, Dragomir GEORGIEV

(*Summary*)

The work presents a quarting of Sigismund I of Luxembourg (1387 – 1437) found near the Bulkanite Dam, between the areas of Hrabrovo and Ovchaga villages, Provadia municipality.

In recent years, most of the coins of Sigismund I of Luxembourg found in Bulgarian lands have been associated with the Crusades of King Wladisłav Warneńczyk. At present, two quartings of the same king originate from the Ovech Fortress, and the coin here in question is the third similar type found in this geographical area.

The battle of Ovech was among the most significant ones of the Varna Crusade in the autumn of 1444. The fortress was conquered and almost completely destroyed. Certainly, hostilities between the Crusaders and the Ottomans took place beyond the walls of the fortress as well. We can assume that a similar battle happened also in the area of Ovchaga and Hrabrovo villages. Nevertheless, to confirm this assumption, more artifacts in the area need to be discovered that can be linked to these events.

ЧАСТ ОТ КОЛЕКТИВНА НАХОДКА С ТУРСКИ АКЧЕТА ОТ XV – НАЧАЛОТО НА XVI В., НАМЕРЕНА В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ДУШЕВО, СЕВЛИЕВСКО

Владимир ПЕНЧЕВ

През 2006 г., при земеделски работи в землището на село Душево, Севлиевско, е била намерена колективна находка със сребърни турски монети (акчета) от XV – началото на XVI в. За съжаление не успяхме да установим точно в коя местност от въпросното землище е била открита находката. Също така нямаме ясна информация и за първоначалния брой на намерените монети. Знае се само, че те са били открити в някакво глинено гърненце, което е било счупено и изхвърлено от намервачите и че са били „около две шепи”. Явно първоначално находката е съдържала няколкостотин монети. Освен това, информацията е, че всички монети в гърненцето са били „едни и същи”, т.е. че са били само акчета.

За нумизматичната сбирка на Националния исторически музей – София, успяхме да придобием само осем от тези акчета. Те са заведени в основния фонд на сбирка „Нумизматика и сфрагистика” при НИМ – София, под инвентарни №№ 45221–45224 и 46980–46983. Описанието им е, както следва

Мехмед I (1413 – 1421), Одрин – 1 брой

1. ***Лице:*** Надпис с арабски букви: Mehmed bin Bayezid han azze nasrühü.
Опако: Надпис с арабски букви и цифри: Hullide mülkühü duribe Edirne 822.
Диаметър 13 – 14 мм. Тегло 1.20 г **(Табло XI. 1)** (Sultan 1977, vol. I, p. 54, № 357; vol. II, pl. 32, № 357).

Мехмед II (1451 – 1481), Одрин – 3 броя

2. ***Лице:*** Надпис с арабски букви: Mehmed bin Murad han azze nasrühü.
Опако: Надпис с арабски букви и цифри: Hullide mülkühü duribe Edirne 848.
Диаметър 10 – 11 мм. Тегло 1.01 г **(Табло XI. 2)** (Sultan 1977, vol. I, p. 75, №№ 558 – 567; vol. II, pl. 49, №№ 558 – 567).

3. ***Лице:*** Надпис с арабски букви и цифри: В средата – Mehmed bin. Наоколо – Murad han azze nasrühü 855.
Опако: Надпис с арабски букви: Hullide mülkühü duribe Edirne.

Диаметър 12 мм. Тегло 1.00 г **(Табло XI. 3)** (Sultan 1977, Ibidem, vol. I, p. 77, №№ 650 – 662; vol. II, pl. 55, №№ 650–662).

4. ***Лице:*** Като при № 3, но от друга лицева матрица.
Опако: Като при № 3, но от друга опака матрица.
Диаметър 10 – 11 мм. Тегло 0.96 г **(Табло XI. 4)** (Sultan 1977, vol. I, p. 77, №№ 650 – 662; vol. II, pl. 55, №№ 650–662).

Мехмед II (1451 – 1481), Серес – 1 брой

5. ***Лице:*** Надпис с арабски букви и цифри: Mehmed bin Murad han azze nasrühü 865.
Опако: Надпис с арабски букви: Hullide mülkühü duribe Serez.
Диаметър 10 – 12 мм. Тегло 0.85 г **(Табло XI. 5)** (Sultan 1977, vol. I, p. 78, №№ 713 – 716; vol. II, pl. 58, №№ 713–716).

Баязид II (1481 – 1512), Кратово – 1 брой

6. ***Лице:*** Надпис с арабски букви: Sultan Bayezid bin Mehmed han.
Опако: Надпис с арабски букви и цифри: Azze nasrühü duribe Kratova sene 886.
Диаметър 9 – 11 мм. Тегло 0.75 г **(Табло XI. 6)** (Sultan 1977, vol. I, p. 95, №№ 976 – 977; vol. II, pl. 76, № 976).

Баязид II (1481 – 1512), Новар (Ново бърдо) – 2 броя

7. ***Лице:*** Надпис с арабски букви: Sultan Bayezid bin Mehmed han.
Опако: Надпис с арабски букви и цифри: Azze nasrühü duribe Novar sene 886.
Диаметър 10 – 11 мм. Тегло 0.76 г **(Табло XI. 7)** (Sultan 1977, vol. I, p. 95, №№ 978 – 984; vol. II, pl. 77 №№ 979–984).

8. ***Лице:*** Като при № 7, но от друга лицева матрица.
Опако: Като при № 7, но от друга опака матрица.
Диаметър 10 мм. Тегло 0.74 г **(Табло XI. 8)** (Sultan 1977, vol. I, p. 95, №№ 978 – 984; vol.II, pl. 77 №№ 979–984).

Най-късните от публикуваните тук осем акчета от колективната находка от село Душево са трите екземпляра на султан Баязид II (1481 – 1512). Явно това монетно съкровище е било укрито в земята някъде по времето на неговото управление.

Село Душево се намира на 11 километра югозападно от град Севлиево. Съществувало е още през средновековието, преди идването на турците в българските земи. Археологически материали от тази епоха се откриват в местността „Бяло поле”, в землището на селото (Ковачев 1961, 121).

Село Душево е споменато в тимарски опис от последната четвърт на XV в., т.е. точно от интересуващото ни време. Този опис се съхранява в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” в София (Ковачев 1997). Според данните, споменати в него, по онова време в селото тимари са владеели спахията Ментеш и военнослужещия в крепостния град Свищов, Мустафа. Ето какво точно гласят въпросните данни:

„Тимар на Ментеш, син на Юсуф...

Село Душева, спадащо към Търнови: домакинства – 14, неженени – 3, вдовици – 3, приход 2332 [акчета годишно]...” (Ковачев 1997, 114).

„Тимар на мехтер Мустафа, диздар на споменатата крепост [Зищови, т.е. Свищов]...

Село Душева, спадащо към Търнови. Мюсюлмани са: домакинства – 3, неженени – 3, спахийски синове – 2; домакинства неверници – 16, неженени – 4, вдовици – 4, приход 2235 [акчета годишно]...” (Ковачев 1997, 169 – 170).

Цитираният опис на тимарите в Никополския санджак е бил изготвен през 1483 – 1485 г. (Ковачев 1997, 19). От информацията в него разбираме, че по онова време в село Душево вече е живеело население, изповядващо както християнството, така и исляма. Българите християни все още значително са преобладавали в количествено отношение. А изповядващите исляма или поне болшинството от тях най-вероятно са били сравнително неотдавна променили своята вяра българи християни и техни преки потомци (Ковачев 1997, 90).

Както се вижда от приведените по-горе данни, делът на село Душево в приходите от споменатите два тимара е 2332 и 2235 акчета ежегодно. В началото споменахме, че колективната монетна находка, малка част от която е постъпила във фонда на НИМ – София и е предмет на настоящата публикация, при намирането си е съдържала приблизително няколкостотин акчета. Следователно това е била една значителна за времето си парична сума.

В запазената част от находката са представени само акчета, отсечени в балкански монетарници на Османската империя – Одрин в Тракия, Сяр и Кратово в Македония и Новар (Ново бърдо) в Косово. Това е съвсем естествено за едно монетно съкровище, отразяващо състава на циркулационната среда в края на XV – началото на XVI в. в региона около старата българска столица Търново.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ковачев 1961: Н. Ковачев. Местните названия от Севлиевско. София, 1961.

Ковачев 1997: Р. Ковачев. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. София, 1997.

Sultan 1977: Jem Sultan. Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic. Thousand Oaks, California, USA, 1977, vol. I, II.

PORTION OF A HOARD CONTAINING TURKISH AKÇE FROM THE 15TH – EARLY 16TH C. FOUND IN THE AREA OF DUSHEVO VILLAGE, SEVLIEVO REGION

Vladimir PENCHEV

(*Summary*)

In 2006, a hoard comprising silver Turkish coins (akçe) from the 15th – early 16th c. was found in agricultural work in the area of Dushevo village, Sevlievo region. The coins were scattered by their discoverers, so their original number in the hoard could not be ascertained. Most likely it was several hundred. Only 8 pieces of these akçe entered the numismatic collection of the National Museum of History – Sofia. One of them belongs to Sultan Mehmed I (1413 – 1421); 4 coins – to Sultan Mahmud II (1451 – 1481) and 3 coins – to Sultan Bayezid II (1481 – 1512). Obviously the hoard was concealed at a certain point under the reign of Sultan Bayezid II.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло XI-XII

ЧАСТ ОТ КОЛЕКТИВНА НАХОДКА СЪС СРЕБЪРНИ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ ФЛОРИНИ (ГУЛДЕНИ) ОТ XVII В., ОТ ФОНДА НА НАЦИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

Владимир ПЕНЧЕВ

През 1981 г. от тогавашното Държавно предприятие „Златарска промишленост“ постъпиха във фонда на НИМ – София, наред с голям брой други сребърни монети, пет броя западноевропейски талерови монети от XVII в., които представляват част от някаква колективна находка. За голямо съжаление не разполагаме с никаква информация относно това, къде и кога е било намерено това монетно съкровище, както и какви други монети са влизали в неговия състав. Сигурно е само едно, че то произхожда от днешната територия на България. Петте монети са заведени в основния нумизматичен фонд на музея под инвентарни №№ 14 635 – 14 639. Те всичките са от номинала флорин (гулден), който е бил сечен доста интензивно през XVII в. от някои западноевропейски градове и владетели.

Описанието им е както следва:

Град Девентер в Нидерландия (1 брой)
Флорин (гулден), с дата 1621г.,
отсечен по времето на император Фердинанд II

1. *Лице:* . FLOR . ARG . CI (28) IMP . DAVEN + / 1621. Коронован щит с герб, насреща. Около щита – стилизирани растителни орнаменти.
Опако: . FERDINAND . II . ROM . IMP . SEM . AVG. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има кълбо с кръст, върху което е изписано 28.
Сребро. Д. 39 мм. Т. 19.84 г (**Табло XI. 1**).

Град Ембден в Нидерландия (2 броя)
Флорин (гулден), без дата,
отсечен по времето на император Фердинанд II (1619 – 1637)

2. *Лице:* . FLOR . ARGEN . (28) . CIVITAT . EMB . Коронован щит с герб, насреща. Около щита – стилизирани растителни орнаменти.

Опако: FERDINAN . II . ROM . IMP . SEM . AVG. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има кълбо с кръст, върху което е изписано 28.
Сребро. Д. 40 мм. Т. 19.69 г (**Табло XI. 2**).

Флорин (гулден), без дата, отсечен по времето на император Фердинанд III (1637 – 1657)

3. ***Лице:*** . FLOR . ARGEN (28) CIVITAT . EMB. Изображението е като при лицевата страна на № 2.
Опако: FERDINAN . III . ROM . IMP . SEM . AVG. Изображението е като при обратната страна на № 2.
Сребро. Д. 40 мм. Т. 20.21 г (**Табло XII. 3**).

Град Зволе в Нидерландия (1 брой)

Флорин (гулден), с дата 1680 г.

4. ***Лице:*** FLOR . ARG . CIVITA . IMP . ZWOLLAE / 8 / 0. Коронован щит с герб, насреща. Около щита – стилизирани растителни орнаменти.
Опако: DA . PAC . DOM . IN . DIEB . NOSTRIS. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има кълбо с кръст, върху което е изписано 28.
Сребро. Д. 38 мм. Т. 19.71 г (**Табло XII. 4**).

Графство Олденбург в Дания (1 брой)

Граф Антон Гюнтер (1603 – 1667)

Флорин (гулден), без дата, отсечен по времето на император Фердинанд III (1637–1657)

5. ***Лице:*** FLOR . AN . GV . CO . (28) . E . D . D . I . I . E . E . K. Коронован щит с герб, насреща. Около щита – стилизирани растителни орнаменти.
Опако: FERD . I I I . D . G . ROM . IMP . SEMP . AVG . Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има кълбо с кръст, върху което е изписано 28.
Сребро. Д. 40 мм. Т. 19.68 г (**Табло XII. 5**).

През 1682 г. европейският пътешественик Джовани Беноля преминал през българските земи. В неговите бележки, отразяващи това пътуване, има един твърде любопитен пасаж: „В понеделник [9 март 1682 г.] щяхме да тръгнем рано [от Белград за София], ако не беше възникнало разногласие при плащането на парите на каруцарите, българи по народност. Те упорстваха на това, което искаха и ни накараха да губим дълго време да търсим [при сарафите] други монети, а именно холандски левчета [т.е. льовенталери], золоте или паран [т.е. турски монети от по една и повече пари]“ (Чужди пътеписи 1986, 174 – 175).

Упоменатите в това писмено сведение монети „золоте“, към които българите проявявали същото предпочитание като към „левчетата“ (т.е. льовенталерите), са всъщност западните талерови монети, известни от други писмени източници като „iselotte“ (Винавер 1970, 154). Това са сребърните западноевропейски гулдени (флорини), които започват да се секат от редица западноевропейски владетели и градове от втората половина на XVI в. насетне (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 65 – 66).

В балканските територии на Османската империя са циркулирали главно нидерландски сребърни флорини, издавани от някои нидерландски градове и провинции, както и монетите от същия номинал, на графство Олденбург в Дания, сечени през първата половина на XVII в. Техните тегла са около 19 – 20 грама и стойността им по пазарите в Турция е била равностойна на две трети от тази на арслан гуруша (лъовенталера) (Винавер 1970, 160; 267). През XVII – началото на XVIII в. тези монети са били твърде разпространени в циркулационната среда на Османската империя, включително в столицата Цариград и в Солун (Винавер 1970, 154; 206; 267). Официалният курс на золотите (сребърните гулдени, флорините) през по-голямата част от XVII в. бил по около 60 аспри (акчета), а пазарният – по около 70 – 80 аспри (Винавер 1970, 154 – 155; 161; 164). В началото на XVIII в. официалният курс на золотите в Цариград бил вече по 80 аспри (Винавер 1970, 267). През 1711 г. „старите золоти“ (имат се предвид сребърните западни гулдени от XVII в.) са пресмятани по 28 пари (т.е. по 84 аспри), а през 1733 г. – по 30 пари (90 аспри) (Винавер 1970, 267).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Винавер 1970: В. Винавер. Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI – XVIII век). Београд, 1970.

Фенглер, Гироу, Унгер 1982: Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата. Москва, 1982.

Чужди пътеписи 1986: Чужди пътеписи за Балканите, т. 6. Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XVП – XVIII в.). С., 1986.

PORTION OF A HOARD CONTAINING SILVER WESTERN EUROPEAN FLORINS (GULDENS) FROM THE 17TH C. FROM THE DEPOT OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY – SOFIA

Vladimir PENCHEV

(*Summary*)

Five silver Western European thaler coins from the 17th c. are presented, a portion of a coin hoard found in Bulgaria. They are housed in the National Museum of History – Sofia. All of them are of the face value of florin (silver gulden). Four of the coins belong to the Netherlands towns of Deneter (1 piece), Embden (2 pieces), Zwolle (1 piece), and one coin is of Grafschaft Oldenburg in Denmark. The coins participated in the monetary circulation on the Bulgarian territories in the 17th and 18th c.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло XIII-XIV

ЧАСТ ОТ СЪКРОВИЩЕ СЪС ЗЛАТНИ МОНЕТИ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК, НАМЕРЕНО В ОКОЛНОСТИТЕ НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР

Владимир ПЕНЧЕВ

През шестдесетте или седемдесетте години на XX в., при разрушаването на стара сграда в околностите на Рилския манастир, трудоваци намерили съкровище от златни монети от втората половина на XIX – началото на XX в. По-късно, един от трудовашките офицери предал в тогавашния Национален музей „Рилски манастир“ 31 монети от неговия състав. След закриването на Националния музей „Рилски манастир“ през деветдесетте години на XX в., тези монети, заедно с много други материали от неговия фонд, бяха прехвърлени във фонда на Националния исторически музей – София. Въпросните 31 златни монети са заведени в основния нумизматичен фонд на НИМ – София, под инвентарни №№ 28207 – 28237. Тяхното описание е следното.

КАТАЛОГ

Руска империя
Император Александър II (1855 – 1881)
Монети със стойност от 5 рубли, отсечени в град Санкт Петербург – общо 8 броя

С дата 1864 г. (Узденико в, 1985, 29, № 0238) **– 1 брой**

1. ***Лице:*** А / С. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. В десния си крак държи скиптър, а в левия – кълбо с кръст. На гърдите му има щит с изобразен на него Свети Георги на кон, наляво. С дясната си ръка държи копие, с което пронизва гърчещ се под коня змей.
Опако: Околовръстен надпис: ЧИСТАГО ЗОЛОТА 1 ЗОЛОТНИЪ 39 ДОЛЕЙ. В средата – надпис: . 5 . / РУБЛЕЙ / 1864 / С. П. Б.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.52 г **(Табло XIII. 1).**

С дата 1868 г. (Узденико в, 1985, 29, № 0244) **– 1 брой**

2. Като при № 1, но датата е 1868 г., а инициалите върху лицевата страна са Н / I.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.54 г (**Табло XIII. 2).**

С дата 1876 г. (Узденииков, 1985, 29, № 0259) – **2 броя**

3. Като при № 1, но датата е 1876 г., а инициалите върху лицевата страна са Н / I.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.54 г **(Табло XIII. 3).**

4. Като при № 3.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.52 г **(Табло XIII. 4).**

С дата 1877 г. (Узденииков, 1985, 29, № 0261) – **3 броя**

5. Като при № 1, но датата е 1877 г., а инициалите върху лицевата страна са Н / I.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.52 г **(Табло XIII. 5).**

6. Като при № 5.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.51 г **(Табло XIII. 6).**

7. Като при № 5.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.52 г **(Табло XIII. 7).**

С дата 1879 г. (Узденииков, 1985, 29, № 0267) – **1 брой**

8. Като при № 1, но датата е 1879 г., а инициалите върху лицевата страна са Н / Ф.
AV. Д. 22 мм. Т. 6.49 г **Табло XIII. 8.**

Франция
Крал Луи Филип I (1830 – 1848)
Монета със стойност от 20 франка, отсечена в град Париж,
С дата 1842 г. (Standart Catalog 2006, 309) – 1 брой

9. ***Лице:*** LOUIS PHILIPPE I / ROI DES FRANCAIS. Глава на краля, с венец от дъбови листа, наляво. Под нея – надпис DOMARD. F.
Опако: Надпис в три реда: 20 / FRANCS / 1842. Наоколо – венец. Долу: вляво – малко изображение на котва; в средата – малко изображение на петолъчна звезда; вдясно – буквата А. По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / FRANCE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.39 г **(Табло XIII. 9).**

Втора република (1848 – 1852)
Монета със стойност от 20 франка, отсечена в град Париж,
С дата 1851 г. (Standart Catalog 2006, 312)– 1 брой

10. ***Лице:*** REPUBLIQUE / FRANCAISE. Глава на жена (персонификация на Френската република), с венец от дъбови листа и житни класове, надясно. Под нея – надпис: L. MERLEY. F. Вляво – ликторски сноп от пръчки; в дясно – лаврова клонка.
Опако: Околовръстен надпис: LIBERTE / EGALITE / FRATERNITE. В средата – надпис в два реда: 20 / FRANCS, ограден от венец. Долу – буквата А и под нея датата 1851. По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / FRANCE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIII. 10).**

Император Наполеон III Бонапарт (1852 – 1870)
Монети със стойност от 20 франка, отсечени в град Париж – общо 9 броя
С дата 1857 г. (Standart Catalog 2006, 315) – 1 брой

11. ***Лице:*** NAPOLEON III / EMPEREUR. Глава на императора, с брада и мустаци, надясно. Под нея – надпис BARRE. Вляво от него – малко изображение на човешка ръка (китката и дланта), със сочещ напред показалец; вдясно – малко изображение на котва.
Опако: Околовръстен надпис: EMPIRE / FRANCAIS. В средата – надпис в три реда: 20 / FRANCS / 1857, ограден от венец. Долу – буквата А. По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / FRANCE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.35 г **(Табло XIII. 11).**

С дата 1859 г. – 1 брой

12. Като при № 11, но датата е 1859 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.40 г **(Табло XIII. 12).**

С дата 1860 г. – 1 брой

13. Като при № 11, но датата е 1860 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.39 г **(Табло XIII. 13).**

С дата 1861 г. (Standart Catalog 2006, 315) – 1 брой

14. ***Лице:*** NAPOLEON III / EMPEREUR. Глава на императора, с лавров венец, брада и мустаци, надясно. Под нея – малко изображение на пчела и под него – надпис BARRE.
Опако: Околовръстен надпис: EMPIRE / FRANCAIS / 20 / FR. Щит с изобразен върху него едноглав орел, кацнал върху мълния, насреща, на фона на коронован балдахин. Зад щита – два кръстосани жезъла. Долу – датата 1861. От двете □ страни – буквата А (вляво) и малко изображение на котва (вдясно). По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / FRANCE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIII. 14).**

С дата 1865 г. – 1 брой

15. Като при № 14, но датата е 1865 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.38 г **(Табло XIII. 15).**

С дата 1866 г. – 1 брой

16. Като при № 14, но датата е 1866 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.40 г **(Табло XIII. 16).**

С дата 1868 г. – 2 броя

17. Като при № 14, но датата е 1868 г.
Злато. Д. 21 мм. Т. 6.41 г **(Табло XIV. 17).**

18. Като при № 17.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.40 г **(Табло XIV. 18).**

С дата 1870 г. – 1 брой

19. Като при № 14, но датата е 1870 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIV. 19).**

Трета република (след 1870 г.)

Монети със стойност от 20 франка, отсечени в град Париж – общо 7 броя

С дата 1878 г. (Standart Catalog 2006, 318) – 1 брой

20. ***Лице:*** REPUBLIQUE / FRANCAISE. Крилат ангел, гол, прав надясно. С дясната си ръка държи стило, с което пише върху плоча, опряна на олтар. Вляво – ликторски сноп от пръчки. Вдясно – фигурка на петел, наляво. Долу – надпис: DUPRE (изписан с ръкописни букви).
Опако: Околовръстен надпис: LIBERTE / EGALITE / FRATERNITE. В средата – надпис в три реда: 20 / FRANCS / 1878, ограден от венец. Долу – буквата А. По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / FRANCE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.41 г **(Табло XIV. 20)**

С дата 1897 г. – 1 брой

21. Като при № 20, но датата е 1897 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIV. 21).**

С дата 1898 г. – 1 брой

22. Като при № 20, но датата е 1898 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIV. 22).**

С дата 1902 г. (Standart Catalog 2009, 788) – **1 брой**

23. ***Лице:*** REPUBLIQUE / FRANCAISE. Глава на жена (персонификация на Френската република), с фригийска шапка и венец от дъбови листа, надясно. Долу, вдясно – надпис: J. C. / CHAPLAIN.
Опако: Околовръстен надпис: LIBERTE / EGALITE / FRATERNITE. / 20 / Fcs. Петел, в ход наляво. Долу – датата 1902.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIV. 23).**

С дата 1903 г. – 1 брой

24. Като при № 23, но датата е 1903 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.43 г **(Табло XIV. 24).**

С дата 1905 г. – 1 брой

25. Като при № 23, но датата е 1905 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.42 г **(Табло XIV. 25.)**

С дата 1907 г. – 1 брой

26. Като при № 23, но датата е 1907 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.43 г **(Табло XIV. 26).**

Тунис като френски протекторат
Монета със стойност от 20 франка, отсечена в град Париж,

С дата 1892 г. (Standart Catalog 2006, 1085) – **1 брой**

27. ***Лице:*** Надпис с арабски букви и цифри, фланкиран от две клонки.
Опако: Надпис в четири реда: TUNISIE / 20 / FRANCS / 1892. Под датата – буквата A. Наоколо – декоративна рамка от растителни орнаменти.
AV. Издраскана върху опакото. По гурта има малко изпиляване. Д. 21 мм. Т. 6.41 г **(Табло XIV. 27).**

Белгия
Крал Леополд II (1865 – 1909)
Монети със стойност от 20 франка, отсечени в град Брюксел – общо 2 броя

С дата 1875 г. (Standart Catalog 2006, 84) – **1 брой**

28. ***Лице:*** LEOPOLD II / ROI DES BELGES / 1875. Глава на краля с брада и мустаци, надясно. Под нея – буквите LW.
Опако: Околовръстен надпис: L'UNION FAIT LA FORCE / 20 / FR. Кръгъл щит с изобразен на него лъв, изправен на задните си крака, наляво. По гурта има надпис: DIEU / PROTEGE / LA / BELGIQUE.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.29 г **(Табло XIV. 28).**

С дата 1877 г. – **1 брой**

29. Като при № 28, но датата е 1877 г.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.43 г **(Табло XIV. 29).**

Италия
Крал Виктор Емануил II (1861 – 1878)
Монета със стойност от 20 лири, отсечена в град Торино,

С дата 1865 г. (Standart Catalog 2006, 779) – **1 брой**

30. ***Лице:*** VITTORIO EMANUELE II / 1865. Глава на краля с брада и мустаци, наляво. ***Опако:*** Околовръстен надпис: REGNO D'ITALIA / L. 20. Коронован щит с герба на Италия, ограден от венец, насреща. Долу – буквите T / BN (изписани ръкописно).
AV. Д. 21 мм. Т. 6.37 г **(Табло XIV. 30).**

Гърция
Крал Георгиос I (1863 – 1913)
Монета със стойност от 20 драхми, отсечена в град Париж,

С дата 1884 г. (Standart Catalog 2006, 502) – **1 брой**

31. ***Лице:*** ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α : ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ / Α 1884. Глава на краля, надясно.
Опако: Околовръстен надпис: ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ / 20 ΔΡΑΧΜΑΙ. Щит с герба на Гърция, изобразен на фона на коронован балдахин, насреща.
AV. Д. 21 мм. Т. 6.40 г **(Табло XIV. 31).**

Публикуваната понастоящем част от монетно съкровище, произхождащо от околностите на Рилския манастир, съдържа екземпляри от едни от най-разпространените в циркулационната среда в българските земи в навечерието на Балканската война (1912 – 1913 г.) златни монети. Това са т. нар. „наполеони“ на страните членки на Латинския монетен съюз (№№ 9 – 31 в каталога) и руските „полуимпериали“ (№№ 1 – 8 в каталога).

Латинският монетен съюз бил сключен през 1865 г. между Франция, Белгия, Италия и Швейцария (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 129). Той се изразявал в това, че страните, които членуват в него, уеднаквили своите монетни системи. По своите метрични данни – диаметри и тегла, както и по съставите на металните сплави, отделните номинали били еднакви за всички срани – членки на съюза. Монетите се отличавали само по надписите и изображенията си, отразяващи конкретната им национална принадлежност. За основен еталон бил възприет френският франк. Най-масовата златна монета била двадесетфранковата монета. През 1869 г. към Латинския монетен съюз се присъединила и Гърция, а по-късно и други държави.

През 1880 г., току-що възстановената българска държава приела „Закон за правото на резание монети в Княжеството“, по силата на който „за основа на нашата монетна система беше взета тази на Латинския монетен съюз“ (Неделчев 1940, 13). По своята стойност българската монетна единица, „левът“, подразделящ се на сто „стотинки“, е бил равностоен на френския франк (Неделчев 1940, 13). Този закон определял за легитимно платежно средство в България, освен българския лев, и златните и сребърните монети на държавите от Латинския монетен съюз (Неделчев 1940, 14).

Новобългарски златни монети са били отсечени в малко количество – само две емисии, 1894 г. и 1912 г. Основният дял от златните монети, влизащи в циркулационната среда в българската държава, били чуждестранни, преди всичко на държави от Латинския монетен съюз, чието обращение, както видяхме, било официално разрешено по законов път. Всред тях категорично доминирали френските златни монети с номинална стойност от 20 франка, които били равностойни на 20 български златни лева. Тези двадесетфранкови монети били наричани в България „наполеони“, тъй като най-често се срещали екземпляри от различните емисии на император Наполеон III (1852 – 1870). Това название се прехвърлило и върху всички останали златни монети на Латинския монетен съюз от въпросния номинал, включително и върху българските двадесетлевови монети от емисиите 1894 г. и 1912 г.

В България, преди названието „наполеони“ да стане доминиращо, са били употребявани и други определения за златните монети от 20 франка. В един опис на наличните пари в касата на Рилския манастир, датиращ от 1864 г., се говори за „дватесетофранги по 87 гроша“ и за „луизи по 87 гроша“, а в друг подобен опис, от 1865 г., се споменават „луизи по 88 гроша“ (Янев, 1983, 40). Терминът „двадесетофранги“ не се нуждае от коментар, докато терминът „луизи“ е по-интересен. Както се вижда от въпросните два описа на касовата наличност на Рилския манастир, двадесетофрангите и луизите имат еднаква стойност, изразена в османски грошове. Т.е. луизите са също златни монети от по 20 франка. Несъмнено, това са златните френски двадесетфранкови монети на крал Луи Филип (1830 – 1848). При тях, върху лицевата страна, първото име на краля е изписано LOUIS, от където е възникнало и българското им название „луизи“. Явно, през 1864 – 1865 г., в българските земи, това название е било доста популярно, но по-късно е било изместено от термина „наполеони“.

Както видяхме по-горе, през 1864 – 1865 г., златните двадесетфранкови монети са били оценявани в българските земи по около 87 – 88 османски гроша. В спомените на един ловчанлия, за *„турските и други чуждестранни монети, които бяха в обращение в предвечерието на Освободителната война и в първите години на нашия свободен живот“*, между другото, се посочва следното: *„Наполеон, френската златна монета със стойност от 90 – 102 гроша, тяжест 6.452 гр., от 20 франка“* (Димитров, 1929, 102). Най-вероятно е документите от Рилския манастир да са отразили официалните курсове на двадесетфранковите монети, определяни от османските финансови власти. Докато в спомените си жителят на Ловеч ни дава информация за пазарните курсове на този монетен номинал в смутните години непосредствено преди, по време и непосредствено след Руско-турската война от 1877 – 1878 г. Така или иначе, курс на „наполеона“ от 100 османски гроша отговаря точно на 20 български лева, тъй като непосредствено след въвеждането в обращение на първите новобългарски монети (1881 – 1882 г.) българският лев е бил пресмятан като равностоен на пет османски гроша.

Голямото количество на златните френски наполеони, влизащи в циркулационната среда в България до Балканската война (1912 г.), се е дължало в значителна степен на обстоятелството, че с такива монети се е изкупувала от чуждестранни търговци немалка част от изобилно произвежданата по онова време в нашите земи селскостопанска продукция. Като илюстрация на това, ще приведем колоритния разказ на един юрист, работещ като съдебен пристав през 1912 г. (Икономов, 1943, 105). Той пише следното: *„Тъй беше някога; 1912 г., през лятото, тъкмо преди Балканската война. Като пълномощник на мой клиент, отивам да инкасирам изпълнителен лист в Белоградчишко. Навред личеше голямото благосъстояние на населението. Пълни хамбари, изобилие и евтиния. Длъжникът беше състоятелен човек, но от български инат беше казал, че ще плати само чрез съдебен пристав. Обаче, не стана нужда от секвестри и продажби. Щом пристигнах, той дойде да се наплаща. И как мислите? Донесе в един шиник нови златни наполеони, около 15 кгр. злато, което образуваше цял пласт в дъното на шиника… Други пари нямал човекът. Така ги получавал на Ломското пристанище при продажба на храни за чужбина. Целият дълг беше около 50 000 лева. Нямаше що да се прави. Почнахме да броим и да правим фишеци. Никой не искаше да смени златото с банкноти. Отказаха ми и в [клона на] Народната банка. След дълги молби, началникът на [клона на] Земеделската банка се съгласи на приеме наполеоните и ми даде чек за София, като платих по 1 лев на 1000 за превода. Така беше тогава. Блажени времена.“*

Но краят на тази идилия идва съвсем скоро. На 5 октомври 1912 г. избухва Балканската война. На 10 октомври същата година с министерско постановление се преустановява обмяната на българските банкноти със златни монети от страна на БНБ (а следователно и на всички останали банки) (Неделчев, 1940, 75). Тогава населението започва да задържа намиращите се в негово разположение златни монети и да ги укрива. И така, постепенно, но доста бързо, златото изчезва от циркулационната среда в българските земи. Остават книжните пари, които започват да преобладават все повече и повече. Именно някъде тогава трябва да е било събрано и укрито съкровището от златни монети, част от което публикуваме понастоящем.

Втората основна група монети, влизащи в състава на публикуваната тук част от колективна монетна находка, произхождаща от околностите на Рилския манастир, са златните руски петрублеви монети, т.нар. „полуимпериали“ на цар Александър II (1855 – 1881).

По време на руско-турската Освободителна война от 1877 – 1878 г. в паричното обращение в българските земи навлезли много големи количества сребърни и златни руски монети. Милиони руски рубли са останали тогава в България, похарчени тук във връзка с издръжката на руските войски, както и на създадената от руското временно управление, непосредствено след края на войната, администрация (Неделчев, 1940, 12). Официалният курс на рублата по онова време (1877 – 1880 г.), въведен от руските финансови власти, бил твърдо установен на 20 османски гроша (4 франка) за една рубла (Неделчев 1940, 12). Следователно златните руски петрублеви монети (полуимпериалите) имали стойност в българските земи по 100 османски гроша (20 франка), т.е. били равностойни на наполеоните.

Петнадесетина години по-рано, в споменатия по-горе опис на касовата наличност в Рилския манастир от 1865 г., се упоменава, че полуимпериалите били със стойност по 90 османски гроша (Янев 1983, 40). Явно това е бил тогавашният техен официален курс в пределите на Османската империя. В цитираните по-горе спомени на един гражданин на Ловеч се говори и за руските златни петрублеви монети: *„Пол-империал (руска зл. монета, 5 рублей), стари по 92 – 102 гроша; същата с образа на Александра III по 100 гроша…“* (Димитров 1929, 102). Под „стари“ полуимпериали тук се имат предвид петрублевите златни монети на Александър II, които са без изображение на владетеля, докато монетите на неговия наследник, Александър III, имат върху лицевата си страна образа на царя. Както посочихме по-горе, същият този ловчанлия казва, че в навечерието на Освободителната война, по време на нея и в първите години след това, наполеоните са вървели в българските земи с пазарен курс, вариращ между 90 – 102 османски гроша. Т.е. пазарните курсове на наполеоните и полуимпериалите са били на практика еднакви, което още веднъж доказва, че българското население ги е употребявало като монети с една и съща покупателна стойност.

От всичко гореизложено следва, че по времето, когато е било укрито съкровището, вероятно някъде скоро след избухването на Балканската война през 1912 г., стойността на тези тридесет и една монети от неговия състав, които са предмет на настоящата публикация, е възлизала на 620 български лева. Това е била една немалка за времето си сума за обикновения българин. Ще посочим само, че в края на XIX – първото десетилетие на XX в. един самун хляб с тегло 1 килограм е струвал в град София 20 стотинки (ако е черен) или 25 стотинки (ако е бял) (Български търговски вестник, 1897). Така „хлябът насущний“ на един възрастен столичанин за цяла една година е можел да се осигури с левовата равностойност на около два наполеона.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Български търговски вестник 1897: Български търговски вестник, София, 14. 08. 1897.

Димитров 1929: П. Димитров. Чужди монети от по-ново време. Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание, книга I. София, 1929.

Икономов 1943: Н. Икономов. Темида (художествено-литературен и хумористичен сборник). София, 1943.

Неделчев 1940: К. Неделчев. Паричното дела в България (1879 – 1940). София, 1940.

Узденикова 1985: Узденикова В. Монеты России (1700 – 1917). Москва, 1985.

Фенглер, Гироу, Унгер **1982:** Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата. Москва, 1982.

Янев 1983: Я. Янев. Монетната циркулация в българските земи през 60-те години на XIX в. Нумизматика, 4, 1983.

Standart Catalog 2006: Standart Catalog of World Coins (1801 – 1900), 5th Official Edition. United States of America, 2006.

Standart Catalog 2009: Standart Catalog of World Coins (1901 – 2000), 37th Official Edition. United States of America, 2009.

PORTION OF A GOLDEN COINS HOARD FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH C. FOUND IN THE VICINITIES OF RILA MONASTERY

Vladimir PENCHEV

(*Summary*)

The work presents 31 golden coins from the second half of the 19th – early 20th c. as a portion of a hoard found in the vicinities of Rila Monastery. The coins are housed in the principal numismatic depot of the National Museum of History – Sofia. Eight of them are Russian 5-ruble coins, the so called semi-imperials, struck in the period of 1864 – 1879. The other 23 coins belong to the countries of the Latin Monetary Union. All of them are of the same face value – of 20 units of the respective national currency. 18 of them are French 20-franc coins minted in the period of 1842 – 1907, one piece of 20 francs is struck in 1892 for Tunisia as a French protectorate. The other two are Belgian 20-franc coins minted in 1875 and 1877; 1 piece is an Italian coin of 20 liras from 1865 and one is a Greek coin of 20 drachmas from 1884. The coins in question of Latin Monetary Union countries with a denomination of 20 francs, 20 liras, 20 drachmas, etc. were called by the Bulgarian people with the common name of napoleons. As Bulgaria was also a member of the Latin Monetary Union, the napoleons were equal in value to exactly 20 Bulgarian levs and circulated freely in the monetary circulation of the country. It is also proved that the gold Russian coins with a face value of 5 rubles, the so called semi-imperials, had the same purchase value in the Bulgarian markets with the napoleons that is they cost 20 Bulgarian levs and also circulated freely in the country.

ВАРВАРСКИТЕ НАШЕСТВИЯ В ПРОВИНЦИЯ ВТОРА МИЗИЯ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКАТА

Женя ЖЕКОВА

Целият VI в. е изпълнен с непрекъснати борби, които Империята е принудена да води със славяни, авари, араби. Особено драматични се оказват 80-те години, когато голяма част от византийските крепости, възстановени по време на голямата строителна дейност на Юстиниан I са разрушени, а в тях се настаняват варварите. И ако през първата половина на шестото столетие нападенията са предимно в западните части на Балканския полуостров, то по-късно те се преориентират към неговата източна част, където са и най-преките пътища към столицата Константинопол. Следват поредица нашествия, нападения, опожарявания и разрушения из цялата провинция Втора Мизия. Едно от най-тежките е от есента на 585 г., когато аварите, заедно с подчинените им славянски племена, нахлуват в провинция Мизия Втора и Малка Скития и превземат крепостите Марцианопол, Доростол, преминават Балкана и завземат Месемврия. По време на аваро-византийската война от 597/598 г., когато Византия очаква удар в северозападната част на полуострова, аварите настъпват в неговите североизточни предели, като установяват траен контрол над Малка Скития. В резултат на техните действия са разрушени почти всички крепости (Божилов, Гюзелев 1999, 37 – 40).

Управлението на император Анастасий I (491 – 518) е белязано не само от мащабната парична реформа, която извършва през 498 г., но и от започналата строителна дейност на Балканите, насочена предимно към укрепването на градовете по Черноморското крайбрежие. Едно от най-значимите събития, които маркират неговата епоха, е бунтът на Виталиан (513 – 518), който в качеството си на комес на федератите, настанени във Втора Мизия, въстава срещу императорската власт (Malalae 1958, 209 – 212). В продължение на няколко години североизточните територии на провинцията са откъснати от централната власт, вследствие на което се наблюдава рязък спад в снабдяването с монетни емисии от столицата

Константинопол – отглас от несигурността и безредиците, настъпили в региона (Владимирова-Аладжова 1998, 27).

Юстиниан I (527 – 565) успява да възстанови и изгради близо 400 крепости, но именно по негово време започва и активизацията на славянските нахлувания. Управленията на Юстин II (565 – 578), Тиберий II Константин (578 – 582), Маврикий Тиберий (582 – 602) и Фока (602 – 610) са изпълнени с масови нападения, чиято хронология днес е трудно да бъде възстановена (Велков 1959, 49 – 50).

Годините на анархия при Фока са последния исторически отглас на късноримската държава. След него с управлението на Ираклий започва нова страница. Държавата се грецизира и поема по нов път на развитие (Острогорски 1998, 139 – 140). Исторически сведения за живота в провинция Втора Мизия след управлението на Фока почти липсват. Ето защо едни от най-сигурните свидетели за събитията от втората половина на шестото столетие до трайното заселване на българите на Балканите са достигналите до нас монети и печати.

Обект на друго мое изследване бяха колективните монетни находки от периода VI – VII в. в провинция Втора Мизия – 43 на брой. Въпреки че доминират тези с *terminus post quem* емисиите на императорите Юстиниан I (527 – 565) и Юстин II (565 – 578) – средно по 13, заключих, че укриването им трябва да се отнесе към времето на най-активни „варварски“ нашествия в провинцията – 80 – 90-те г. VI в. Финансовата обезпеченост и популярност на емисиите на Юстиниан I и Юстин II сред населението води до тяхната дълга циркулация и поетапно заделяне и натрупване под формата на фамилно съкровище. С оглед на политическата ситуация в провинцията тяхното изпадане от монетното обращение трябва да се постави във връзка с нестабилността в разглежданите територии през последната четвърт на шестото столетие (Zhekova, in print).

Топографското им разпределение също води до интересни констатации. Концентрацията им е почти изцяло в североизточната част на провинцията – Варненско – 13 (7 от самия град), Шуменско – 8 (всички от района), Разградско – 3 (Абритус 1), Русенско – 2, Силистра – 1, Попово, Търновско, Ряховец, Ловеч, Тетевен, Големаново кале – 6. На запад от Търново находките почти изчезват, като ярко изключение е Големаново кале с цели 6 регистрирани находки[1]. Каква е ситуацията след 602 г.?

---

[1] Колегата Стоян Михайлов в докторската си дисертация отнася Големаново кале до с. Садовец към провинция Втора Мизия (въпреки че в предишни публикации обектът е включен към провинция Крайбрежна Дакия), като подкрепя това становище с нумизматични данни (Михайлов 2018, 24 – 25). На фона на останалите документирани монетни находки от провинция Втора Мизия, тези от Големаново кале действително стоят изолирано и без връзка с останалата нумизматична картина. При нови публикации и сравнителен анализ, би могло с по-голяма категоричност да бъде уточнена принадлежността на обекта към една от двете провинции. На този етап считам, че монетните находки от Големаново кале не кореспондират с тези от Втора Мизия.

За времето от 602 до 681 г. са регистрирани 5 колективни находки: Варна – 2, Североизточна България – 1, Ряховец – 2. Три от тях са съставени от златни монети. Това ми даде основание да заключа, че именно управлението на Фока е повратния момент за ситуацията в провинция Втора Мизия. След това притокът на монети вече е силно занижен, но не и спрял – ситуация, каквато наблюдаваме и в самата Византия.

Концентрацията на укритите трезори в североизточните предели на провинцията свидетелства за посоката и пътя на нашествениците, очертава териториите подложени на най-голям риск от опустошаване и разграбване. Това без съмнение сочи значимостта на тези земи – факт, подкрепен и от по-късно регистрираните находки, отново топографско ситуирани в този ареал.

Каква е ситуацията със сфрагистичния материал? Подкрепя ли данните от монетните находки?

До този момент от днешните български земи са документирани над 3500 византийски печати. Тяхната плътност е най-голяма в X – XI в., когато България става част от Византия и в територията ѝ е въведена византийска администрация (Jordanov 2009). За периода VI – VII в. византийските печати са близо 350, половината от които с неизвестно местонамиране. Въпреки тази неизвестност, може да се допусне, че те произхождат от места, от които има документирани екземпляри с известен контекст. Количествените натрупвания с печати от България в последните десетилетия потвърдиха тези констатации.

Наблюдават се някои различия между документираните печати на север и юг от Стара планина. Почти двойно е количеството на тези от провинция Втора Мизия в сравнение с останалите находки. Обяснението за това трябва да потърсим в динамиката на събитията в тази част на Империята, свързана с честите набези – идващи от север, водещи до големи опустошения и несигурност за населението от една страна и опитите на властите да неутрализират нашествениците и техните атаки.

Сред 79-те документирани печата от провинция Мизия Втора, преобладават монограмните, характерни за периода VI – VII в., съдържащи единствено личните имена на своите притежатели. Някои от тях са представени с техните титли, а не с длъжностите, които изпълняват. Най-многобройни са печатите с титлата *патрикий*. Изказано е предположение, че тези лица са били във връзка с роднини, живеещи или пребиваващи в местата, където са открити самите печати, но е възможно и да са писали до управителите на техните домейни (Jordanov 2012, 68). Останалите печати принадлежат на частни лица, тъй като върху печата е изписано само едно име. Това затруднява тяхната идентификация с конкретна личност от наративните източници. Няколко печата обаче заслужават специално внимание. Те не само ни информират за участвали в исторически събития личности, за които има данни и в хрониките, но са и редки сфрагистични паметници.

Топографското ситуиране на находките с печати оформя няколко укрепителни звена, които са имали конкретна функция в периода на активни варварски нашествия в провинция Втора Мизия. Печатите ще бъдат разгледани по сфрагистични комплекси, оформени от акумулирането им в конкретни топографски локализации. От тези топоси разполагаме не само със сфрагистичните данни, но и с нумизматични, археологически, наративни и пр.

Силистра

Най-голямо натрупване на печати в провинция Втора Мизия има от района на Силистра – 17 екз., като от самия град са 14. Откриването им в този ареал е резонно, като се има предвид мястото и ролята на Доростол в периода на Късната античност. Тук са намерени два императорски печата – на Юстиниан I (527 – 565) и на Констанс, Ираклий и Анастасия (668 – 685). Този на император Констанс, от който в света са известни едва няколко екземпляра, може да се свърже с предприетите от византийската администрация мерки срещу българите заселени в тази част на империята (Йорданов 2011а, 79 – 120). Разглежда се като паметник, положил началото на българо-византийските официални междудържавни отношения, след като българите се установяват на юг от Дунав.

Сред останалите, повечето от които монограмни, съдържащи само лично име, се открояват моливдовулите на *Петър, ипат, Теоктист, стратилат и Йоан, топотирит*. В случая Петър и Теоктист са представени с титлите си, но не е ясно какви длъжности са изпълнявали и дали кореспонденцията им до адресат в Доростол е частна или служебна. По-различен е случаят с *Йоан топотирит*.

От печата не става ясно чий точно топотирит[2] е Йоан, но откриването му в Доростол е напълно логично. Вероятно е стоял начело на военно подразделение на тагмата, дислоцирано в крепостта по време на зимата или във връзка с конкретни военни действия. Може да се допусне, че е изпълнявал спешна задача, а получателят на неговата кореспонденция е пряко свързан с опитите на Империята да блокира номадските нашествия от север, включително тези на българите (Jordanov 2009, 396).

---

[2] Топотиритът е пръв помощник на доместика на отделна тагма. Той ръководи военни единици, дислоцирани в провинциите и по време на военни кампании. Първото споменаване на ведомството на доместика в качеството му на военен командващ е от VIII в., но се допуска, че е създадено в резултат на реформите на император Лъв III (717 – 740). Не е известно какви точно функции е изпълнявал топотиритът през този период, но вероятно са били сходни на споменатите.

Въпреки че малка част от сфрагистичните паметници, произхождащи от Силистра и околността, могат да бъдат свързани с конкретни личности, те илюстрират контактите между столицата Константинопол и една от нейните периферни, но изключително важни точки – Доростол и прилежащия му хинтерланд.

Варна

За разлика от Силистра, където повечето печати произхождат от чертите на самия град, от Варна е документиран само един. Останалите 10 са от региона. Печатът е на *Бонос магистър* – лице, което може да бъде идентифицирано със споменатия от Лъв Граматик патриций със същото име, участвал във войната с аварите по времето на император Ираклий (610 – 641). В „Хронографията“ откриваме следното описание на хрониста: *Аварите нарушили мирния договор и се приближили до стената на Византион, като горели всичко извън града. И тъй столичаните, които се намирали в безизходно положение и изгубили надежда, излезли на война срещу аварите със съдействието на патриций Бонос и на патриарх Сергей. Те избили много хиляди (неприятели), изгорили корабите им и ги прогонили в страната им* (Leonis 1964, 147). Печат на същото лице, но с титлата *епарх* публикува Гюстав Шлюмберже, който прави връзката между патриция Бонос и епарха Бонос (Schlumberger 1884, 510, no. 8). Благодарение на други публикувани печати на същото лице е изграден негов *cursus honorum* – ипат, патрикий, магистър, епарх (Jordanov 2009, no. 2236). Той позволява да се проследи не само израстването на Бонос във византийската рангова йерархия, но и спектърът от титли, характерен за началото на VII в.

Останалите печати от Варненско произхождат от крепости и укрепителни звена, локализирани край днешните села Добри дол и Царевци (община Аврен), Гроздьово (община Долен чифлик), Арковна (община Дългопол). От крепостта до с. Царевци е документиран единственият до този момент моливдовул на Константин IV Погонат (668 – 685) от България. Той е от периода на едноличното му управление (681 – 685) и по безспорен начин доказва изключителната значимост на териториите, в които е намерен. Разглежда се като единствен и пръв печат от времето на основаването на Българската държава отсам Дунав след 681 г. (Пантелеев 2008, 75; Jordanov 2009, 83).

Продължавайки в западна посока се достига до крепостите по Провадийското плато, откъдето са документирани 4 моливдовула – 2 на Юстиниан I (единият е от Невша) и още 2 неразчетени.

Дропла

Отделен комплекс оформят осемте печата от село Дропла. Три от тях принадлежат на пълководеца Коментиол, за когото информация намираме и в наративните източници. Според информацията в тях, той ръководи военните действия срещу нашествията на авари и славяни през 80-те г. на VI в. Военните операции, в които участва са както в Южна България (в района на Адрианопол), така и в Североизточна. Съвпадението в датировката на печатите и в намирането на пет негови екземпляра в райони, където се водят сраженията, правят доста вероятно идентифицирането на собственика на печатите с пълководеца Коментиол. Това донякъде се потвърждава и от намирането в същия район на печати на другия византийски пълководец, ръководил военните операции – Приск (един екземпляр от Дропла) (Йорданов 2011б, 207 – 213). Отец Виталиен Лоран прави опит за идентифициране собственика на печата Приск с едноименния византийски военачалник, изпратен в началния период от властването на император Маврикий Тиберий (582 – 602) в района на Долния Дунав, за да неутрализира нашествието на хазари и славяни (Laurent 1952, no. 599).

Теофилакт дава подробна информация за двамата военачалници. От него научаваме, че през 594 г. византийската армия, водена от Приск, се прехвърля през Дунав, за да неутрализира славяните. През 596 г. е заменен като главнокомандващ от Петър, брат на император Маврикий Тиберий, по-късно обаче отново е възстановен на поста си (Theophylacti 1958, 318 – 328; 330 – 354).

Проблемът с този сфрагистичен комплекс, хронологически затворен в рамките на няколко десетилетия, е неяснотата около самото село Дропла[3]. В Източна България съществуват две села с това име – едното е в област Добрич, община Балчик, а другото в област Бургас, община Руен. И двете са разположени на границата – съответно със Скития и Хемимонт, което затруднява категоричното им отнасяне към или извън провинция Втора Мизия. Тъй като не можем да бъдем сигурни къде точно е минавала границата в периода на Късната античност, мисля че това не трябва да бъде решаващ довод за отхвърляне на този важен сфрагистичен комплекс. Още повече, че той без съмнение подкрепя данните от изворите както за самите нашествия, така и за конкретните личности взели участие в тях, чиято кореспонденция е била получена някъде тук.

Освен село Дропла, в община Руен се намират редица крепости, от които има натрупан значителен нумизматичен и сфрагистичен материал. Те са локализирани около съвременните села Люляково, Топчийско, Разбойна, Просеник. Докато последните две попадат в южните склонове на Еминска планина, част от Източностаропланинската верига, то Топчийско е в северното подножие, което го причислява номинално, заедно с Дропла, към провинция Втора Мизия[4]. От Топчийско също има документиран екземпляр на пълководеца Приск, което като че ли подкрепя локализацията на комплекса с негови печати по-скоро около руенското село Дропла.

---

[3] Лицата, от които през годините са придобити печатите, посочват като местонамиране село Дропла, Бургаска област.

Шумен

От Шуменско са документирани 12 печата, два от които императорски – на Юстиниан I и на Фока (602 – 610). До този момент известните печати на император Фока от България са само два. Особен интерес предизвиква златният пръстен-печат от крепостта до с. Стан, Новопазарско на някой си *Онорий*. Интересното в случая е, че печат на лице със същото име е публикуван от Георге Закос (Zacos 1984, no. 351). Дали обаче става въпрос за едно и също лице, е трудно да се каже на този етап. Тъй като разглеждания тук артефакт е пръстен, това предполага, че на мястото, където е намерен, е пребивавал неговият собственик. Освен ако пръстенът не е плячка, донесена и съответно намерена на това място.

С произход от същото място и със сходна датировка е златен годежен (сватбен) пръстен, върху халката на когото е изписан двуредов надпис, информиращ ни за имената на бракосъчетаните: *В Бога да живеят Георгин и Йоханния* (Владимирова-Аладжова 1995, 234). Малкият размер на халката дава основание за допускане, че е принадлежал на жена, т.е. на Йоханния (Владимирова-Аладжова 1995, 236). Фактът, че втори златен пръстен от същата епоха е открит в крепостта до с. Стан, още веднъж подкрепя становището за високия статут на нейните обитатели и значимостта ѝ като отбранително звено.

Крепостта до Стан е добре проучена – както от археолози (Балабанов 2003, 96 – 67), така и от иманяри. За периода V – VII в. са регистрирани близо 60 монетни находки (Владимирова-Аладжова 2003, 117 – 118; Жекова 2003, 126). Документирана е и колективна монетна находка от 52 бронзови монети на императорите Анастасий I – 25 екз., Юстиниан I – 16 екз., Юстин II – 11 екз. (Владимирова-Аладжова 1998, 25 – 28). Въпреки че последните емисии са на император Юстин II, нейното попадане в земята трябва да се отнесе към времето на най-активни аварски нашествия в провинция Втора Мизия от 80 – 90-те години на VI в. (Zhekova, in print).

---

[4] Според доц. дин Димчо Момчилов, дългогодишен проучвател на крепостите в района на Източна Стара планина, е изключително трудно да се сложи граница в този участък, която да раздели Втора Мизия и Хемимонт. Този старопланински дял е наситен с многобройни планински разклонения и мрежа от проходи, свързващи Северна с Южна България. За да бъдат изказани по-категорични мнения е необходима активна теренна работа по обхождане и документиране на крепостите, ексцерпиране на всички данни от изворите и събраните до момента находки, сравнителен анализ на данните. Използвам случая да му благодаря, за проведените разговори и споделени мнения по темата.

Преслав

Малък комплекс с печати се формира и около Преслав. От близко разположеното село Сушина е документиран печат на император Юстиниан I (Jordanov 2009, no. 9). От същото място произхождат и печати на Константин VII (913 – 959) (Jordanov 2009, no. 74), Петър и Мария, благочестиви василевси (40 – 50-те г. на X в.) (Йорданов 2016, 159) и неизвестен багатур-василевс на българите или багатур на българския василевс (IX – X в.) (Йорданов 2016, 144). Прави впечатление струпването на четири владетелски печата на едно място, при това три от тях с датировка първата половина на десети век. Това насочва към заключения за съществуването на важна институция от светски или църковен характер, вероятно просъществувала от Античността, чието значение нараства в епохата на Първото българско царство (Жекова, под печат).

Особен интерес предизвиква печатът на *Йоан Плагиотис, илюстрас*, чийто произход се свързва с Преслав. Титлата *илюстрас* е необичайна и рядко срещана. Учредена е през втората половина на IV в. и е най-високата сред сенаторите в късната Римска империя. Първоначално е давана на високопоставени лица като преторианския префект, градския префект, консулите, патрициите. Не е наследствена. Остава в употреба през целия VI в., но прогресивно девалвира и не присъства в *Тактиконът* (Oikonomides 1972) въпреки че по-късно титлата е изравнена по значение с тази на *протоспатария* (ODB 1991, 986 – 987).

От днешните български земи са документирани само 2 печата с тази титла. И двата са с произход Североизточна България – *Матея илюстрас* (без точно местонамиране) и *Йоан Плагиотис*, датиран в първата половина на VII в. Известни са печати на същото лице, но като почетен епарх (Metcalf 2003, no. 172 – 173). Интерес предизвиква изписването на фамилното име Плагиотис върху печата, тъй като за тази епоха е характерно обозначаването само на личното име. Значимостта на този паметник се подкрепя и от факта, че произхожда от Преслав, ако можем да се доверим на неговия предишен собственик (Jordanov 2009, no. 3149).

Останалите три моливдовула от района на Преслав са на Юстиниан I, монограмен на някой си Павел от местността Бял бряг и още един неразчетен от района на самия Преслав.

Търговище

На изток от Преслав, в Търговищка област, са концентрирани 6 печата. Те са от районите на днешните села Крепча, Ковачевско кале[5] (Стойков 2011, 201 – 205) (по един печат на Юстиниан I), Миладиновци, Гърчиново и един с неизвестно местонамиране. От Гърчиново е документиран печат на военачалника Приск. Това е и най-западната точка от ареала на разпространение на моливдовулите на този византийски военачалник. Край Миладиновци, подобно на Сушина, се формира специфичен сфрагистичен комплекс с натрупване на владетелски печати. Освен екземплярът на Йоан тук са намерени два на цар Петър I (927 – 969) и византийски императорски от X в. (Жекова 2014, 527 – 528).

Русе

Два са печатите от Русенско. Произхождат от землището на с. Красен – на Юстиниан I и неразчетен.

Североизточна България

Най-общо от Североизточна България, без конкретно местонамиране, са 12 печата. На запад от очертания ареал има само две находки с печати – на *Теодоси ипат* от района на Велико Търново и неизвестен от района на Ловеч.

Акцентът в тази група безспорно е моливдовулът на *Нонила, епископ*. Текстът под формата на монограми е на латински и съобщава името на собственика му и неговата длъжност. Единствен паралел има с два екземпляра от колекцията на Ермитажа, които са намерени във Венеция и Истанбул. И трите екземпляра са отпечатани с един булотирион. Колегата от Русия датира печатите в VIII в., като според нея Нонила е с вестготски произход (Степанова 2006, 37). Иван Йорданов съобразно българските условия дава датировка в VII в. (Jordanov 2009, 584). Известно е, че в IV в. вестготите са заселени като федерати в Малка Скития и Долна Мизия с цел отбрана на дунавския лимес (Божилов, Гюзелев 1999, 16). Археологическите разкопки до шуменското село Хан Крум разкриха четири базилики от периода IV – V в., които дадоха основание на проучвателите да изкажат хипотезата за съществувал на това място готски епископски център (Балабанов 2010, 351). Дали в същия район е съществувало все още някакво готско население през VII в. е трудно да се каже. По-скоро на печата на Нонила трябва да се гледа като на паметник от зората на българската държавност и установяването на отношения между Ханството и Светия престол. Все пак два други печата на същото лице са намерени във Венеция и Константинопол, което означава че кореспонденцията не е била предназначена за случаен адресат. Въпросът, който остава, е къде е резидирал въпросният Нонила.

---

[5] Бронзов пръстен-печат, намерен по време на редовни археологически разкопки в „Ковачевско кале“. Върху плочката е гравиран орел с разперени крила, между които е поместен блоков монограм, съдържащ името Теодор. Вж. Йорданов 1994, 22 – 27; Jordanov 2009, no. 2259.

Съвпадение или не, но сфрагистичните паметници очертават ареал, в който са концентрирани и колективните монетни находки за периода VI – VII в. Както и при печатите, наситеността е най-голяма в североизточната част на провинция Втора Мизия, днешните Варненско и Шуменско, с разреждане на находките в западна посока до Търновско и Ловешко. Най-голяма диспропорция има с района на Доростол, откъдето доминират находките с печати – 14, срещу само една с монети. При няколко топографски локализации има припокриване на данните на сфрагистиката и нумизматиката. От Варна, Силистра, Попово и Стан са документирани както сфрагистични артефакти, така и находки с монети. И при четирите трезора последните монети в тях са на Юстин II[6], датирани в 570/574/578 г. Укриването им поставям в края на шестото столетие, когато в североизточните части на провинцията аварската опасност е най-осезаема.

* * *

През втората половина на XI в. днешна Южна България се превръща в буферна зона между Византия и нахлуващите номади от север. След катастрофата край Преслав от 1053 г. печенегите трайно се настаняват в Северна България. След 1066/67 г. липсват печати както от Дръстър и Плиска, така и от цялата територия на север от Стара планина. В противовес на това в много селища на юг от Балкана находките с печати бележат рязко увеличение. Наблюдава се количествено натрупване на сфрагистичен материал в конкретни топографски локализации, което дава основание да се направи извода за спешна евакуация на византийските гарнизони от Подунавието на юг, с оглед на възникналата опасност от север. *Иван Йорданов* доказва, чрез данните на сфрагистиката, че южно от Стара планина се създава следващата защитна линия, започваща от Месемврия на Черно море и завършваща на брега на Дунав при Белград. Тя просъществува до първата половина от управлението на Алексий I Комнин (1081 – 1118), когато Империята се стабилизира и дори преминава в настъпление за опразване на територията си от настанените в нея варвари (Йорданов 2019, 243 – 244).

---

[6] **Варна** (Горчивата чешма) – 59 бронзови монети – Анастасий I, Юстин I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 570 г.; **Силистра** – 16 бронзови монети – Юстин I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 578 г.; **Попово** – 35 бронзови монети – Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 574 г.; **Стан** – 52 бронзови монети – Анастасий I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 578 г.

Могат ли тези заключения да бъдат приложени за по-ранна епоха, отново свързана с варварски нашествия и настаняване на номади във византийските територии между Дунав и Стара планина. Количественото натрупване както на монетен материал (единични и колективни находки), така и на сфрагистичен, позволява изказването на подобна хипотеза за периода VI – VII в. Отбранителните звена са както големи крепости като Доростол и Одесос, така и по-малки стратегически центрове, разположени предимно по височините на Предбалкана, охраняващи важни пътни артерии и проходи, по които се придвижва както цивилно население, така и войскови единици. Концентрацията на колективни монетни находки е в районите, където живее цивилното население, а на печати – в отбранителните пунктове, в които са настанени гарнизоните. Именно до тях са изпращани нарежданията за ответна реакция с оглед настъпващата опасност. Оживената кореспонденция е била свързана не само с епизодите на тревожност и несигурност изпълвали тази епоха, но и с ежедневното изпращане и получаване на частни писма.

По-тясната датировка на печатите от разглежданата епоха е силно затруднено, поради иконографската схема, която следват. Това е период, в който монограмите са широко използвани във всички сфери на живота – виждаме ги в мозайките, монетосеченето, глиптиката, пръстен-печатите, моливдовулите. Пестеливостта в тях води най-често до изписване на личното име и в най-добрия случай титлата на техния собственик. Намирането на печат, съдържащ име и титла е своеобразен „лукс“ за изследователя, даващ му възможност да идентифицира собственика с личност от наративните източници. Там където е възможно, това вече е направено.

В края на това изследване могат да бъдат направени следните изводи.

1. За периода VI – VII в. документираните печати от провинция Втора Мизия, имащи посочена локализация са 79 екземпляра. Тяхната концентрация е най-висока в североизточните предели на провинцията – свидетелство за оживената кореспонденция, водена в този период, и активния живот на населението. Зад част от тази кореспонденция стоят действително съществували личности, за чиято активност научаваме повече от византийските хроники. Всички те са споменати във връзка с конкретни военни действия, които Империята е принудена да води за защита на своите територии от нахлуващите от север варвари. Останалата кореспонденция е с частен характер.
2. До този момент не са документирани печати на църковни лица от провинция Втора Мизия, с изключение на този на Нонила епископ. Притежателите на печати са споменати предимно с тех-

ните титли – *илюстрас, скрибон, патрикий, магистър* и по-рядко с реално изпълнявани длъжности – *топотирит, стратилат, асикрит, ипат*.

3. Почти всички документирани императорски византийски печати от България с датировка VII в. са от територията на Втора Мизия – Фока (602 – 610), Констанс, Ираклий и Анастасия (668 – 685), Константин IV (681 – 685). Хронологически следващият документиран печат е на император Теофил (830 – 835)[7]. Този хиатус не трябва да бъде тълкуван като липса на държавни отношения между двете страни. Това е епохата на „тъмните векове“ във Византия, когато политическият, икономическият и социалният живот търпят драстичен застой. За същия период почти липсват и монетни находки в и извън самата Империя (ПЕННА 1996, 195 – 288).
4. Печатите на император Юстиниан I (527 – 565) от България са близо 50, като половината от тях са с произход разглежданата територия. Обикновено неговите печати се свързват с мащабната му строителна дейност, но в случая могат да бъдат разгледани в пряка връзка с нашествията, особено зачестили във времето на неговото управление. Намирането на императорски печати в тази част на Империята е пряко свързана както с нейната изключителна значимост, така и с локалните събития, довели до драстична промяна в по-нататъшната съдба на Византия. Печатите на Констанс и Константин IV са първият официален документ, свидетелстващ за създадените вече отношения между аспаруховите българи и византийската държава.
5. Припокриването на данните от колективните монетни находки и печатите, заедно с информацията от изворите позволява изказването на хипотезата, че в провинция Втора Мизия е създадена отбранителна линия срещу нашествията на авари, славяни, а по-късно и на българи. Тя е изградена вероятно още в епохата на император Анастасий I, укрепена при Юстиниан I и престава да съществува след 680 г., когато господари на тези земи вече са българите.

След като варварите преодоляват Лимеса, именно на Втора Мизия е възложена задачата да се противопостави на нашественика. Това на практика се реализира чрез подсилване на гарнизоните в големите градове и вкарване на войска в по-малките крепости, разположени между тях. Гарнизоните не са в състояние да ликвидират опасността, но са могли да я неутрализират и в подходящ момент, с помощта на войска от столицата да я премахнат. Именно с координирането на тези военни операции е свързано увеличеното количество печати в тази византийска провинция през периода на активни нашествия, разруха и териториални загуби за Византия.

---

[7] Печатите от VIII в. намиращи се в български колекции не са с произход от България, а са закупени вероятно от Истанбул. Вж. Jordanov 2009, no. 53 – 55.

СПИСЪК НА ПЕЧАТИТЕ ПО МЕСТОНАМИРАНЕ[8]
СИЛИСТРА (РЕГИОН)

Доростол

5. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)
51. Κώνστας, Κωνσταντῖνος καὶ Ἀναστασία (668 – 685)
378. Πέτρος ἀπὸ ὑπάτων πατρίκιος (VI – VII в.)
481. Ῥῶστος πατρίκιος (VIII – IX в.)
719. Μουσήλιος β’ ἀσηκρῆτις (VII – VIII в.)
1087. Ἰωάννης τοποτηρητής (VI – VII в.)
2232. Ἀνδρέας (VI – VII в.)
2248. Γρηγόριος (VI – VII в.)
2249. Ἐπιφάνιος (VI – VII в.)
2252. Ζάρμος (VI – VII в.)
2264. Θεόκτιστος στρατηλάτης (VI – VII в.)
2323. Φωκᾶς (V – VI в.)
2330. N. (VI – VII в.)
2924. N. (V в.)

Ветрен, община Силистра

2256. Θεόδωρος (VI – VII в.)
2314. Πρίσκος (VI в.)

Нова Черна, община Тутракан

2376. N. (VI – VII в.)

ВАРНА (РЕГИОН)

2236. Βόνος μάγιστρος (VI – VII в.)

Арковна, община Дългопол

3195. N. (VI – VII в.)

Гроздьово, община Долни чифлик

18-19. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)
2328. N. (VI – VII в.)
2329. N. (VI – VII в.)

Добри дол, община Аврен

2243. Γεώργιος (?) (VI – VII в.)
2244. Γεώργιος (?) (VI – VII в.)
2268. Ἰοῦστος (VI – VII в.)
2383. N., σκρίβων (VI – VII в.)

---

[8] Номерата на печатите съответстват на тези в Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. III, Part 1 – 2, Sofia, 2009.

Царевци, община Аврен
52. Κωνσταντῖνος Δ` (681 – 685)
Провадия
44b. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)
2419 – 2420. N. (VI – VII в.)
Невша, община Ветрино
35. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)
БУРГАС (РЕГИОН)
Дропла, община Руен
469. Θεόδωρος πατρίκιος (VI – VII в.)
2239. Γεώργιος (VI – VII в.)
2251. Εὐσέβιος (?) (VI – VII в.)
2285. Ἰωάννης (VI – VII в.)
2289. Κομεντίολος (VI – VII в.)
2290. Κομεντίολος (VI – VII в.)
2291. Κομεντίολος (VI – VII в.)
2310. Πρίσκος (VI в.)
Топчийско, община Руен
2315. Πρίσκος (VI в.)

ШУМЕН (РЕГИОН)
49. Φωκᾶς (602 – 610)
2234. Ἀνδρόνικος (VI – VII в.)
2377. N. (VI – VII в.)
2379. N., χαρτουλάριος (VI – VII в.)
2380. N. (VI – VII в.)
2381. N. (VI – VII в.)
2427[9]. N. (VI – VII в.)
3207. N. (VI – VII в.)
Стан, община Нови пазар
2307. Ὀνώριος (VI – VII в.)
Плиска
2312. Πρίσκος (VI в.)
Преслав
23. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)
3149. Ἰωάννης Πλαγιώτης Ἰλλούστριος (първа половина на VII в.)
2309. Παῦλος (VI – VII в.)
2851. N. (V – VI в.)
Сушина, община Върбица
9. Ἰουστινιανός Α’ (527 – 565)

---

[9] Йорданов 2011в: И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 7, 2011, № 2427.

Риш, община Смядово
2341. N. (VI – VII в.)

ТЪРГОВИЩЕ (РЕГИОН)
2261. Θεόδωρος (VI – VII в.)
Крепча, община Опака
8. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)
Гърчиново, община Опака
2313. Πρίσκος (VI в.)
Ковачевец, община Попово
2259. Θεόδωρος (VI – VII в.)
Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)[10]
Миладиновци, община Търговище
2282. Ἰωάννης (VI – VII в.)
РУСЕ (РЕГИОН)
Красен, община Иваново
22. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)
2325. N. (VI – VII в.)

ВЕЛИКО ТЪРНОВО (РЕГИОН)
3204[11]. Θεοδόσιος ἀπὸ ὑπάτων (VI – VII в.)
ЛОВЕЧ
2426[12]. N. (VI – VII в.)

СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ
33 – 34, 41 – 43. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)
483. Στέφανος πατρίκιος (втора половина на VII в.)
1760. Nonella bishop (VII в.)
2270. Ἰωάννης (VI – VII в.)
2287. Ἰωάννης (VI – VII в.)
2300. Ματθαῖος Ἰλλούστριος (VI – VII в.)
2314а[13]. Πρίσκος (VI в.)
2334. N. (VI – VII в.)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Балабанов 2003: Т. Балабанов. Археологически свидетелства за поселищния живот в Новопазарска община (праистория и Средновековие). – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 81 – 103.

Балабанов 2010: Т. Балабанов. Отново за готите и епископския център от IV – V в. до с. Хан Крум, Шуменско. – В: Великотърновският университет „Св. Св.

---

[10] Стойков 2011, 201 – 205.
[11] Jordanov 2012, 71
[12] Йорданов 2011в, № 2426.
[13] Йорданов 2018, № 2314а

Кирил и Методий“ и българската археология. Т. 1, 2010, 349 – 362.

Божилов, Гюзелев 1999: И. Божилов, Гюзелев, В. История на средновековна България VII – XIV в. София, 1999, т. 1.

Велков 1959: В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София, 1959.

Владимирова-Аладжова 1995: Д. Владимирова-Аладжова. За античните корени на една традиция при женитба. – В: Епископ-Константинови четения, 2, 1995, 234 – 238.

Владимирова-Аладжова 1998: Д. Владимирова-Аладжова. Нумизматични данни за крепостта Стан, Шуменско, през ранновизантийската епоха. – В: Трудове на катедрите по история и богословие, 2, 1998, 25 – 28.

Владимирова-Аладжова 2003: Д. Владимирова-Аладжова. Историческата съдба на крепостите при Стан и Войвода V – VII век (по нумизматични данни). – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 116 – 120.

Жекова 2003: Ж. Жекова. Монетни находки от средновековни селища в Новопазарско. – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 121 – 128.

Жекова 2014: Ж. Жекова. Оловни печати от Разград и региона в колекцията на Регионален исторически музей – Шумен. – Известия на Регионален исторически музей – Разград, 1, 2014, 520 – 532.

Жекова под печат: Ж. Жекова. „Пътуванията“ на престолонаследниците според техните печати. – В: Плиска – Преслав, 14 (под печат).

Йорданов 1994: И. Йорданов. Бронзов пръстен-печат (V – VI в.) от калето до с. Ковачевец. – В: Попово в миналото. Варна, 1994, 22 – 27.

Йорданов 2011а: И. Йорданов. Средновековният Дръстър според данните на сфрагистиката (VI – XII в.). – Античная древность и средние века, 40, 2011, 79 – 120.

Йорданов 2011б: И. Йорданов. Печати на двама византийски пълководци от VI в. намерени в България. Опит за идентифициране. – Acta Musei Varnaensis, VIII/2, 2011, 207 – 213.

Йорданов 2011в: И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 7, 2011, 189 – 228.

Йорданов 2016: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. – В: Плиска – Преслав, 12, 2016.

Йорданов 2018: И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda (3). – В: Писменост, книжовници, книги: българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България – Шумен, 26 – 28. 04. 2016 година. Шумен, 2018, 124 – 164.

Йорданов 2019: И. Йорданов. Печати на византийската администрация в България (971 – 1118). Шумен, 2019.

Михайлов 2018: С. Михайлов. Парично обращение в провинция Втора Мизия 498 – 681 г. Докторска дисертация. В. Търново, 2018.

Острогорски 1996: Г. Острогорски. История на Византийската държава. София, 1996.

Пантелеев 2008: В. Пантелеев. Три византийски императорски печата от VI – VII век. – Acta Musei Varnaensis, VII/2, 2008, 71 – 76.

Степанова 2006: Е. Степанова. Печати с латинскими и греколатинскими надписями VI – VIII вв. из собрания Эрмитажа. Санкт Петербург, 2006.

Стойков 2011: В. Стойков. Моливдовул на император Юстиниан I (527 – 565), намерен в „Ковачевско кале“, Поповско. – Acta Musei Varnaensis, VIII/2, 2011, 201 – 205.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. III, Part 1-2, Sofia, 2009.

Jordanov 2012: I. Jordanov. The Diocese of Thrace (5th – 7th c.) according to the Sigillographic Data. – Archaeologica Bulgarica, 3, 2012, 57 – 76.

Laurent 1952: V. Laurent. Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan, Paris, 1952, no. 599.

Leonis 1964: Leonis Grammatici. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история, 5, 1964, 140 – 168.

Malalae 1958: Ioannis Malalae. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история, 2, 1958, 205 – 218.

Metcalf 2003: M. Metcalf. Byzantine Lead Seals from Cyprus. Nikosie, 2003.

Oikonomides 1972: N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris, 1972.

ODB 1991: Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press, 1991.

ΠΕΝΝΑ 1996: Β. ΠΕΝΝΑ. Η ΖΩΗΣΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ: Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ (8ος - 12ος αι μ.Χ.). – ΜΝΗΜΗ MARTIN JESSOP PRICE. ATHENA, 1996, 195 – 265.

Schlumberger 1884: G. Schlumberger. Sigillographie de l`Empire byzantin. Paris, 1884.

Theophylactus 1958: Theophylactus Simocatta. Historiae. – В: Гръцки извори за българската история, 2, 1958, 291 – 356.

Zacos, **Vegleri 1984:** G. Zacos, Vegleri, A. Byzantine Lead Seals. Berne, 1984, 2, 1984.

Zhekova, in print: Z. Zhekova. The Time Line Between Antiquity and Middle Ages According to the Coin Hoards from Province of Moesia Secunda. – In: Coin Hoards in Southeastern Europe (1st – 6th century AD). International Numismatic Symposium, 20 – 23 June 2019, Ruse, Bulgaria.

THE BARBARIAN RAIDS TO THE PROVINCE OF MOESIA SECUNDA ACCORDING TO SPHRAGISTIC DATA

Zhenya ZHEKOVA

(*Summary*)

The whole 6th century was filled with continuous fights, which the Empire was forced to lead with the Slavs, Avars and Arabs. Particularly dramatic were the 380s when many of the Byzantine strongholds restored during Justinian I's extensive construction work were destroyed, and the Barbarians settled down in them. One of the worst attacks was in the fall of 585, when the Avars, along with the Slavic tribes subordinated to them,

invaded the Provinces of Moesia Secunda and Scythia Minor, captured the fortresses of Marcianopolis and Dorostol, then crossed the Balkan Range and seized Messembria.

The purpose of this study is to trace the cataclysms to which the Province of Moesia Secunda was subjected on the grounds of sphragistic data in attempt to localize the sphragistic material in specific geographical areas.

There are some differences between the documented seals north and south of the Balkan Range. The number of those from the Province of Moesia Secunda is almost double compared to the rest of the findings. We have to look for an explanation in the dynamics of events in this part of the Empire related to the frequent raids - coming from the north, leading to great devastation and insecurity on the one hand and attempts by the authorities to neutralize the invaders and their attacks.

Among the 79 documented seals from the Province of Moesia Secunda, those with monograms prevail, characteristic of the 6th – 7th c., displaying only the personal names of their owners. Some of them are represented by their titles, not by the positions they hold. The most numerous are the seals with the title of patrikios. The rest of the seals belong to individuals, since they bear only one name. This circumstance makes it difficult to identify them with a specific personality from the narrative sources. However, several seals deserve a special attention. Not only do they inform us about persons who have participated in historical events, for which there are reports in the chronicles, but they are also rare sphragistic pieces.

The topographic location of the finds with seals forms several fortification units with a specific function in the period of active barbarian invasions to the Province of Moesia Secunda. The most numerous are the pieces from Dorostol and the region of Silistra, and from the areas of Varna and Shumen. In practice, this was the territory subjected to the most destructive raids in the late 6th – early 7th c.

The conclusion is that after the Barbarians had overcome the Limes, it was the Moesia Secunda which was tasked with confronting the invader. This task was accomplished by reinforcing the garrisons in the big towns and by bringing troops into the smaller fortresses located between them. The garrisons were not able to get rid of the danger, but they could neutralize it and at an opportune moment, with the help of troops from the capital, eliminate it. It is precisely the coordination of the military operations that is associated with the increased number of seals in this Byzantine province during the period of active raids, destruction and territorial losses for Byzantium.

ЗАЛЕЗЪТ НА КРЕПОСТТА МАРКЕЛИ ПО СФРАГИСТИЧНИ ДАННИ

Живко АЛАДЖОВ

Крепостта Маркели (Карнобатската крепост) се намира на 7,5 км югозападно от съвременния град. Редовни археологически проучвания тук се правят от 1986 г.(Аладжов 2007, 49). Резултатите показват, че най-вероятно тя е построена по времето на император Анастасий и се свързва с известната от изворите Маркела/ Маркели. Името идва от името на реката и на местността, в която се намира – „място наречено Маркели". Крепостта играе съществена роля в българо-византийските отношения в периода от IX – X в. до XI – XIIIв. При археологическите разкопки се откриха останки от отбранителни съоръжения – ров и вал, крепостни стени, църкви и сгради свързани с функциите на крепостта през различните периоди. Между открития материал впечатляват графитните рисунки (Аладжов 2009 б, 86 – 92), златното монетно съкровище (Аладжов 2009, 453 – 456; Aladzhov 2011, 408 – 409), сфрагистичният материал (Аладжов 2013, 203 – 206; Аладжов 2015, 87 – 91) и др.

В района[1] на крепостта Маркели по различно време и обстоятелства са открити седем оловни печати, които днес се съхраняват в различни музейни сбирки и часни колекции[2] (Jordanov 2009, III/1, №№ 443, 1412, 1606; Jordanov 2009, III/2, №№ 1962, 2142). Част от тях са публикувани, но все още липсва анализ за ролята на тази крепост в светлината на сфрагистичния материал.

В настоящото изложение ще се спра на един печат, който според мен има отношение към последните десетилетия от функционирането на Маркели.

---

[1] В района на крепоста се включват съвременните селища – Крумово градище и Карнобат.

[2] Това са известните в литератуата екземпляри.

Описанието на печата е следното:

На ***лицето*** са изписани букви представени в монограмна форма, които могат да се разчетат като Ἀλεζίον, а долу τοὐ **(Обр. 1а)**.

На опакото са изобразени букви, които могат да се разтълкуват като Κοντοστεφάνου. От лицето τοὐ се свързва с Κοντοστεφάνου или τοὐ Κοντοστεφάνου **(Обр. 1б)**.

Олово, 37мм

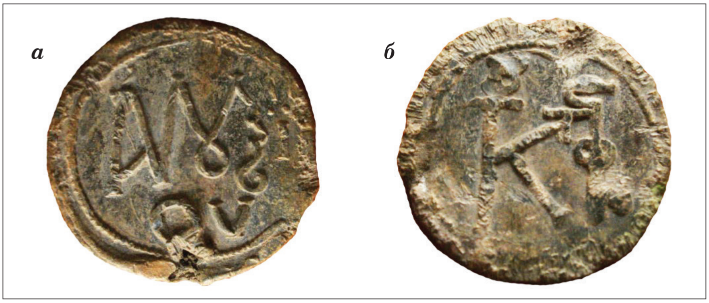

От описанието е видно, че печатът е различен от известните от България моливдовули. Досега у нас няма публикуван моливдовул с горното описание (Jordanov 2003, I; Jordanov 2006, II; Jordanov 2009, III/1; Jordanov 2009, III/2). Подобен паметник със същите надписи, но отпечатан с друг булотирион се съхранява в сбирката на Dumburton Oaks (Seibt 1993, 26). Относно неговата датировката и интерпретация, съчетана с резултатите от археологическите изследвания, правдоподобно изглежда мнението на Вернер Зайбт, който го отнася към XII – XIII в. (Seibt 1993, 26).

Разчетените имена върху двете страни на паметника свързват собственика на печата с името на Алексий Контостефан. От фамилията Контостефани в България са известни печатите на различни нейни представители: деспот Стефан Контостефан, Никифор Контостефан и севаст Теодор Контостефан, както и на Алексий Контостефан. Описаният моливдовул е първият екземпляр от България, при който имената са изписани в монограмна форма (Йорданов 2003, 34 – 35).

Информацията за Алексий Контостефан е твърде оскъдна. Той е второ дете в семейството на Стефан Контостефан и Анна Комнина, но годината му на раждане не е уточнена[3] (Varzos 1984). Предполага се, че това е след 1130 г, а е починал през 1176 г под монашеското име Антоний.

---

[3] Дъщеря на император Йоан II Комнин (1118 – 1143) и сестрата на император Мануил I Комнин (1143 –1180). Вж. Varzos, 1984.

Печати на Алексий Контостефан са откривани в района на Нова Загора (Йорданов 2003, 34 – 35) и крепостта Блесна (Аладжов 2009а, 188 – 194; Аладжов 2010, 167 – 172; Jordanov 2009, III/1, № 1013; Jordanov 2011, 80 – 81), а на членове от фамилията Контостефан са намерени отново в района на Нова Загора (Йорданов 2011, 175 – 176). Екземплярът на Алексий Контостефан от Маркели, крепост, разположена на североизток от споменатите територии, е новост и разширява периметъра на разпространение на печатите на тази фамилия. Общото между известните досега моливдовули на Алексий Контостефан от България е това, че при тях няма изписани длъжност и титла, а само принадлежността му към рода на Комнините. Гореописаният печат се различава от предходните екземпляри не само по начина на изписване името на притежателя, а и по липсата на индикации за връзката на лицето с династията на Комнините. Относно датировката на печатите на Алексий Контостефан, Иван Йорданов ги отнася към XII в. (Jordanov 2011, 80 – 81). Това най-общо е времето, което показва и нумизматичния материал открит в Маркели, златното монетно съкровище от крепостта (Аладжов 2015, 87 – 91), както и археологическите податки по възстановяването на кръстокуполната църква в нея.

Съкровището от Маркели най-вероятно е укрито по време на управлението на император Йоан II Комнин (1118 – 1143). Царуването на Йоан Комнин започнало при една сравнително спокойна обстановка, която обаче скоро била нарушена. Едни от сериозните врагове на Византия от това време са печенезите. През 1122 г. на големи маси те преминали Дунава, прекосили Мизия и достигнали до Македония и Тракия (Острогорски 1996, 485). При Верея (Стара Загора) византийската войска ги напада и им нанася унищожителен удар. Голяма част от нашествениците били избити, други отстъпват на север, а част от пленниците насилствено са заселени в империята (Ангелов 1968, 167). Можем да предположим, че с движенията на тези варвари на юг и обратно, обитателите на крепостта са били застрашени и преди да я напуснат са укрили съкровището. Вероятно това е бил и поводът Алексий Контостефан да изпрати писмо, скрепено с въпросния печат до неизвестно за нас лице, живеещо тук. Тези разсъждения насочват към възможна дата – първата половина на XII в. Особеностите на представения печат обаче ме карат по-скоро да го свържа с църковната активност на Алексий Контостефан и участието му в заседанията на синода през 1157 г., 1166 г. и най-вече през 1170 г. (Йорданов 2003, 34 – 35). Именно последната дата считам за най-вероятно да е свързана с въпросния моливдовул. Ситуацията на терена показва, че тогава започва и възстановяването на полуразрушената църква в крепостта.

Безспорно значението на този печат е голямо, освен, че е първият публикуван на Алексий Контостефан от този вид в българските земи, той е открит в конкретна археологическа среда и кореспондира с намерения тук подемен материал. Това ми дава основание да приема, че той е и свързан със залеза на крепостта Маркели през XII в.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Аладжов 2008: Ж. Аладжов. Писаното за Маркели. Тракия и Хемимонт IV – XIV в. Варна, 2008, 49 – 58.

Аладжов 2009: Ж. Аладжов. Златен пръстен от крепостта Маркели край Карнобат. В: Eurica. In Honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, София, 2009, 453 – 456.

Аладжов 2009 а: Ж. Аладжов. Още данни за живота и кариерата на един висш византийски сановник. В: „Проблеми и предизвикателства на археологическите и културно-историческите проучвания“. Пловдив, 2009, 188 – 194.

Аладжов 2009 б: Ж. Аладжов. Рисунките-графити от карнобатската крепост и тяхната възка с историческите събития. – Приноси към българската археология, VI, 2009, 86 – 92.

Аладжов 2010: Ж. Аладжов. За крепоста Блесна (Блисмос) извори и факти. – Известия на исторически музей Кюстендил, XV, 2010, 167 – 172.

Аладжов 2013: Ж. Аладжов. Печат на Константин Дука от крепостта Маркели. –Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 9, 2013, 203 – 206.

Аладжов 2014: Ж. Аладжов. Нумизматични данни за етническите промени в Тракия и Хемимонт през XI – XIIв. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 10, 2014, 131 – 138.

Аладжов 2015: Ж. Аладжов. Печат на Алексий Контостефан от Маркели (XII). – Bulgaria Mediaevalis, 4 – 5, 2013 – 2014, 87 – 91.

Ангелов 1968: Д. Ангелов. История на Византия. II, София, 1968, 167.

Йорданов 1999: Ив. Йорданов. Средновековни сфрагистични материали от Новозагорско. – В: Сборник археологически и исторически проучвания в Новозагорско. Нова Загора, 1999, 175 – 176.

Йорданов 2003: Ив. Йорданов. Печати на императорската фамилия Комнини-Ангели (1081 – 1203) от територията на днешна България. – В: Плиска - Преслав, 9, София, 2003, 34 – 35.

Острогорски 1996: Г. Острогорски. История на Византийската държава, София, 1996.

Aladzhov 2011: Zh. Aladzhov. Thrace and Haemimont – Etnic Problems 11th-12th C. – In: Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies, Sofia 22-27 august 2011. Abstracts of free Comunications, Vol.III, Sofia, 2011, 408-409.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Sofia, Vol. III/1.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Sofia, Vol. III/2.

Jordanov 2011: I. Jordanov. The Collection of Medieval Seals from National Archaeological Museum Sofia. Sofia, 2011.

Seibt 1993: W. Seit. Zur Problematik Byzantinischer Monogammsiegel. Mit Berücksichtigung der späten Entwicklung, Studies in Byzantine Sigillography, 3, 1993.

Varzos 1984: K. Varzos. *Η Γενεαλογία των Κομνηνών* [*The Genealogy of the Komnenoi*] (in Greek). Thessaloniki: Byzantine Research Centre, 1984.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Обр. 1 а,б. Печат на Алексий Контостефан от Маркели

DECLINE OF THE MARKELI FORTRESS ON SPHRAGISTIC DATA

Zhivko ALADZHOV

(*Summary*)

Lead seals have been discovered at different times and circumstances in the Markeli Fortress area, housed today in museum or private collections. Most of them have been published, but there is not yet an analysis of the role of this fortress in the light of the sphragistic data.

The work hereby presents a very rare seal. Its description is as follows:

The obverse bears letters arranged in a monogram shape; they can be read as Ἀλεζίον, and below – τοὐ.

The reverse displays letters that can be interpreted as Κοντοστεφάνου. From the obverse τοὐ is related to Κοντοστεφάνου or τοὐ Κοντοστεφάνου.

Lead. 37 mm

The description reveals that the seal is different in design compared to the rest known Molybdobullae. However, the collection of Dumbarton Oaks contains a similar piece with the same legend but struck by still another bulleuterion. The rarity of the seal is also evidenced by the fact that so far from Bulgaria there is not known and published one with the above description.

The analysis of the archaeological and sphragistic artifacts from Markeli shows that the molybdobulla in question is most probably associated with the decline of the fortress in the 12th c.

ОЛОВЕН ПЕЧАТ НА ИРИНА ПАЛЕОЛОГИНА ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД ЛЮТИЦА

Филип ПЕТРУНОВ

Средновековният град Лютица се намира на 45 км западно от Адрианополис, днес Одрин, който през XIII – XIV в. е важен адмистративен и военен център в южна Тракия. Проучванията в последните години дават все по-интересен и богат материал (Петрунов 2019, 175 – 180; Петрунова, Петрунов 2018, 5 – 27 и др.). През археологическия сезон на 2018 година, при разчистване на пространството между единствената крепостна порта, разположена на западната крепостна стена и голямата сграда югоизточно от нея, са събрани и обработени над 2000 фрагменти керамика, над 1000 броя животински кости и миди. Инвентирани са 187 предмети от олово, бронз и желязо в контекста на XIII – XIV век. Между тях има върхове за стрели, закопчалки за книги, копчета, шила, игли, пробои и много други предмети от бита, снаряжението, както и монети, свързани с паричните процеси от периода (Дочев 2017, 174). Една от по-интересните находки е печат на императрица Ирина (Монфератска) Дукина Комнина Палеологина (1274 – 1317). Подобна находка не е откривана при редовни археологически проучвания от българските земи и поради тази причина смятам, че точно тук е мястото да бъде представена. Това е първият печат на Ирина Палеологина, намерен в България. В публикация на G. Zacos и A. Vaglery са представени четири, други два са от Ермитажа и от колекцията на Дъмбъртан Оукс, Вашингтон (Zacos, Vaglery 1972, 120 – 121). Подробен преглед върху женския образ в инсигниите на монархиите от периода прави Женя Жекова в труда си „Византийската императрица върху монетите и печатите“ (Жекова 2017, 206 – 207).

По типологията на G. Zacos и A. Vaglery, печатът е отсечен в Тесалоники – Солун, между 1310 и 1317 година (Zacos, Vaglery 1972, 120 – 121). Тази идентификация е направена по специфичното изписване на буквите A и Δ в двата вертикални надписа около изображението на императрицата. Във въпросния корпус са представени четири печата на Ирина Палеологина, а разглежданият в тази публикация е сходен с иконографията на номер 126d.

Тук е добре да бъдат споменати и някой обстоятелства, отнасящи се към конкретната хронологическа рамка, а именно първите две десетилетия на XIV век Ирина (Йоланта дьо Монфера) Дука Комнина Палеологина (Papadopulos 1962, 35) е втора съпруга на Андроник II. Първата му съпруга е Ана, дъщеря на Стефан Арпад, унгарски крал. Сватбата им се е състояла през 1273 г. От този брак Андроник II има двама сина Михаил (по-късно съимператор) и Константин. През 1285 г. Андроник II се жени за втори път за Йоланта дьо Монфера, която се считала за символична наследничка на Солунското княжество на Бонифаций дьо Монфера, основано през 1204 г. Веднага след брака си Йоланта получава името Ирина и от Андроник II има 4 деца: трима сина – Теодор, Димитър и Йоан, както и дъщеря Симония или Симонида, която на 6 години е омъжена за сръбския крал Стефан II Урош Милутин (1282 – 1320) през 1296 г.

Бонифаций дьо Монфера, крал на Солун е дядо на Ирина по бащина линия. Моминското ѝ име Йоланда идва от баба ѝ по майчина линия, Виоланта Арагонска, съпруга на крал Алфонсо X на Кастилия, Леон и Галисия, управлявал между 1252 и 1284 г. Фамилията Монфера не запазва прекия си контрол над Тесалоники след 1264 г., но продължават да се назовават „крале на Тесалоники" (Nicol 1994, 48). Ирина е омъжена на 14 годишна възраст още през 1285 г. Въпреки младата си възраст, тя твърде добре усвоява политическите и икономическите процеси в империята и след по-малко от 20 години Ирина Палеологина напуска Константинопол, като около 1300 г. се установява в Тесалоники. Както със знатния си западен произход, така и с това, че е съпруга на императора и майка на четири негови деца, Ирина се ползва с редица привилегии. За ползването на такива от по-малките или областни градове, подробен преглед прави Ангелов в труда си „История на Византия" (Ангелов 1972, 71 – 74). Василиса Ирина умира в Драма през 1317 г. След това тялото ѝ е преместено в Константинопол, в манастира „Христос Пантократор"(Papadopulos 1962, 35).

По старата практика „на тоягата и моркова" са въвеждани редица административни и фискални политики. За спешното набиране на средства, за разплащане с каталаните, за оборудване на войската и за нейната издръжка и изхранване, в империята е въведена парична реформа от 1305 г. (Дочев 2017, 174). Успоредно с това имперската власт умело борави и с редица други способи. Като например отчуждаването на поземлени имоти от парите на местните управници. Важната тук практика е тази за делегирането на права, отпускани със специални „христовули“ от императорския двор (Ангелов, 1972, 71 – 74). На „гръцките христовули“ се позовава и цар Стефан Душан в своя „Законник“, като през 1349 г. търси някои свои стари привилегии от края на XIII в. (Ангелов 1972, 73). Наред с други градове, вероятно и в този полихнион, познат днес като „Лютица“ (Петрунова, 2008, 403) е изпратен такъв нарочен документ за търговия и доставки. Такава привилегия получава и Монемвасия и други, където освен намаляването върху тежестите на имотите се предвижда и освобождаване от комеркион при търговски дейности след 1316 г.

Вероятната поява на моливдовула на Ирина Палеологина би могла да се отнесе още в първото десетилетие след 1300 г., веднага след началото на нейното управление в Тесалоники, именно като проява на тази спешна нужда от набиране на средства и като способ за привличане на допълнителен ресурс и/или утвърждаване на нейната власт в района. Вероятността за подобен акт се увеличава допълнително, като се вземе предвид, че грамотите, издадени за местното самоуправление на Тесалоники, датират още от началото на XIII в. Те са препотвърждавани през годините, както от самите Монфера, така и от Йоан Дука Ватаци и от Андроник II Палеолог (Ангелов 1972, 71 – 72). Наред с местното самоуправление, а и с пристигането на Ирина Палеологина в града, възможностите за развитие на стокообмена и търговските взаимоотношения в района на Адрианополис се увеличават многократно. Не случайно Ирина е запомнена от историята като силна и самостоятелна управителка с характерните за западно европейските монарси черти. Този печат е и проявление на гореизложеното. Образът на Богородица на трон, е символното изражение на тази власт. Тронът ѝ е царствен и величествен, обсипан със скъпоценни камъни и украса, изпълнена чрез схематични точки. Символното звучене на този образ и смисълът на неговото използване е благодарение на жизнения път на Ирина Палеологина. Нейната позиция и произход я превръщат в „царица на всички царици“ за един макар и кратък, силно наситен със събития период. На лицевата страна императрицата е изобразена и като равноапостолната Св. Елена (държи в дясната си ръка жезъл с три топченца на върха, символ на Св. Троица. Това е препратка към символа на върховната божествена, непреходна власт, давана на ромейските императрици от Божията майка, както това е практика и при императорите, дадена от Иисус Христос с титлата „Rex Regnantium” („цар на царете”).

В следващите десетилетия на XIV в. са познати сходни в иконографско отношение монетни емисии на византийски и български монарси, между тях е медната емисия на Йоан V с Ана Савойска (1351 – 1354) от Тесалоники (Дочев 2017, 187). Друго изображение на права царица с островърха корона и скиптър откриваме и върху монетите на цар Иван Александър с Теодора (Дочев 2009, 167 – 172), както и върху монетите на цар Иван Срацимир и Ана (Дочев 2009, 241 – 243).

В прегледа на публикациите е видно, че в България от императриците на династията Палеолози са намерени печати само на Ана Палеологина (Савойска, съпруга на Андроник III Палеолог (1328 – 1341), на Елена Асенина Палеологина, съпруга на Йоан V Палеолог (1341 – 1391) и на Елена Палеологина, съпруга на Мануил II Палеолог (1391 – 1425) (Божилов 1985, 247 – 400; Йорданов 2009, 112 – 113).

Въпреки силно нарушената контекстна среда на откриване (сградата от XIV в. е унищожена през османската епоха, като място за добив на инертни материали), печатът е в сравнително добро състояние. Той е предаден за съхранение в Националния исторически музей, а направените анализи и опис носят следните характеристики: печат – олово с полеви № 13. Лице – изображение на Св. Богородица с Младенеца; гръб – изображение на императрица Ирина Палеологина в цял ръст обградена от надпис.

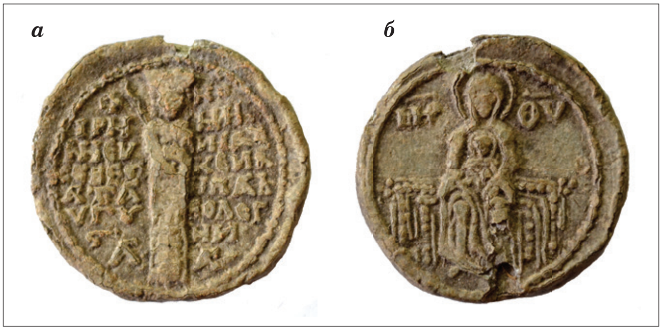

1

Описание **(Обр. 1 а,б)**

Лице: Императрицата права, насреща, с висока, разширяващата се в горната си част леко назъбена корона, с дълги препендулии, маниакион (яка), дивитисион и дълга до петите хламида, богато украсени с перли и скъпоценни камъни; в дясната си ръка държи скиптър, украсен на върха с три топченца, а лявата е положена на гърдите;

Надпис в две колони:

Ляво поле:
+
IEPH
NIEV
CEBE
TATH
AVΓV
TA

Дясно поле:
KO
MNH
NHΔV
KENA
HΠΑΛ
AIOΛ
ΓIN
A

„Ирина благочестива, божествена севаста Комнина Дукина Палеологина„

Опако: Богородица на трон, без облегало, с туника и мафорион, държи пред гърдите си медальон с изображение на младенеца Христос. В горната част от ляво и отдясно М-Р θV с линия за съкращения отгоре. Ограждане с точки.

Диаметър – 3,18 см; дебелина – 0,38 см; тегло – 23,23 гр.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов 1972: Д. Ангелов. История на Византия 1204 – 1453. Трета част, четвърто издание. Наука и изкуство, София, 1972.

Божилов 1985: И. Божилов. Фамилията на Асеневци. Част II. Асеневци във Византия. София, 1985.

Дочев 2009: К. Дочев. Българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. Каталог. Велико Търново, 2009.

Дочев 2017: К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на Българската държава 1259 – 1396. Велико Търново, 2017.

Жекова 2017: Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. Велико Търново, 2017.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. 3, Sofia, 2009.

Петрунова 2008: Б. Петрунова. Християнската култура в средновековна България. За един кръст от крепостта Лютица до Ивайловград. Велико Търново, 2008.

Петрунова, Петрунов 2018: Б. Петрунова, Ф. Петрунов. Лютица мраморният град-закрилник на Източните Родопи. Книга първа, София 2018.

Петрунов 2018: Ф. Петрунов. Нови данни за монетната циркулация от епохата на Второто Българско царство в средновековния град Лютица. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 175 – 180.

Петрунова, Петрунов, Кирякова 2019: Б. Петрунова, Ф. Петрунов, В. Кирякова. Археологически проучвания на крепостта Лютица. – Археологически разкопки и открития през 2018 г. София, 2019, 533 – 535

Nicol 1994: Donald M. Nicol. Byzantine Lady: Ten portraits, 1250 – 1500. Cambridge University Press 1994.

Zacos, Vaglery 1972: G. Zacos, A. Vaglery. Byzantine lead seals, Volume one. Basel, 1972.

Papadopulos 1962: A. Papadopulos. Versuch einer Genealogie der Palaiologen. Amsterdam, 1962.

LEAD SEAL OF IRENE PALAIOLOGAN FROM THE MEDIEVAL TOWN OF LYUTITSA

Philip PETRUNOV

(*Summary*)

The Medieval town – fortress of Lyutitsa is located 45 km west of Hadrianopolis, Edirne of today, at that time an important administrative and military centre in the Southern Thrace. One of the most interesting findings in 2018 was the seal of Empress Irene (of Montferrat) Doukaina Komnene Palaiologan (1274 – 1317). A similar seal has not been discovered so far during regular archaeological research on the Bulgarian territories. The molybdobulla was struck in Thessaloniki and Zacos and Vaglery describe the type under N 126d.

Irene (Yolande de Montferrat) Doukaina Komnene Palaiologan was the second wife of Andronikos II, considered to be a symbolic heir to the Boniface de Montferrat's Principality of Thessaloniki. On the obverse the Empress is depicted as the Equal to the Apostles St. Helena. This is a reference to the symbol of the supreme divine intransitive power granted to the Roman Empresses by the Theotokos presented on the reverse of the seal. From the following decades of the 14th c. we know coin emissions of Byzantine and Bulgarian monarchs similar in iconographic aspect.

There is a legend around the representation of the Empress arranged in two vertical columns:

Irene pious divine sebasta Komnene Doukaina Palaiologan

The molybdobulla is housed in the National Museum of History in Sofia.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табла XV-XIX

NEW LEAD SLING BULLETS WITH INSCRIPTIONS ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ AND ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ FOUND IN DOBRUDJA (IN ROMANIA AND BULGARIA)

Metodi MANOV, Gabriel TALMAȚCHI, Gabriel CUSTUREA

Inscribed lead sling bullets are rarely found during archaeological excavations and until recently have been underestimated as some, in fact, quite important sources of historical information. In recent years, interest in this kind of archaeological finds has increased significantly. Already all authors who publish and interpret such small objects have discovered and realized the very important role of these immutable elements of ancient weapons for the reconstruction of certain historical events from a particular region. Especially when there are inscriptions and symbols on the surface of the found sling bullets, this significantly facilitates the linking of some military activities in the region of their discovery with ancient authors' accounts of specific historical events.

Recently, an important study of such types of findings has been made, in which, along with general information on the distribution of this type of armament in the ancient world, with a brief overview of the main literature on the subject, there is also a relatively large number of such small lead objects, which bear inscriptions (Paunov, Dimitrov 2000, 44 – 57). Several years ago, a compact group of several inscribed lead sling bullets with the names of some of the prominent Philip II's commanders was also published, which were found during regular archeological excavations at the high mountain Thracian residence in Sredna Gora, in the area of the peak named "Kozi Gramadi". The sling bullets from this Thracian residence were definitely related to a battle of Philip II's troops at that place against Thracian troops – probably some forces of the Thracian ruler Teres II or Kersebleptes, in the years 342 – 341 BC (Christov, Manov 2011). It was found that two of these Philip II's commanders had earlier participated also in the siege of the city of Olynthus in the Chalcidice peninsula, in 348 BC (Christov, Manov 2011, 25). The importance of this particular information and the conclusions drawn on the basis of the inscribed lead sling bullets from the Thracian residence at the peak of „Kozi Gramadi" which were certainly from the time of Philip II (359 – 336 BC) were appropriately appreciated, and a little later the same sling bullets were presented again by another author who placed them in a wider context of mobility of ancient Macedonian troops in the Balkans, along with other newly found such sling bullets from Bulgaria, Greece and Republic of North Macedonia (Nankov 2015). Recently, several more important publications have appeared on inscribed lead sling bullets found in various other places (Avram 2011; Avram et alii 2013; Avram 2016).

Some publications regarding the studies of inscribed sling bullets remain fundamental and should be mentioned specifically. With special contribution to the discussed topic is the publication of this kind of finds from the excavations at Olynthus represented by D. Robinson as far back as 1941 (Robinson 1941). D. Robinson has identified a number of names inscribed on lead sling bullets found at Olynthus, among them being few with the name of the Macedonian king Philip II, as well as few were with the names of various commanders of Philip II. These facts gave grounds to D. Robinson without any doubt to present these sling bullets as belonging to the troops of the Macedonian king Philip II, who had besieged in 349 BC and had taken over the city of Olynthus in 348 BC, and eventually, after its capture, on the order of Philip II this city was completely destroyed (Robinson 1941, 426). The inscribed lead sling bullets found at Olynthus are prime sources for the historical events in 349 and 348 BC, which in this case accurately confirm the events mentioned by the ancient orator and politician Demosthenes in his famous three speeches, devoted specially to the political situation around the city of Olynthus in 349 BC, known nowadays as the Olynthiacs. Some details of the siege and conquest of the city of Olynthus by Philip II in 348 BC are presented by the ancient author Diodorus (Diod. XVI, 53, 2-3).

An appropriate place of the inscribed sling bullets is also given in the multi-volume study of different types of armaments and armed forces by T. Pritchett (Pritchett 1991, 43-53), and valuable advices on the study and understanding of this element of ancient weaponry has provided A. Foss, who has published one of the earliest known so far sling bullet that bears inscribed the name of the Persian satrap Tissaphernes (413 – 395 BC) (Foss 1975).

It has already been established by modern scholars that the inscribed sling bullets often provide specific information about some persons who are also known by reports of ancient authors, which is why sometimes we get the opportunity to attempt reconstruction of some historical events and to reach important conclusions.

Slingers were part of the light armed troops who fought in some military units along with archers and spearmen (Robinson 1941, 419). It is believed that military formations composed of slingers were used by various ancient cities in the Greek world as early as the 5th century BC and were also known long ago in Egypt, Troy and Mycenae (Paunov, Dimitrov 2000, 44 with ref.), as well as in ancient Assyria and Persia (Анохин 2010, 46-48 with ref.). However, the greatest was the distribution and application of such detachments of slingers in the troops of the Macedonian ruler Philip II, as well as in the troops of his son Alexander the Great, as well as in the armies of the kings of the Hellenistic kingdoms, formed after Alexander's death in 323 BC. The presence of such units of slingers in the troops of Alexander the Great during his campaign to the north of Haemus against the Thracian tribes Triballi and Getae was explicitly reported by the ancient author Arrian (Arr. Anab. I, 2, 4).

Several unpublished inscribed lead sling bullets will be presented here, found in Dobrudja, which is now located in the territories of Romania and Bulgaria.

Two inscribed sling bullets found during regular archaeological excavations in two different archaeological sites in Northern Dobrudja and now kept in the Museum of National History and Archeology in Constanta, Romania, will be presented for the first time here.

Years ago a lead sling bullet has been found in the archaeological site at the village of Floriile, community Aliman, point „Adâncata", Constanta County. The lead sling bullet is with the following metric data: length 33 mm; width 18.5 mm; weight 38.60 g; now kept in the Museum of National History and Archaeology – Constanta, inventory No. 46.724.

Inscriptions on both sides: ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ (**Plate XV. 1**).

One of the most recent points in the light of the specialized research on the Pontic territory in the last two decades is the complex of settlements within the administrative territory of Alimanu community, not far from the village of Floriile, community Aliman, Constanta County (in points Adâncata I-V). They have been reported in specialized papers by the publication of many archaeological materials collected following the occasional surface research carried out in the 90's of the last century.

The set of settlements was ordered chronologically as follows: a fortified autochthonous settlement (point Adâncata I); another opened autochthonous settlement synchronous in evolution with the first one (point Adâncata II); a Roman settlement (point Adâncata III); a second possible Roman settlement (point Adâncata V); a late medieval settlement (point Adâncata IV) (Irimia 2004-2005, 319; Irimia 2006, 243; Irimia 2007, 150, 215, fig. 28, no. 5). Of interest to our topic are the first two settlements. The fortified settlement in the point Adâncata I, set about 3.5 km east of Floriile, identified in the point „Dealul Cişmelei" on the northern plateau of the hill Dedibal, benefits to a large extent with unforeseen archaeological discoveries and coin finds. This settlement was considered an important residential fortified centre with adjacent earth *vallum* and trenches, which experienced several stages of development. Its upper part coincides with a possible acropolis in the south-west area of the plateau, with the sides of the quadrilateral 150 x 150 m (Irimia 2007, 150; Irimia 2010, 94). The open settlement (point Adâncata II) is located on a plateau, on a slope, and is delimited by two *tumuli*, about 800 meters away from each other. It seems to be of the open type and is organized in small „islands“, disposed in an area of about 500 x 250 m (Irimia 2004-2005, 341; Irimia 2007, 150; Irimia 2010, 96). The autochthonous fortified settlement Adâncata I and the open autochthonous settlement Adâncata II form a consistent archaeological ensemble, rich in archaeological and coin material – hand-made Getic pottery, pottery made on a potter wheel, luxury Greek pottery, Greek Hellenistic amphorae, spindle whorls, coulter-tools, flat axes with fins, bronze figurines of the Thracian scheme, a miniature bell that was probably part of a necklace, weapons – battle arrowheads and a spearhead (Irimia 1983, 91 – 92; Irimia 1999, 73 – 81; Irimia 2000, 102 – 112; Irimia 2004 – 2005, 320 – 339; 341 – 346), monetary signs, Greek autonomous, Geto-Dacian, Macedonian coins (Irimia 2004 – 2005, 339 – 340; Talmațchi 2008a, 212 – 213; Talmațchi 2011, 47 – 57; Talmațchi 2013, 8 – 12). The finds date back to different periods in the wide range between the end of the 6th century BC and the end of the 1st century BC. The sling bullet, which would come from either the Adâncata I or Adâncata II, was acquired by the Constanta Museum in the late 90's. It would have been discovered by occasional surface research.

Another lead sling bullet has been found in 2007 during regular archaeological excavations in the Roman-Byzantine fortress Ulmetum, Pantelimon community, Constanta County. Its metric data are the following: length: 30.5 mm; width 19 mm; weight: 41.39 g; now kept in the Museum of National History and Archeology in Constanta, inventory No. 48.763. Inscriptions on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ. Note: The piece has a small missing part at one end (**Plate XV. 2**).

The Ulmetum archaeological complex occupies a strategic area in the central part of the province of Dobrudja, in a hilly area with natural protection possibilities, the Roman-Byzantine fortification being situated on the northwestern edge of the current Pantelimonu de Sus community, Constanta County (**Plate XV. 3**). This centre played an important role on the central road of Dobrudja, which protected the transport of goods and the movement of merchants from the northern part of the province to the south – between the late Roman cities of Noviodunum and Marcianopolis, through the support and security provided by the military units dislocated in the area. The fortification occupies a hilltop, surrounded by the high walls of the valley of Pantelimon, affluent of Casimcea, to the northeast and south, and a valley of a seasonal stream to the north. At approximately 200 m from the southern entrance of Pantelimonu de Sus, there are inventories of three archaeological complexes, including a possible inhumation grave, a monetary sign found not in the original archaeological context, numerous Hellenistic ceramic fragments – from the second half of the 4th century BC and the third quarter of the 3rd century BC, and handmade pottery. The findings would suggest the presence of a native Greek settlement from the Hellenistic period and a related necropolis. From the inside of the fortress, as well as from the area of the terraces in front of the premises, numerous pre-Roman autonomous Greek coins – from Histria, Callatis, Tomis, Olbia, Chersonesus, Phanagoria, Ephesus, as well as Geto-Dacian and Macedonian coins were discovered (Talmațchi, Lungu 2006, 387 – 399; Talmațchi 2017, 527 – 535). Although the coin finds from the Hellenistic period came from a secondary position during archaeological excavations – from disturbed stratigraphic layers, they come to verify the presence of pre-Roman traces of life in the area of Ulmetum.

The sling bullet was discovered during the archaeological excavations in 2007 on the southern side of the fortification, near the southeastern quadrilateral tower (T 8, where supplies were kept). In section I (3 x 10 m) the western side of the mentioned tower was discovered (Talmațchi 2008b, 220). Also, two pits filled with lithic material and a few ceramic fragments were identified that provide a dating in the 5th century AD, respectively the second half of the 4th century and the beginning of the 5th century AD. From the stratigraphic point of view, we found, from top to bottom, several layers, the first three having the following data: a gray level deposited with the first archaeological excavations in the first quarter of the 20th century, followed by a granular brown – modern, with numerous fire debris and a compacted grayish colour that dates from the Ottoman era. In the contents of the latter one was found the sling bullet, in a secondary position in an already disturbed stratigraphic layer (**Plate XVI. 4**). In general, this Ottoman level includes in a secondary position, as we have seen on other occasions (Talmațchi, Paraschiv-Talmațchi, Vasilescu 2016, 66 – 67), many fragmentary archaeological pieces, as well as some well preserved pre-Roman and early Roman appliques, ornaments etc., moved with large masses of soil to raise and straighten the level of walking area in front of the fortress, along the precinct.

Both discoveries of these sling bullets are made approximately in the central and central-western part of Northern Dobrudja.

In general, the discoveries of Macedonian, Histrian, Tomitan and Callatian, as well as other coin issues in the autochthonous environment demonstrate the existence and continuation of the political and economic interrelations of the local tribes with the Greek colonies on the western and north-western Pontic coast, respectively also with the South-Balkan world.

For clarity here is given also a drawing of both inscribed lead sling bullets found in Northern Dobrudja in Romania (**Plate XVI. 5**).

Another inscribed lead sling bullet found in an unknown place in Southern Dobrudja on the territory of Bulgaria will be presented, which is kept in the Numismatic Museum – Ruse[1]. It is very well preserved, covered with a light brown patina and has very clear readable inscriptions on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ. Length 33 mm, width 18 mm; weight: 41.12 g (**Plate XVI. 6**). If we knew the exact place of finding this sling bullet, we would have more reliable data for expressing a more specific conclusion.

The newly introduced here and unpublished up to now inscribed lead sling bullets are among the rarest, so far known, such specimens. For the first time, a lead sling bullet with inscriptions on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, was found at the excavations of the ancient city of Olbia in the Northern Black Sea coast, which was published in 1998 (Anochin, Rolle 1998, 840-842, Nr. 1, Abb. 4, 1; Taf. 63, 1). Later, V. Anochin published two more such sling bullets with the same inscriptions, which were found – one in the vicinity of Olbia and another one in the Nikolaevska district, also in the Olbia region (Анохин 2010, 52, Nos. 2 – 2a; 57, fig. 2). A few years ago, several similar sling bullets were published with the same two types of inscriptions: two with the inscriptions: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, and one with the inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝΔ – with an ending Δ (delta) (Avram et alii 2013, 228 with the figure with inv. No. 45559; 230, No. 3), which were found in present-day Northern Dobrudja in Romania and are also kept in the Museum of National History and Archaeology in Constanta (Avram et alii 2013, 228; 230, Nos. 1-3; Avram 2016). Most recently, four more such sling bullets have been published with the inscriptions: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ (Nankov 2016, 288, Nos. 6-9; Plate II, Nos. 6-9), as well as a sling bullet with inscriptions on both sides: ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ (Nankov 2016, 288, No. 10; Plate II, No. 10), kept in the Regional History Museum – Shumen. These five sling bullets – four with identical inscriptions, and one with another inscription, have the same certain place of discovery – the village of Preselka, Shumen district in Bulgaria (Nankov 2016, 288). With the recently published several such sling bullets with two different inscriptions, the number of these still very rare small items of ancient weaponry has increased, becoming already a better base and a prerequisite for more careful observations and interpretations.

The sling bullets with the inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ have so far been read as στρατη(γοῦ) Ἀλεξάν(δρου) – "belonging to the *strategus* Alexander" and were interpreted as strongly associated with the first *strategus* of Thrace during the reign of Alexander the Great, Alexander the Lyncestian (Avram et alii 2013, 228; 230, No. 3; 237-239; Avram 2016, 491;

---

[1] The authors are especially grateful to the colleague Prof. Dimitar Draganov from the Numismatic Museum in Ruse for the opportunity to publish this sling bullet from the museum's collection.

Nankov 2016, 286; 288, No. 10; 293, Plate II, No. 10)[2]. About this first *strategus* of Alexander the Great in Thrace, Alexander the Lyncestian, who was appointed as the *strategus* of Thrace by Alexander the Great in 336 BC, the ancient writer Arrian had mentioned (Arr. Anab. I, 25, 2) (Делев 2004, 113 with ref.). Previous interpretations of sling bullets with these inscriptions seem quite plausible and even indisputable. Later, we shall return to the items with exactly these inscriptions again.

Yet the first authors, who published the sling bullet found at Olbia with the inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, have presented the only possible perceived interpretation that most likely this inscribed bullet can be related to the events mentioned by the ancient author Macrobius (Macrob., Sat. 1.11.33) – to the siege of the ancient city of Olbia by troops of Alexander the Great's *strategus* in Thrace, Zopyrion (Anochin, Rolle 1998, 837 – 838). Later, the idea was followed and sustained by other authors (Avram 2011, 198 – 199; Avram et alii 2013, 249 – 258; Avram 2016; Nankov 2016, 286). The siege of Olbia by Zopyrion was dated either in 332/331 BC (Avram 2011, 198 – 199), or in 331 BC (Avram et alii 2013, 251 – 258), or in 330 BC (Анохин 2010, 50 with note 17). All authors who published exactly such sling bullets with the inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, have unambiguously decided that these items are directly related to Alexander the Great, and as a proof of their hypotheses, they bring precisely the royal title and the name Alexander on the represented and commented sling bullets – although the two words on both sides of the bullets are presented not fully written, but abbreviated.

But unfortunately in modern historiography there are still considerable discussions about the exact time in which Zopyrion was the *strategus* of the lands of Thrace, which were subjugated by Philip II in 341 BC and so inherited by his son Alexander the Great in 336 BC. In any case, at least for the location of the lands of Thrace that were conquered by Philip II after 341 BC and in the years to the death of Alexander in 323 BC, in modern historiography, based on the scanty and fragmentary evidence of several ancient authors, there is a general consensus that these lands of Thrace, placed under Macedonian control, were located to the south of Haemus (today Stara Planina). Evidence of these facts is contained mainly in the accounts of Demosthenes, Pliny the Elder and Stephanus of Byzantium. Among the Thracian settlements, captured by Philip II, to the south of Haemus, Demosthenes explicitly mentions Cabyle, Drongilon and Masteira (Demosth. De Cherson. 44), and Pliny the Elder (Plin. Nat. hist. IV, 18) tells about Philippopolis that it carries the name of its founder – that is, of Philip II. The statement of Pliny the Elder is also confirmed by Stephanus of Byzantium, who claims that Philippopolis is a Macedonian city on the Hebros river, which was founded by Philip, the son of Amyntas (Steph. Byz. s.v. Φιλιππόπολις) (see Делев 1998, 41 with ref.).

---

[2] The majority of the known such specimens are with clearly visible inscription on the one side as ΣΤΡΑΤΗ, and only one specimen known from an auction, being probably inscribed with a variant of the first word: ΣΤΡΑΤΗΓ – possibly with an ending Greek letter Γ (gamma) (Avram 2016, 490 with note 6 and note 7 there; 491). But the presence of the letter Γ (gamma) is doubtful because this sling bullet from the auction is too damaged and with a cracked surface. All the other known and published such specimens with this inscription are inscribed as ΣΤΡΑΤΗ – without any letter Γ (gamma) at the end (see Avram et alii 2013, 228, the figure with inv. No. 45559; 230, No. 3; Avram 2016, 491; Nankov 2016, 293, Plate II, No. 10), and also without any letter Γ (gamma) is the presented here very well preserved as concerning its surface new sling bullet from the Dobrudja – illustrated here as fig. 1. In any case, if there is such a variant of writing this word attested elsewhere, it does not change the same possible reading of this word.

The ancient writer Arrian (Arr. Anab. I, 1-4) has provided detailed information about Alexander's campaign in Thrace, which was directed mainly against the Thracian tribes of the Triballi and Getae to the north of Haemus. Alexander defeated the Triballi in several battles, but eventually their leader Syrmus called by Arrian even a king – "*basileus*", along with part of his troops, as well as women and children, had hidden on an island in the Danube, named Peuke by Arrian. This island was successfully identified with today's Belene Island near the modern town of Svishtov (Spiridonov 1977, 230; Спиридонов, Фол 1983, 111; Velkov 1988, 264; Йорданов 2000, 124). Alexander the Great did not succeed to conquer the island and capture the Triballi that were hiding there, and after a campaign in the lands of the Getae, he had even crossed the Danube River and destroyed a settlement of the Getae living north of the river and then returned with his troops to the south of the river. After that he managed to conclude a friendship agreement with the Triballi and the Getae, and even with the Celts, who had come from the shores of the Adriatic Sea, according to Arrian's information (Arr. Anab. I, 4, 6-8).

As we said above, since the first publication of the sling bullet from Olbia with the inscriptions on both sides ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, until quite recently, other authors who have published the same type of sling bullets with the same inscriptions, in their interpretations of the places of finding and the character of these items, invariably linked them directly with the campaign of Alexander the Great's *strategus* Zopyrion – either against Olbia, or against the Getae in the 4th century BC – most probably around 331 BC. But in modern historiography there are various hypotheses about the time when Zopyrion was the *strategus* of Alexander the Great in Thrace, the dates varying with the various contemporary authors. The uncertainties of determining the exact time in which Zopyrion was the *strategus* of Thrace, and indeed there are even scholarly discussions about the situation whether he was at all a *strategus* or a different status, derive from the various informations presented by three different ancient authors who mention about Zopyrion's activities. All three reports are contradictory in nature. For example, Justin says that Zopyrion was left by Alexander the Great as *praefectus Ponti* (ie. a governor of the Black Sea), and that with 30,000 troops he fought against the Scythians, but died in this war with all his army, and was thus punished for the unwise war against the people who was not guilty of anything (Iustin. 12.2.16-17). According to Curtius Rufus: „Zopyrion, the governor of Thrace (*Thraciae praepositus*), while he was on a march in the lands of the Getae, was destroyed with all his army by the suddenly rising storm. By learning this misfortune, Seuthes (ie. Seuthes III) made his compatriots, the Odrysians, rebel. Thrace was almost completely lost.“ (Curt. 10. 1. 43 – 45). And Macrobius says that Zopyrion had unsuccessfully besieged the city of Borysthenes – Olbia (Macrob., Saturn. 1.11.33).

All three accounts of the three different ancient authors about Zopyrion have recently been presented and examined in detail, highlighting the factual and chronological incompatibility of the accounts of Justin and Curtius Rufus (Делев 2004, 115 – 116 with ref.). The three alternative versions of the reconstruction of events by various modern scholars were clearly presented with the three different proposed dates of the actions of Zopyrion, with a group of scholars putting the march of Zopyrion in 332 – 331 BC, while others believed to have been accomplished in 329/328 BC, and a third group of scholars put the actions and the death of Zopyrion as far back as 326/325 BC, and the appropriate conclusion was finally done that unfortunately the state of ancient sources does not allow the question to get a definitive and reliable solution (Делев 2004, 116 with ref.). In fact, the same information has recently been represented again together with the original ancient texts and their translations into French, as well as extensive analyzes of the contradictions of the various ancient authors, and detailed comments on the difficulty of accurately dating the activity of Zopyrion as a *strategus* of Alexander the Great in Thrace (Avram et alii 2013, 249 – 258).

However, from the information of the three different ancient authors about Zopyrion one can clearly see that they represent three different and contradictory events. Justin tells of Zopyrion’s war only against the Scythians, Curtius Rufus tells of Zopyrion’s campaign only against the Getae and a great storm in which the entire Zopyrion’s army died, and Macrobius only mentions an unsuccessful for Zopyrion siege of Borysthenes – Olbia. Despite these obvious discrepancies in the information of the ancient authors about Zopyrion, some contemporary authors associate in their interpretations the sling bullets discussed here categorically only with the actions of Zopyrion, even presenting opinions that the findings of such inscribed bullets in Northern Dobrudja, and in the region of Shumen, indicate the possible points related to the route of retreat of the Zopyrion’s troops to the Getae lands (Avram et alii 2013, 249 – 258; Avram 2016; Nankov 2016, 286 with ref.). This, however, ignores the two recurring reports in Justin and Curtius Rufus that in fact Zopyrion died along with the whole his army either in war against the Scythians or in the march against the Getae at the beginning of the campaign – no ancient author mentions any retreat of the troops of Zopyrion.

For the sling bullets with the inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ, there may have been some grounds for them to be related to Alexander the Lyncestian, the first *strategus* of Alexander the Great in Thrace (Avram et alii 2013, 228; 230, No. 3; 237-239; Avram 2016, 491; Nankov 2016, 286). However, in previous interpretations of the lead sling bullets with exactly these inscriptions, several essential details were omitted. Although Alexander the Lyncestian was the first *strategus* of Thrace appointed by Alexander the Great in 336 BC, however, in the Arrian's detailed account about Alexander the Great's campaign to the north of Haemus against the Thracian tribes Triballi and Getae in 335 BC this *strategus* Alexander, the son of Aeropos, the Lyncestian, is not mentioned at all as a participant in the military actions of Alexander the Great in that region. This same Alexander the Lyncestian in 334 BC has already been a participant in the campaign of Alexander the Great far eastwards against Persia, and has been mentioned repeatedly in the Arrian's narrative (Делев 2004, 113 with ref.). In this case, it remains a mystery exactly when he himself fought in the lands of the Getae if only the current interpretation of the inscribed sling bullets of that kind found mainly to the north of Haemus (today Stara Planina) is considered to be valid, and so far such a sling bullet with the same inscriptions is also known from Apollonia Pontica (Nankov 2016, 286, note 33). In fact, at that time, between 339 and 294 BC, the lands of the Getae, which were left outside Macedonian control, were ruled by the two co-rulers – Dromichaetes, the son of Cothelas, and Seuthes III (Манов 2017, 42 – 46).

On the other hand, if we assume that the inscriptions on these sling bullets may allow such an interpretation and a direct connection with Alexander the Lyncestian, the son of Aeropos, immediately arises another very important question. Is it not perfectly logical then for other lead sling bullets to have inscriptions with the title of *strategus* and the personal name of Zopyrion in order for such an interpretation to be quite reasonable – to link those sling bullets just with Zopyrion – another *strategus* of Alexander the Great in Thrace? And instead, in fact, all contemporary authors have so far published lead sling bullets with the inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, but they connect them directly with the *strategus* of Alexander the Great in Thrace – Zopyrion. Asked even more clearly, the question may sound so – where is Zopyrion's name on these published sling bullets? And how did Zopyrion have used lead sling bullets inscribed with the name and royal title of Alexander the Great about 331 BC, when Alexander himself at that time was far away in the East – in Persia?

Apparently, there is a double standard in the interpretations of the two types of inscribed sling bullets mentioned and considered here. When there is a name Alexander on the one side of the sling bullets, then according to the supposed restoration of the obviously abbreviated word on the other side: ΣΤΡΑΤΗ, it is restored as a *strategus*, and the abbreviated written name ΑΛΕΞΑΝ – is rightly restored as Alexander, or the whole combination of the two words is presented as στρατη(γοῦ) Ἀλεξάν(δρου), and the two words together are translated as "(belonging to) the strategus Alexander". But when the name Alexander is presented in the same way and with the same orthography on the one side of sling bullets, and on the other side in Greek is written the abbreviated royal title "basileus" – or both words are written abbreviated ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, and they are being restored quite clearly as βασιλέ(ως) Ἀλεξάν(δρου), or translated as "(belonging to the troops) of king Alexander," then some contemporary authors claim that these are the sling bullets of the strategus Zopyrion.

In the one-sided and seemingly indisputable interpretation of the sling bullets inscribed ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, where these sling bullets were related to the siege of Olbia by Zopyrion, only briefly mentioned by Macrobius (Anochin, Rolle 1998, 837-838; Анохин 2010, 49), which interpretation, due to the inertia of thinking, was later adopted and repeated by other researchers (Avram et alii 2013, 249 – 258, Avram 2016, 489 – 492; Nankov 2016, 286), no other very important facts were taken into account. The first and most important fact is that the title "basileus", although *a priori* belonged to Alexander the Great, with which he was mentioned by Arrian and other ancient authors, however, has never been placed on the most important and official documents related directly to him – precisely on his lifetime issues of coins of the three types of metals – gold, silver and bronze. This extremely important fact has always been noted by numismatists in various studies on the coinage of Alexander the Great. This is presented fairly clearly in Martin Price's fundamental work on the coinage of Alexander the Great and Philip III Arrhidaeus, and it is explicitly mentioned there with some assumptions that perhaps the title "basileus" appeared on coins with the name of Alexander either at the very end of his reign – between 325 and 323 BC, or only on the posthumous issues with his name struck after 323 BC (Price 1991, 32 – 33 with ref.). Hyla Troxell is categorically of the opinion that the title "basileus", along with the name of Alexander the Great, appeared on coins struck in all cases only after Alexander's death in Babylon in 323 BC – on the emissions struck between 323 and 316 BC (Troxell 1991, 49 – 61; Troxell 1997, 74 with ref.; 93 with ref.; see also Драганов 2000, 91 with ref.).

Moreover, no one has ever paid attention to the second important fact – that both types of inscriptions on the sling bullets discussed here are not fully represented, but are abridged.

Certainly identified as belonging to the troops of Alexander the Great can be considered the recently published twelve lead sling bullets, found in an unknown place in Bulgaria to the north of the Balkan Mountains, bearing on their both sides inscribed respectively the names of Alexander the Great and his father Philip II (Manov, Torbov 2016, 34, Nos. 1 – 12; 36 – 37, figs. 1 – 12). On these sling bullets, Alexander's name, as well as the name of his father, Philip II, is written in full and not abridged. Moreover, Alexander's name on these sling bullets is not accompanied by the royal title. These lead sling bullets were successfully linked precisely with the campaign of Alexander the Great in 335 BC against the Triballi and Getae, which was presented in detail by the ancient author Arrian (Arr. Anab. I, 1-4) (Manov, Torbov 2016, 33). In the reports of Arrian exactly about this campaign explicitly are described the actions of detachments of slingers (Arr. Anab. I, 2, 4) that were part of the army of Alexander the Great, and they participated in a great battle against the Triballi that happened somewhere in the region of the ancient river Lyginos, probably the present Rositsa River, which flows into the Yantra River to the north of the modern town of Veliko Tarnovo (Manov, Torbov 2016, 33 with ref.).

Other lead sling bullets are known to science, which bear inscribed Alexander's name. On some sling bullets the name Alexander is divided into two parts on both sides or is written entirely on one side. Such sling bullets were recently presented only with their inscriptions and quoted their respective older publications, and it is evident that only a few specimens are known for these types of sling bullets (Avram et alii 2013, 236). These inscribed sling bullets, with Alexander's name, are most likely to be related to the troops of Alexander the Great, but it must again be noted that on these sling bullets, as well as on the commented above, published recently (Manov, Torbov 2016, 34, Nos 1-12; 36 – 37, figs 1 – 12), the royal title – "*basileus*", is missing at all. From the published and illustrated one such sling bullet in the Paul Canellopoulos' collection, one can see very well that the name Alexander is written in full, in the genitive – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Empereur 1981, 556, No. 2, fig. 30). On this sling bullet, the name Alexander is again presented without the royal title, and is also written in smaller letters, compared to the size of the letters on the represented and discussed here sling bullets with the inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ.

The extremely important facts presented now are not in favour of the interpretation of these sling bullets with the inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ as associated with the Alexander the Great's *strategus* in Thrace – Zopyrion in the 4th c. BC – about 331 BC, and the directions of the interpretations made so far do not appear sufficiently convincing and plausible. Apparently we should look for other possibilities for interpretation of both types of lead sling bullets with two different types of inscriptions presented here. Because recently they have been found in very close locations in the same area, as it is the case with such lead sling bullets – with both types of inscriptions, found in areas in Northern Dobrudja in Romania (Avram et alii 2013, 230, Nos. 1 – 3; Avram 2016), or even they were found together in the same place – as recently published a number of inscribed sling bullets kept in the Regional History Museum in Shumen, which were found at the village of Preselka, Shumen district – to the northeast of today's Pliska and Novi Pazar (Nankov 2016, 288, Nos. 6 – 10). Recently discovered in today's Northern Dobrudja in Romania two other sling bullets, with two different inscriptions, which are presented here and with illustrations, albeit discovered at different archaeological sites, however due to their very similar making, their size, weights, as well as especially because of the orthography of the letters written on them, also need to be seen and interpreted in a general context.

Apart from the fact that the letters on the presented and illustrated here sling bullets are larger, it is noticeable for both types of inscriptions that the name ΑΛΕΞΑΝ is written in the same way, in the same style and with the same orthography of the letters, but a very characteristic element is the clearly visible vertical hasta placed in the middle of the letter Ξ, missing on the sling bullets with the full name of Alexander – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. These facts may lead us to think that both types of sling bullets examined here, with two different types of inscriptions, actually belonged to the troops of one and the same issuer. And who could he be? In order to answer this question, we will have to look for another historical context, rather than the traditionally accepted so far to link these lead sling bullets only with Alexander the Great's *strategoi* in Thrace in the 4th century BC.

So far the unchanging perception of abbreviated inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ only in one way and their restoration only as στρατη(γοῦ) Ἀλεξάν(δρου) has led to a one-sided and categorical interpretation linking these sling bullets only with Alexander the Great's first strategus in Thrace – Alexander the Lyncestian. But this abbreviated inscription could also be restored in another way – namely as: στρατή(γημα) Ἀλεξάν(δρου), and thus the whole inscription on both sides of those sling bullets could be translated as "stratagem, or, trick of Alexander". Because it is well known that, in principle, lead sling bullets were a tactical weapon by which the enemies were first frightened when they were lethally attacked by the units of slingers and thus causing confusion in the ranks of the opposing troops, after which they were much easier attacked by other armed forces, and so an easier victory was won. There are a number of examples of inscriptions on lead sling bullets, which are even ironic to the enemy (Paunov, Dimitrov 2000, 48 with ref.; Nankov 2016, 284 with ref.).

After this more acceptable restoration and interpretation of this inscription, we can now proceed to a clearer interpretation and identification of the other sling bullets inscribed on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ. It has already been explicitly stated above that these sling bullets with the title "*basileus*" could not be associated with the time and personality of Alexander the Great, because on all the lifetime coins of the Macedonian king, this title is missing at all and it appears only on posthumous issues with his name after his death in 323 BC. Then, who could be that king who also used the name Alexander? The answer to this question is contained in a recently published study (Манов 2017). In that study for the first time the situation is clearly presented that the king of Thrace – Kavaros – wished to have officially another name – exactly the name of Alexander the Great (Манов 2017, 105; 166 – 169). In this direction here will be presented visual evidence that recently have already been discussed in detail (Манов 2017, 166 – 169). The categorical proof of the use of the other name of king Kavaros – Alexander, we find in the two parallel emissions of silver tetradrachms struck in the new capital of the king Kavaros – Cabyle (Манов 2017, 166 – 167, figs. 68 and 69), established as his capital after the great war with the Seleucid king Antiochus II Theos (Манов 2017, 128; 159).

Until now, only M. Price had assumed that Cabyle was probably the capital of king Kavaros (Price 1991, 173). These tetradrachms in two parallel issues, however, until recently have always been misinterpreted in the wrong direction that one series – the one with the royal title and the name of Kavaros – ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΥΑΡΟΥ, was struck in Cabyle for the payment of a tax by that polis to king Kavaros (Gerassimov 1958; Герасимов 1959, 116; Price 1991, 173; 176; Драганов 1993, 75 – 81; Делев 2004, 284), while the issues with the legend ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ were interpreted until recently only as autonomous emissions of Cabyle, considered to be an independent city, according to the previous ideas (Герасимов 1959, 116; Драганов 1993, 75-81; Делев 2004, 283-284). Recently the most accurate interpretation of these two parallel emissions of tetradrachms struck in Cabyle was given, and the real situation was presented that both issues were actually the royal emissions of the king Kavaros, struck by his own projects and on his orders in his new capital, Cabyle, one of them being with the real name of king Kavaros, and the other issue was with the other name he wanted to have – Alexander (Манов 2017, 166 – 167).

Yet T. Gerassimov, when he identified the place of striking or the mint of these two different issues of tetradrachms, bearing the same symbol on the reverse – Artemis with two torches, and found that they were actually struck in Cabyle, he also noticed the very important fact that precisely the tetradrachm emissions with the name of king Kavaros, written on the reverse, share the same obverse die along with some tetradrachm emissions with the legend ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Gerassimov 1958, 275; Герасимов 1959, 114). This definitely established fact was later adopted by M. Price (Price 1991, 173 – 174), and by D. Draganov (Драганов 1993, 77), as well as by all other numismatists who have written about these issues.

That is why we assume that both types of lead sling bullets with the two different types of inscriptions presented here now find their most plausible interpretation and it is that they belonged to the troops of the king of Thrace, Kavaros, and were made around the middle of the 3rd century BC for the great war against the Seleucid king Antiochus II Theos, who had invaded Thrace with his numerous troops in 252 BC. This war was already presented in great detail (Манов 2017, 110 – 124). In the second period of this war, from the spring of 251 to the summer of 249 BC, the struggles between the troops of the king of Thrace, Kavaros and the troops of Antiochus II were carried out already to the north of Haemus, when Antiochus II used as a naval base the Black Sea city of Histria (Манов 2017, 118), and the largest military camp of the Seleucid king was on the site of the later Pliska (Манов 2017, 118 – 119). In this period of war, king Kavaros had commanded the military actions from the large and inaccessible Madara hill (Манов 2017, 119). In the summer of 249 BC, from the Bosporan kingdom by sea arrived enough troops led personally by Leucon II, which disembarked on the shores of the Black Sea just south of the Kamchiya River. Then these troops came to the hill of Madara and helped the king Kavaros in the best way to expel the troops of Antiochus II from the camp, located at the place of the later Pliska, to the north – to the ancient settlement of Durostorum on the Danube (Манов 2017, 122). Also troops of the Scordisci, inhabiting the state of the king Kavaros, were involved in those military actions and helped the king significantly (Манов 2017, 122). From Durostorum at the same time with ships along the Danube and on land, the troops of Antiochus II succeeded to reach Histria (Манов 2017, 122).

Due to the events during the war between Antiochus II and Kavaros in the middle of the 3rd century BC, now with more grounds several lead sling bullets – four with inscriptions ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ and one with inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ, which were published very recently – all found at the village of Preselka, Shumen district – to the northeast of Pliska and Novi Pazar (Nankov 2016, 288), can now be related precisely to the actions of king Kavaros and Leucon II for the expulsion the troops of Antiochus II to the north to the Danube River and to the ancient settlement of Durostorum (today Silistra), and thence to the Black Sea ancient polis of Histria. In fact, it becomes already clear that all such items – with both types of inscriptions referred to and discussed herein should be interpreted as belonging to the troops of the king of Thrace – Kavaros. Their discoveries at various locations to the north of Haemus in present-day Bulgaria – in the region of Shumen and in Southern Dobrudja, as well as in Northern Dobrudja in present-day Romania clearly demonstrate that these military items were related to the military actions of king Kavaros against the Seleucid king Antiochus II, who occupied the ancient city of Histria.

There is another very important evidence of these events – a rather large Hellenistic inscription found exactly at Pliska and published several times (Милчев 2002; Sharankov 2005; Avram 2015). For this inscription until recently it was generally found to be a decree of the Black Sea city of Histria (Милчев 2002), dating back to the 3rd century BC (Sharankov 2005). Later, the inscription was presented with the whole original ancient Greek text as well as extensive comments, but some important events mentioned in it were not well understood, probably due to the many faults in the text (Avram 2015). Recently, this inscription found its most acceptable explanation, and it turned out that the inscription was directly related to the final stage of the war between Antiochus II and Kavaros, when a resident of Histria named Meniskos was appointed by Antiochus II as the chief of the cavalry of Histria, who during the war attempted to capture the wife and children of king Kavaros. After the end of the war, this inhabitant of Histria was captured, punished appropriately, and was buried at the military camp of Antiochus II on the site of the later Pliska, together with the inscription he had previously been honoured for his merits by Antiochus II in Histria (Манов 2017, 157 – 158).

There is also strong evidence of the actions of the troops of king Kavaros and the troops of his brother-in-law, the Bosporan ruler Leucon II, against the ancient city of Olbia, and this is an epigraphic monument from Olbia that has not yet received its best interpretation, which was issued in honour of the inhabitant of Olbia – Protogenes, but otherwise the inscription was dated fairly well generally in the 3rd century BC (IOSPE I^2, No. 32). In this inscription, the two kings, Kavaros and Leucon II, are not mentioned by name, but the troops of the Galatians and of the Skiri (Skiroi) are mentioned. The Galatians in this case are king Kavaros' troops, and for the Skiri it has been recently discovered that the people of the Bosporan kingdom were called by that name (Манов 2017, 158), but not the German tribe of the Sciri as it was supposed previously (Avram 2015), and with the inscription from Olbia thus clearly mentioned troops of Leucon II. In fact, the Skiri, that is inhabitants of the Bosporan kingdom (Манов 2017, 158), are also mentioned in the inscription from Pliska (Avram 2015) referred to above.

For clarity and visual illustration of the new observations presented here, new ideas and new conclusions related to the new interpretation of the two types of inscribed lead sling bullets – with the inscriptions ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ and ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, there will also be a special plate with parallel illustrations of such sling bullets and coins. Thus, on the plate it can clearly be seen that a lead sling bullet, found in Bulgaria in an unknown place to the north of the Balkan Mountains, with inscriptions on both sides: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ | ΦΙΛΙΠΠΟΥ (**Plate XVII. 7**), is without the royal title "basileus" and certainly belonged to the troops of Alexander the Great, the son of Philip II. The same legend: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ – without the royal title, is characteristic of the lifetime emissions tetradrachms of Alexander the Great (**Plate XVII. 8**), as well as the title "basileus" is missing on lifetime emissions gold staters and bronze coins of Alexander the Great. Here another lead sling bullet with another type of inscription – only ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Plate XVII. 10**), on which Alexander's name is written in full, but no royal title, will be compared with a bronze coin of the most common type lifetime bronze coins of Alexander the Great, on which the name of Alexander is written in the same way – without the royal title (**Plate XVII. 9**).

On the other hand, we will compare a lead sling bullet with abbreviated inscriptions: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ (**Plate XVII. 13**) with two tetradrachms of the king Kavaros, struck in Cabyle, one with his real name, with the legend: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΥΑΡΟΥ (**Plate XVII. 11**), and another with his other name, Alexander, with the legend: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Plate XVII. 12**), as both issues of tetradrachms share the same obverse die.

Several tetradrachms were recently presented with the portrait image of Antiochus II on their obverse and his name and the royal title on the reverse, where also two Greek letters ΙΣ are placed on the reverse of these tetradrachms, which were correctly interpreted as the initial letters of the Black Sea polis near the Danube Delta – Histria, or, Istrus (Marinescu, Lorber 2012, 222 – 223, Nos. 407 – 413; Pl. 15-16, Nos. 407 – 413). These tetradrachms are part of a big hoard of unknown place of finding on the Balkans, which is called The "Black Sea" Tetradrachm Hoard, in which besides tetradrachms with the name of Antiochus II, there are several specimens of tetradrachms with the name of Antiochus Hierax – also with the initials ΙΣ on their reverse, along with many Alexander type tetradrachms struck in Cabyle and several cities on the western coast of the Black Sea, as well as other types of tetradrachms – of Lysimachus type and few from the Pergamene kingdom, struck in cities in Asia Minor (Marinescu, Lorber 2012). The tetradrachms in this hoard, with the names of Antiochus II Theos and Antiochus Hierax, marked with the letters ΙΣ, were previously associated with an alleged alliance between the city of Istrus (Histria) and the Seleucid king Antiochus II during the Second Syrian War (260 – 253 BC), which alliance eventually was later renewed by Antiochus Hierax (Marinescu, Lorber 2012, 237 – 238 with ref.; Vîlcu 2014, 98 with ref.).

More recently, however, the connection of these tetradrachms, bearing the name of Antiochus II and marked with the two letters ΙΣ (**Plate XVII. 14**), was certainly established, precisely with the campaign of this Seleucid king in Thrace and his stay in Histria during the great war against the king Kavaros. It was found that these tetradrachms in limited quantities were struck by king Kavaros as a gift to Antiochus II and as a memory of the end of the war between the two kings in 249 BC (Манов 2017, 123). The case of the tetradrachms with the name of Antiochus Hierax and the initials of Histria (Istrus) in the same big tetradrachm hoard, called The "Black Sea" Hoard, is more special and will not be discussed here.

As can be seen from the recently presented map of the locations of finding exactly such inscribed sling bullets (Nankov 2016, 291, map 1), as well as from the new presented here map of the locations of finding sling bullets only with the two types of inscriptions: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ and ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ – in the lands between the Haemus (Stara Planina) and the Danube Delta (**Plate XVIII – map 1**), a concentration of this element of ancient armament is very significant on the spot at the village of Preselka, Shumen district, located to the northeast of Pliska. And another more significant and wider as geographical range concentration is observed mostly in the area of Northern Dobrudja in present-day Romania – just around the ancient city of Histria, located south of the Danube Delta, where the city has been and a naval base of Antiochus II during the war against the king Kavaros. From the other map presented here (**Plate XIX – map 2**), can be seen the entire battle theater of king Kavaros' troops in the final phase of the war against Antiochus II, when king Kavaros defeated Antiochus II in the summer of 249 BC with the help of the Bosporan troops led by Leucon II, as well as with the help of the troops of Scordisci, and when driven out of their camp, which was at the site of the later built first capital of the Proto-Bulgarians, Pliska, the troops of Antiochus II succeeded to return to Histria on the Black Sea (Манов 2017, 122 – 123). But for another six months, Antiochus II stood in Histria together with his troops and refused to head to Asia, wanting the battles to continue. After complicated and lengthy negotiations, a special agreement between the king of Trace, Kavaros and the Seleucid king Antiochus II was finally concluded in the Black Sea city of Callatis (Манов 2017, 126; 153 – 154). Then finally Antiochus II, together with his troops, left Histria by sea at the end of 249 BC – in fact, at the beginning of December 249 BC (Манов 2017, 124; 126).

Above, it was said that the troops of king Kavaros and Leucon II had besieged the city of Olbia, and besides, in fact, they had besieged at the same time also the city of Tyra, and these events had occurred in 238 BC, when both the cities of Olbia and Tyra were conquered and incorporated in the state of the king Kavaros (Манов 2017, 174). At that time king Kavaros had already restored the power of his state and gradually began to join all the lands around the Black Sea in the years to 231 BC. In this year, 231 BC, the Pontic Kingdom became a vassal kingdom of king Kavaros' state, thanks to the fact that king Kavaros gave one of his daughters as the wife of the Pontic ruler Mithridates II (Манов 2017, 174). Bithynia was a permanent ally of king Kavaros. Then the king turned the Black Sea into an inner sea of his vast empire at that time (Манов 2017, 174; 186, fig. 79). Indeed, in 229 BC – on the occasion of the very important anniversary – 50 years since the founding of the new state in Thrace, king Kavaros officially announced himself to be the new Alexander, and from this year the emissions of tetradrachms, struck in Cabyle, as well as in the cities along the Black Sea coast, were only with his other name, Alexander (Манов 2017, 167 with fig. 70). He retained his real name only in his bronze coinage.

Special attention should also be paid to another name – Tyrbakos, attested on a lead sling bullet found at Olbia (Anochin, Rolle 1998, 842, No. 2; Анохин 2010, 52, No. 3), as well as on two sling bullets found in a Hellenistic settlement near the village of Voditsa, Varna district (Атанасов, Тодоров 1997, 65, Nos.12 – 13; Nankov 2016, 287, Nos 1 – 2; 292, Plate I, Nos. 1 – 2), which is also attested on a sling bullet found during the excavations of Pistiros in inner Thrace (Домарадски 1995, 66, No. 5; Avram et alii 2013, 290). The name of that person is rightly defined as Scythian by origin (Avram 2011, 198; Avram et alii 2013, 239 – 240; Nankov 2016, 284 with ref.). However, the interpretations of his role as a participant in the siege of Olbia in 330 BC in the army of Zopyrion (Анохин 2010, 50), or as recruited in the Macedonian troops in 339 BC during the campaign of Philip II against the Scythians of Ataias (Avram 2011, 199; Avram et alii 2013, 240) and remained as a significant participant in the expeditionary corps of Zopyrion (Avram 2011, 198-199; Avram et alii 2013, 240; 290; Nankov 2016, 284 with ref.), likely were not in the most favourable direction. In general, the tendency all inscribed lead sling bullets found on the Balkans or in the Northern Black Sea coast to be associated only with the Macedonian troops of Philip II and Alexander the Great would not be the most appropriate approach. The Scythian name of this military commander apparently leads to associations with the Bosporan kingdom, where it is most logical to meet such names in the contact area of the Greek and Scythian populations, and the name Tyrbakos in this case was rather the name of a military commander of the Bosporan ruler Leucon II in the 3rd century BC. But this is another topic for discussion. Finding a sling bullet bearing the same name, Tyrbakos, in Pistiros in inner Thrace, should not necessarily be interpreted only as related to military activities. It may have been brought there for other reasons – for example, as a memory of past events.

The proposed new interpretations and new dates of the several new and unpublished up to now inscribed sling bullets presented here, with two types of inscriptions: ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ and ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, which are placed in a completely different historical context that is related to events that occurred not in the 4th century BC but rather in the 3rd century BC, will remain open questions for future discussions. But we believe that future finds of exactly such inscribed lead sling bullets will confirm the new observations and conclusions made here.

BIBLIOGRAPHY:

Анохин 2010: В. А. Анохин. Материалы, исследования и заметки по археологии и нумизматике. Киев, 2010.

Атанасов, Тодоров 1997: Г. Атанасов, Т. Тодоров. Оловни тежести за хвърляне с прашка от фонда на Исторически музей – Шумен. – Известия на Историческия музей – Шумен 9, 1997, 61 – 66.

Герасимов 1959: Т. Герасимов. Где са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия. – Известия на археологическия институт XXII, 1959, 111 – 118.

Делев 1998: П. Делев. Тракия под македонска власт. – В: П. Делев (ред.). Jubilaeus I. Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев. София, 1998, 39 – 45.

Делев 2004: П. Делев. Лизимах. София, 2004.

Домарадски 1995: М. Домарадски. Трако-гръцки търговски отношения. Емпорион Пистирос, том I. Пазарджик, 1995.

Драганов 1993: Д. Драганов. Монетосеченето на Кабиле. София, 1993.

Драганов 2000: Д. Драганов. Монетите на македонските царе. Част I: От Александър I до Александър Велики/The Coins of the Macedonian Kings. Part I: From Alexander I to Alexander the Great. Ямбол, 2000.

Йорданов 2000: К. Йорданов. Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359 – 281 пр. Хр.) (= STUDIA THRACICA 7). София, 2000.

Манов 2017: М. Манов. В търсене на Тюлис или Тракия между 341 и 218 г. пр. Хр. София, 2017.

Милчев 2002: А. Милчев. Надпис на гръцки език от Плиска. – В: К. Бошнаков, Д. Ботева, Д. Митов (ред.). Jubilaeus V. Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева. София, 2002, 280 – 284.

Anochin, Rolle 1998: V. A. Anochin, R. Rolle. Griechische Schleuderbleie bei den Mauern von Olbia. – In: R. Rolle, K. Schmidt (eds.). Archäologische Studien in Kontaktzonen der antiken Welt (Veröffentlichungen der Joachim Jungius – Gesellschaft für Wissenschaften, Hamburg, 87). Göttingen, 1998, 837-848.

Avram 2011: A. Avram. Marginalien zu griechisch beschrifteten Schleudergeschossen (I). – In: L. Ruscu et alii (eds.). Scripta classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata. Cluj-Napoca, 2011, 195-199.

Avram 2015: A. Avram. Les premiers peuples germaniques sur le Bas Danube.

Autour du décret SEG 52, 754. – Studi ellenistici (Roma) XXIX, 2015, 27-76.

Avram 2016: A. Avram. Marginalien zu griechisch beschrifteten Schleudergeschossen (III). – In: A. Panaite, R. Cîrjan, C. Căpiță (eds.). Moesica et Christiana. Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea. Brăila, 2016, 489-493.

Avram et alii 2013: A. Avram, C. Chiriac, I. Matei. Balles de fronde grecques en pays gète et ailleurs. Sur les traces de Zopyrion dans le bas Danube. – Revue archéologique 2, 2013, 227-303.

Christov, Manov 2011: I. Christov, M. Manov. Ancient Macedonian Sling Bullets from the Area of a Thracian Rulers' Residence near the Peak of Kozi Gramadi. – Archaeologia Bulgarica XV, 1, 2011, 21-33.

Empereur 1981: J.-Y. Empereur. Colléction Paul Canellopoulos (XVII): III. Balles de fronde. – Bulletin de Correspondance Hellénique 105/1, 1981, 555-561.

Foss 1975: C. Foss. A bullet of Tissaphernes. – The Journal of Hellenic Studies 95, 1975, 25-30.

Gerassimov 1958: T. Gerassimov. The Alexandrine Tetradrachms of Cabyle in Thrace. – In: H. Ingholt (ed.). Centennial Publication of the American Numismatic Society. New York, 1958, 273-277.

Irimia 1983: M. Irimia. Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului. – Pontica 16, 1983, 69-148.

Irimia 1999: M. Irimia. Unelte de fier din aşezarea getică fortificată de la Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța). – Pontica 32, 1999, 73-81.

Irimia 2000: M. Irimia. Outils de fer du site gète fortifié d'Adâncata (commune d'A-

liman, dép. de Constantza). – In: A. Avram, M. Babeş (eds.). Civilisation grecque et cultures antiques péripheriques, Hommage à Petre Alexandrescu à son 70 anniversaire. Bucarest, 2000, 102-112.

Irimia 2004-2005: M. Irimia. Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Alimanu, jud. Constanța). – Pontica 37-38, 2004-2005, 319-384.

Irimia 2006: M. Irimia. Les rapports entre les autochtones et les grecs et le problème des emporia de la zone du Danube Inférieur. – In: M. Mănucu-Adameşteanu (ed.). Orgame/Argamum, Supplementa 1. Á la recherche d'une colonie. Actes du Colloque International 40 ans de recherche archéologique à Orgamè/Argamum, Bucarest-Tulcea-Jurilovca, 3-5 octobre 2005. Bucarest, 2006, 241-262.

Irimia 2007: M. Irimia. Considerații privind aşezările getice din Dobrogea şi problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare. – Pontica 40, 2007, 137-225.

Irimia 2010: M. Irimia. Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja. Réalités archéologiques et certaines considérations historiques. – Pontica 43, 2010, 83-128.

Manov, Torbov 2016: M. Manov. N. Torbov. Inscribed Lead Sling Bullets with the Name of Alexander the Great and with Other Names and Symbols Found in Thrace. – Archaeologia Bulgarica XX, 2, 2016, 29-43.

Marinescu, Lorber 2012: C. Marinescu, C. Lorber. The "Black Sea" Tetradrachm Hoard. – In: E. Paunov, S. Filipova (eds.). ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata. Veliko Turnovo (Faber Publishers), 2012, 197-259.

Nankov 2015: E. Nankov. The Mobility of Macedonian Army in Thrace during the Reign of Philip II and the Inscribed Lead Sling Bullets from Kozi Gramadi.– Bulgarian e-Journal of Archaeology (Be-JA) 5, 2015, 1-13.

Nankov 2016: E. Nankov. Inscribed Lead Sling Bullets from the Regional Museum of History in Shumen. New Data on the Macedonian Campaigns in the Lands of the Getae in the Time of Philip II and Alexander III. – В: И. Маразов (ред.). Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция 27 – 29 октомври 2016 г. в памет на археолога Георги Атанасов. Шумен, 2016, 282-293.

Paunov, Dimitrov 2000: E. Paunov, D. Y. Dimitrov. New Data on the Use of War Sling in Thrace (4th – 1st century BC). – Archaeologia Bulgarica 3, 2000, 44-57.

Price 1991: M. J. Price. The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. 2 volume set. Zurich/London, 1991 (Published by the Swiss Numismatic Society in association with British Museum Press. Printed by Paul Haupt AG Bern, Switzerland).

Pritchett 1991: W. K. Pritchett. The Greek State at War. Vol. V. Berkeley/Los Angeles/ Oxford: University of California Press, 1991.

Robinson 1941: D. M. Robinson. Excavations at Olynthus. Part X: Metal and Minor Miscellaneous Finds, An Original Contribution to Greek Life. (The Johns Hopkins University Studies in Archaeology No. 31). Baltimore: The Johns Hopkins Press / London: Humphrey Milford/Oxford University Press, 1941.

Sharankov 2005: N. Sharankov. Adnotationes ad decretum 'hellenisticum' oppido Pliska repertum. – Orpheus. Journal of Indo-European and Thracian Studies 15, 2005, 113-116.

Spiridonov 1977: T. Spiridonov. La marche d'Alexandre le Grand en Thrace antique et les tribus entre Stara Planina et le Danube. – In: Vl. Popov (ed.). Thracia IV. Serdicae, 1977, 225-233.

Talmațchi 2008a: G. Talmațchi. Views on the presence of monetary signs, of greek and macedonian coins in the Greek-Autochthonous environment in Dobruja, in the perspective of the discoveries in Floriile (commune of Aliman, Constanța county). – In: V. Spinei, L. Munteanu (eds.). Miscellanea numismatica Antiqvitatis. In honorem septagenarii magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba oblata. Iaşi, 2008, 211-219.

Talmațchi 2008b: G. Talmațchi. Ulmetum, Sector Sud – extramuros. – In: M. Victor Angelescu, F. Vasilescu (eds.). Cronica cercetărilor arheologice din România: campania 2007. București, 2008, 219-221.

Talmațchi 2011: G. Talmațchi. Despre cronologia complexului de aşezări de la Floriile (com. Alimanu, jud. Constanța) prin prisma datelor arheologice şi numismatice. – In: Gh. Mănucu-Adameșteanu (ed.). O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureştilor, Omagiu profesorului Panait I. Panait la 80 de ani, vol. II. București, 2011, 45-65.

Talmațchi 2013: G. Talmațchi. About the chronology of the complex of settlements from Floriile (com. Alimanu, Constanța county) in the context of local societies from the south-west area of Dobrudja. – In: C. Munteanu (ed.). Monedă și comerț în sud-estul Europei, vol. V. Sibiu, 2013, 7-19.

Talmațchi, Lungu 2009: G. Talmațchi, L. Lungu. Descoperiri monetare inedited din zona Ulmetum. Considerații asupra circulației monetare. – Pontica 39, 2009, 381-413.

Talmațchi, Paraschiv-Talmațchi, Vasilescu 2016: G. Talmațchi, C. Paraschiv-Talmațchi, D. Vasilescu. Ulmetum, sector de Sud-Vest. Campania 2015. – In: R. Iosipescu, R. Şerban (eds.). Cronica cercetărilor arheologice din România: campania 2015. Târgu-Jiu, 2016, 65-67.

Troxell 1991: H. A. Troxell. Alexander's earliest Macedonian silver. – In: W. E. Metcalf (ed.). Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner. New York, 1991, 49-61.

Troxell 1997: H. A. Troxell. Studies in the Macedonian Coinage of Alexander the Great. – The American Numismatic Society, Numismatic Studies No. 21. New York, 1997.

Velkov 1988: V. Velkov. Alexander der Grosse und Thrakien. – In: W. Will, J. Heinrichs (eds.). Zu Alexander der Grosse: Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.86. 2 volumes. Amsterdam 1987 (1st volume); 1988 (2nd volume), 257-268.

Vîlcu 2014: A. Vîlcu. Istros et les Séleucides au IIIe siècle av. J.-C. à la lumière des sources numismatiques. – Materiale şi cercetări arheologice, serie nouă X. Bucureşti, 2014 (Editura Academiei Române), 93-104.

IOSPE I²: *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*, ed. Basilius [Vasilii] Latyshev. 3 vols. St. Petersburg, 1885-1901. Vol. 1 (2nd edition). *Inscriptiones Tyriae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*. St. Petersburg, 1916.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Plate XV. 1. Sling bullet with the inscriptions on both sides: ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ, found at the village of Floriile, community Aliman, point „Adâncata", Constanta County (image: G. Custurea).

Plate XV. 2. Sling bullet with the inscriptions on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, found in the Roman-Byzantine fortress Ulmetum, Pantelimon community, Constanta County (image: G. Talmaţchi).

Plate XV. 3. Locating the discovery of a sling bullet near the T8 Tower at Ulmetum, commmunity Pantelimonu de Sus, Constanta County (image: G. Talmaţchi).

Plate XVI. 4. Archaeological level and the position of the sling bullet found at Ulmetum, Pantelimonu de Sus, Constanta County, near T8 (excavations in 2007) (image: G. Talmaţchi).

Plate XVI. 5. Drawing of both sling bullets found in Northern Dobrudja, Romania (drawing: G. Talmaţchi and G. Custurea).

Plate XVI. 6. Sling bullet with the inscriptions on both sides: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, found in an unknown place in Southern Dobrudja, Bulgaria, kept in the Numismatic Museum – Ruse (image: D. Draganov).

Plate XVII. 7. Lifetime issue tetradrachm of Alexander the Great (d. 26 mm).

(image: with the permission of www.wildwinds.com: http://www.wildwinds.com/coins/greece/macedonia/kings/alexander_III/Price_008.jpg).

Plate XVII. 8. Sling bullet with the inscriptions on both sides: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ | ΦΙΛΙΠΠΟΥ, found in an unknown place to the north of Haemus (Stara Planina) (image: Manov, Torbov 2016, 36, No. 1).

Plate XVII. 9. Lifetime issue bronze coin of Alexander the Great (d. 18 mm).

(image: http://rg.ancients.info/alexander/bronzes.html).

Plate XVII. 10. Sling bullet inscribed ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (image: Collection Paul Canellopoulos, after Empereur 1981, 556, No. 2, fig. 30).

Plate XVII. 11. Tetradrachm of King Kavaros with his name and royal title, struck in Cabyle (Triton VII, 12.01.2004) (d. 29 mm).

Plate XVII. 12. Tetradrachm of King Kavaros with the name Alexander and the royal title, struck in Cabyle (Numismatik Lanz, 27.11.2006) (d. 29 mm).

Plate XVII. 13. The sling bullet inscribed: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ, from the collection of the Numismatic Museum – Ruse (for comparison).

Plate XVII. 14. Tetradrachm with the name and royal title of Antiochus II, marked with the Greek letters ΙΣ on the reverse – the initials of Histria (Istrus) (image: after Marinescu, Lorber 2013, No. 409) (d. 29 mm).

Plate XVIII – map 1. Map with places of findings of sling bullets inscribed: ΒΑΣΙΛΕ | ΑΛΕΞΑΝ and ΣΤΡΑΤΗ | ΑΛΕΞΑΝ in the West of the Black Sea – in Northern Dobrudja in Romania and in the region of Shumen in Bulgaria (image: G. Talmaţchi).

Plate XIX – map 2. Map of the military actions of the king Kavaros, having his commanding seat on the Madara hill, against Antiochus II, being at his military camp on the site of the later medieval Pliska – the last phase of the war in 249 BC (image: M. Manov).

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло XX

ПОСВЕТИТЕЛЕН НАДПИС, НАМЕРЕН БЛИЗО ДО С. БРЕСТЕ, ПЛЕВЕНСКО

Красимира КАРАДИМИТРОВА

През 2016 г., по време на обхождания от екип на НАИМ-БАН, в землището на с. Бресте, община Червен бряг, в местността Камарата, отдалечена от съвременни пътища и с труден достъп (дори днес само по черен път), е намерена фрагментирана ара, която в последствие е вписана в инвентарната книга на фонд „Каменни паметници“ на НАИМ-БАН под инвентарен номер К 8537.

Районът по течението на р. Ръчене е карстов и не само м. Камарата, но и намиращата се наблизо и в землището на същото село м. Чуклите са обявени през 1974 г. за природна забележителност. Местният варовик е с много добро качество и използван и в наше време. Съвременното речно корито на реката заобикаля м. Камарата (скално образование – блоково ерозионна морфоложка форма, възвишение, върху чийто относително плосък връх е намерена арата), извивайки се под формата на меандър, (според данните от картона, изработен за Археологическа карта на България)[1]. Намирането на паметника е случайно, като резултат от иманярски набези, които разкриват каменно струпване и стена, градена от дялани камъни и вероятно част от параклис, датиран най-общо в периода на Втората българска държава. Като сполии там са намерени малък брой фрагменти от архитектурни елементи с неопределена датировка. Единственият паметник, който е донесен в НАИМ-БАН, е публикуваната тук ара. До момента други проучвания в района не са правени.

Арата е изработена от бял варовик, отчупени са горната ѝ част, голям фрагмент от лявата половина, части от долната повърхност и големи участъци отзад. (**Табло XX. I**) Паметникът, в сегашното си състояние, е с височина 33,5 см, същата широчина и дебелина от 21 см. Голямото количество бял хоросан, полепнал по цялата запазена задна повърхност показва, че арата е използвана най-вероятно също за сполия в регистрирания зид. Отделянето ѝ от него обяснява и съвременните счупвания и други повреди по паметника както и дълбоката цепнатина, която го пресича отдясно наляво. Височината на сложно профилирания долен перваз е 18 см, а ширината 33 см. Надписното поле над него не е изцяло запазено. Отчупени са части от страничните ръбове, което е засегнало и надписа. Най-голямата запазена височина на полето е 13,5 см при широчина 24 см. В него, без да е ограничен от рамка, е издълбан надпис на латински език в три реда, без самите редове да са напълно хоризонтални. Буквите се стесняват в последния ред, височината им варира слабо – от 2,3 см до 3 см, но това също допринася за усещането за недостатъчна площ, върху която е нанасен текстът.

---

[1] Изказвам благодарността си на гл. ас. д-р Георги Иванов, комуто дължа информацията за произхода на паметника.

Чете се:
... (in)vict(o) • v(otum)
p(osuit) • pro • salute
sua • Sise(s) • Mucasi…

Буквите са изписани сигурно като височината на буквата S надхвърля височината на реда, буквата U всеки път е изписана с различно широка извивка долу, което показва, че каменоделецът, макар и сам умеещ да чете и пише, не е достатъчно опитен за направата на естетично изглеждащ надпис. Паметникъ не е полиран, което също допринася за впечатлението за не дотам добър външен вид на надписа. Като палеографска особеност заслужава да се отбележи и изписването на буквата L с долна хаста, започваща от средата на реда и съединена с вертикалната под тъп ъгъл без височината на буквата да надвишава тази на останалите букви в реда. Буквата A е изписана без хоризонтална хаста, а буквата E е с най-голяма височина. Обикновено хастите завършват със серифи. След всяка дума са поставени словоразграничители.

Епитетът, придружаващ името на божеството, на което е направено посвещението, не е изцяло запазен, но въпреки това допълването му не представлява трудност. От епитета са запазени буквите victoı. Свободното място в началото на реда позволява изписването само на една нормално широка и една много тясна буква, от което следва и най-логичното допълване до епитета [in]vict(us). Епитетът, въпреки че не и сред най-разпространените, се среща относително често и свързан с различни божества.

Посвещения на Deus invictus са известни от военни центрове като Oescus (ILBulg 30, 31, 32), Novae (IGBulg 289, 290, 291) и Iatrus (IGBulg 343) и от близката околност на Велико Търново (IGbulg 380).

Като епитет на Митра invistus е регистриран отново предимно в надписи от военни центрове като Oescus (ILBulg 29), а посвещение на Sol invictus Mithra е намерено в Ratiaria (Геров 1950 – 1952, 369, № 196)

Епитетът се среща и в надписи с посвещения на Херкулес. Така отново от Oescus произхожда надписът на Луций Валерий Дотиан (ILBulg 37), от Melta е посвещението на Гай Метий Сабин (ILBulg 225), а от Бяла произхождат две посвещения – от Aurelius Herodes и Iulia Supte (Геров 1950-1952, 371, № 241) и от Aurelius Herodes (Геров 1950 – 1952, 371, № 242). В Стража, Търговищко е намерен надписът на Aurelius Disdosi (Геров 1950 – 1952, 362, № 96)

В разглеждания надпис не са запазени данни на кое божество е направено посвещението. Формулата, използвана за посвещението – votum posuit – е изписана съкратено, което е най-често срещаната практика в провинцията и не само. Примерите са многобройни (ILB 242, 244, 245, 258, 274, 417) без да е възможно да се използва за допълването на името на божеството, на което е направено посвещението.

Имената на посветителя са тракийски и сред относително редките, а комбинацията им, във формата, в която са изписани, поставят въпроса за начина на предаване на тракийските имена в латинските надписи.

Личното име на посветителя е регистрирано в надписа във формата Sise(s). То не е непознато, но въпреки че се среща в няколко различни форми в надписи както на гръцки, така и на латински език, е относително рядко и обект на научна дискусия.

Формата на името Tzitzis (Dana 2014, 408) е засвидетелствана като име на един от четирима освобожденци, участвали в издигането на надгробната плоча на неизвестния от други надписи Gaius Iulius Vindex, ветеран, живял 60 години и погребан в Naissus.

Формата Ζιζις е засвидетелствана също еднократно в неиздаден надпис от провинция Египет, което не позволява по-нататъшна интерпретация. (Dana 2014, 408)

Под възстановената форма Σισης името е засвидетествано, според издателите му, и в надпис от Истрос, датиран в III в. сл.Хр. (ISM I 229,6). Дана, основавайки се на данните от същия надпис, смята, че име Σισης (m) не съществува (Dana 2006, 323). Той застъпва мнението, че във формата Μαζιμίνα Σισι второто име не следва да се разглежда като патронимикон, а второ дакийско лично име. Същото име е засвидетелствано и като име (Iulia Sisi) на майка на преторианеца Aurelius Domitianus, по рождение от Дакия, служил в VIIII преторианска кохорта и починал в Рим на четиридесет години (CIL VI 2696). Надписът е датиран въз основа както на използваните формули, така и по палеографски белези в III в.(http://www.edr-

edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=&fo_antik=&fo_modern=&Bibliografia%5B%5D=&Testo=Sisi&boolTesto=AND&Testo2=&bool=AND&ordinamento=id_nr&javasi=j, извлечено на 24 юни 2019 г.) обстоятелство, което подкрепя мнението на Дана. Като такова името е включено и в ономастикона на тракийските имена (Dana 2014, 323).

Формата Sise[s] обаче е регистрирана и в надпис-графит върху съд, намерен във вила, разположена в община Йенердорф, Австрия, т.е. в римската провинция провинция Горна Панония (AE, 2002, 1146). Надписът е датиран във II в. сл.Хр. и публикуван с допълване на окончанието без забележки по отношение на сигурността на съществуването на името. Надписът, състоящ се от една дума, не позволява сравнение и вероятно поради това не е включен в ономастникона на тракийските имена на Дана.

Формите Ζειζεις и Ζεισεις са регистрирани в много лошо запазен надпис върху надгробна стела на семейство траки, намерен в Кунино (Vicus Trulensium), територията на античната Монтана (IGBulg 506) Двете форми на името фигурират като имена на две поколения жители на това селище, живели в края на III в. сл. Хр. (Геров 373, № 296, който се позовава на датировката на Д. П.. Димитров 1942, 36, № 51, датирал надписа най-рано в края на второто десетилетие на III в. сл.Хр.) Заслужава да се отбележи и обстоятелството, че античният vicus Trulensium и съвременното село Бресте отстоят на разстояние от около 13 км.

Под формата Sises името е засвидетелствано и в надгробен надпис, намерен в землището на същото село Бресте(територията на Ескус) (ILBulg 176). Не само личното име на починалия е изписано под формата Sises, но и когноменът на лицето – под формата Mucasenis. Надписът очевидно е дело на каменоделец, който не се справя достатъчно добре с латинския език, защото изписването на други думи в останалата част на текста също е изпъстрено с неточности. Надписът е датиран е във II в. сл. Хр. Дана (Dana 2014, 407) приема четенето на Геров, че правилната форма на името е Zises Mucazenis и че засвидетелстваната форма съответства на името Zises, което от своя страна вероятно е опростеният вариант на незасвидетелстваното до момента име [Zizis], но реконструирано от останалите регистрирани негови форми.

От направения преглед на регистрираните форми на името [Zizis] в надписите ясно се вижда, че както в засвидетестването му на гръцки, така и така и на латински език съществува проблем при предаването на звуковета на името, което заедно с обстоятелството, че името не е много често срещано ясно показват, че засвидетестваната форма Sise(s) следва да се разглежда като още един пример за различните изписвания на тракийското име [Zizis].

Когноменът на лицето-посветител в разглеждания надпис не е изцяло запазен. Затова и допълването му позволява два варианта.

Първият вариант, при който името би могло да се допълни до Mucasis, когномен, който е много рядко срещан и примерите до момента се свеждат до единствен надпис от Рим, датиран в периода 231 – 270 г., в който е споменат [Aurel]ius Mucasis, служещ в VII Преторианска кохорта. (Dana 2014, 235=CIL VI, 32564b6).

Втората възможност е допълването до името Mucasius, което е засвидетелствано, въпреки че не в многобройни, в надписи както на латински, така и на гръцки език в широк географски ареал.

Надписите на латински език произхождат от различни провинции, но на практика са свързани само с две лица. В три надписа на латински език името фигурира като когномен на лице, жител на Томи, притежаващ значителна поземлена собственост на територията на града, което е и причината за немалкото, достигнали до нас надписи, поръчани от него (ISM, II, 128, 227 и ISM, IV, 84; Dana 2014, 236) Второто лице е споменато в надпис-епитафия на войник от Първа тракийска кохорта, датиран в I в. сл. Хр. (CIL XIII 8099) и прозхождащ от провиниция Долна Германия. Човекът, погрижил се за направата на паметника на починалия, е неговият брат, носещ името Mucasius. Според Дана името Mucasius би могло да се възприема като латинизирана форма на името Μο(υ)καζις или на Μουκασης като последната форма е особено популярна в Източна Македония (Dana 2014, 236).

Името е засвидетелствано и като лично име в няколко надписи на гръцки език от провинции Витиния и Фригия (Dana 2014, 236) с разночетения Μοκασιος и Μουκασιος.

Изброените немногобройни примери за носители на името показват, че независимо от това, с кой от двата когномена ще бъде допълнено името на посветителя, което от достигналите до нас сведения не може да бъде определено, естествено се поставя въпросът за евентуалната му връзка с другите лица, чиито имена присъстват в известния вече надпис от региона на с. Бресте.

Отговорът, според нас, се съдържа в определяне на датировката на надписа. Въпреки краткостта и степента на запазеност палеографията му и преди всичко много специфичното изписване на буквата L, което не е непознато от други надписи, намира паралели в няколко надписа от провинция Долна Мизия. Така в надпис, произхождащ вероятно от Oescus (ILBulg 68), датиран в IV в., е характерно сходство в палеографията на текста. Сходно е изписването и на буквата S в двата надписа с височина малко надхвърляща височината на останалите букви в реда и гъсто гравираните една след друга букви. Характерното за периода изписване на буквата L, както и не по-малко свойственото на надписите от втората половина на III сл. Хр. гъсто разположение една до друга на отделните букви, които едновременно с това са малко повисоки, отколкото широки, е видно и в разрушен вече посветителен надпис на Зевс Сбелсурд, издълбан върху скала непосредствено до брега на р. Дунав, на около 1400 м източно от Сомовит (ILBulg 134 и датиран от издателя, Т. Герасимов, във втората половина на III в. въз основа на автопсия). Ако сравним изписването на буквите в надписи, намерени в непосредствена близост до землището на с. Бресте, то тогава виждаме, че епитафията на P. Valerius Tzita, намерена в голямото римско селище, разположено южно от с. Глава, община Червен бряг (ILBulg 150) и датирана от В. Бешевлиев въз основа на палеографията и формулите във втората половина на III или началото на IV в. показва същите гъсто подредени, поскоро високи, отколкото широки букви, изписването на буквата L с хоризонтална хаста под нивото на реда. Друг надпис – епитафия на Амика, поставена от свекъра й – Марк Аврелий Максим, войник от Първи Италийски легион, с много сходни на разглеждания надпис палеографски белези, е намерен в Никополис ад Иструм (ILBulg 367) и отново датиран във втората половина на III в.

От приведените примери, показващи голямо сходство с изписването на разглеждания надпис, е видно, че той трябва да бъде датиран във втората половина на III в. сл. Хр. И ако сравним данните от надгробната стела с изписаните върху нея мъжки имена Sises и Mucasenis с имената от разглеждания посветителния надпис – Sises Mucasi…- то е несъмнено, че в региона тези мъжки тракийски имена са типични и, макар че това в момента не може да бъде определено със сигурност, не е изключена и родствена връзка между Sises Mucasi... от разглеждания надпис и Sises Mucasenis, който заедно със своята съпруга Bendina Bitua издигат надгробна стела на сина си Tarzanio.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Геров 1950-1952: Б. Геров. Романизмът между Дунав и Балкана от Хадриан до Константин Велики. Ч. II. – Годишник на Софийския уневерситет. Историко-филологически факултет, XLVIII, 1950 – 1952, 307 – 415.

Димитров 1942: Д. П. Димитров. Надгробните плочи от римско време в Северна България. С., 1942.

Dana 2006: D. Dana. Les noms de facture Thrace dans LGPN IV: Les noms fantômes et d'autres corrections. – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 157, 2006, 127 – 142.

Dana 2014: D. Dana. Onomastocon Thracicum. Répertoire des noms indigèns de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie. Athèns, 2014.

ISM : Inscriptions de Scythie Mineure. Deuxième série. Vol. IV. Bucureşti, 2015.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

AE – L' Année epigraphique – 1888.
IGBulg – Inscriptiones Graecae in Bulgaria repretae v. I-V
ILBulg – Inscriptiones Latinae in Bulgaria repretae

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XX. I. Надпис от с. Бресте.

DEDICATIVE INSCRIPTION FOUND IN THE BRESTE VILLAGE, PLEVEN REGION

Krassimira KARADIMITROVA

(*Summary*)

In 2016, the lower sector of a dedicative ara was discovered during a terrain survey in the land of Breste village, Pleven region and entered the Stone Monuments Depot of NIAM – BAS under Inv. N K 8537.

The ara is made of white fine-grain marble without inclusions; its upper sector is broken as well as a large fragment of its left half, fragments of its lower surface and large sections from its back. In its current state, it is 33,50 cm high, the same in width and 21 cm thick, with calcite deposits all over the preserved rear surface.

The inscription field is not completely saved. Sections of the side edges are broken so affecting the inscription. In its present state the field is 15,5 cm high and 24 cm wide. It bears a carved Latin inscription in three lines, without being bounded by a frame and without the lines themselves being completely horizontal. The height of the letters varies from 2 to 3 cm.

The inscription reads:

…
(in)vict(o) • v(otum) m(erito)
p(osuit) • pro • salute
sua • Sise • Mucasi…

The names of the dedicator are Thracian and relatively rare. The personal name Sise(s) does not appear for the first time in inscriptions. In the form of Zises, the name has been attested in the epitaph of Zises

Mucazenis found in Breste (the territory of Oescus) (ILBulg 176), dating from AD 2nd c. It is generally accepted that it is the simplified version of Zizis, the latter unprecedented so far.

The patronimicon could be completed to Mucasius, a cognomen which appears very rarely and up to now the examples come only from an inscription from Rome (CIL 06.02390b) dating from the period of 231 – 270 or Musis.

The monument is dating from the second half of the 3rd – early 4th c. on the grounds of the paleographic data and is a valuable testimony to the prosopography of the age.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)
Табло XX-XXII

ИЗОБРАЖЕНИЯ НА РЪКА В ЕПИГРАФСКИТЕ ПАМЕТНИЦИ

Катерина ВЕНЕДИКОВА

В тази статия се разглеждат изображения на човешка ръка – длан с пет пръста и връзката им с паметници на арабско писмо. От една страна има редки случаи на епиграфски паметници и ръкописи с арабска или османотурска азбука, върху които е изобразена ръка с или без надписи. От друга страна има по-голям брой образци на метални предмети с форма на ръка, върху които има надписи на арабски или османотурски език.

Изображение на длани върху надгробна плоча от Горно Луково

В Музея в гр. Кърджали е запазена горна част от мраморна надгробна плоча с украси и под тях е останал само първият ред с встъпителната формула от надписа. Паметникът произхожда от с. Горно Луково (Горно Суванлии), Ивайловградско. Намерен е зад съоръжението до охраняваната зона, като се мине кльонът. Нищо друго не са намерили наоколо, само това парче камък. Плочата има форма на полукръг, който е заострен в горната част и разширен с малко триъгълниче. По края на този заострен полукръг има релефна рамка. В по-голямата му горна част е разположена украсата, а в по-малката долна – краткият запазен текст. Шир. долу – 32 см, шир. малко по-горе, при разделителната линия между текста и украсите – 32.5 см, вис. 31.7 см, деб. 5.6 см долу и 4.2 см горе. Ако сме с лице към паметника, лявата му крайна дъговидна част е обхваната от плесен. Проучих паметника на място на 5. V. 2001 г. със съдействието на колеги от музея в Кърджали, а по-късно и по снимки на Кичка Симеонова. Благодаря за помощта им.

Надписът е във вдлъбнато писмено поле. Там е изписана релефно встъпителната формула „[1] El-fātiḥa[.] – [1] Фāтиxa (Заупокойна молитва)[.]“ Това е най-често употребяваната въвеждаща формула в надгробни надписи у нас. Тя призовава минувачите да прочетат сура Фатиха от Корана в памет на покойника.

Буквите елиф и лям са високи, както при сюлюс. Първите четири букви елиф, лям, фе и елиф са разположени долу, като точката на фе е между горната част на очертанието ѝ и лям, а връзката между фе и втория елиф е удължена. Останалите три букви те, ḥа и хе са между лям и втория елиф и над височината на фе. Те е най-горе с две ромбовидни точки, свързано с ḥа под него, а хе е заоблена извивка нагоре, която прелива в дъгица надолу и изтънява към края.

Над надписа има релефна разделителна линия. Над линията вляво и вдясно има по едно релефно квадратче. Във всяко от тях е вписано по още едно, всяко е разделено от отвесна линия по на два правоъгълника. Над тези правоъгълничета нагоре по дъговидната част на плочата са разположени вляво и вдясно по две релефни извивки, наподобяващи ластари на лоза, отворени към външната част на плочата и завити в долния край спираловидно като черупка на охлюв. От горната страна под изпъкналата рамка има релефна дъга, представляваща около една четвърт окръжност, отворена надолу, която е завита в краищата навътре спираловидно като ластари. Най-интересна е композицията между надписа отдолу и описаните релефни украси отстрани и отгоре. В центъра ѝ се намират **две релефни длани, свързани малко по-горе от китката в едно цяло така, че едната е обърната с пръстите нагоре, а другата – надолу**. И петте пръста на дланите започват от една и съща височина, т. е. палецът не е разположен по-долу. Средният пръст на горната длан е по-дебел и по-висок, останалите са еднакво дебели и високи и са леко разперени наляво и надясно. В центъра на свързаните длани, под горния и над долния среден пръст, се намира изпъкнало кръгче. Вляво и вдясно от него и от извивките, които свързват двете длани, е разположен по един цвят с чашка към ластарите и с по четири заострени венчелистчета, обърнати към дланите. По форма те много приличат и на китка и длан, но само с по четири пръста, липсват палците **(Табло XX. 1).**

От дръжките на двата цвята вляво и вдясно се спуска под тях навътре към долната част на двете свързани длани по една дъговидна тънка вейка. Всяка от вейчиците отдолу е свързана с по шест релефни кръгчета, разположени също дъговидно. От лявата страна първите две и най-близкото до ръката са по-малки, а от дясната – само най-близкото до центъра. Останалите са горе долу с еднаква големина. Те повече приличат на плодчета, но могат да се възприемат и като листенца. Последните два мотива могат да се възприемат и като огърлица.

С. Суванлък (Горно и Долно Суванли, днес Горно и Долно Луково в община Ивайловград) се споменава в обобщен списък за джизието на неверниците във вилаета Допълнение към Сюзеболу за 1036 г. Х. = 22 IX 1626 – 11 IX 1627 г. сл. Хр. В казата Димотика са регистрирани селата Йени кьой, заедно със Суганлък с 28 християнски домакинства. Това са Горно и Долно Луково, Ивайловградско. Близко до с. Суганлък е с. Мандраджък (Мандрица), което по същото време брояло 18 християнски ханета (ТИБИ VII 1986, 315 – 317). По-късно същото с. Суганлък е отбелязано отново в Обобщен списък за джизието на неверниците също във вилаета Допълнение на Сюзеболу за 1044 г. Х. = 27 VI 1634 – 16 VI 1635 г. в дефтера на новооткритите в каза Димотика, само че текстът е повреден и не личи числото, показващо броя на християнските ханета (ТИБИ VII 1986, 372). В публикуваните по-късни документи за данъка джизие селото не е отбелязано (Срв. ТИБИ VIII 2001).

По форма, но не и по големина, плочата прилича на горна част от надгробна плоча от **с. Черничево** (Дутлу), Крумовградско, с размери 22 см ширина и 18 см височина, която се съхранява в музея в Крумовград (Балкански 1978, 45). (Паметника съм регистрирала в работния си архив, тефтер № 1 на 22. IX. 1979, филм 7/поза 4.). Половината от жителите на това населено място са **християни**, а другата половина – **българи-мюсюлмани**.

И в този случай е запазена само горната част от надгробната плоча. Тя е проучена на място на 22. IX. 1979 г. Има заоблена форма отгоре, която на върха се заостря (**Табло XX. 2**). Върху лявата страна на плочата, ако сме с лице към нея, отгоре, има релефна рисунка на чук. Той е показан от един трапец с дълги горна и долна страни и къси лява и дясна, като лявата е по-къса от дясната, която прехвърля средата на паметника Лявата част на този трапец малко навътре вдясно е пресечена от друг по-малко дълъг трапец с дълги вертикални и къси хоризонтални страни. Долната хоризонтална е по-дълга от горната. Под този чук от средата на плочата наляво е изобразена брадвичка, която се състои от хоризонтална и вертикална част. Хоризонталната представлява плътна релефна лента с елипсовидна дръжка вдясно. Вертикалната пресича хоризонталната малко вдясно от левия край. Горната ѝ част има форма на обърнат неправилен къс трапец, а долната – на значително по-голям и по-широк трапец, чиито странични стени са завити дъговидно. В дясната половина на плочата вдясно от брадвичката и на нивото ѝ се е съхранила горната част от изображение на човек. В запазената част той се вижда само от кръста нагоре, с тънки ръце, приповдигнати в раменете, които се виждат само до лактите, нагоре вратът е дебел и масивен, лицето е оградено от вдлъбната елипса (част от долния ѝ край изобразява устата), дългият нос с трапецовидна форма, разширяващ се надолу, пресича вертикално долната част на лицето. Кръглите очи вляво и вдясно от горната част на носа са оградени от вдлъбнати линии. Лицето е окръжено от елипсовидна шапка, която би могла да се оприличи и на коса или ореол.

Също така плочата от Горно Луково е сходна по форма и изработка с български надгробен паметник от с. Долни Юрюци, Крумовградско, от българо-мохамеданското гробище там. Намерен е в с. Горни Юрюци и се пази в Музея в Крумовград под инв. № А 376 Кж 2479. Вис. 30 см, шир. 17 см (Балкански 1978, 44). (Тефтер 1, 22 IX 1979, ф. 7/ п. 5.) Последните два паметника проучвах в музея в Крумовград на 22. IX. 1979 г.

Мраморната надгробна плоча от с. Долни Юрюци е запазена почти цялата. Изработена е от цял блок, като долната ѝ част има форма на обърнат трапец, а горната – заоблена фронтоноподобна форма **(Табло XX. 3).** Горе по средата е разположен релефен християнски кръст, обграден от релефен кръг, който ни напомня овала на човешко лице. По-долу обаче той се разширява и придобива форма на женска шия, очертана отдолу с вдлъбната дъга. Над дъгата има вляво четири къси дебели релефни дъги, отворени наляво. Вдясно от тях има неправилен къс трапец и вдясно от него четири ниски дебели дъги, отворени надясно. Под вдлъбнатата дъга има релефна дъга, отворена нагоре. Към долната ѝ част са прикачени пет релефни елипси или кръгчета, които заедно с дъгичката образуват гердан, огърлица. Контурите на шията продължават заоблено и после хоризонтално вляво и вдясно и с ново заобляне се очертава горната релефна част на раменете, които достигат страните на плочата. На гърдите са оформени две вдлъбнати писмени полета. Горното е правоъгълно, в него с релефни букви е изписано името Мария. Малко по-долу е направено още едно по-тясно правоъгълно вдлъбнато писмено поле, което отдолу от лявата страна малко преди средата се увеличава от едно вдлъбнато триъгълниче. В това поле е изписана **годината 1860.**

Признателна съм на покойния уредник на музея в Крумовград Иван Делиагов, който ми обърна внимание върху тези паметници.

В районите, в които живее българско християнско и българомохамеданско или и мюсюлманско население, понякога едни и същи майстори са изработвали надписите и за християните, и за мюсюлманите.

Интересно е, че **герданът** се среща като украса върху описаната по-горе мюсюлманска надгробна плоча с изображение на две длани и надпис на арабица от с. Горно Луково, Ивайловградско, вероятно от XIX в., върху тази християнска надгробна плоча, посветена на Мария, от 1860 г. от с. Долни Юрюци, Крумовградско, както и върху една мраморна надгробна плоча с надпис на арабица от Горната махала на бекташийското с. Биволяне, Момчилградско, от 1885/1886 г.

На 4. IX. 2005 г. Бекир Шефкет Мустафа, шофьор на камион, ми разказа, че над Горната махала (Юкьрки махалле) на с. Биволяне се намира Килисе тепе (Църквин връх, Връхчето с църквата). Преди векове там имало църква. В архива на Центъра по източни езици и култури при Софийския университет е записано, че на същия връх в миналото е имало манастир.

При теренни проучвания на 7 IX 2005 г. в гробището при Здравния пункт над с. Биволяне, под Килисе тепе, бе открита бяла мраморна надгробна плоча с фронтоноподобна форма с релефен надпис на арабица от четири реда и **релефна украса – гердан**. (**Табло XX. 4**) Първият по-къс ред с встъпителната формула се намира в заострената фронтоноподобна част и гласи: „[1] El-fātiḥa[.] – [1] Фāтих̣а (Заупокойна молитва)[.]“ Елиф, лям, фе и вторият елиф са легнали върху долната част на реда, връзката между фе и втория елиф е удължена и над нея са изписани те, х̣а и крайното хе, което е само чертица надолу, както при талик. Под първи ред има релефна дъга, отворена нагоре, и от долната ѝ страна са прикачени пет релефни кръгчета, които, заедно с дъгата, оформят **гердана**. Средното кръгче е по-голямо от останалите. Нататък, под огърлицата, текстът продължава: [2] Merḥūm[e] Aẓīnep bint-i [3] İsmā‘īl rūḥ[u] içün [. 4] Sene 1303 [.] – [2] Покойн[ата] Аз̣инеп [,] дъщеря на [3] Исмā‘ил [-] за душата ѝ [. 4] 1303 година [по Х. = 10 X 1885, събота – 30 IX 1886, четвъртък.]

В османотурските надписи обикновено думите покоен и покойна се отбелязват с арабските форми за мъжки и женски род – мерхум и мерхуме, въпреки че в турски език съществителните имена нямат отделни различаващи се форми за мъжки, женски и среден род. На р. 2 merḥūm[e] – покойна е във формата за мъжки род merḥūm – покоен без крайно хе (е). Името Аз̣инеп е изписано с елиф, з̣ад/дад, йе, нун и хе в крайна позиция като чертица наляво надолу, а пе е изписано самостоятелно. На р. 3 крайният нун в rūḥ[u]içün е недооформен. На р. 4 цифрите на годината се намират над думата sene.

В речниците не се открива лично име Аз̣инеп, нито такава дума. Има персийско мъжко и женско собствено име Аз̲ин Āẕīn, със значение на `украшение, украса, накит; награда` написано със з̲ел, но не и със з̣/д̣ад (ПРС I 1983, 59; ПРС II 1983, 773, 783; Гафуров 1987, 122). Възможно е това да е диалектно произношение на името Зейнеб.

При последното ми посещение на с. Биволяне и текето Елмалъ баба близко до селото плочата от Горната махала на Биволяне бе пренесена при тюрбето на Елмалъ баба.

Южно от Горно Луково, в миналото се намирали няколко текета (днес на територията на Гърция, но в българската етническа територия). Едно от тях е текето Сейийд Али с друго име Къзъл Дели Султан, чийто вакъф е създаден през 1401/1402 г. сл. Хр. То е било местено през вековете, но днес се намира между Селата Руса и Голям Дервент. Било е посещавано нееднократно от прочутия светец Демир Баба и, според Житието му, било в една и съща мрежа от обители с текетата на Кадемли Баба при Нова Загора, на Осман

Баба в с. Текето, Хасковско, на Акязълъ Баба при с. Оброчище, Балчишко и на други известни обители у нас. Текето Кързъл Дели и днес се стопанисва от българи – мюсюлмани. Един от надписите върху байрак в обителта на Ахад Баба в с. Постник – теке, Момчилградско, свидетелства за връзка между текетата в Постник – Теке и обителта Кързъл Дели Султан (Венедикова 2009, 377 – 410).

Под властта на друго теке Сейийд Али Хюсейн се намирали 24 села. Там имало надписи на арабица от XIX в. При Сидиро се намирало друго теке, малко, на Хасан Баба (Горидис, 2008).

В документ от 1401 г. във вилает Гюмюрджина се споменава изчезналото днес с. Кързъл делю с 12 български християнски домакинства, които плащали 400 акчета данък джизие. През 1626/1627 г. Кързъл Дели брои 80 християнски ханета, а през 1634/1635 г. българските ханета са 50 и 7 новооткрити (ТИБИ VII 1986, 22 – 23, 315 – 316, 372 – 373). През 1650/1651 и 1655/1656 г. християните там са 82 домакинства (ТИБИ VIII 2001, 200).

Полският пътешественик Потоцки на 11. X. 1791 г. пристига със спътниците си от Одрин в Бююк Дербенд. Там нощуват в български колиби. На 12 октомври от Голям Дервент пристигат в Малък (Кючюк) Дервент и закусват в един български хамбар (Станимиров 1990, 1, 6, 7).

През 1847 г. Огюст Викенел установява доста български села и няколко текета в района (Дерибеев 1983, 243 – 244).

При изследваните по-горе четири паметника впечатление прави сходната форма на надгробните плочи и на украсата гердан върху епиграфски паметници в селища на българи-мюсюлмани, само на българи-християни и само на мюсюлмани в районите на Ивайловград, Крумовград и Момчилград, както и релефността на надписа на български език, посветен на Мария от Крумовградско.

За двата надписа на арабица, изследвани до тук, и за следващия надпис върху метална ръка-печат от Хасково е използвана транскрипция на основата на съвременната турска и съвременната българска азбуки, със следните допълнителни знаци: дължина на гласните: ā , ī , ū ; те – t , т ; т̣ъ – ṭ , т̣ ; с̱е – s̱ , с̱ ; син – s , с ; с̣ад – ṣ , с̣ ; х̣а – ḥ , х̣ ; х̱ъ – ẖ , х̱ ; хе – h , х ; з̱ел – ẕ , з̱ ; зе – z , з ; з̣ад / д̣ад – ẓ / ḍ з̣ / д̣ ; зъ – ź , з ; ‘айън – ‘ ; гайън – ġ ; к̣аф – ḳ , к̣ ; кяф/ кеф – k , к , g , г ; елиф-и максуре – а̱ ; хемзе – ’ .

Метална ръка-печат с надпис на арабица от фонда на РИМ – Хасково

Голяма част от външното описание на предмета (но не и на надписа) инвентарни данни и две снимки на ръката в прав образ (а надписа в негатив) и на ръката в огледален образ (а надписа в прав) са осигурени от г-жа Магда Милчева, етнограф в РИМ – Хасково, на която изказвам благодарност и признателност. Във фонда на отдел

„История на България XV – XIX в.“ в РИМ – Хасково през 1975 г. е постъпил предмет, който представлява **човешка ръка до китката**, инв. № ИМХ- В 463. Състои се от много добре оформени пет пръста, леко раздалечени един от друг, длан в основата на пръстите и, по средата на долното очертание на дланта издатък, показващ китката на ръката. Размерите му са дълж. 11.1 см, шир. 7.2 см. Благодарим на главния уредник в РИМ Хасково, отдел „История на България XV – XIX в.“, който ни обърна внимание върху този паметник. Той е донесен от Турция и е предоставен в Музея от Ахмед Сонер от Хасково. Релефно оформеният **огледално изписан текст** на арабско писмо се намира на лицевата страна върху пръстите, на дланта и върху китката **(Табло XXI. 5)**.

Всъщност метални предмети с форма на ръка са били изработвани с различно предназначение. Мустафа Йоз публикува една снимка на **метално огледало** от (изработено през) **XVII в. във форма на дясната длан на ръка с пет пръста**. То има дръжка с форма на кух дълъг пресечен конус. Върху цялата длан и върху петте пръста са изработени надписи на арабица с **имената на потомците на Али, изпълнени в шрифт несталик** (**Табло XXI. 7**). В центъра на дланта те са разположени в кръгче, разделено на четири. В окръжност – пръстен, разделен на 8 около това кръгче, отново има надписи. И в краищата на дланта, отново в кръг, получен от две успоредни окръжности, в 12 малки кръгчета пак са разположени надписи. Върху всеки от пръстите също има надписи на арабица (Öz 1989, 393).

Сред металните алеми (знаците, символите, знамената, жезлите) с предназначение да се използват като байраци в текетата и като еничерски байраци има такива, които са с форма на бекташийска шапка – тадж, или с форма на ръка (ръката с пет пръста, символизираща семейството на Пророка, ръката на петте шиитски светци, или както се мисли сред народа ръката на светицата Фатьма) (Erdem 1989, 354). Петте шшиитски светци са Мохамед, братовчед му и чичов син Али, дъщерята на Мохамед Фатма, омъжена за Али, и техните синове Хасан и Хюсеин.

Текстът на ръката в музея в Хасково е изработен върху всеки от пръстите на един ред, но на кутрето и палеца има думи една над друга на два реда. В подножието долу между малкия и безименния, между безименния и средния и между средния и показалеца също има букви и думи. На дланта са оформени четири реда, отделени отгоре от пръстите, отдолу от китката и помежду си от пет двойки успоредни **вдлъбнати** линии. На първи, втори и трети ред има думи една над друга в два пояса, пласта. На китката също има срички една над друга. По данни на М. Милчева, около целия текст има шнуровидна линия, която го „затваря“, обрамчва. **На снимките, по които съм проучвала паметника, не личи къде е шнуровидната**

линия. На обратната страна на ръката има дръжка за хващане, която също не се вижда на снимките. За съжаление, в инвентарната книга няма информация за предназначението на предмета, такава не се е открила и от направените проучвания на терен. От описанието в инвентарната книга разбираме, че това е **религиозен печат**, „Мейрем (диал., тур., литературно Мерйем) ели, ръката на Майката Божия Фатима." „Meryem eli" на турски означава „ръката на Мерйем (Дева Мария, майката на Иса/Исус Христос). Фатима е името на дъщерята на Мохамед (610 – 632), омъжена за братовчед му Али, първи шиитски имам, и майка на втория и третия шиитски имами Хасан и Хюсеин.

Бекташийството се дели на два основни клона – Бабаи и Челеби. Според Челебиите, първият основател на ордена Хаджи Бекташ Вели имал брак с дъщерята на Идрис Ходжа, Фатма Нурийе, наричана още Кадънджък Ана и Кутлу Мелек. Според тях през 710 г. Х. /1310 – 1311 г. сл. Хр. на Хаджи Бекташ му се родил син от Кадънджък Ана, наречен Тимурташ, или Сейийд Али Султан. Челебиите произхождали от неговото потомство (Pakalın 1993 I, 198). Така че Фатма е и името на съпругата на Хаджи Бекташ Вели.

Сега ще прочетем в прав образ текста на арабски език от огледалния образ на ръката – печат в музея в Хасково (**Табло XXI. 6**).

По дължината (височината) **на малкия пръст, от върха към основата,** е изписано: "bism-i llāhi r raḥman-i – В името на Бога Всемилостивия". Буквите са ъгловати и неправилни. Долната им част е обърната към външната част на кутрето. Точката на бе – триъгълниче – е под син, а над син има чертица (която може би замества сюкуна ?) Мим не е свързан със син, главичката му е колелце, а опашката му – чертица, наклонена отдясно наляво. В Allāh елиф е над син и е почти свързан с края му, а двата ляма и хе – над мим; над втория лям няма шедде. В ar-raḥman ре прилича на дал, ḥа над него – на неправилен четириъгълник, а мим – на ромб. Мим не е свързан с нун.

Така започват всички сури в Корана, включително и **част 15, сура 17** „Нощното пътешествие – Ал-Исрā'"

Последната дума от това изречение е изписана водоравно в найгорната част на дланта, в основата на малкия и безименния пръсти: „ar-Raḥīm – Многомилосърдния!" Лям е дъга, отворена наляво; ре е хоризонтална, над ре е ḥа. Точките на йе са триъгълни, йе и мим не са свързани. Мим е без главичка и образува почти прав ъгъл, а опашката ѝ е права линия, леко наклонена отдясно наляво.

Върху безименния, средния пръст и показалеца вертикално (по отношение на пръстите) и в подножието им и върху палеца, отново вертикално, и под две успоредни хоризонтални линии и над още две успоредни хоризонтални прави (в подножието на кутрето хоризонтално) е изписан **айет 82 от сура 17** „Нощното пътешествие“, част 15 на Корана. Върху безименния пръст от върха му към дланта се чете: „Ua nunazzilu mina-l Ḳur’aāni – И низпославаме в Ḳорана“. Долната част на буквите е към кутрето, а горната сочи към средния пръст. Началният вав е едър, с неоформена главичка. В nunazzilu трите точки са триъгълни, точката за първия нун е над зъбчето на втория, за втория – над началото на зе, а за зе – вляво, по-долу от нея; лям е къс и е над втората половина на зе. Мим от min е кръгче над луличката на лям и не е свързан с нун, чиято точка е над крайчето му. Началният елиф от al-Ḳur’aāni е вътре в средата на този нун; лям е свързан с ре; ḳаф е отворена елипса над началото на това ре и точките са в ляво и в дясно от очертанията му; елиф също е над ре, по-в ляво. Точката на крайния нун е триъгълна. В подножието на безименния пръст има ъгълче. То може да показва цифрата 8 от арабската и османотурската азбука, но може да е кесре под нун. Под това ъгълче има триъгълна точка – може би нула. Дали числото е 80 и какво показва това?

Върху средния пръст продължава от върха на пръста в посока към дланта: „mā huua şifā’un ua – това, което е изцеление, и“. Долната част на буквите е обърната към безименния пръст, а горната – към показалеца. В края на huua е добавено едно излишно хе, вероятно по грешка. Хемзето след şifā’ е ъглесто, а вав от ua е с незапълнена главичка – елипса и с коса удължена опашка.

Следващата дума е изписана косо в подножието на средния пръст, като долната част на буквите е обърната нагоре към пръста, а горната – към дланта: „raḥmatun – милост“. Ḥа и мим са над ре, а крайното хе е разположено напълно наопъки, с главичката надолу, като двете му триъгълни точки почти опират в двете успоредни линии в горната част на дланта. След тази крайна буква хе следват цифрите 1 и 8 (може би 81?). Те са обърнати под ъгъл около 45 градуса по отношение на вдлъбнатите линии на дланта.

На показалеца отново долната част на буквите е обърната към средния пръст, а горната – към палеца – и от върха на пръста към дланта се чете: „li-l mu’minīna ua lā yazīdu – за вярващите, а за Йазидовите (Йезидовите“). В li-l mu’minīna двата ляма са с двойни успоредни очертания; първият мим е с малка главичка, а хемзето над него е отворена надясно полуелипса; вторият мим е над вав, с по-голяма главичка от първия; точките на нун, йе, и крайния нун са триъгълни; йе не е свързано с крайния нун. Следващият вав е едър, с неоформена главичка. Лям и елиф са изписани еднакво като лям`ове. В yazīd (yezīd) триъгълните точки за двете букви йе са общи. Зе и второто йе са изписани като дал и точката на зе е над второто йе. Крайният дал прилича на ре или лям.

Върху палеца, от върха му в посока към дланта, се четат две думи: „Aż-żālimīna illā – угнетителите само“. Началните елиф и лям и вторият елиф са горе с къси байрачета надясно, триъгълната точка на зъ е горе в дясно от вертикалната ѝ част, мим е без главичка като ъгълче надясно; триъгълната точка за нун е над зъбчето на йе и след нея може би има малка фетха за нун. В illā липсва шедде за лям, но между лям и крайния елиф има къса фетха.

Последната дума от този айет 82 се чете на дланта, между горните две двойки успоредни линии, под кутрето: „ẖasāran – [надбавя] загуба“. Х̱ъ, син и елиф са в долната част на реда, ре е над х̱ъ и началото на син, а крайният елиф – над края на син, между ре и първия елиф.

Така ние получихме целия **айет 82 от сура 17** „Нощното пътешествие“ от Корана: „Ua nunazzilu mina-l Ḳur’āni mā huua şifāʿun ua raḥmatun li-l mu’minīna ua lā yazīdu-ż żālimīna illā ẖasāran – И низпославаме в Корана това, което е изцеление и милост за вярващите, а на угнетителите той надбавя само загуба.“ (Срв. Коран 1999, 289)

Под пръстите **дланта е разделена на четири писмени полета** от пет двойки хоризонтални успоредни линии. На първото най-горно писмено поле след ẖasāran пише: „Bismi l lāhi Şāfī! – В името на Бога, Лечителю (Целителю)!“ Зъбчето на бе е изключително високо, започва от горната разделителна линия, с байраче горе надясно, и завършва малко над долната линия, очертаваща реда. Син е със зъбчета, с удължена дъга за връзка с мим, а мим е с главичка – колелце и с къса, почти хоризонтална опашка наляво. Allāh е изписана над син, елифът има горе байраче надясно, а над втория лям няма шедде. Шин и елиф са над мим, като елифът е само едно зъбче. Фе горе с триъгълна точка и йе под него са изписани, като долната част на тези букви е надясно, а горната – наляво.

Отново на първия ред продължава: „Bismi-l lāhi Kāfī! – В името на Бога, Способний (Знаещий, Удовлетворяващий)!“ Бе е с дълго, наклонено наляво зъбче и точката му е в йе от şāfī. Мим е отворена вляво елипса с много къса наклонена опашчица. Allāh е над син и мим. В заоблената част на кяф има точка, а елиф отново е много къс. Фе, с точка вляво от очертанията и́, е над йе, която е остър ъгъл, отворен на дясно и двете ѝ точки са под това ъгълче.

На втори ред от началото четем: „Bismi-llāhi Mu‘āfī! – В името на Бога, Ти, който възвръщаш здравето (Ти, който желаеш доброто здраве!)!“ Бе отново заема почти целия ред на височина и е с байраче надясно, син е със зъбчета, а мим е неправилно кръгче с къса опашка, наклонена наляво. Allāh е над син. Елиф е горе с байраче надясно, първият лям – горе с байраче наляво и надясно, като стрелка, а над втория лям няма шедде. Мим и ‘айън от mu‘āfī са на ниво средата на реда, като главичката на мим е кръгче, а на ‘айън – триъгълниче; елиф е наклонен наляво, фе е в най-горната част на реда, над йе, която е остър ъгъл, отворен надясно, но без точки отдолу.

Върху средата на втори ред, на целите трети и четвърти редове четем: „Bismi-llahi-l lazi la yaḍurru (yeẓurru) ma‘ ismihi şayy’un fi-l arḍi (arẓi) ua la fi-s samā’i ua huua-s samī‘ ul ‘alīm“. А ето и турското произношение на арабския хадис в нашите молитвеници в България: „Бисми-л лахи л лези ля йед̣урру (йез̣урру) ме‘исмихи шейй’ун фи-л ард̣и (арз̣и) уе ла фи-с сема’и уе хууе-с семи‘ ул ‘алим“ – „С името на Аллах, с Чието име нищо не понася вреда нито на земята, нито на небето. И Той е Всечуващия/ Всеслушащия [и] Всеведущия / Премъдрия [.]“ (Ат-Тирмизи, Ибн-и Мадже и Ахмед. – ДЗ 2002, 63).

Този **хадис** е предаден от ат Тирмизи, ибн и Мадже и Ахмед. Той е сред текстовете със споменаване на Аллах сутрин и вечер. Който произнесе тези думи три пъти сутрин и вечер, той не понася никаква вреда (ДЗ 2002, 58, 63).

На р. 2 на дланта, между втората и третата двойка успоредни линии, от средата наляво четем: „Bism-i llāhi-l lazī lā yaḍurru (yaẓurru) ma‘a – С името на Бога, с което не понася вреда.“ Зъбчето на бе отново е много високо, син е със зъбчета, връзката му с мим е удължена, мим е без главичка, а опашката му е като леко извита нагоре коса дъгица. Allāh е над син, като първият лям е с байраче горе надясно, а над втория липсва шедде. В allazī елиф и лям са над края на син, а зел и йе – над мим. Елиф и лям имат байрачета горе надясно. Lā е от средата на реда нагоре, над опашката на йе, като лям има късо байраче горе надясно. В yaḍurru (yaẓurru) е оформена само първата половина на д̣ад/з̣ад, крайчето на ре завива нагоре и над него няма шедде. Мим и ‘айън от ma‘a са над ре, в горната половина на реда.

На трети ред на дланта, между третата и четвъртата двойка успоредни линии хадисът продължава: „ismihi şayy’un fī-l arḍi (arẓi) ua lā fī-s samā‘ i – [с] името му нищо на земята и на небето“. В ismihi син и мим са изписани косо – син по-високо, син е със зъбчета, а мим е по-ниско и главичката му е много малка, крайното хе отново се изкачва нагоре. В şayy’un шин е без зъбчета, над мим и хе, в най-горната третинка на реда, йе е разположено по височината на почти целия ред, с хемзе отгоре и с две триъгълни точки отдолу, но му липсва шедде. Фе от fī е над йе и точката му е в ляво от очертанията му и е свързана с късия начален елиф от al-arḍi (al-arẓi). В последната дума з̣ад/д̣ад е над ре. Вав – ua е над края на д̣ад/з̣ад, с главичка-елипса. Лям и елиф от lā образуват остър ъгъл. Фе от fi е над йе, с точка в ляво от очертанията му. Елиф от as-samā’ī е над йе от fī, лям е с байраче горе, син е без зъбчета и над него шеддето е показано с две ъгълчета, отворени нагоре, след които следва крайното хемзе, разположено пред мим и елиф.

На четвъртия ред на дланта, който е най-близко до китката, четем: „Ua Huua-s samī‘ al-‘alīm[.] – И Той е Всечуващият/ Всеслушащият [и] Всеведущият/ Премъдрият [.]” Основните очертания на повечето букви са на ниво средата на реда. Двете букви вав са с незапълнени главички и опашките им достигат долната линия на реда. Елиф от as-samī‘ е с байраче горе надясно, син е права линия, образуваща прав ъгъл с предходния лям; под него има или украса – птиче, или буквичка за напомняне, а над него – шедде, което също напомня украса – птиче. Мим е с незапълнена главичка. Точките на йе са в долната заоблена част на ‘айън. Елиф и лям от al-‘alīm са с байрачета горе надясно и точките на йе са под лям. В края на реда има растителна украса, състояща се от вейка с три клончета нагоре и две надолу.

Върху китката има надпис от шест букви: Yā Şāfī! – О Изцелителю!

Това прекрасно име на Бога ни подсказва, че този печат-амулет има и целебно предназначение. Първите четири букви са разположени хоризонтално, с долните очертания в основата на китката и горните – към дланта. Точките на йе от yā са триъгълни, над буквата, вместо под нея. Двата елифа са високи и заемат цялата височина на китката. Шин също е права линия и точките му са триъгълни. Над трите точки са последните две букви, разположени под ъгъл 90 градуса, с основите надясно и горните части наляво. За фе липсва точка, а йе наподобява краен син или нун без точка.

В този надпис, изпълнен с нестилен, но четлив почерк, открихме айет 82 от сура 17 на Корана, един хадис, както и много обръщения към Бога с някои от неговите прекрасни, най-хубави имена. В писмото се забелязват особености на сюлюс, несих, дивани и други стилове, диакритичните точки имат **триъгълна** форма, а някои букви са **геометризирани**.

Абдулбаки Гьолпънарлъ публикува снимка на горната част (башлък) на **алем** (знаме-жезъл), която представлява **пенче** (длан на **лява ръка с пет пръста**). Върху всеки от пръстите и върху пет реда по цялата длан е изписан в **прав образ** религиозен текст на арабски език, който включва изречения от Корана, хадиси, както и много от прекрасните имена на Бога (Gölpınarlı, 1977, 385). (**Табло XXI. 8**) Предавам прочетеното от Гьолпънарлъ в османотурски фонетичен вариант на автора и мой превод на български език. Като започнем от палеца, върху пръстите пише: „Nasrun min Allâhi ve fethun karîb – Помощ (Подкрепа) от Бога (Господа) и близка победа; Lâ ilâhe ill`Allâh Muhammedün Rasûlullah – Няма божество, само Аллах е, Мохамед е пратеник на Бога; Ve beşşir il Müminîne – И зарадвай вярващите, Yâ Muhammed – О Мохамед, El Evvel – Първият, El Âhir – Последният, Az Zâhir – Явният, El Bâtın – Скритият; Yâ Hayyu – О Вечно живи, Yâ Kayyûmu – О Всевечни (Вездесъщи, Неизменни); Yâ zü l Celâli ve l İkram“ – О Величествени и Многоуважаеми. А на дланта е написано: „Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ Zü l fekar – Няма друг младеж, освен Али, няма сабя освен Зюлфикяр; Yâ Sultânu – О Султане (Владетелю, Господарю);

Yâ Subhânu – О Господи (О Преславни, Пресвети, Преблагословени Боже); Yâ Hannânu – О Многомилостиви (Жалостиви); Yâ Mennânu – О Многомилостиви (към рабите си); Yâ Rahmânu – О Милосърдни (към всяко живо същество); Yâ Latîfu – О Благосклонни (Нежни, Ласкави, Доброжелателни); Yâ Kudûsu – О Безгрешни (Чисти); Aleyhi tevekkültü ve ileyhi unib – На Него се доверих (поверих) и към Него се обръщам за прошка (и Него моля за прошка); Ve Hüve Rabb ul Arş il Azîm – И Той е Богът на Великия (Височайшия) трон.“ Този предмет е публикуван в книга, озаглавена „Изрази и пословици от суфизма, преминали в езика ни – Dilimize Geçen Tasavvuf`tan Deyimler ve Atasözleri“ (Gölpınarlı 1977, III, 385). Благодаря на Стоянка Кендерова, която помогна да уточним значението и превода на израза „ileyhi unib“.

Един **печат – амулет с форма на дясна ръка с пет пръста** е открит върху последната страница на фрагмент от арабски ръкопис, съставен от четири непоследователни листа, със сигнатура Ор 3795 в Ориенталския отдел на НБКМ. Вис. на листа – 170 мм и шир. 105 мм. Фрагментът не е датиран от кописта, но характеристиките на писмото и орнаментирането на текста позволяват на изследователката му да го отнесе към **края на XVI в.**

Печатът е оставил два идентични отпечатъка с форма, която се вписва в трапец с вис. 80 мм, долна основа при китката – 55 мм, горна основа в края на пръстите 60 мм. Левият отпечатък е по-блед от десния. Всички букви са разчетени изцяло (Стоилова 2006, 78 – 79). Текстът върху печата е **вдлъбнат** и се намира **не откъм дланта, а върху горната повърхност на ръката**. Тушът е нанасян върху равната повърхност и в отпечатъците буквите са бели на черен фон. Контурът на печата е от две тънки черни линии (**Табло XXII. 9**).

Върху всеки от пръстите е изписан по един ред текст в посока от върха към дланта. Върху самата длан са разположени хоризонтална четири реда текст. Писмото е несих. Текстът съдържа обръщения към Бога, назован с шестнадесет от неговите прекрасни, най-красиви имена, призив към Неговия пророк, формули и фрази, които са части от айети на Корана и хадиси. Има изрази, които определят шиитския характер на амулета (Стоилова 2006, 81, 82). Авторката анализира и коментира подробно този религиозен текст. Поставянето на такъв печат-амулет върху хартия е рядкост. Интересно е, че в него се повтарят някои айети от Корана, сентенции и фрази, които се срещат и върху алема, издаден от Гьолпънарлъ. Върху амулета се четат „Помощ от Бога и близка победа...О Мохамед, Първият, Последният, Явният, Скритият. О, Вечно живи!... О Вездесъщи! О Владетелю на величието и великолепието.“ После се повтаря хадисът за Али и сабята му Зюлфикяр, което подсилва шиитските елементи в текста. Съвпадат в двата паметника и повечето от прекрасните имена на Аллах и двете последни фрази: „На Него се уповавам и Него моля за прошка (към Него се обръщам за прошка). И Той е Богът на Великия (Височайшия) трон.“

Един **амулет** с форма на ръка се пази във фонда на НИМ-София под инв. № 4931. Той представлява **пластинка от медна сплав** във формата на **дясна ръка** с дължина 7.7 см и ширина 3.7 см. В горния край на пластината на мястото на китката има кръгче, в което е изрязан кръгъл отвор и през него е прекарана желязна халкичка за прикрепяне на амулета. От лицевата страна дланта и пръстите са ограничени от врязан зигзаговиден кант. С такава зигзаговидна ивица са ограничени върху дланта и основата на четирите пръста два преплетени четириъгълника, образуващи осмолъчна звезда. Вътре в осмоъгълника има разцъфнало 8-листно цвете и четири цвята, обърнати с дръжките към четири от стените на осмоъгълника. Над китката в основата на дланта е изобразено вертикално дървото на живота. Още едно дърво на живота е показано хоризонтално над правоъгълника в горната част на дланта и в основата на пръстите. Геометричната и растителна украса е изработена чрез изчукване. (**Табло XXII. 10**)

Обратната страна на предмета е гладка. Върху всеки от петте пръста започва текст на арабица, който продължава по пръстите надолу и върху горната част на дланта. Под средата на дланта перпендикулярно на петте реда, започващи от пръстите, са изписани отново два реда на арабица. Разчитат се словосъчетания от айети от Корана. Под тях в краищата има две вдлъбнати шестолъчни звездички и в средата под тях – два преплетени полумесеца, чиито очертания са врязани. **Текстът е врязан** с остър инструмент, не е калиграфски изработен. Прилича на небрежно ръкописно писмо, в което много думи не могат да се разчетат.

Паметникът е описан от Цв. Райчевска, която отбелязва, че текстът остава неясен. Ръководейки се от начина на изработка на растителния мотив, авторката отнася предмета вероятно **към края на XVIII в.** (Райчевска 2007, 43 – 48). Тя приема, че надписите са добавени вторично, вероятно за да се подсили действието на амулета.

От байраците, които през последното време от съществуването на еничерите най-често са червени на цвят, във военния музей се намира един **байрак с раздвоен връх с едно пенче отгоре**, един Зюлфикяр и една форма на окръжност (Pakalın I 1993, 180). Но М. З. Пакалън не дава сведения дали върху пенчето има надписи.

От представените тук епиграфски паметници, свързани с изображение на ръка, единствено първият **надгробен паметник** от Горно Луково, Ивайловградско, представя **две длани**. Това е и едничкия образец в моята епиграфска практика, включващ изоображение на две свързани длани.

Металното огледало от **XVII в. има форма на дясната длан на ръка с 5 пръста**. Върху цялата длан и върху петте пръста са изписани на арабица **имената на потомците на Али**, изпълнени в шрифт несталик. Това е предмет с шиитски, алиански символи.

Върху металната ръка от Хасково е изписан **айет 82 от сура 17** „Нощното пътешествие“ от Корана. Той включва и обръшения към Бога с три от прекрасните му имена: Şāfī – Лечителю; Kāfī! –Способний (Знаещий, Удовлетворяващий); Mu‘āfī! – Ти, който възвръщаш здравето (Ти, който желаеш доброто здраве!)! Следва и един хадис – молитва, произнасяна сутрин и вечер, както и още две от най-хубавите имена на Бога: As Samī‘ al-‘Alīm – Всечуващия [и] Премъдрия. Повторениието върху китката на обръщението “О Лечителю“ засилва убеждението за **лечебната сила и предназначение** на този предмет.

Горната част (башлък) на алем (знаме-жезъл), която представлява **пенче** (длан на **лява ръка с пет пръста**) по форма е шиитски смвол. Върху него е изписан айет 13 от Сура 61 „Редицата“ на Корана: „Nasrun min Allâhi ve fethun karîb – Помощ (Подкрепа) от Бога (Господа) и близка победа. Ve beşşir il Müminîne – И зарадвай вярващите. Но между двете изречения на айет 13 е вмъкната религиозната формула La ilâhe ill`Allâh Muhammedün Rasûlullah – Няма божество, само Аллах е, Мохамед е пратеник на Бога. Айет 13 от сура 61 е изписан върху алиански паметници от нашите земи. Този текст се чете върху надписа от външната страна на входа на двора на тюрбето на Демир баба при с. Свещари, както и в плетеницата на металния байрак-жезъл в тюрбето на Ахад баба в момчилградското с. Постник-Теке.

От резгледаните надписи хадисът за Али и сабята му Зюлфикяр също е изписан върху знамето-жезъл пенче и върху изображението на ръка в ръкописа от Ориенталския отдел. Релефен надпис, свързан с Али, се намира на външната източна фасада на преддверието високо над входа на гробницата на Демир баба, на около 20 см под горния корниз. Текстът на арабски език не е вокализиран, изписан е на сюлюс с елементи на несих. Този текст за Али и сабята му свързва текето Демир баба и местата, от които произхождат другите два надписа тук, с първия шиитски имам Али, 598 – 661 г. сл. Хр. Баща му Ебу Талиб бил чичо на пророка Мохамед. Али пишел писмата на Мохамед и записвал откровенията, които му били низпослани. Бил близък на пророка, оженил се за дъщеря му Фатма и станал негов зет. През 656 г. станал четвъртия арабски халиф. По-късно, при борбите за халифския пост, привържениците му формирали шиитския клон на исляма.

Текстът на хадиса гласи:

Lā fata̱ illā ‘Alī lā sayfa illā Z̲ū[a]lfaḳā̩r [!]

Няма друг младеж (млад юнак) освен Али, няма сабя освен Зюлфикяр.

В този и в други надписи Али бил назоваван с арабската дума фата – юноша, млад човек, юнак, юначина. Подобно на имам Али, в надписи, предания, жития и други източници често главите, а понякога и членовете на религиозни братства, ордени били наричани фата (ед.ч.), фитйан (мн. ч.) – юноши, млади хора, храбри мъже, юначаги; пехливани – борци; кахрамани – герои. Понякога глави и членове на тези братства можели да бъдат и християни. В Житието на Демир баба и в легендите за него той често е назоваван Демир баба пехливан. Тази персийска дума, освен че означава победител в състезание, значи и едър, много силен човек, борец, атлет, герой, юнак, рицар, витяз.

В надписа под корниза на гробницата, както и в цитираните по-горе текстове, е отбелязана и легендарната сабя Зюлфикяр, разтваряща се като ножица, която Мохамед подарил на Али. Сабята Зюлфкяр се споменава и на две места в Житието на Демир баба. Освен имената и титлите на майстора и собственика, същият хадис се изписва като един от видовете текстове върху саби и ятагани от XVIII и XIX в. В България е регистриран върху един от ятаганите от колекцията на такъв вид оръжия в музея в Разград и върху един ятаган от Пловдив (Венедикова 2013, 334 – 336).

Колкото до прекрасните имена на Бога (Аллах), те рядко се срещат в надписи върху камък и метал от България в такъв голям брой – 5-6, повече от 12 и 16 в три от разгледаните по-горе надписи. Вероятно този по-голям брой засилва въздействието на молитвите, включени в тези епиграфски паметници.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Балкански 1978: Ив. Балкански. Крумовград. Археологически паметници. София, 1978.

Венедикова 2009: К. Венедикова. Байракът с надписи от Момчилградското село Постник – Теке. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 5, 2009, 377 – 410, табла XLI, XLII, XLIII, XLIV.

Венедикова 2013: К. Венедикова. Надписи върху ятагани от Регионалния исторически музей в Разград. – В: Юбилеен сборник, посветен на 100 годишнината от началото на Балканската война от 1912 година. Доклади и научни съобщения от Националната научна конференция „От регионалното към националното – история, състояние и тенденции на българския музей“ на Специализирания музей за резбарско и зографско изкуство – Трявна, Националния антропологичен музей при БАН – София и Историческия музей – Полски Тръмбеш. 5 – 6 IX 2012 г. Трявна – Велико Търново, 2013 г., 334-350.

Гафуров 1987: А. Гафуров. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. Москва 1987.

Горидис 2008: А. Горидис. Непубликуван доклад, изнесен на българо-гръцки симпозиум „Мегалитните, антични и средновековни паметници на Родопите – изследвания и проблеми“, Кърджали, 27 – 29 март 2008 г., организиран от сдружение „Перперикон – Мелпомена“, проект „Скок във времето“.

Дерибеев 1983: Б. Дерибеев. Огюст Викенел в Родопите. – Родопски сборник, V. София 1983, 231 – 268.

ДЗ 2002: Дуи и Зикр според Свещения Коран и сунната на Мухаммед С. А. С. Главно Мюфтийство. Република България. София 2002.

Житие: Житие на Демир Баба. Препис от месец реджеб 1239 г. Х.= 2 март, вторник – 1 април 1824 г. сл. Хр., четвъртък (на арабица.)

Коран 1999: Превод на СВЕЩЕНИЯ КОРАН. Преведе от арабския оригинал Цветан Теофанов. Второ преработено и допълнено издание. София 1999.

ПРС I 1983: Персидско-русский словарь. Т. I. Москва 1983.

ПРС II 1983: Персидско-русский словарь. Т. II. Москва 1983.

Райчевска 2007: Цв. Райчевска. „Ръката на Фатима“ – амулет от фонда на НИМ. – Известия на Националния исторически музей, XVIII, 2008, 43 – 48.

Станимиров 1990: Св. Станимиров. Полски пътеписи за България. Съст. и прев. Св. Станимиров. Ръкопис. 16. XII. 1990, Потоцки, с. 1, 6 и 7.

Стоилова 2006: А. Стоилова. Печат-амулет върху фрагмент от арабски ръкопис в сбирката на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – Български фолклор, кн. 2, 2006, София, 77 – 93.

ТИБИ VII 1986: Турски извори за българската история. Т. VII. София, 1986.

ТИБИ VIII 2001: Турски извори за българската история. Т. VIII. Архивите говорят 13. София 2001.

Erdem 1989: Sargun Erdem. Alem. – Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul 1989, 352-354.

Gölpınarlı 1977: Abdülbaki Gölpınarlı. Tasavvuf`tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul 1977.

Öz 1989: Mustafa Öz. Ali Evlâdı. – Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul 1989, 392-393.

Pakalın 1993 I: M. Z. Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. I. İstanbul 1993.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XX. 1. Горна част от надгробна плоча с изображение на ръце (две длани) и надпис на арабица от с. Горно Луково, Ивайловградско.

Табло XX. 2. Горна част от надгробна плоча с изображения от с. Черничево, Крумовградско.

Табло XX. 3. Надгробна плоча на българка с гердан от с. Долни Юрюци, Крумовградско.

Табло XX. 4. Мюсюлманска надгробна плоча с гердан от бекташийското с. Биволяне, Момчилградско.

Табло XXI. 5. Метална ръка – печат от РИМ – Хасково. Ръката в прав образ (надписът е огледален).

Табло XXI. 6. Ръката-печат от Хасково в огледален образ (надписът е в прав образ).

Табло XXI. 7. Метално огледало от XVII в. с изписани имената на потомците на Али.

Табло XXI. 8. Пенче (длан с пет пръста), което представлява горна част на алем (знаме-жезъл), по Гьолпънарлъ, 1977.

Табло XXII. 9. Печат-амулет върху арабски ръкопис от края на XVI в.(по Стоилова 2006).

Табло XXII. 10. Амулет с форма на дясна ръка с украса и надписи от края на XVIII в. в НИМ-София (по Райчевска, 2007).

IMAGES OF A HAND ON THE EPIGRAPHIC MONUMETS

Katerina VENEDIKOVA

(*Summary*)

The study discusses images of a human hand – a palm with five fingers or a palm with five fingers and a wrist – and also their connection with epigraphic monuments in Arabic script. On the one hand, there are rare cases of epigraphic pieces and manuscripts written in Arabic or Ottoman alphabet, on which a hand is depicted. On the other hand, there are a larger number of hand-shaped metal objects bearing Arabic or Ottoman Turkish inscriptions. The author analyzes the upper part of a tombstone with embossed decoration and preserved first line of an Arabic text from Gorno Lukovo village, Ivaylovgrad region. The specific element in the decoration is two palms with vertically positioned fingers, connected to each other just above the wrist. Such an image of connected palms (one with the fingers up and the other with the fingers down) has not been registered so far in epigraphic monuments from Bulgaria. Another rare element in the decoration of tombstones is two embossed strings, each with six beads (coins). The shape of the tombstone from Gorno Lukovo is found to be similar to the shape of three more tombstones from the 19th c. One of them is from Chernichevo village, Krumovgrad region, where half of the villagers are Bulgarians – Christians, and the other half - Bulgarians – Muslims. The other one is a Bulgarian tombstone with an embossed cross and an inscription in Bulgarian, known from Dolni Yuryutsi, Krumovgrad region, from the Bulgarian – Mohammedan cemetery there. There is a string with five coins on it. The third piece is a Muslim tombstone with a relief decoration of a string with five coins on the chain and with an inscription in Ottoman Turkish language carved in Arabic from the Bektaşi village of Bivolyane, Momchilgrad region. It is noteworthy that the string is an element of the decoration of Bulgarian Christian, Muslim and Bulgarian - Mohammedan tombstones.

Secondly, the author provides a facsimile, a description, a read text in Turkishized Arabic, a translation into Bulgarian and a commentary on the embossed mirror written text in Arabic over the face side of a metal right hand arranged over the fingers, the palm and the wrist. The seal is housed in the Museum of History – Haskovo and comes from Turkey. The religious text and the reference to God as a Healer suggest the healing purpose of the subject.

By comparing such metal hands with inscriptions, it is found that they may have different uses. On the fingers and palm of one right hand - a metal mirror from the 17th c. – the names of the descendants of the first Shiite Imam Ali have been written. The upper sector of a metal Alem (a banner – rod) represents a left hand with fingers and a palm: on which religious texts in the Turkishized Arabic language are read in the right form.

Two prints of a right hand to the wrist with Arabic language inscriptions on the fingers and palm are preserved on an Arabic manuscript page from the late 16th c. housed in the Oriental Department of the St. Cyril and Methodius National Library. An amulet stored in the NIM represents the right hand to the wrist made of a copper alloy plate. On one side it bears short Arabic inscriptions and sharp-edged decorations, and on the other side – a rich floral and geometrical ornamentation, probably from the late 18th c. Most of these metal objects represent a right hand. A common feature of the inscriptions on them is that they include ayat (verses of the Quran), hadises (records of a saying or action of Prophet), some of the splendid names of God and also invocations to God. There is not any date written on them. These monuments are associated with Shiism and Alevism.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

ОТНОВО ЗА ПОЛСКИТЕ МОНЕТИ ОТ 3 ГРОША И ТЕХНИТЕ ПОДРАЖАНИЯ ИЛИ ИМИТАЦИИ

(ПРАВО НА ОТГОВОР)

Красимир Т. КРЪСТЕВ

Използвам правото си на отговор от страниците на списание „Нумизматика, сфрагистика и епиграфика“ по повод статията на г-н Николай Марков в предишния брой на най-авторитетното нумизматично периодично издание в България (Марков 2017, 257 – 286), като същевременно благодаря за предоставената ми възможност.

Нито възпитанието, нито научната етика ми позволяват да използвам арогантния поучително-назидателен тон на гореспоменатия автор. Няма да коментирам и неговата научна продукция. Като човек поставям на пиедестал самокритичността, а не критичността към другия. Склонен съм да призная грешките си, но не смятам, че е удачно да отнемам пространство от изданието, както и от времето на читателя. Ето защо ще се ограничa единствено с коментар на отправените от страна на г-н Марков забележки.

Още на първата страница г-н Марков отбелязва: „авторът ѝ, очевидно млад човек, без опит и достатъчно познания, но с напористост, черта, характеризираща за съжаление поведението и на значителна част от по-младите ни колеги, си е разрешил да работи по тема, която очевидно не е по неговите възможности“ (Марков 2017, 257). Използвам възможността да благодаря на г-н Марков за комплимента, че съм млад, но, уви, едва ли много хора ще се съгласят с подобно твърдение. За съжаление и аз самият не мисля така. Все пак зад гърба ми си повече от 40 години, 16 години брак, 4 деца, повече от 50 научни публикации на 4 езика с над 40 цитирания (част от тях в реферирани издания), докторска дисертация, хабилитация и т.н. Вече доста години се занимавам с монетната циркулация в българските земи под османска власт, а през последните години – почти само с това. Въпреки това не смея и да си помисля, че познавам в цялост тази огромна материя – само колективните монетни находки от нашите земи са стотици, съдържащи стотици хиляди монети, като само незначителна част от тях са публикувани (едва ли повече от 40). Дали имам опит и достатъчно познания? Отговорно заявявам, че имам още много какво да науча. Но моите учители, хората въвели ме в нумизматичната наука на професионално ниво, проф. дин Иван Карайотов, чл. кор. проф. дин Йорданка Юрукова (мир на праха им) и др., са на мнение, че едва ли човек може да знае всичко, но трябва да се стреми към това и да изказва аргументирано мнението си. В нумизматиката има множество дискусионни въпроси, един от които съм коментирал не само в споменатата статия, но и в много други публикации. Винаги съм бил отворен към дискусия на поставените тези. Г-н Марков очевидно не само не ме познава като човек, а не познава и научните ми публикации, които са описани в личната ми страница, а голяма част от тях и достъпни за свободно ползване в Интернет. Ето защо не приемам забележките Ви (които дори звучат обидно!), че темата не е по моите възможности. Само ще отбележа, че все пак Вие не казвате нищо за статията ми като цяло (която е 14 страници), а дискутирате единствено един малък пасаж от няколко изречения, като за съжаление не се придържате изцяло към истината, но за това ще стане въпрос малко по-долу. Пасажът от статията ми дори не е цитиран прилежно.

След цитирането на пасажа, за който споменах малко по-горе, г-н Марков отбелязва „измислиците все в този дух заемат цели 2 страници в работата на Кр. Кръстев, но тук едва ли е уместно да ги цитирам изцяло. Струва ми се, че приведените пасажи са достатъчни, за да се разберат преднамереността на позициите, от които той тръгва, както и да илюстрират добре неговото непознаване на проблема“ (Марков 2017, 258). Тук, разбира се, както и в следващите 2 страници, няма никакви измислици, в което всеки може да се убеди. Голяма част от приведения пасаж не са мои тези, а на признати автори в науката и в статията си съм цитирал използваните източници, а именно добре известната обзорна статия на Шефкет Памук (Pamuk 1997, 345 – 366). Това е негово авторово мнение, с което аз съм се съгласил. Истината, в което всеки може да се убеди (статията ми вече 3 години може свободно да бъде ползвана в Интернет) е, че веднага след цитирания от Н. Марков пасаж следва коментар на няколко тези на Шефкет Памук относно пробитите монети. По-нататък продължавам с разликите в курса на монетите от 1/12 екю във Франция и в Османската империя, като отново коментирам мнения и цитирам тези на други изследователи. Честно казано, не ми стана ясно от какви преднамерени позиции тръгвам, г-н Марков, след като това не са мои тези. Ако Вие не сте съгласен с позициите на Шефкет Памук (Pamuk 1997, 345 – 366; 2000, passim), Фредерик Хаслук (Hasluk 1921, 39 – 71) или Чарлс Киндлебърджър (Kindleberger 1991, 149 – 175), това е ваше право, но не виждам какво общо имам аз с това, още повече, че на много места аз самият не съм се съгласявал с тях.

По-долу Н. Марков отбелязва: „Ако Кр. Кръстев си беше направил труда да прочете излязлата година по-рано от печат работата на Вл. Пенчев „Сребърни европейски монети от XVI, XVII и началото на XVIII в. от фонда на НИМ-София“ (Пенчев 2014, 109 – 150) и по-специално сс. 135 – 136, където е обърнато внимание именно на луиджините, т.е. на монетите от 5 сол, едва ли щеше да напише коментираните по-долу свои мисли“ (Марков 2017, 258, заб. 1). Следя редовно и познавам в детайли не само въпросната статия, а следя в детайли похвалната инициатива на Владимир Пенчев за публикуване на монетите от XVI – XVII в. от фонда на НИМ – София, понеже той е един от наистина малкото български изследователи, които се занимават с нелеката задача за обнародване на монетите от тази епоха. Но съвсем не ми стана ясно какво точно визира г-н Марков във въпросната статия и на посочените страници, което би променило моите мисли. Съжалявам, но в случая той не е съвсем ясен.

По-нататък, противопоставяйки се на предположението ми, че френските монети от 1/12 екю са подражания на монетите на Реч Посполита от 3 гроша, Н. Марков отбелязва: „Не, не могат да се приемат, г-н Кръстев, освен поради всичко, което съм изложил подолу, то и поради разликите в теглата им и чистотата на метала, от който били емитирани монетите от 5 сол и тригрошовите полски монети, т. нар. „трояци”. Докато монетите от 5 сол имали нормативно тегло от 2,26 г и са с чистота на метала 91,66 %, то теглото на трояците е 2,44 г и чистота на метала 84,4 %. (За това и за други сравнения с „трояците” може да се прочете по-подробно у Vorel 2013, 77 – 92“. Особено забележително тук е цитирането на изтъкнатия чешки изследовател Петр Ворел и то точно статията, в която заявява, че въпросните монети всъщност са почти еднакви по стойност (Vorel 2013, 80). Всъщност Н. Марков сам се оборва, не пресмятайки чистото тегло на благородния метал във въпросните монети. Всъщност монетите от 1/12 екю съдържат 2,07 г чисто сребро, а монетите от 3 гроша – 2,06 г. Това ясно личи дори и от приведените тегла и процентно съдържание на сребро във въпросните монети от самия Марков. Колкото до въпроса дали това са монети от 5 или от 10 су (сола), това е все още обект на дискусия. В едни от най-престижните и най-нови каталози на монети те са определяни нееднозначно (разбира се, че не аз съм определил тези монети като такива от 10 су) (срвн. напр. Krause 2008, 231 – 234, № KM#132.1-KM#291). Различията между мен и Н. Марков очевидно са предопределени от факта, че той работи предимно с писмени източници за монетите, а аз най-вече със самите монети. А нещата в действителност не винаги са такива, каквито са на книга и Франция в това отношение съвсем не е изключение. Н. Марков цитира едикта на крал Луи XIII

(1610 – 1643) от 1641 г., който отдавна е добре известен в науката. Това, което не е посочено е, че този едикт е свързан с множеството подобни, последвали появата на талеровите монети в Европа в края на XV в. и е един от най-късните. Всички те са свързани с идеята за въвеждане на едра сребърна монета, която да е равностойностна на златната. Но това е добре познато и тук само ще отбележим, че всички тези едикти са следствие от издаването на т.н. Еслингски монетен правилник (мюнцордпунг) на 10 ноември 1524 г. от свещения римски император Карл V (1519 – 1556) с който се определя стандартът на райхсталера. Въвеждането на сребърното екю във Франция не е нищо повече от общоевропейска тенденция. Сребърното екю първоначално е въведено да е равностойностно на златното. Условно всички тези монети (и френските сребърни екю и полските подразделения на талера – редица държави се стремят да наподобят талеровата система) могат да се приемат за талерови. Тенденцията постепенно залива цяла Европа и сечене на талерови монети започва почти по целия континент, включително и в Османската империя. През 1580 г. такива монети се появяват и в Реч Посполита и бързо придобиват много широко разпространение, вкл. и на Балканите. По-късно, както съм отбелязал и в критикуваната от Марков статия, те започват да бъдат наподобявани дори и по външен вид на много места. Голяма част от тях се секат именно с цел разпространение по османските пазари. Трябва да се отбележи, че в Османската империя се разпространяват само тези френски монети, а многобройните останали сребърни, както и всички медни и златни номинали, са напълно непознати по нашите земи под османска власт. Освен това, монетите от 1/12 екю и техните италиански и южнофренски подражания се разпространяват в Османската империя в момента на постепенното прекратяване на вноса на полските монети от 3 гроша (поради намаляване на сребърното им съдържание). Затова предположих, че монетите от 1/12 екю заемат мястото на полските трояки и са възприети толкова добре, защото ги наподобяват по стойност и дори частично по външен вид. Няма как да знаем защо Луи XIII (1610 – 1643) (независимо какво е посочил в едикта като повод) въвежда именно тези номинали – изцяло за вътрешна употреба, изцяло за чужбина (което едва ли е правено някъде, понеже дори лъовенталерите се срещат масово и в самата Нидерландия) или и заради двете. Аз допускам последния вариант като най-вероятен, имайки предвид и широкото разпространение на талеровите монети в Османската империя, за което френският крал едва ли не е имал никаква представа, особено след издаването на капитулацията на Франция. Въпросът, разбира се, остава дискусионен, но аз продължавам да поддържам предишната си позиция и това е мое право, както е право на г-н Марков да не е съгласен с това. Считам, че изказването на непремерени думи и фрази, както и категорични заключения с поучителен тон за подобни дискусионни въпроси е недопустимо.

Приемам забележката (Марков 2017, 258, заб. 3) за погрешно поставената крайна година от управлението на френския крал Луи XIII (1610 – 1643), която действително съм сгрешил.

По-надолу Марков продължава: „Ако се вярва на написаното от Кр. Кръстев, френският крал Луи XIII нито е знаел, че с едикта си създава подражание на полските „трояци“, нито е съзнавал, че прави монети със стойност от 10 сол, вместо от 5 сол. За да е станало така, той трябва да е бил твърде голям почитател на Полша и всичко „славянско“, какъвто изглежда обаче е Кр. Кръстев, но кралят, както ще видим, въобще не е бил такъв.“ (Марков 2017, 259). Не зная какво точно да коментирам тук. Вече споменах, че монетите от 1/12 екю (както и почти всички монетни номинали по онова време) твърде бързо започват да променят теглото си и съответно стойността им се променя. Това, че с едикт е създадена определена монета с дадена номинална стойност, съвсем не означава, че тя ще остане непроменена в следващите години и десетилетия. Обикновено става точно обратното. Конкретно за монетите от 1/12 екю това личи добре от анализа на самите монети, които се откриват в българските земи. Публикуваните екземпляри са малко, но в българските музеи се съхраняват голям брой такива монети, които ще бъдат обект на бъдещ анализ. Тук само ще отбележа, че данните за тяхното тегло са много интересни и то намалява значително с течение на времето. Съществуват немалко екземпляри с тегло под 2,00 г. Връзките и контактите от различно естество на Франция с Полша в тази епоха са добре известни и няма да ги коментирам. Те не бива да се отричат. Само ще спомена факта, че бъдещият френски крал Анри III за около 2 години (16.05.1573 – 12.05.1575) е крал на Полша и велик княз на Литва, което е също добре известен факт. Едва ли монетите от 3 гроша и добрият им прием в Османската империя и другаде зад граница са били напълно непознати на френските крале. Твърдението, че съм почитател именно на Полша (твърдение, на което всички, които ме познават, биха се изсмели), го приемам като недодялан опит за шега от страна на г-н Марков.

Считам, че изчерпих поставените от Н. Марков въпроси относно статията ми за полските трояки и техните подражания. Благодаря му за наблюдателността, че ми посочи някои пропуски и за това, че ми даде още няколко идеи за мои бъдещи публикации по отделни неизследвани до този момент въпроси. Всъщност, освен неволната грешка за годините на управление на Луи XIII, останалото, казано от г-н Марков, или не отговаря на истината, или е в сферата на дискусиите, където категорични заключения с поучителен тон не са допустими. Все още считам, че моите аргументи тежат повече и съм отворен за бъдещи дискусии, но единствено при спазване на добрия тон. От този момент нататък няма да отговарям на публикации с непремерен тон! Извинявам се, че изгубих моето и на читателя ценно време за този отговор. Честта и опитът за хвърляне на прах върху името ми ме задължиха да отговоря.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Марков 2017: Н. Марков. Кратки бележки за „левантинските“ френски монети и техните подражания от 50-те и 6-те години на XVII в. и техния прием в Османската империя. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 257 – 286.

Hasluck 1921: F. Hasluck. The Levantine Coinage. – Numismatic Chronicle 1 (series 5), 1921, 39 – 71.

Kindleberger 1991: C. Kindleberger. The Economic Crisis of 1619 to 1623. – Journal of Economic History, vol. 51, no. 1, 1991, 149 – 175.

Krause 2008: R. Thern, C. Bruce II, (ed). Standard Catalog of World Coins. Seventeenth Century, 1601 – 1700 (4th Edition). Iola (WI) (Krause Publications), 2008.

Pamuk 1997: Ş. Pamuk. In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. – Journal of Economic History, vol. 57, No 2 (Jun., 1997), 345 – 366.

Pamuk 2000: S. Pamuk. A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge (Cambridge University Press), 2000.

Vorel 2013: P. Vorel. Francouzské „luiginy“ a jejich severoitalské napodobeniny v peněžním oběhu Osmanské říše v 60. letech 17. století. – Teatrum historiae, 13, 2013, 77 – 92.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло XXIII-XXIV

РЕЛИКВИАР ОТ ВЪЗРАЖДАНЕТО ВЪВ ФОНДА НА НАИМ

Бисера ТОМОВА

Във фондовете на НАИМ се пази сребърен реликвиар с изображение на Свети Георги на кон и шестолъчна звезда (инв. № 4500). Той има форма на паралелепипед, изработен чрез отливане. Размерите му са: дълж. 4,5 см, шир. 3,4 см, деб. 0,9 см, тегло 33,35 г. (**Табло XXIII. 1, 2**). Местонамирането му е неизвестно. Отворът на кутийката е в горната част, хоризонтално. Затварял се е чрез жлеб. Капачето и едната висулка не са запазени. На тясната страна са запоени пет халки, на които са закачени на синджирчета четири турски монети.

Сцената „Св. Георги на кон убива змея", представена на фон от растителни мотиви, запълва изцяло рамкираното поле от едната страна на очевидно култовия предмет (**Табло XXIII. 1**). Светецът е облечен във военни дрехи. Плащът му се развява от буйния отскок на коня. Пронизва с копие крилат змей. Изображенията са в нисък релеф, като след отливането в калъп майсторът-златар много старателно и прецизно ги е допълнил чрез ръчна гравировка. Най-голямо внимание е обърнал на образа на Свети Георги, като се е постарал да му предаде известните ни характерни за него иконографски черти – голобрадо лице, късо подстригана коса, ризница, представена на люспи, гънки на развятата наметка и копие в дясната ръка. Майсторът се е постарал да предаде и типичната за изображенията на светеца динамика в движението на коня. Предните му крака са вдигнати и заплашително са надвесени над главата на змея, опашката е вързана на възел. С фини щрихи са оформени гривата, юздата и седлото. Митологичният змей е със сравнително дълго люспесто тяло, високо вдигнати нагоре заострени крила и добре оформената извита шия. Главата му е голяма и закръглена, устата е широко отворена. Люспите и крилата са гравирани.

Свети великомъченик Георги Победоносец е един от най-почитаните светци-войни в християнскиа пантеон. Почитан е и в Исляма. Роден е в Кападокия през 280 г., починал е през 303 г. Още като юноша е постъпил във войската на император Диоклециан (284 – 305). Едва 20-годишен, той достигнал до чин началник на легион. Бил е и член на Държавния съвет. Император Диоклециан не подозирал, че любимият му военоначалник Георги е приел християнската вяра. По това време християните били подложени на големи гонения. След отказа му да ги преследва, Георги е загинал мъченически. Чудесата, приписвани на Свети великомъченик Георги са общо десет (Жития 1974, 204 – 209; Дачев 2015, 5). Осмото чудо е всъщност убиването на змея и спасяването на царската дъщеря. То не само е разказвано, но и най-често изобразявано на стенописи и икони.

Коренно различно е изображението на обратната страна. То е гравирано на ръка. Това личи най-ясно от недобре центрираната рамка, украсена с полуокръжности и точки (**Табло XXIII. 2**). В центъра на полето е гравиран хексаграм – звездата на Давид като символ на Всемогъщия. В средата ѝ е врязана четирилистна детелина, пространството около която е запълнено с малки кръгчета, направени със замба. С такава украса са запълнени и полетата около звездата. Двата вплетени триъгълника са направени от двойни линии, запълнени със ситни щрихи. Там, където ъглите се допират до кръга, са гравирани полуокръжности.

Отстрани на тясната страна на кутийката са запоени пет халки, на които са закачени чрез малки синджирчета четири турски монети. За да се свържат халките с монетите, към тях е припоена груба сребърна лента. Майсторът е направил запояването ѝ от двете страни на монета, като се е постарал да ги постави на здрава основа, а не върху вече направени дупки. По този начин не е маркирал „лице и опако“. Начинът на закрепване и припоят не позволяват монетите да се претеглят. Те са дребен номинал, пара, и с еднакъв диаметър 15 мм. Монетите са от султаните[1]: Махмуд I (1730 – 1754) – 1 бр. (Табло XXIII, кат. № 2), отсечена в Константиние; Мустафа III (1757 – 1774) – 2 бр., (Табло XXIII, кат. № 1 и табло XXIV, кат. № 4) едната отсечена в Египет, а другата в Инстанбул и Абдул Хамид I (1774 – 1789) – 1 бр. отсечена в Константиние (Табло XXIV, кат. № 3). От лицева им страна имат султанска тугра, а от другата – изписан монетния двор и година. Те са сечени в два монетни двора: в Мъсър и в Константиние /Истанбул.

Сходен на разглеждания реликвиар е известен от град Струга, Северна Македония. Той също е украсен двустранно. На едната страна е представена сцената „Св. Георги убива змея”, а на другата – Разцъфнал кръст (**Табло XXIII. 3**) (Радойчич 1974, 58, т. XXII).

---

[1] Благодаря за консултацията на доц. Катерина Венедикова и колегата инж. Пламен Бонев

Образът на св. Георги, както и растителният орнамент повтарят сюжета на нашия реликвиар. За разлика от кутийката от НАИМ, тази от Струга няма висулки, което дава основание да се предположи, че синджирчетата с монети са били от друг накит и впоследствие са били монтирани на реликвиара.

В отвора на реликвиара се е слагало парченце плат или памуче, натопено в миро. Най-вероятно се е носил, прикачен на дреха или колан. Датировката му, съдейки по формата и изработката му, както и от турските монети, може да се отнесе края на XVIII – началото на XIX в.

КАТАЛОГ НА МОНЕТИТЕ

Султан Мустафа III (1171 – 1187 х.= 1757 – 1774 г.). (**Табло XXIII. 1** и **1а**, кат. № 1) Монетата е прикачена от тясната страна на реликвиара. Пара, 15 мм, пукната, изтрита, пробита. Припой в горната част. От поредната година на царуването на султан Мустафа III, в горната част на монетата се чете горната половинка на цифрата 8 (заоблена) или 5. Отсечена в Египет. Годината на възкачването му е 1171 х.
Лит. Pere 1968, кат. № 643

Лице: Тугра на султан Мустафа
Опако: ٨ [٥]
Duribe fi Misir
11V1

Султан Махмуд I (1143 – 1168 х. = 1730 – 1754 г.), (**Табло XXIII. 2** и **2а**, кат.№ 2) прикачена на долната страна на реликвиара, първа по ред. Пара, 15 мм, пробита, изтрита. Припой под туграта, а горе пробита и унищожил знака от обратната страна. Отсечена в Константиние. Лит. (Pere, 1968, 578)

Лице: Тугра на Махмуд I
Опако: ----
Duribe fi Kostantiniye
(1143)

Султан Абдул Хамид I (1187 – 1203 х. = 1774 – 1789 г.), (**Табло XXIV. 3 и 3а**, кат. № 3). Втора по ред на долната страна. Пара, 15 мм., в долната част на монетата пробита, с припой до отвора. Отсечена през 3-тата година от царуването му. Лит. (Pere 1968, 681)

Лице: Тугра на султан Абдул Хамид I
Опако: ٣
Duribe fi Konstantinie

Султан Мустафа III (1171 – 1187 х.= 1757 – 1774). (**Табло XXIV. 4 и 4а, кат. № 4**), пара, 15 мм., изтрита, пробита. Трета по ред. Година на от отсичане 86. Лит. Pere, 1968, kat. № 643, Лазарев,1990, таб. 1,9

Лице: Тугра на султан Мустафа III
Опако: ٨٦
Duribe fi İslâmbol
1171

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Дачев 2015: М. Дачев. Свети Георги: великомъченик, победоносец и чудотворец. София 2015.

Лазаров 1990: Л. Лазаров. Колективна монетна находка от с. Невша, Провадийско. Нумизматика 1990, 2, 28 – 43.

Жития 1974: Житията на светците. София 1974.

Радојчић 1974: Б. Радојчић. Филактерији, еманлуци, припојаснице. Белград 1974.

Pere 1968: N. Pere. Osmanlılarda Madeni Paralar. İstanbul, 1968.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXIII. 1 Сребърен реликвиар с образа на св. Георги на кон

Табло XXIII. 2. Сребърен реликвиар с хексаграм, обратна страна

Табло XXIII. 3. Релкивиар от гр. Струга, Северна Македония

Табло XXIII. 1а-б. Монета на султан Мустафа III

Табло XXIII. 2а-б. Монета на султан Махмуд I

Табло XXIV. 3а-б . Монета на султан Абдул Хамид I

Табло XXIV. 4а-б. Монета на султан Мустафа III

RELIQUARY FROM THE REVIVAL PERIOD FROM THE DEPOT OF NIAM-BAS

Bisera TOMOVA

(*Summary*)

The depot of NIAM – BAS houses a silver reliquary box decorated with the image of St. George on horseback and a six-pointed star (Inv. N 4500). It is shaped as a parallelepiped made by casting. Its measures are as following: 4,5 cm in length; 3,4 cm in width; 0,9 cm in thickness; and 33.35 grams in weight. There is no information about its provenance. The opening of the box is at the top, set up horizontally. It was closed by a groove. The cover and one of the pendants have not survived.

Five rings are soldered on the narrow side holding on chains four Turkish coins of Sultans Mahmud I (1730-1754) minted in Constantinie; Mustafa III (1757 – 1774) – 2 coins, one struck in Egypt and the other one – in Istanbul; and Abdul Hamid I (1774 – 1789) struck in Constantinie.

A piece of cloth or cotton soaked in chrism was put in the opening of the reliquary. Most likely, they were wearing the box fastened on a robe or belt. Judging by its shape and workmanship, as well as by the Turkish coins, it may be dating from the late 18th – early 19th c.

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 15 (2019)

Табло XXIV-XXV

КАПАЧЕТА ЗА ТЕРИАК НА ВЕНЕЦИАНСКАТА АПТЕКА "ALLI DUE MORI" (ПРИ ДВАМАТА МАВРИ) ОТ БЪЛГАРИЯ

Илиян ПЕТРАКИЕВ

Оловните капачета от териак на венецианската аптека "Alli Due Mori" (При двамата маври) са сравнително рядко срещани на територията на днешна България в сравнение с продукцията на по-популярната "Alla Testa d'Oro" (При златната глава). От последната до момента са регистрирани над 40 паметници от различни серии[1], докато от разглежданата тук – едва 5, въпреки че и тя е известна като една от основните венециански аптеки, производители на териак, наречени "triacanti" (Martin 1972, 55).

Едно от първите описания на този вид капачета за териак е направено от Гладис Дейвидсън при публикуването на резултатите от проучването на Коринт, където са открити три броя на аптеката "Alli Due Mori". Представляват кръгли оловни тапи с диаметър между 22 – 25 мм (**Табло XXIV. 1-3**). В централната част на горната повърхност релефно са изобразени бюстовете на двама маври, обърнати лице с лице, с подчертано къдрави коси, с драпирани туники, които обгръщат вратовете им. Представеният от ляво е с брада. По периферията е поместен надпис THERIACA•FINA•ALI•DVE•MORI•VEN (Фин териак (от аптеката) „При двамата маври" във Венеция). Датирани са не по-късно от XV век (Davidson 1952, 329).

Първи за вноса на венециански териак в нашите земи споменава Тодор Герасимов. Заедно с няколко капачета на по-известната аптека „При златната глава" публикува и едно с отличителния знак на аптеката „При двамата маври". То е открито в гр. София през 1960 г. при полагане основите на постоянен цирк. Във вдлъбнатина в зид от камъни и тухли, работници намират малко фаянсово съдче с оловно похлупаче. Съдчето било счупено, а капачето предадено в Музея за история на София (РИМ – София). То е с диаметър 24 мм и широчина на страничната лента – 3 мм (**Табло XXV. 12**). В описанието му авторът допълва, че маврите са с големи продълговати обици (Герасимов 1963, 27 – 280).

---

[1] За повече информация относно публикации, свързани с аптеката „Alla Testa d'Oro" виж: И. Петракиев. Капачета за териак на венецианската аптека "Alla Testa D'oro" с годината 1603 от България. Опит за типология. - В: ACTA MUSEI VARNAENSIS XIII-2, (под печат) и цитираната там литература.

Дочка Аладжова публикува още едно капаче на въпросната аптека, открито през 2010 г. при археологическото проучване на църквата „Св. Богородица Пантенаса“ в гр. Мелник. То е с размери 33/35 мм и широчина на страничния ръб – 5 мм (**Табло XXV. 13**). Авторката го свързва с функционирането на манастирската болница през XVII – XVIII в. (Аладжова 2011, 114, 116).

С тези две съобщения се изчерпват публикуваните данни за аптеката “Alli Due Mori” и нейната продукция в днешните български земи.

В РИМ – Разград се съхранява оловно капаче на въпросната аптека под инв. № 5791, с диаметър 24 мм, (**Табло XXV. 14**)[2]. За съжаление то не е добре запазено и е с множество налепи, поради което са видими само контурите на релефно изобразените двама маври, без възможност за разчитане на надписа. Няма данни за точното му местонамиране.

Друго капаче на тази аптека е регистрирано при изготвянето на съдебна експертиза[3]. То е от района на Самоковско, но отново без точно местонахождение. Диаметърът му е 24 мм, а височината на страничния ръб – 5 мм (**Табло XXV. 15**). Вероятно оловният предмет е бил подложен на опит за почистване от неспециалисти, което допълнително е увредило лошото му състояние и унищожило част от релефа. Отново се забелязват само контурите на двата бюста, разположени в профил един срещу друг.

При археологическото проучване на Кремиковския манастир „Св. Георги Победоносец“ през 2018 г. е открито още едно капаче на въпросната аптека (Тодоров, Атанасова 2019, 554 – 556)[4].

Аналогични капачета за териак са откривани сравнително често извън днешните български земи. През 1972 г. Колин Мартин публикува едно подобно капаче (**Табло XXIV. 4**), като отбелязва, че е сходно с тези от Коринт и публикуваното от Тодор Герасимов. То става достояние на автора благодарение на един търговец на антики в Истанбул, без да е известно мястото, където е открито. (Martin 1972, 56).

---

[2] Възможността да публикувам капачето, заедно с информацията и снимката са ми предоставени от Георги Дзанев, РИМ – Разград, за което му благодаря.

[3] Капачето ми е предоставено за публикация от проф. д-р Константин Дочев, за което му благодаря.

[4] Информацията за находката е на откривателя Владислав Тодоров, за което му благодаря.

Улрих Клайн публикава друго подобно капаче, открито във Фелдкирхен, Германия (**Табло XXIV. 5**) (Klein 2005, 41 – 42)[5].

При разкопките на средновековната крепост Розафа, над гр. Шкодра, Албания през 2013 г. е открит малък оловен буркан с капаче на въпросната аптека, заедно с бронзова мерителна пръчка. Капачето е с диаметър 24 мм. (**Табло XXIV. 6**). Според автора подобно контейнерче е открито и в гр. Стари Бар, Черна Гора (Lemke 2013, 225).

На различни онлайн аукциони са предлагани подобни капачета. Те са със сходни размери и изображение (**Табло XXIV. 7-11.**).

Благодарение на една добре запазена капачка от този вид, вероятно открита в Украйна **(Табло XXV. 16**), може да се направят някои разсъждения и предположения, както и да се допълни описанието на изображението. Прави впечатление много по-качественото и детайлно пресъздаване на централната композиция – двете глави, които са поместени в релефна окръжност. Отчетливо се забелязва, че очите са изпъкнали, носовете уголемени, а устните подчертано удебелени, като при лявата глава те са отворени и пресъздават вероятно вербален момент, докато на дясната са затворени. Туниките, с които са облечени двамата маври, също имат различия. Освен централното изображение, съществени разлики се наблюдават и при надписа. Той е много по-четлив, грижливо изписан и правилно подреден. Поместен е между окръжността, в която е централното изображение и втора окръжност, която го затваря отвън. Започва от централната горна част, като началото е отделено от края посредством знак – вероятно звезда. Краят му е маркиран с точка, каквато е използвана и за отделянето на думите една от друга. Надписът е с двойно „L“ при изписването на думата „ALLI“, както би следвало да е, ако се сравнява с гербът на аптеката **(Табло XXV. 17**) и гласи: THERIACA•F•ALLI•DVE•MORI•IN•VE NETIA•. Зад тази втора окръжност по периферията на капачето е представен вероятно лавров венец, който обгръща цялата композиция.

Тук е моментът да се отбележи, че разположението е твърде сходно с това при капачетата на аптеката “Alla Testa d’Oro” (Петракиев, под печат).

Съществени различия има и при размерите. Диаметърът тук е 40 мм, за разлика от всичките споменати в началото, които са еднотипни, без разновидности в композицията и със стандартен размер – 24 мм в диаметър. Изключение прави паметникът от Мелник –

---

[5] Капачета от този тип са публикувани от Улрих Клайн в статия, която получих след предаването за печат на настоящата работа. За повече информация виж: (Klein 2012, 287 – 288) и цитираната там литература.

33/35 мм, но и при него се вижда добре, че надписът и изображенията са идентични с всички останали.

Направените по-горе наблюдения дават основание да се предположи, че подобно на продукцията на аптеката „При златната глава“ във Венеция и тук става въпрос за масово имитиране, което отново носи белезите на еднотипно производство с използване на сходни калъпи (Петракиев, под печат).

Малкият брой регистрирани до момента капачета за териак на аптека “Alli Due Mori” в България не дава възможност за по-пълен анализ, но може да се направи предположение, че всички те са следствие на имитационната дейност на едно и също ателие. Значително количество от този тип капачета са открити в Гърция, което дава основание на Улрих Клайн, да предположи, че там това е била по-предпочитаната аптека (Klein 2012, 287). Трябва да се отбележи, че малкият брой капачета от аптеката, открити в България, в сравнение с тези на „При златната глава“, може да се дължи и на възможността да не са били обект на продължително фалшифициране на Балканите. Това може да е продиктувано както от по-рядкото циркулиране на пазара, по-слабата популярност, така и поради кратковременно участие в търговията с медикаменти през Османския период. Не е изключено и продукцията на двете аптеки да не са синхронни и тази на “Alli Due Mori” да е по-ранна и в един момент изместена от тази на по-популярната “Alla Testa d’Oro”.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Аладжова 2011: Д. Аладжова. Похлупачетата за териак от България. – Археология, 2011, 1, 114 – 120.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Оловни похлупачета за опаковка на венециански териак. – Известия на археологическия институт, 26, 1963, 277 – 280.

Петракиев, под печат: И. Петракиев. Капачета за териак на венецианската аптека “Alla Testa D’oro” с годината 1603 от България. Опит за типология. – В: ACTA MUSEI VARNAENSIS XIII-2, (под печат).

Davidson 1952: G. Davidson. Corinth. Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Bd. 12: The minor objects. Princeton, 1952.

Klein 2005: U. Klein. Von Paradies zu Paradies: Theriak und Theriak-Kapseln. – Schweizerische Numismatische Gesellschaft, 2005, 55, 35 – 42.

Klein 2012: U. Klein. Theriak-Kapseln und kein Ende. – in: G. Dethlefs, A.Pol, S. Wittenbrink (eds.), Nummi docent!Münzen, Schätze, Funde. Festschrift für Peter Ilisch, 2012, 285 – 294.

Lemke 2013: M. Lemke. Fieldwork at Scodra 2013. – Swiatowit, XI, 2013, 217 – 225.

Martin 1972: C. Martin. Les capsules a Theriaque. – Schweizer Münzblätter, 22, 1972, 54 – 56.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXIV. „Имитативни” капачета за териак на аптеката “Alli Due Mori”, Венеция.

1. Капаче за териак с диаметър 22 мм (Davidson 1952, plate 134, 2833)

2. Капаче за териак с диаметър 25 мм (Davidson 1952, plate 134, 2834)

3. Капаче за териак с диаметър 23 мм (Davidson 1952, plate 134, 2835)

4. Капаче за териак с диаметър 25/27 мм (Martin 1972, 56, Abb.4)

5. Капаче за териак с диаметър 24 мм (Klein 2005, 42, Abb.14)

6. Капаче за териак с диаметър 24 мм (Lemke 2013, 224, Fig.10)

7. Капаче за териак с диаметър 23,5 мм и тегло 12,66 гр.

Tom Vossen. (2019). Извлечено на 02.07.2019 г. от https://www.vcoins.com/en/stores/tom_vossen/165/product/italia_venezia_venice_16th17th_centuries_pb_theriac_seal_1266_gm_235mm_the_two_moors/567601/Default.aspx

8. Капаче за териак с диаметър 24 мм и тегло 8,09 гр.

Acsearch. (2015). Извлечено на 02.07.2019 г. от https://www.acsearch.info/search.html?id=3323285

9. Капаче за териак с диаметър 24 мм и тегло 9,76 гр.

Acsearch. (2015). Извлечено на 02.07.2019 г. от https://www.acsearch.info/search.html?id=3324959

10. Капаче за териак с диаметър 23.55 мм и тегло 12,54 гр.

NumisBids. (2014). Извлечено на 02.07.2019 г. от https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=844&lot=869

11. Капаче за териак с диаметър 24 мм и тегло 8,5 гр.

Catawiki. (2019). Извлечено на 02.07.2019 г. от https://auction.catawiki.com/kavels/9971161-two-moors-theriac-seal-theriaca-tina-ali-dve-mori-ven-24-mm

Табло XXV. „Имитативни” капачета за териак на аптеката “Alli Due Mori”, Венеция от България.

12. Капаче за териак с диаметър 24 мм (Герасимов 1963, 279, Обр. 4)

13. Капаче за териак с диаметър 33/35 мм (Аладжова 2011, 114, Обр.1)

14. Капаче за териак с диаметър 24 мм. Снимка: Георги Дзанев, РИМ – Разград

15. Капаче за териак с диаметър 24 мм.

16. Оригинално капаче за териак на аптеката “alli Due Mori”, Венеция.

Tessera per la teriaca. (2010). Извлечено/посетено на 02.07.2019 г. от

https://www.lamoneta.it/topic/66189-tessera-per-la-teriaca/?page=26

17. Герб на аптеката “alli Due Mori”, Венеция.

Tessera per la teriaca. (2010). Извлечено/посетен на 02.07.2019 г. от

https://www.lamoneta.it/topic/66189-tessera-per-la-teriaca/page/10/

LIDS FOR TERIAC OF THE VENETIAN PHARMACY OF *ALLI DUE MORI* (AT THE TWO MOORS) FROM BULGARIA

Iliyan PETRAKIEV

(*Summary*)

The lead lids for teriac of the Venetian pharmacy of Alli due Mori (At the two Moors) appear comparatively seldom on the territory of today's Bulgaria compared to the production of the more popular Alla Testa d'Oro (At the golden head).

All known to this day caps for teriac of this pharmacy, not only from Bulgaria, show uniformity in both size and relief on the upper surface (**Pl. XXIII, XXIV**). The image of both Moors is too schematic; the inscription is unevenly spaced in the same way with respect to the central composition on all the lids.

Thanks to a well preserved lid of this kind (**Pl. XXIV. 16**), which is 40 mm in diameter, we can make some reflections and assumptions, as well as to supplement the description of the image. The much better and more detailed reproduction of the central composition should be noted – both heads positioned in an embossed circle. It is clearly noticed that the eyes are convex, the noses are enlarged and the lips are markedly thickened, open and probably recreating a verbal moment on the left head and closed on the right one. The tunics that the two Moors are wearing also have differences. In addition to the central image, significant differences are observed in the inscription. It is much more legible, carefully spelled out and properly arranged – running between the circle holding both Moors' heads and a second circle that closes it from the outside. The inscription begins from the central upper sector and its beginning is separated from its end through a sign – probably a star. Its end is marked with a dot that is also used to separate the words from each other. The inscription contains double L in the word of ALLI, as it should be if compared to the coat of arms of the pharmacy (**Pl. XXIV. 17**), and reads: THERIACA

The observations made above suggest that, similar to the production of *At the Golden Head* Pharmacy in Venice, this is again about mass imitation, which bears the marks of the same type of production using similar moulds and probably in the same atelier (Петракиев in print).

XII МЕЖДУНАРОДЕН СИМПОЗИУМ ПО ВИЗАНТИЙСКА СИГИЛОГРАФИЯ, 28 – 30 МАЙ 2019, САНКТ ПЕТЕРБУРГ, РУСИЯ

Женя ЖЕКОВА

XII международен симпозиум по византийска сигилография се проведе в периода 28 – 30 май в Санкт-Петербург, Русия. Домакин на форума бе Държавният Ермитаж – институция с дълбоки традиции в организирането и провеждането на научни прояви от световна величина. Изборът за XII симпозиум не е случаен – Ермитажът притежава и съхранява една от най-големите колекции с оловни печати в света, наброяваща близо 12 000 екземпляра. За създател на колекцията се счита основоположникът на руската и византийска сфрагистика, проф. Н. П. Лихачов, чиято колекция от монети, печати и византийски артефакти до днес се съхранява в Ермитажа. В последните десетилетия сфрагистичната колекция се свързва с друго голямо име – това на Валентина Самойловна Шандровская, учен от световна величина – дългогодишен хранител и проучвател на печатите. Всички тези преимущества отреждат на Санкт-Петербург съвсем справедливо домакинството на този научен форум.

В рамките на два дни бях изнесени близо 30 доклада, представени от специалисти, работещи в областта на византийската и руската сфрагистика от Австрия, България, Великобритания, Германия, Гърция, Русия, Турция, Франция, Швейцария.

Първото заседание беше посветено на печатите като извори за византийската администрация и отделните административни ведомства в Империята. Пленарния доклад изнесе един от доайените във византинистиката проф. Жан-Клод Шейне (Университет Сорбона, Париж, Франция), който се спря на *Печатите на геникейона, намерени извън границите на Византийската империя*. Мария Кампаньоло-Потиту (Нумизматичен кабинет към музея за изкуство и история на Женева, Швейцария) разгледа *Причината за държавните противонормативни закони в края на XII в.*, касаещи най-вече жените и в частност императриците. Два от докладите бяха посветени на проблемните въпроси около византийската администрация в района на Черно и Егейско море. Пантелис Харалампакис (Атина, Гърция) представи последните проучвания върху *Просопографията на византийската администрация в района на Понтос (VII – XI в.): теми Армения, Халдия, Колонея и Севастия*, а Христос Малатрас (Университет в Кьолн, Германия) *Администрацията в Егейско море в средновизантийския период и значението на сигилографията*. На колегията бяха представени и нови, все още необнародвани печати от Нилгюн Елам (Университет на Анадола, Ескишехир, Турция) – *Предварителни бележки върху непубликувани сфрагистични материали от единадесет археологически турски музея*.

Част от първото заседание бяха и докладите на участниците от България. Те формираха отделен панел, посветен на една изключително важна за византийската сфрагистика годишнина – 40 години от откриването на Стратегията във Велики Преслав. Проф. Иван Йорданов, чиято е и заслугата за проучването и публикуването на комплекса с печати от Административната сграда, представи накратко значението на откритието: *Четиридесет години от откриването на архива на византийския стратег в Преслав (971 – 1087)*. Доц. Женя Жекова (РИМ – Шумен) разгледа данните за *Византийско присъствие в Преслав в периода 971 – 986 г. по материали от архива в Песлав*, а доц. Тодор Тодоров (ШУ „Еп. К. Преславски“) направи опит за изчисляване на *Числеността и съставът на византийската армия във войната с България от 971 г. според данните на сфрагистиката*. Докладите на българските специалисти доказаха за пореден път водещото място на Преслав и неговите находки в световната наука.

Второто заседание включваше доклади на печати от музейни и частни колекции. Няколко доклада запознаха аудиторията с печатите от Нумизматичния музей в Атина (Георгиос Какавас, Николета Катсикоста, Елена Конту, Йорка Николау, Йоанна Колтсида-Макри), а също и такива от частни колекции (Христос Ставракос, Заферис Сирас). Печатите бяха разгледани и като художествени творби, като се акцентира на тяхната иконография – мода или канон в изкуството. Олга Карагеоргиу (Изследователски център за византийско и поствизантийско изкуство, Атинска академия) разгледа *Кръстът с по-малки кръстове в края на раменете върху оловните византийски печати: краткотрайна мода?* Върху иконографията на светците войни се спряха Теодорос Корумпенас (Нумизматичен музей, Атина) *Иконографията на Св. Димитър върху печатите на фамилията Комнини*, Валери Степаненко (Уралски държавен университет, Екатеринбург) *Към иконографията на светците вòйни във Византия. Свети Андроник*, а Езра Гюзел Ердоган (Университет Мармара, Истанбул) разгледа *Иконографски оловни печати от музеите в Едирне и Къркларели*.

Третият панел беше отреден на домакините, които представиха последните находки с древноруски печати от територията на Русия: Кирил Орлов (Държавен Ермитаж) запозна колегията с *Древноруски сфрагистични материали в отдела по нумизматика в Ермитажа*, Сергей Белецки и Анатоли Кирпичников (Институт за история на материалната култура, Санкт Петербург) направиха интересен аналог между резултатите от техните разкопки и тези от стратегията в Преслав – *Следи от древноруска канцелария според резултатите от разкопките в Старая Ладога*, като се опитаха да определят разкритото от тях ведомство като вид административно учреждение подобно на преславското. Вячеслав Волхонски (Държавен музей-резерват Новгород) разказа *Историята на сфрагистичната сбирка на Държавния музей-резерват Новгород*, а връзка между древноруските и византийски печати от XI в. направи проф. Вернер Зайбт (Австрийска академия на науките, Виена).

Печатите като археологически находки бяха обект на докладите на Николай Алексеенко (Институт за археология на Крим, Симферопол), който представи нови находки от Крим; Вера Бургурлу (Университет Мармара, Истанбул) *Печати от разкопки в крепостта Айясулук в Ефес*; Петр Гайдуков, Олег Олейников (Археологически институт, Москва), Елена Степанова (Държавен Ермитаж) показаха нови *Петнадесет византийски печата намерени при разкопки в Новгород през 2017 г.* Особен интерес представлява фактът, че те са на едно и също лице, което регулярно е писало до своя адресат, живеещ или пребиваващ тук. Съвсем резонно възниква въпросът – кой е той?

Неизвестни данни за печати в чужди колекции изнесоха Александра Василиу-Зайбт (Австрийска академия на науките, Виена) *Отвъд пределите на Византия: византийски печати от Северна Европа*, Пагона Пападополу (Университет Аристотел, Тесалотика) и Вивиен Прижан (Френски изследователски център в Оксфорд) *Малко известна колекция от византийски оловни печати в университета в Пенсилвания, САЩ*.

Финалният панел на Симпозиума беше посветен на дигитализацията и новостите в работата със сфрагистични паметници. Доклади изнесоха колеги от Кьолнския университет, разработващи модел за дигитално описание и публикуване на византийски печати. Алесио Сопраказа визуализира почти завършения вид на SigiDoc, Мартина Филоза *Новостите от изследователските лаборатории по византийска сигилография в Кьолн*, а Мария Тереза Каталано нагледно показа нова технология за документиране на печати *RTI: удобна технология, прилагана във византийската сигилография*.

По време на симпозиума бяха презентирани и последните издания в областта на византийската сфрагистика. С особено голямо внимание сред колегията бе посрещнато последното монографично изследване на проф. дин Иван Йорданов „Печати на византийската администрация в България (971 – 1118)“, издадено от Университетско издание „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2019 г.

Освен чисто научната страна на симпозиума, домакините се бяха постарали да покажат максимално на гостите богатите колекции, съхранявани в Ермитажа. Организирани бяха посещения на двореца „Петерхоф“ и музея-резерват в Новгород.

Симпозиумът в Санкт-Петербург за пореден път доказа, че сфрагистиката е наука, която се развива с бързи темпове, благодарение на новите находки с печати и упоритата работа с тях. Голяма част от постиженията и напредъкът се дължат на българските находки и изследвания, отреждащи водещо място на България в областта на византийската сигилография.

КНИГОПИС 2015 – 2018

Ж. Аладжов. Новооткрит моливдовул от Велики Преслав. – Известия на Бургаския музей, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 294 – 295.

С. Антонов. Монета на Исаак II Ангел от средновековния Просек – нумизматичен паметник от времето на Добромир Хриз? – Епохи, 1, 2015, 237 – 246.

В. Беков, Н. Митев. Антични, средновековни и ренесансови монети от колекцията на Христо Раев. Варна, 2015, 96 с.

В. Беков. Автономни и псевдоавтономни монети на Одесос от колекцията на Александър Русев. (III в. пр.Хр. – I в. сл. Хр.). – Журнал за исторически и археологически изследвания, 3, 2015, 108 – 140.

Б. Божкова, В. Динчев. Колективна монетна находка (края на II – първата половина на III в.) от с. Преславец, община Харманли. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 39 – 56.

Й. Валериев. Оловен печат на Георги Теодорокан, протокуропалат, от района на късноантичния град Залдапа. – Добруджа, 2015, 30, 467 – 468.

Д. Владимирова-Аладжова. Печат на император Ираклий (610 – 640) от Сердика. – Bulgaria Mediaevalis, 4 – 5, 2015, 19 – 23.

Д. Владимирова-Аладжова. Ранновизантийски печат от Несебър. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 129 – 132.

С. Ганчева. Монетна циркулация в късноантичния кастел в Дуросторум (края на III – VII в.) – Добруджа, 2015, 30, 445 – 460.

П. Георгиев. Монашеският печат на княз Борис като исторически източник (към българската политическа и културна история от края на IX в.). – Преславска книжовна школа, 15, 2015, 387 – 405.

В. Григоров, Ж. Жекова. Печат на Теоктист, патриций и логотет на Дрома, открит в Плиска. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 155 – 161.

Р. Гущераклиев. Колективни находки, намерени в южна България, съдържащи бронзови монети на градски управи (II – III в.) Част II. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 9 – 38.

Д. Димитров. Нови византийски печати от фонда на АМ – Велики Преслав. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 145 – 148.

С. Димова. Монетите на Анхиало в колекцията на музей „Старинен Несебър“, 2015, 108 с.

М. Долмова, Х. Харитонов. Нови нумизматични данни за стратиграфията на крепостта Трапезица. – Търновска книжовна школа, 10, 2015, 723 – 731.

С. Дончева. Анонимна сфрагидия на български владетел (X в.) от Преслав. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 149 – 154.

М. Доткова. Находка от денари и антониниани от с. Пролеша, Софийско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 57 – 68.

К. Дочев. Нов вариант вторично доработена златна перпера на византийския император Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 73 – 81.

К. Дочев. Имитация на златните перпери на Андроник II с Андроник III (1325 – 1328). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 83 – 89.

К. Дочев. Употреба на византийски златни перпери в българската държава през XIV век. – Търновска книжовна школа, 10, 2015, 665 – 679.

Ц. Дражева, И. Йорданов. Печатите от Акве Калиде–Термополис. – Известия на Бургаския музей, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 274 – 293.

Ж. Жекова. Непубликувани средновековни български печати от колекцията на РИМ – Шумен. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 133 – 144.

Ж. Жекова. България и Византия (976 – 1025). Приносът на нумизматиката. – В: Европейският Югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура. София, 2015, 386 – 401.

М. Ибришимова – Петрова, К. Кръстев. Монети на република Венеция (XV – XVIII в.) от фонда на Исторически музей „Искра“ Казанлък. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 101 – 118.

И. Йорданов. Доросторум–Доростол–Дръстър, според данните на сфрагистиката (VI – XIV в.). – Добруджа, 30, 2015, 49 – 103.

И. Йорданов. Печат на Никифор Синадин – патриций и стратег на Преславица (50 – те години на XI в.). – Добруджа, 30, 2015, 103 – 106.

И. Йорданов. Византийски печати от Юга на Царския Дворец в Преслав. – Историкии, 8, 2015, 29 – 48.

И. Йорданов. Плиска (IX – XI в.), според данните на сфрагистиката. – Плиска – Преслав, 11, 2015, 261 – 274.

И. Йорданов. Печат на Адриан турмарх на Преслав (края на IX в.). – Bulgaria Mediaevalis, 4 – 5, 2015, 39 – 43.

И. Йорданов. Печати на епископи от архиепископия България (XI – XII в.). – Bulgaria Mediaevalis, 6, 2015, 103 – 121.

И. Йорданов. Печат на българската царица Ирина (XIII – XIV в.). – Епохи, 1, 2015, 46 – 51.

И. Йорданов. Печати на византийски военачалници участвували в българо – византийската война (976–1018). – В: Европейският югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура. София, 2015, 366 – 386.

И. Йорданов. Пристигането на учениците на Кирил и Методий в Плиска (885 – 886). Византийска дипломатическа офанзива в България (886 – 889). Приноса на сфрагистиката. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 32 – 41.

А. Карабашев. Римски бронзови провинциални монети от археологическите проучвания на древния Анхиало в м. Палеокастро, гр. Поморие. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 256 – 270.

М. Класнаков. Византийски златни монети от Акве Калиде (Бургаски минерални бани) – сезон 2012. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 271 – 273.

М. Класнаков, И. Пеев. Колективна находка с руски монети от с. Горно Ябълково, Бургаско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 119 – 123.

А. Койчев. За монета № 8249 от НАИМ, отнесена към тракийския владетел

Котис II/III от 171 – 167 г. пр.Хр. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 241 – 244.

К. Кръстев. Политически и икономически аспекти на кризата в Османската империя в периода 1585 – 1648 г. (по нумизматични данни). Шумен, 2015.

К. Кръстев. Полските трояки и техните подражания. – Историкии, 8, 2015, 49 – 62.

К. Кръстев. Османски и европейски монети (XIV – XVIII в.) от фонда на ИМ Попово. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1 – 2, 2015, 111 – 129.

К. Кръстев. Османски и европейски монети (XV – XVII в.) от Поморийско, съхранявани във фонда на РИМ – Бургас. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 296 – 304.

К. Кръстев. Златен гулден на последния унгарски крал Лайош II, отсечен през 1517 г. от фонда на ИМ „Искра“ Казанлък. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1 – 2, 2015, 130 – 134.

К. Кръстев. Златни османски монети от XVI в. от фонда на ИМ „ Искра“ Казанлък. – Минало, 3, 2015, 4 – 11.

Н. Кънев. Новооткрит оловен печат от района на Сливен. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 163 – 166.

Н. Кънев. Нови сфрагистични находки от Поморие. – Епохи, 1 , 2015, 34 – 45.

Н. Кънев, К. Тотев. Новооткрит оловен печат на латинския император Бодуен Втори. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 374 – 380.

М. Манов. Скифские цари в Добрудже. – Scripta Antiqua, 4. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. Москва, 2015, 424 – 436.

Н. Марков, И. Кънев. Матрица за восъчни печати на длъжностно лице от Второто българско царство. – Известия на Национален Исторически музей, XXVII, 2015, 129 – 134.

М. Минкова. Монетите на Августа Траяна. Стара Загора, 2015, 229 с.

М. Минкова. Нумизматичен материал от археологическите проучвания на обект в АР „Августа Траяна – Верея – Стара Загора“ при ул. „С. Силов“ № 67. – Известия на Старозагорския Исторически музей, V, 2015, 34 – 52.

Н. Митев. Две редки български средновековни монети от частна колекция. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 91 – 93.

Н. Митев. Част от колективна находка от сребърни аспри на цар Иван Александър и Михаил Асен (1332/1333 – 1380) от Велики Преслав. – Плиска – Преслав, 11, 2015, 441 – 442.

Н. Митев. Икономическият облик на средновековните градски центрове Ряховец, Червен, Шумен и Овеч в периода XII – XIV в. по нумизматични данни. – Исторически преглед, 5 – 6, 2015, 54 – 63.

Н. Митев. Средновековни монети от района на с. Орешак, Варненско. – Добруджа, 2015, 30, 461 – 466.

Н. Митев. Непубликувани унгарски монети на крал Сигизмунд I Люксембургски (1387 – 1437) от Североизточна България. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 388 – 392.

В. Парушев. Новонамерени средновековни монети от южна Добруджа (VII – XV в.). – Добруджа, 2015, 30, 107 – 148.

В. Пенчев. Медна скифата на сръбския крал Стефан Радослав (1228 – 1233), намерена при археологически разкопки в град Поморие през 2009 г. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 69 – 71.

В. Пенчев. Част от колективна находка със сребърни турски монети от средата на XVIII в., от фонда на НИМ – София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 125 – 128.

В. Пенчев. Част от колективна находка с акчета от първата половина на XV век от фонда на НИМ – София. – Известия на Национален Исторически музей, XXVII, 2015, 119 – 124.

В. Пенчев. Старинни фалшификати на австрийски шесткройцерови монети с дати 1848 г., от нумизматичната сбирка на Национален Исторически музей – София. – Известия на Национален Исторически музей, XXVII, 2015, 125 – 128.

Т. Попов. Нова хипотеза – монети на Михаил Асен, син на Йоан III Асен. – Минало, 1, 2015, 4 – 24.

И. Прокопов. Монетното съкровище от с. Стройно, Ямболско (IGCH 924). – В: „Марица – изток“, Археологически проучвания и разкопки, 7, 2015, 213 – 224.

Д. Рабовянов, К. Тотев. Два нови византийски пръстени – печати от Велико Търново. – Търновска книжовна школа, 10, 2015, 659–664.

Н. Русев, Д. Драгоев, В. Върбанов, Н. Пачев. Монети от археологическото проучване на Сексагинта Приста. – (март – май 2015 г.). – Българско е – списание за Археология, 5.2, 2015, 177 – 214.

Б. Русева. Сребърен тетартеморий на Севт II (ок. 405 – ок. 387) от разкопките на „емпорион Пистирос“. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 1 – 8.

Б. Русева. Раждането на монетата. Преразказ на „*La naissance de la monnaie*“ с автор Georges Le Rider. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 217 – 250.

Б. Русева. Серебряные тетрадрахмы Одессоса александровского типа с сигнатурой Κλεαν – протопип серебра Дионисополя с подписью Λεονττισκου. – В: Scripta Antiqua, 4. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. Москва, 2015, 418 – 423.

В. Станков. Имената на българските владетели от XIII – XIV век според православната и българската именна традиция. Приносът на нумизматиката и сфрагистиката. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 360 – 373.

Я. Тачев. Метрични параметри и номинали на монетите на Анхиало. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 3, 2015, 141 – 155.

Н. Теодосиев. Бюлетин на колективните монетни находки открити в България през 1983 – 1985 г. – Бяла черква, 3, 2015, 45 – 72.

Н. Теодосиев. Бюлетин на колективните монетни находки открити в България през 1986 – 1987 г. – Бяла черква, 4, 2015, 34 – 52.

Н. Теодосиев. Бюлетин на колективните монетни находки открити в България през 1988 – 1989 г. – Бяла черква, 5, 2015, 42 – 52.

К. Тотев. Още веднъж за Никифоровия златен пръстен – печат от Бургаските минерални бани. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 206 – 208.

К. Тотев, Н. Кънев. Новооткрит оловен печат на латинския император Бодуен Втори. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Част 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 374 – 380.

M. Andonova. The Coins from the Necropolis „Metlata“ near the Village of Rupite (f. Muletarovo), Municipality of Petrich. – Papers of the American Research Center in Sofia. Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th c. BC – 6th c. AD), 2015, vol. 2, 255 – 269.

S. Doncheva, **N. Nikolov.** Wax Seals in the Early Middle Ages in Bulgaria – Storage and Use. – Arheologia Mileniului I P. Chr. III. Dunărea Inferioară între stepe şi imperiu. Ploieşti, 2015, III, 313 – 320.

D. Draganov. The Coinage of the Scythian Kings in the West Pontic Area. Sofia, 2015, 309 p.

I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 1 – 3, Sofia, 2003, 2006. 2009. Addenda et Corrigenda (2). – България в европейската култура, наука, образование, религия. Част 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 223 – 305.

I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 1 – 3, Sofia, 2003, 2006. 2009. Addenda et Corrigenda (3). – България в европейската култура, наука, образование, религия. Част 2. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2015, 124 – 164.

I. Jordanov. Some Observation on Dating and Attribution of Byzantine Seals (IV – XIV c.), according to the *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. – In: Byzantine and Rus'Seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus' – Byzantine Sigillography. Kyiv, 2015, 125-143.

S. Ignatova, S. Filipova, A. Tenchova, I. Prokopov. Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria, vol. V. The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Pazardzhik. Greek, Thracian, Macedonian, Roman Republican, Roman Provincial and Byzantine Coins from the 4th Century BC to 7nd Century AD. Sofia, 2015, 165 p.

S. Ivanov, S. Filipova. Numismatic Data from the Archaeological Excavations at Heraclea Sintica Located on the Hill of Kozhuh, Petrich Municipality. – Papers of the American Research Center in Sofia. Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th c. BC – 6th c. AD), 2015, vol. 2, 168-227.

N. Kanev. The Lead Seal of Germanos, Protoproedros and Its Attribution. – Byzantine and Rus' Seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus' Byzantine Sigillography. Kyiv, 2015, 71-74.

E. Paunov. The Bronze Coinage of Heraclea Sintica. – Papers of the American Research Center in Sofia. Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th c.BC – 6th c. AD), 2015, vol. 2, 228-237.

E. Paunov. Introduction to the Numismatics of Thrace, ca 530 BCE – 46 CE. – In: A Companion to Ancient Thrace, Chichester, 2015, 265-292.

E. Paunov. The Coin Assemblage from the Sacred Spring of Aquae Calidae in Thrace: Main Problems, Patterns and Conclusions. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 245-255.

S. Philipova. Coin Circulation along the Upper Struma River's Region during the Late Antiquity (294 – 498). – Scripta Antiqua, 4. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. Москва, 2015, 521-550.

I. Prokopov. One Aspect (a Flair) of the Coin Circulation in the Area of Settlements Belyovo – G. Spanchevo – Katuntsi during 6th – 1st c. BC. – Известия на Народния музей Бургас, V. В памет на Цоня Дражева. Бургас, 2015, 232-240.

A. Tenchova. Verbreitung und Verwendung byzantinischer Münzenin Westfalen – Lippe – Haller Münzblätter: Nachrichten der Tiroler Numismatischen Gesellschaft Hall in Tirol, Band VIII (Beiträge zum 6. ÖSterreichischen Numismatikertag, Hall in Tirol). Hall, 2015, 129-136.

D. Vladimirova-Aladzhova. Silver Minting Amidst Rome and Byzantium. – Scripta Antiqua, 4. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. Москва, 2015, 551-553.

2016

С. Антонов. Някои хипотези относно печатите на Давид Комнин от България. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2016, 1 – 2, 203 – 210.

В. Беков. Тетрадрахмите на Одесос от собствен тип с Великия бог на града – Плутон. – Реверс, 1, 2016, 8 – 20.

В. Беков. Две колективни находки с ранни бронзови монети на Одесос. – Реверс, 3, 2016, 9 – 17.

В. Беков. Римски провинциални монети, сечени в Одесос, от колекцията на Александър Русев (I в. пр.Хр. – III в.). – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2016, 1 – 2, 175 – 195.

В. Беков, Р. Бекова. Римски старини от с. Дъбравино, Варненско. – Реверс, 2, 2016, 11 – 14.

Б. Божкова. Иконографията на Афродита в монетосеченето на римските провинции Долна Мизия и Тракия. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 55 – 63.

Б. Божкова. Монети (II – VI в.) от археологическото проучване на обект „пл. Независимост", София. – Сердика – Средец – София, 6, 2016, 45 – 50.

Н. Бояджиев. Колективна монетна нахозка от с. Хвойна, община Чепеларе. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели. ВТУ „Св. св. Кирил и Методий" и българската археология, II. Велико Търново, 2016, 825 – 830.

Н. Бояджиев. Средновековни монети от Момчилова крепост. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 387 – 392.

Л. Василев. Два солида на град Рига под шведска власт от Пловдивско. – Реверс, 2, 2016, 27 – 30.

Л. Василев. Двойно контрамаркирана медна испанска монета от XVI век от района на град Бургас. – Паметници, реставрация, музеи, 1 – 2, 2016, 45.

Д. Владимирова-Аладжова. Нумизматични данни за синкретизма в култа към трите нимфи през II в. – В: Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция. Шумен, 2016, 326 – 333.

Д. Владимирова-Аладжова. Християнството и императриците в ранна Византия. – В: Мултикултурният човек. Сборник в чест на проф. дин Камен Гаренов (Отец Петър Гарена). т. 2, София, 2016, 64 – 77.

Д. Владимирова-Аладжова. Печат на Приск от Сердика (VI – VII в.). – Bulgaria Mediaevalis, 7, 2016, 33 – 38.

В. Върбанов, С. Иванов. Находка от денари от с. Трескавец, Търговищко. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 65 – 74.

К. Стефанова9Георгиева, К. Кръстев, И. Косев. Съкровище от златни и електронови византийски монети от XI в., намерено в Крън. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 393 – 400.

Л. Грозданова. Градският пантеон на Пауталия в светлината на монетосеченето на полиса – някои основни наблюдения. – В: ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Сборник в памет на проф. Димитър Попов. София, 2016, 136 – 147.

Р. Гущераклиев. Рядък монетен тип с изображение на Пан от монетарницата на Хадрианопол (III век). В: Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция. Шумен, 2016, 358 – 370.

Р. Гущераклиев, М. Марков. Мерки за тежест, съхранявани в Регионален исторически музей – Монтана. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 79 – 90.

Д. Дамяновски. Датиране на апликация за колесница с помощта на монетни изображения (проблеми и хипотези). – Реверс, 3, 2016, 22 – 27.

И. Джамбов, Р. Иванов. Неизвестни печати от Първомайско. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 401 – 406.

Г. Дзанев. Колективна находка на ранни османотурски акчета от землището на град Сеново, Русенско. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели. ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, II. Велико Търново, 2016, 851 – 858.

Д. Димитров, Г. Дзанев. Колективна находка от автономни бронзови монети от края на II – първата половина на III век от Преславско. – В: Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция. Шумен, 2016, 334 – 357.

К. Димов. Драхми на Истрия от района на съвременна област Силистра. – Реверс, 3, 2016, 5 – 8.

К. Димов. Провинциални монети на Макрин от монетарницата на Никополис ад Иструм. – Реверс, 1, 2016, 24 – 27.

К. Димов. Колективна находка с мангъри на Баязид I от района на град Велико Търново. – Реверс, 2, 2016, 24 – 26.

С. Димова. Неизвестна контрамарка на Месамбрия от I век. – Реверс, 3, 2016, 18 – 21.

С. Дончева. Златен пръстен – печат от късното Средновековие с изображение на двуглав орел и монограм на Палеолозите. – В: „Великите Асеневци“. Сборник доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия. Велико Търново, 2016, 484 – 487.

М. Доткова. Непубликувани монети на Марцианопол. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 75 – 78.

К. Дочев. Нов тип латинска медна имитация (20 – те години на XIII в.) от фонда на НАИМ – БАН. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 91 – 94.

К. Дочев. Нов вариант сребърна монета на Андроник II с Михаил IX (1295 – 1320) от „Скалния град Перперикон“ (област Кърджали). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 95 – 98.

К. Дочев. Нови данни за използването на сребърни слитъци пари в българската държава през XIII – XIV в. – Археология, 2016, 1 – 2, 99 – 113.

К. Дочев. Пари и парично обращение в средновековния Търнов. – В: „Великите Асеневци“. Сборник доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия. Велико Търново, 2016, 386 – 400.

Д. Драганов. Първото скитско царство в Добруджа. Монетосеченето на Атей. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 21 – 47.

Д. Драганов. Тануза – основателят на второто скитско царство в Добруджа. – В: ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Сборник в памет на професор Димитър Попов. София, 2016, 174 – 188.

Ж. Жекова. Асеневци в Преслав (според данните на нумизматиката и сфрагистиката). – В: „Великите Асеневци“. Сборник доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия. Велико Търново, 2016, 377 – 385.

Ж. Жекова. Непубликувано съкровище от с. хан Крум, Шуменско (XIV в.). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 99 – 111.

И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. – Плиска – Преслав, 12, 2016, 307 с.

И. Йорданов. Монограмите върху златните пръстени на патриция Кубрат (635 – 665). – Известия на Национален археологически институт, XLIII. In honorem professoris Stanislav Stanilov, 2016, 117 – 126.

И. Йорданов. Непубликувани византийски печати от района на Първомай. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 173 – 178.

И. Йорданов. Печати на византийски главнокомандуващи на походите срещу Асеневци 1185 – 1195 г. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 357 – 367.

И. Йорданов. Възстановяване на българската държавност (1185 – 1235). Приносът на нумизматиката и сфрагистиката. – В: „Великите Асеневци“. Сборник доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия. Велико Търново, 2016, 319 – 331.

И. Йорданов. Печати на кирилица от Първото българско царство. – QUADRIVIUM. Юбилеен сборник в чест на 60 годишния юбилей на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 2016, 552 – 566.

И. Йорданов. Печатите на Лъв Сарацинопул и византийската администрация в Източна България (971 – 986). – Bulgaria Mediaevalis, 7, 2016.

И. Йорданов, И. Топалилов. Средновековни оловни печати от крепостта край с. Добри дол, Пловдивско. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели. ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, II. Велико Търново, 2016, 831 – 844.

С. Йорданов. Драхма на Август и Реметалк. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 49 – 54.

С. Йорданов, Д. Агре. Монетното съкровище от Синеморец. – В: Тракийски владетелски дом край Синеморец. София, т. 1, 2016, 45 – 183.

И. Карайотов. Кизикени от южното Черноморие. – Реверс, 1, 2016, 5 – 7.

И. Карайотов. Околопонтийски нумизматични паралели. – Реверс, 2, 2016, 4 – 10.

М. Класнаков. Пет рядко срещани в българските земи късносредновековни монети (XVI – XVII в.) от състава на Ахтополското съкровище. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 117 – 123.

К. Коев, Е. Христов. Монетна находка от III век, открита край с. Зафирово, Силистренско. – Реверс, 2, 2016, 15 – 23.

А. Койчев. Бронзовите монети от тракийския владетелски дом при с. Синеморец. – Тракийски владетелски дом край Синеморец. София, т. 1, 2016.

А. Крапчев. Стандартен каталог на българските книжни пари. София, 2016, 192 с.

К. Кръстев. Дубровнишки монети (XVI – XVIII в.) от фонда на ИМ „Искра“ Казанлък. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 147 – 158.

К. Кръстев, Н. Митев, Д. Георгиев. Колективна монетна находка от XVII в. от с. Овчага, Провадийско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 125 – 146.

К. Кръстев. Монети на Полша под руска власт от ИМ „Искра“ Казанлък. – Реверс, 1, 2016, 34 – 37.

Н. Кънев. Оловни печати от „Кастра Рубра“ край с. Изворово (Хасковска област), открити през 2014 г. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели. Великотърновският Университет „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, II, 2016, 845 – 850.

И. Лазаренко. Монети на царя – престолонаследник Михаил – Асен (след 1331 г. – преди 1355 г.) от района на Варна. – В: „Великите Асеневци“. Сборник доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия. Велико Търново, 2016, 473 – 483.

Н. Митев. Рядък сестерций на император Нерва (96 – 98) от фонда на Парк – музей „Владислав Варненчик“. – Реверс, 1, 2016, 21 – 23.

Н. Митев. Рядка монета на деспот Йоан Тертер (1385 – 1399) от Провадийско. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 407 – 408.

В. Овчаров, Г. Дзанев. Археометрично изследване на римското сребърно монетосечене по материали от българските музеи. – Археология, 2016, 1 – 2, 58 – 66.

Н. Овчаров, Р. Пеевски. Съдбата на крепостта Урвич край София в светлината на новооткрито сребърно монетно съкровище от XIV в. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 369 – 384.

Е. Паунов. Началото на монетосеченето на Пауталия. – Реверс, 3, 2016, 28 – 35.

Е. Паунов. Константиновият мост на Дунава при Ескус – Сукидава изобразен на бронзов медальон. – Реверс, 1, 2016, 28 – 33.

В. Пенчев. Колективна находка от късноелинистически тетрадрахми, намерена в землището на село Левка, Свиленградско. – Юбилеен сборник Божидар Димитров. Известия на Национален Исторически музей, XXVIII, 2016, 269 – 278.

В. Пенчев. Колективна находка с дореформени солунски номизми хистаменон на император Алексий I Комнин, открита при археологическите разкопки на средновековната крепост „Балък дере“ край Ивайловград. – Юбилеен сборник Божидар Димитров. Известия на Национален Исторически музей, XXVIII, 2016, 279 – 282.

В. Пенчев. Рядка монета на солунския деспот Мануил Комнин Дука (1230 – 1237), намерена при археологическите разкопки на средновековната крепост „Балък дере“ край Ивайловград. – Юбилеен сборник Божидар Димитров. Известия на Национален Исторически музей, XXVIII, 2016, 283 – 285.

В. Пенчев. Част от колективна находка със сребърни френски монети от XV век, намерена в България. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 113 – 116.

В. Пенчев. Нови постъпления на сфрагистични паметници от Североизточна България във фонда на Национален Исторически музей – София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 159 – 167.

В. Пенчев. Интересен византийски моливдовул от XI век, намерен при археологически разкопки в Плиска. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 169 – 172.

В. Пенчев. Част от колективна находка със сребърни монети на цар Иван Шишман, от фонда на НИМ – София. – В: Сборник Есенни четения Сборяново, 11, 2016, 106 – 112.

В. Пенчев. Медна скифата на цар Иван Асен II намерена във Велико Търново. – Годишник на Национален археологически музей, 13, 2016, 385 – 386.

Ф. Петрунов. Нови данни за медното монетосечене на деспот Добротица. – Юбилеен сборник Божидар Димитров. Известия на Национален Исторически музей, XXVIII, 2016, 291 – 296.

Т. Попов. Нов извор за историята на Солун след 1230 г. – Юбилеен сборник Божидар Димитров. Известия на Национален Исторически музей, XXVIII, 2016, 287 – 289.

И. Прокопов. Фалшификати на антични и средновековни монети. София, 2016, 321 с.

И. Прокопов, М. Славова. Монетното съкровище от с. Долно Ботево, Хасковска област – нови данни към датиране на късните тасоски имитации. – В: Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели. ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, II. Велико Търново, 2016, 815 – 824.

Б. Русева. Кой от одриските владетели – династът Севт I (424 – ок. 405) или парадинастът Севт II (ок. 405 – ок. 378), сече династичното сребро с надписи ΣΕΥΤΑ ΑΡΓΥΡΙΟΝ и ΣΕΥΤΑ ΚΟΜΜΑ. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 1 – 20.

Я. Тачев. Монетосеченето на Дионисополис (IV в. пр.Хр. – III в. сл. Хр.). Каталог. София, 2016, 78 с.

Я. Тачев. Монетосеченето на Анхиалос. Фалшификати. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1 – 2, 2016, 196 – 202.

Х. Узунов, В. Върбанов. Находка от римски сребърни монети от територията на резерват „Воден“, Разградско. – В: Сборник Есенни четения Сборяново, 11, 2016, 68 – 105.

M. Dotkova. Triumphal Arches Represented on the Coins of the Town Municipalities in Moesia Inferior and Thrace. – Culture and Civilization at Lower Danube, XXIX, 2016, 39 – 44.

D. Draganov. The Coins of the Scythian Kings. Sofia, 2016, 32 p.

D. Dragoev. Coin Hoard from the Late Antiquity Fortress in the Village Land of Svalenik, Rousse District. – Culture and Civilization at Lower Danube, XXIX, 2016, 70-89.

S. Filipova, V. Petkov, S. Ivanov, M. Andonova, I. Prokopov. Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria, vol. VI. Nimismatic Collections of the Museums at Sandanski (Ancient Medius – Particopolis, Petrich (Ancient Heraclea Sintica/ Strimonica) and Gotse Delchev (Ancient Nicopolis ad Nestum). Greek, Thracian, Macedonian, Roman Republican, Imperial and Roman Provincial Coins from the 6th Century BC to 5th Century AD. Sofia, 2016.

S. Gancheva. Late Roman Bronze Coins Discovered in Alfatlar. – Culture and Civilization at Lower Danube, XXIX, 2016, 30-38.

L. Grozdanova. The Die Study of the Coinage of Pautalia – Conducting a Traditional Numismatic Research in the Age of Digital Technoligies. – In: Proceedings of the Humboldt Kolleg „Bulgarian – German Scientific Cooperation: Past, Present and Future. Sofia, 2016, 117-123.

I. Karayotov. Le monnayage d'argent d'Apollonia Pontica aux Ve – IV e s. av. J. C. – In: Studia Classica Serdicensia V. Monuments and Texts in Antiquity and Beyond. Essays for the Centenary of Georgi Mihailov (1915 – 1991). Sofia, 2016, 147-161.

I. Lazarenko. Corpus Nummorum Odessitanorum. Odessos Coins from the Period of the Roman Empire. Part I. Augustus – Commodus. Varna, 2016.

S. Mihaylov. Early Byzantine Coins (6th century AD) from Izvoarele (Constanța county). – Culture and Civilization at Lower Danube, XXIX, 2016, 90-96.

N. Mitev. Circulation of the Vallachian Coins from the Second Half of 14th Century in Northeastern Bulgaria. – Revista de Cercetări Arheologice şi Numismatice, 2, 2016, 202-211.

U. Peter, L. Grozdanova. The Coin Hoard of Krepost – Coins as Mediators of Knowledge about Space and Identity. – e – Topoi Journal for Ancient Studies, Special Volume 6: Space and Knowledge. Topoi Research Group Articles. Berlin, 2016, 349-371.

T. Popov. Zwei Neue Numismatische Quellen fur die Geschichte von Thessaloniki und Epiros nach 1230. – Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 2016, 779-780.

B. Rousseva, Y. Youroukova, V. Taneva. The Pistiros Hoard. – Pistiros 6. Part II. 1-2. Coin Catalogue and the Journey of the Coins from the „Pistiros" Hoard. Prague, 2016, 66-137.

V. Varbanov. A Second Century Hoard of Roman Imperial Denarii from the Village of Koprivec, Rousse District. – Culture and Civilization at Lower Danube, XXIX, 2016, 10-29.

V. Varbanov, N. Rusev. Regarding Some Dispersed Coin Hoards from Lower Moesia (the Middle of the 3rd century AD). – Arheologia mileniului I p. Chr. Identități şi Schimburi Cultural în Mileniul I p. Chr., V, 2016, 107-125.

D. Vladimirova-Aladzhova. Pre – Monetary Currency Types from Apollonia and Urdovisa on the Black Sea Coast. – In: Southeast Europe and Anatolia in Prehistory: Essays in Honour of Vassil Nikolov on his 65th Anniversary (Universitäts Forschungen zur Prähistorischen Archäologie 293). Bonn, 2016, 526-531.

D. Vladimirova-Aladzhova. A Lead Seal of Constantine the Great from Serdica. – Studia Academica Šumenensia, 3, 2016, 82-88.

D. Vladimirova-Aladzhova, A. Tenchova – Janzik. Coin Circulation in Medieval Bulgaria. Recent Coin Finds from the 13th and 14th Centuries. – Round Table: Changes et Échanges Monétaires Autour de la Méditerranée Orientale Aprés 1204. 2016, 3-9.

2017

Ж. Аладжов. Печат на цар Петър от разкопките на обект „Улица“ в Преслав. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 303 – 306.

Е. Анастасова. Реверсните изображения при градското монетосечене на Сердика, като източник на информация за религиозния живот в този римски град. – Известия на Национален Исторически музей, XXIX, 2017, 184 – 193.

П. Балабанов. Монети на Адей от Айтоските (Бургаските) минерални бани в сбирката на НАИМ при БАН. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 139 – 146.

Л. Банков. Непубликувани екземпляри от двата типа редки бронзови монети на одриския владетел Севт I от частна колекция. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 109 – 112.

В. Беков. Оловните контролни тежести на Одесос от елинистическата епоха. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 6 – 12.

В. Беков. Началото на Александровите тетрадрахми в Одесос. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 165 – 174.

В. Беков, А. Ахмедов. Колективна находка с монети на Одесос с Бог конник от с. Тича, Сливенско. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 175 – 187.

Б. Божкова. Монети от късноримско неукрепено селище в м. Козлука, с. Малко Търново (обект № 11 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 145 – 166.

Д. Ботева. Периодът 238 – 247 г. сл. Хр. като феномен в римското провинциално монетосечене. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 57 – 74.

И. Бъчваров. Находка от драхми на Истрия от с. Българка, Силистренско. – Реверс, 1, 2017, 5 – 13.

Л. Василев. Ранносредновековна медна монета на Арабския халифат от Пловдив. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 35 – 37.

Л. Василев. Нов екземпляр на сребърно акче на Муса Челеби (1411 – 1413) от района на град Бургас. – Реверс, 1, 2017, 27 – 29.

Л. Василев. Рядък екземпляр ранносредновековна китайска монета от района на град Велико Търново. – Паметници. Реставрация. Музеи, 1 – 2, 2017, 41 – 42.

Д. Владимирова-Аладжова. Почитаните божества в Сердика. Асклепий. – Известия на Исторически музей Шумен, 17, 160 – 163.

Д. Владимирова-Аладжова. Нумизматични данни за историята на Сердика през V век. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 183 – 190.

Д. Владимирова-Аладжова. Златна монета на император Теодосий II от древна Сердика. – Известия на Регионален исторически музей Разград, II, 2017, 524 – 527.

Д. Владимирова-Аладжова. Печат на император Тиберий II Константин от Сердика. – В: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 627 – 632.

В. Върбанов. Римски монети от проучването на Тримамиум (I – III век). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 85 – 116.

В. Върбанов. Находка от антониниани от с. Панайот Волов, Шуменско. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 26 – 34.

В. Върбанов. Находка от денари от с. Девене, Врачанско. – Реверс, 2, 2017, 16 – 22.

И. Върбанов. Монета на Юлия Меза, издадена в монетарницата на Филипопол. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 245 – 246.

О. Гавраилов. Монети на Аполония Понтика от I – III в. от една частна колекция. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 237 – 244.

С. Ганчева. Колективна монетна находка от канабите на XI Клавдиев легион. – Добруджа, 32, 2017, 127 – 151.

В. Григоров. Монети от обект „Дворцов център – изток“ в Плиска. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 203 – 218.

В. Григорова – Генчева, И. Прокопов. Разпръснато съкровище от статери от типа „силен и нимфа“. – В: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 441 – 445.

Г. Дзанев. Колективна монетна находка от с. Езерче, Разградско. – Известия на Регионален исторически музей Разград, II, 2017, 417 – 489.

Г. Дзанев. Късноантична колективна монетна находка от землището на село Благоево, Разградско. – Добруджа, 32, 2017, 561 – 585.

Д. Димитров, В. Върбанов. Находка от денари и антониниани от с. Кардам, Търговищко. – Известия на Регионален исторически музей Разград, II, 2017, 490 – 523.

Е. Димитрова, К. Димов. Единадесети Клавдиев легион в монетосеченето на Септимий Север. – Реверс, 1, 2017, 20 – 26.

Е. Димитрова, К. Димов. Монети посветени на 2000 – годишнината от битката в Тевтобургската гора. – Реверс, 2, 2017, 39 – 46.

К. Димов. Сбирка сребърни дубровнишки монети. Хасково, 2017, 40 с.

К. Димов. Полугрош на Александър I Добрия (1400 – 1432) от Силистра. – Добруджа, 32, 2017, 153 – 154.

К. Димов. Предосманските монети в паричната циркулация в днешните български земи през XV – XVII в. – Реверс, 1 ,2017, 30 – 33.

К. Димов. Извори за паричното обращение в Силистра през втората половина на XVI в. – Реверс, 1, 2017, 48 – 57.

С. Димова. Римски провинциални бронзови монети от колекцията на музей „Старинен Несебър“. – Реверс, 2, 2017, 23 – 38.

С. Дончева, Н. Николов. Нови свидетелства за българо – византийските търговски отношения в края на VIII – началото на IX в. – Епохи, 1, 2017, 175 – 178.

М. Доткова. Съкровище с монети на градове от Мала Азия в колекцията на Национален археологически музей. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 75 – 84.

К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на българската държава (1259 – 1396). Велико Търново, 2017, 308 с.

К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на българската държава (1259 – 1396). Каталог. Велико Търново, 2017, 215 с.

К. Дочев. Нов тип златна перпера на византийските императори Андроник III с Йоан V (1339 – 1341). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 229 – 234.

Д. Драганов. Скитите в Добруджа: Кратки исторически бележки. – В: KRATIΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 63 – 70.

Г. Жеков. Монетосеченето на град Одрин по времето на султан Мехмед II. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 317 – 325.

Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. Велико Търново, 2017, 254 с.

Ж. Жекова. Колективна находка с билонови византийски монети (края на XII в.) от района на Велики Преслав. – Известия на Исторически музей Шумен, 17, 2017, 151 – 159.

Ж. Жекова. Нов тип сребърна монета на император Михаил VIII Палеолог (1258 – 1282) от средновековния Шумен. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 223 – 228.

Р. Иванов. Моливдовул на Алексий Комнин (1106 – 1142) от Пловдив. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 51 – 53.

И. Йорданов. Бронзов позлатен пръстен – печат на Мануил Критопул (XIII – XIV в.). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 311 – 316.

И. Йорданов. Пет старобългарски печата. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 275 – 280.

И. Йорданов, Ж. Жекова. Поражението на византийците при Дръстър (август 1087 г.). Просопография на участниците. Приносът на сфрагистиката. – Добруджа, 32, 2017, 89 – 110.

С. Йорданов. Монетосеченето на цар Реметалк II. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 49 – 56.

А. Карабашев. Религиозният живот в Анхиало според монетите на града през II – III в. – Известия на Исторически музей Поморие, 2, 2017, 56 – 75.

З. Ковачев. Рядко срещани ранни сребърни монети на Месамбрия Понтика от една частна колекция. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 103 – 107.

А. Койчев. Тракийски владетелски монети от музея в Поморие и района. – Известия на Исторически музей Поморие, II, 2017, 38 – 55.

А. Конаклиев. Исторически преглед на монетите от Мисионис. – Известия на Регионален исторически музей Разград, 2, 2017, 528 – 534.

К. Кръстев, В. Иванов. Част от колективна монетна находка от XVI в. от село Горни Дъбник, Плевенско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 243 – 256.

К. Кръстев. Поморийските монетни съкровища от XVI – XVII в. – Известия на Исторически музей Поморие, II, 2017, 163 – 184.

К. Кръстев. Монетни номинали в българските земи през XVI – XVII век. – Историкии, 10, 2017, 42 – 84.

К. Кръстев. Съкровище от с. Каменар, община Поморие. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 54 – 75.

К. Кръстев. Монета на Източно – индийската компания от Казанлък. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 76 – 78.

К. Кръстев. Златни османски монети от XVIII – XX в. от фонда на Исторически музей „Искра“ Казанлък. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 79 – 89.

Н. Кънев. Новооткрит печат от Плиска на византийски стратег на Преслав. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 307 – 310.

Н. Кънев. Новая находка печати византийского стратига города Преслав. – Вестник Волгоградского государственого университета, Серия 4. История, Регионоведение, Международные отношения, 22, 2017, № 5, 112 – 115.

Н. Кънев, О. Александров. Моливдовул на протокуропалата Пакуриан Аршакид. – Известия на Исторически музей Поморие, 2, 2017, 158 – 162.

И. Лазаренко. Имитации на златни монети на император Юстиниан II (685 – 695, 705 – 711) от североизточна България. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 191 – 202.

И. Лозанов. Още веднъж за монетите с легенда ΟΔΡΟΣΩΝ. – В: KRATIΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 523 – 535.

М. Манов. Свидетелство за похода на Дарий I срещу скитите. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 99 – 102.

Н. Марков. Кратки бележки за „левантинските“ френски монети, за техните подражания от 50 – те и 60 – те години на XVII в. и за техния прием в Османската империя. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 257 – 286.

Н. Методиев. Неконтрамаркирана бронзова монета с името на предводителя на тракийското племенно обединение на кробизите от III в. пр.Хр. Спаратес. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 135 – 137.

Н. Митев. Български средновековни монети от района на Аладжа манастир. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 293 – 298.

Н. Митев. Унгарски денар на крал Матяш I Корвин (1458 – 1490) от Сливенско. – Известия на Регионален исторически музей Разград, 2, 2017, 539 – 541.

Н. Митев, Д. Георгиев. Европейски монети (XVII – XVIII век) от фонда на ИМ –Провадия. – Известия на Национален Исторически музей, XXIX, 2017, 194 – 200.

Н. Митев, Д. Георгиев. Венециански и дубровнишки монети (XIII – XVIII в.) от фонда на ИМ – Провадия. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 235 – 241.

Н. Митев, Д. Георгиев. Монети на Жеч Посполита (XVI – XVIII в.) от фонда на Исторически музей в Провадия. – Добруджа, 32, 2017, 599 – 604.

Н. Митев, Д. Георгиев. Колективна находка с османски монети от XIX век, открита в село Рояк, Провадийско. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 90 – 98.

Н. Митев, Д. Георгиев. Талеров фалшификат на саксонския курфюрст Август I (1567 – 1586) от района на с. Добрина, Провадийско. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2, 2017, 146 – 148.

С. Михайлов. Колективна находка от бронзови монети на византийския император Ираклий (610 – 641). – Добруджа, 32, 2017, 587 – 590.

В. Овчаров. Нови монетни варианти на цар Йоан Срацимир (1352/55 – 1396). – Известия на Регионален исторически музей Разград, 2, 2017, 535 – 538.

К. Осенски. Монети или...? – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 251 – 253.

Е. Паунов. Нов монетен тип на тракийския цар Кетрипор, нов рекорд на аукционния нумизматичен пазар. – Реверс, 1, 2017, 14 – 19.

Е. Паунов. Бележки относно една нова колективна монетна находка с римски денари от центъра на София („Serdica – Ларгото 2015“): или как не бива да се пишат статии по нумизматика. – Реверс, 2, 2017, 8 – 15.

Е. Паунов. Портрети на бележити нумизмати: Леон Ружичка (1866 – 1931). – Реверс, 1, 2017, 41 – 47.

Е. Паунов. Портрети на бележити нумизмати: Васил Н. Аврамов (1863 – 1946 г.). – Реверс, 2, 2017, 47 – 54.

А. Пейчев. Тракийски владетелски монети от музея в Поморие и района. – Известия на Исторически музей Поморие, II, 2017, 38 – 55.

В. Пенчев. Колективна находка с тракийски имитации на тасоски тетрадрахми от землището на село Долно Ботево, Хасковско. – Известия на Национален Исторически музей, XXIX, 2017, 176 – 183.

В. Пенчев. Част от колективна находка с електронови скифати на византийския император Исак II Ангел (1185 – 1195), от фонда на НИМ – София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 219 – 222.

В. Пенчев. Талерови монети и техни подразделения от XVII – първата половина на XVIII век, от фонда на НИМ – София. – Известия на Национален Исторически музей, XXIX, 2017, 201 – 260.

В. Пенчев. Част от колективна находка със сребърни монети на султан Селим III (1789 – 1807), от фонда на НИМ – София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 293 – 297.

В. Пенчев. Моливдовул на Анастасий, комеркиарий на темата Халдия (IX в.), намерен в Созопол. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 299 – 301.

Т. Попов. За монетосеченето на Георги I Тертер. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 281 – 292.

Т. Попов. Две уникални късновизантийски сребърни монети. – Минало, 3, 2017, 4 – 9.

И. Прокопов. Монетно съкровище от с. Ломец, Троянска община, област Ловеч. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 189 – 196.

И. Прокопов, М. Славова. Бронзови монети на македонските царе по долината на река Марица в Хасковска област. – Будител, I, (43), 2017, 31 – 34.

П. Пъчев. „Пълноценните пари“ – промени ли се нещо в това понятие от времето на цар Крез до финансовата криза през 2007 г.? – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 357 – 369.

Б. Русева. Отново за среброто от Пловдивското съкровище (IGCH 869), съхранявано в НАИМ – БАН. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 1 – 27.

Е. Сачев. Българите са едни от първите народи, които са сечели свои монети. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 269 – 273.

С. Стоянов. Редки и непубликувани досега български средновековни монети от частна колекция. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 299 – 315.

Я. Тачев. Провинциалното монетосечене на Аполония Понтийска. София, 2017, 177 с.

Я. Тачев. Изключително рядка провинциална монета на Аполония Понтийска. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 13 – 16.

Я. Тачев. Провинциалното монетосечене на Аполония Понтийска. Номинали. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2017, 17 – 25.

Я. Тачев. Провинциалното монетосечене на Аполония Понтийска. Псевдоавтономни монети – хронология и анализ на емисиите. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 247 – 250.

Я. Тачев. Монетосеченето на Анхиалос – контрамарки. – Историкии, 10, 2017, 11 – 21.

А. Тенчова – Янцик. Византийските монети и монетовидни паметници като средство за политическа пропаганда. – В: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 633 – 638.

Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. От домонетната епоха до 498 г. сл. Хр., т. 1. София, 2017, 968 с.

Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. От 498 г. сл. Хр. до XX в., т. 2. София, 2017, 777 с.

Н. Теодосиев. Годишен бюлетин на колективните монетни находки от България 1983 – 2016 г. София, 2017, 316 с.

Б. Томова. Западноевропейски монети от съкровището Копиловци, Монтанско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 287 – 292.

С. Торбатов. Четири колективни монетни находки от „Градището“ край Рибен. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 117 – 144.

С. Филипова. Късноантична монетна находка от Горубляне. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 167 – 182.

Н. Фролова, И. Прокопов, В. Пешехонов. Тетроболите на град Истиея на о – в Евбея и тези с името на Македония от колекцията на ГИМ Москва. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 147 – 164.

Х. Харитонов. Монетите на храм „Св. Никола“ в Разград – общото и различното с църковните монети на другите християнски храмове в България. – Известия на Регионален исторически музей Разград, 2, 2017, 542 – 548.

M. Andonova. Early Byzantine Collective Coin Find from the Village of Velyushets, Strymyani Municipality. – In: Sandanski and its Territory during Praehistory, Antiquity and Middle Ages. Current Trends in Archaeological Research. Papers of the American Research Center in Sofia, vol. 3. Veliko Tarnovo, 2017, 375-388.

D. Boteva. Gordian III and Philip II on Coins Obverses with Two Face – to – Face Busts Depicting Sarapis/Theos Megas. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 327-337.

S. Doncheva, N. Nikolov. A 9th Century Seal of the Bishop of Cephallenia Found near Durostorum. – Archaeologia Bulgarica, 2, 2017, 65-86.

S. Doncheva, I. Bunzelov. Signet Rings with Mythical Creatures from Medieval Bulgaria. – Pontica, L, 2017, 351-363.

D. Draganov. Sylloge Nummorum Graecorum, Bulgaria. Numismatic Museum Ruse Collection. Thrace and Moesia Inferior, vol 2: Apollonia Pontica. Sofia, 2017, 125 p.

D. Draganov, E. Paunov. An Unpublished Hoard of Apollonia Pontica and Mesembria Diobols from Dobrudja. – Revista de Cercetări Archeologice şi Numismatice, 2017, 3, 306-316.

S. Filipova, V. Petkov. Coin Circulation in Sandanski in the Period 2nd – 5th c. AD.

– In: Sandanski and its Territory during Praehistory, Antiquity and Middle Ages. Current Trends in Archaeological Research. Papers of the American Research Center in Sofia, vol. 3. Veliko Tarnovo, 2017, 356-374.

V. Grigorova – Gencheva, I. Prokopov. New Hoards with Small Denomination Coins of the Island of Thasos (6th – 5th century BC): Context, Interpretation and Dating. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 29-47.

L. Grozdanova. “Caracala or Elagabalus?” Again – The Case of Pautalia. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 313-317.

L. Grozdanova. Some Aspects of the Coinage from Pautalia Issued for the Empresses. – In: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на проф. Петър Делев. София, 2017, 594-603.

N. Hadzhieva, M. Doychinova. Silver Coins from Sandanski Region and Its Territory (6th – 4th c. BC). – In: Sandanski and its Territory during Praehistory, Antiquity and Middle Ages. Current Trends in Archaeological Research. Papers of the American Research Center in Sofia, vol. 3. Veliko Tarnovo, 2017, 237-243.

J. Hourmouziadis, N. Ilieff. The Coinage of Teres III, Odrysian king of Thrace (351-341). – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 121-133.

H. Ivanova. Three Deposits of Apollonian Silver and Their Historical Embedment. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 89-103.

I. Lazarenko. Lead Weighs of Lysimacheia from Southeastern Bulgaria. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 163-168.

N. Kanev. Sceau de Plomb de Pakourianos Arsakides, Protokouropalates, Decouvert en Bulgarie. – Сборник материалы IX Международный Византийский семинар ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: „империя“ и „полис“, Херсонес Таврический. Севастополь, 2017, 63-65.

M. Manov. The Earliest **B**ronze Coins of the King Kavaros. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 113-121.

M. Manov. Countermarked Coins of the Scythian kings in Dobroudja. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 13, 2017, 29-47.

M. Minkova. The Numismatic Materials from the Excavations of the so – called “Forum Complex” of Augusta – Traiana/Beroe (Preliminary Report). – Studia Academica Šumenensia, 4, 2017, 97-114.

E. Paunov. The Tetradrachm Coinage of Apolonia Pontica: Iconography, Issues and Magistrates. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 59-87.

V. Petkov, S. Ivanov, I. Prokopov. Numismatic Collection of the Archaeological Museum Sandanski. Bronze Greek, Macedonian, Roman Republican, Imperial and Provincial Coins of the 4th c. BC until the Middle of the 1st c. AD. – In: Sandanski and its Territory during Praehistory, Antiquity and Middle Ages. Current Trends in Archaeological Research. Papers of the American Research Center in Sofia, vol. 3. Veliko Tarnovo, 2017, 344-355.

I. Prokopov, M. Slavova. Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria, vol. VII. Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Haskovo. Coins and Coin Hoards from VI to I Century BC. Sofia, 2017, 190 p.

B. Russeva. The Seleucid Bronze Coins from “Emporium Pistiros”. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 105-111.

S. Topalov, P. Balabanov, S. Stoyanov. Contribution to the Study of the Earliest Anepigraphic Coins Minted in Southwestern Thrace. Sofia, 2017, 175 p.

A. Toromanov. A New Unknown Type of Bronze Coin with the Portrait of Kotis I (~383 – 359 BC) of High Denomination. – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 113-119.

J. Tzvetkova. Jewellery on Greek Coins from Thrace. – Ex nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov. Sofia, 2017, 421-439.

D. Vladimirova-Aladzhova. Late Antique Artefacts with Biblical Storylines Found in Serdica. – Studia Academica Šumenensia, 4, 2017, 202-207.

D. Vladimirova-Aladzhova. The Fifth Century AD and the Marks of Wealth (According to Numismatic Data). – Изследвания в чест на Ставри Топалов по случай неговата 75 годишнина. София, 2017, 255-260.

K. Yordanova. The Role of Hellenistic Coins in the Funerary Practices in the Necropolis of Apollonia Pontica. – Archaeologia Bulgarica, 2017, 3, 1-17.

2018

Ж. Аладжов. Мястото на Средец в българо – унгарските взаимоотношения през XII век (по нумизматични данни). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 171 – 174.

П. Берлиев. Монетосеченето на цар Константин II Срацимир (1397 – 1422). – Реверс, 2, 2018, 24 – 50.

Б. Божкова. Монети на Виминациум от нумизматичния фонд на НАИМ – БАН. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 95 – 106.

Л. Василев. Медна филса на Мамелюшкия салтанат от края на XIV в. от град Айтос (Бургаска област). – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2, 2018, 203 – 205.

Л. Василев. Две сребърни монети на Киликийска Армения от Силистра и Сливен. – Реверс, 1, 2018, 4 – 7.

Л. Василев. Находки на сасанидски, куфически и далекоизточни ранносредновековни монети от територията на съвременна България. – Реверс, 2, 2018, 8 – 23.

Д. Владимирова-Аладжова. Монети и пломби от времето на Тетрархията, открити в Сердика. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 107 – 114.

Д. Владимирова-Аладжова. Печат от времето на тетрархията. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 457 – 460.

Д. Владимирова-Аладжова. Търговски печати от Сердика. – Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum VI. Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. София, 2018, 509 – 513.

Д. Владимирова-Аладжова. Графити върху златните монети на императриците от V в. – В: Писменост, книжовници, книги: Българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2018, 165 – 172.

Д. Владимирова-Аладжова. Сребърни монети на император Ираклий (610 – 641). – В: Археологически хоризонти. Пловдив, 2018, 114 – 120.

Д. Владимирова-Аладжова. Анонимен печат от края на V и началото на VI век открит в Сердика. – В: Българско царство „Imperium Bulgariae“. Сборник в чест на 60 – годишнината на доц. Георги Николов. София, 2018, 125 – 131.

В. Върбанов, М. Класнаков. Находка от денари от с. Драганци, Бургаско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 67 – 88.

В. Върбанов, В. Иванов. Находка от централни бронзови монети от с. Гиген, Плевенско. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2018, 114 – 126.

К. Димов. Разпръсната колективна монетна находка с дубровнишки талери от с. Чомаковци. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1, 2018, 127 – 128.

К. Димов. Четвърт талер на Сигизмунд III Ваза. – Реверс, 1, 2018, 8 – 12.

К. Димов. Вторият живот на монетите. – Реверс, 2, 2018, 51 – 55.

К. Димов, Е. Димитрова. Анкирският паметник като извор за паричната циркулация по времето на Октавиан Август. – Реверс, 1, 2018, 26 – 32.

К. Димов. Две писма между Плиний и Траян относно разходите на Бизантион. – Реверс, 2, 2018, 56 – 57.

М. Дойчинова. Бронзови римски провинциални монети от нумизматичния фонд на РИМ – София, II – III в. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 239 – 251.

С. Дончева, Н. Николов. Печат на епископа на Кефаления от IX век от околностите на Дръстър. – Писменост, книжовници, книги: Българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2018, 188 – 202.

М. Доткова. Редки монети на Пауталия от II – III в. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 89 – 93.

К. Дочев. Кръстът – символ във византийското и средновековно българско монетосечене. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 137 – 149.

Д. Драганов. Монетите на Второто скитско царство в Добруджа: циркулация. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 101 – 105.

Д. Драганов. Монетарницата на Второто скитско царство в Добруджа. – В: Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. Suplementum VI. София, 2018, 217 – 223.

Ж. Жекова. Монетите от обект „Дворцов център“ във Велики Преслав. Археологически сезони 2005 – 2011 г. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 291 – 302.

Ж. Жекова. Парични плащания на Византия, свързани с битката при Ахелой. – В: Симеонова България в историята на европейския Югоизток: 1100 години от битката при Ахелой. София, 2018, 107 – 117.

Ж. Жекова. Две бронзови матрици на цар Петър I (927 – 969) намерени в Плиска. – В: Българско царство „Imperium Bulgariae“. Сборник в чест на 60 – годишнината на доц. Георги Николов. София, 2018, 394 – 403.

Ж. Жекова. Особености на византийското монетосечене в началото на X век. – В: Историкии, 11, 2018, 25 – 33.

Ж. Жекова. Сигнирана византийска перпера с монограма на цар Иван Александър (1331 – 1371). – В: Писменост, книжовници, книги: Българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2018, 235 – 239.

Р. Иванов, Р. Иванов. Византийски моливдовули от XI – XII век, открити при археологически разкопки в Пловдив. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 162 – 165.

С. Иванов. Контрамаркираните бронзови монети в монетната циркулация по долината на средна Струма през I век. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 361 – 372.

С. Иванов. Бронзови монети с контрамарка НРАК в монетната циркулация по долината на средна Струма през I век. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 55 – 59.

И. Йорданов. Преслав 1053 – 1087 г. Приносът на сфрагистиката. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 283 – 290.

И. Йорданов, Д. Стоименов. За колекцията средновековни печати, намерени в Скопие. – В: Българско царство „Imperium Bulgariae“. Сборник в чест на 60 – годишнината на доц. Георги Николов. София, 2018, 498 – 517.

М. Класнаков. Сребърни монети на цар Теодор Светослав от нумизматичната колекция на РИМ – Бургас. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 181 – 187.

Н. Кънев. Оловен печат на Евфимий, протоспатарий от Регионалния Исторически музей в Силистра. – Сборник материалы X Международный Византийский семинар ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: „империя“ и „полис“. Севастополь, 2018, 101 – 104.

Н. Кънев, М. Николов. Непубликувани ранносредновековни оловни печати от крепостта Русокастро и прилежащият район. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 407 – 413.

Н. Марков. Имитативен венециански дукат (цехин) с турска контрамарка от 70 – те – 80 – те години на XVII век. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 207 – 215.

Н. Марков. Графит на кирилица върху перпера от XIII в. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 166 – 173.

М. Минкова. Монетен материал от тракийския център в м. Халка бунар, с. Горно Белево, Старозагорско. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 94 – 100.

М. Минкова. Колективни монетни находки от IV в. от територията на Августа Траяна/Берое. – В: Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum VI. София, 2018, 495 – 508.

Н. Митев. Византийски медни монети (IX – XII век) от Шуменско. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 393 – 405.

Я. Митов. Непубликувани владетелски и административни печати от нумизматичната колекция на Регионален археологически музей – Пловдив. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 221 – 229.

С. Михайлов. Парична стойност на монетите в обращение в периода 498 – 681 г., на територията на ранновизантийската провинция Втора Мизия. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 125 – 135.

Е. Паунов. Уникалната тетрадрахма на Месамбрия в Черно море. – Реверс, 2, 2018, 4 – 7.

Е. Паунов. Портрети на бележити нумизмати: Домазо Е. Такела (1831 – 1913 г.). – Реверс, 1, 2018, 33 – 37.

В. Пенчев. Колективна находка със сребърни монети (хемихектета) на тракийския династ Сараток, от района на с. Долнослав, Асеновградско. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 156 – 159.

В. Пенчев. Медна монета на Юстиниан I отсечена в град Равена, намерена при археологически разкопки в Поморие. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 160 – 161.

В. Пенчев. Златен статер на град Филипи (IV в. пр.Хр.) от фонда на НИМ – София. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 69 – 70.

В. Пенчев. Талерови монети на Хабсбургските императори и техни подразделения (втората половина на XVIII – първата половина на XIX век), от фонда на НИМ, София. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 174 – 228.

В. Пенчев. Част от колективна находка с медни монети на римския император Констанций II от фонда на НИМ – София. – В: Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. Suplementum VI. София, 2018, 491 – 493.

В. Пенчев. Унгарски дукат от 1589 г., намерен при археологическите проучвания на остров „Свети Иван“ край град Созопол. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 199 – 202.

В. Пенчев. Част от колективна находка с билонови унгарски монети (денари), от XVI – началото на XVII век, отсечени в монетарницата на град Кремниц. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 203 – 206.

В. Пенчев. Три сребърни монети от голям номинал на османския султан Махмуд II, от фонда на НИМ – София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 217 – 220.

И. Петракиев. Статистически и хронологически анализ на монетите от Средновековната крепост „Ряховец“. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 151 – 170.

Ф. Петрунов. Нови данни за монетна циркулация от епохата на Второто Българско царство в средновековния град Лютица. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 175 – 180.

Т. Попов. Неизвестен тип медна монета на Георги I Тертер. – Минало, 2, 2018, 10 – 20.

И. Прокопов, П. Стойнов. Колективна находка от тетрадрахми на Тасос и Първа Македонска област „Плевенско II“. – Известия на Исторически музей Кюстендил, XVIII, 2018, 67 – 76.

Б. Русева. Среброто на Спарадок в колекцията на НАИМ – БАН. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 53 – 61.

Б. Русева. Отново за съкровището от Чапаево, дн. Царски извор (IGCH 468). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 35 – 66.

Б. Русева. За една интересна лагидска тетрадрахма на Птолемей Филаделф, контрамаркирана с най – ранния щемпел на Бизантион. – В: Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. Suplementum VI. София, 2018, 211 – 215.

Ю. Савев. Печат на Григорий, комеркиарий на Девелт от манастира при Голямата базилика в Плиска. – Плиска – Преслав, 13, 2018, 91 – 94.

П. Стоянова, И. Прокопов. Колективна монетна находка от римски денари в Сердика (края на II в. пр.Хр. – началото на II в. сл. Хр.). – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 331 – 342.

Я. Тачев. Монетосеченето на Анхиалос. София, 2018.

Я. Тачев. Аполония Понтийска в системата на римското провинциално монетосечене в Тракия и Долна Мизия. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2, 2018, 188 – 196.

Я. Тачев. Фалшификати на провинциални аполонийски монети. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2, 2018, 197 – 202.

А. Тонев. Монетно съкровище от с. Полетинци. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XVIII, 2018, 85 – 90.

С. Филипова. Монетна циркулация на римски провинциални монети в регион Струма – Места през I – III в. – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 343 – 360.

С. Филипова. Монети от археологически проучвания в местността „Царичина“, Голямо село. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XVIII, 2018, 77 – 84.

С. Филипова. Късноантични златни монети от фонда на Регионален исторически музей Кюстендил. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 61 – 69.

С. Филипова. Непубликувани екзагии от фонда на РИМ – Кюстендил. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 269 – 275.

С. Филипова. Монеты из раскопок античной Пауталии (современный Кюстендил). – Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма, 10, 2018, 415 – 435.

С. Филипова, Ф. Михайлов. Късноантична монетна находка от Пернишко. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 115 – 123.

Н. Хаджиева. Бронзови монети на Филип II (359 – 336 г. пр.Хр.) и Александър III (336 – 323 г. пр.Хр.) от колекцията на РИМ – Благоевград. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 33 – 42.

Н. Хаджиева. Бронзови монети на Филип II Македонски (359 – 336 г. пр.Хр.) от колекцията на РИМ – Благоевград. – Известия на Регионален исторически музей Кюстендил, XIX, 2018, 231 – 238.

Х. Харитонов. Писмеността върху монетите на български християнски храмове. – В: Писменост, книжовници, книги: Българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България. Шумен, 2018, 251 – 258.

И. Христов. Метрологични паметници от пристанищната зона на ранновизантийската крепост Хрисосотира при гр. Черноморец. – Известия на Национален Исторически музей, XXX, 2018, 229 – 241.

D. Aladzhova. A hoard of Bronze Coins from Serdica (Preliminary Report). – In: Proceedings of the International Numismatic Symposium. Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe – Viminacium. Belgrad, 2018, 23-28.

D. Aladzhova. The Impact of Christianity on the Marriage Solidi of the 5th Century. – Сердика – Средец – София, 7, 2018, 387-396.

M. Dotkova, B. Russeva, B. Bozhkova. Ancient Greek and Roman Coins from the Numismatic Collection of National Institute of Archaeology with Museum. Sofia, 2018, 223 p.

L. Grozdanova. A Digital View on the Coins of Pautalia from the Hoard of Krepost (Haskovo Region). – JUBILAEUS VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева. София, 2018, 365-372.

L. Grozdanova. Searching for Identities in the Coinage of Pautalia. – In: Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference. Известия на Национален археологически институт, XLIV, 2018, 187-194.

I. Jordanov. Byzantine Sigillography. – Studia Academica Šumenensia, 5, 2018, 11-24.

I. Jordanov, Zh. Zhekova. Trade Routes of the Lower Danube (10th – 11th centuries) according to the Archaeological, Numismatical and Sigillographical Data. – Studia Academica Šumenensia, 5, 2018, 42-52.

N. Kanev. Reflections of the Imperial Ideology on the Seals of the Latin Emperor Baldwin II of Courtenay. – Studia Academica Šumenensia, 5, 2018, 53-67.

I. Lazarenko. Corpus Nummorum Odessitanorum. Odessos Coins from the Period of the Roman Empire. Part II. Septimius Severus – Geta. Varna, 2018, 327 p.

N. Mitev. Early Ottoman Coins (14th – 15th C.) from the Region of Varna, Bulgaria. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 189-197.

E. Paunov. On Both Shores of the Bosphorus: The Coinage of Rhoemetalces I, King of Thrace (ca. 12/11 B.C. – A.D. 12/13). – In: Proceedings of the Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World. Istanbul, 2018.

I. Prokopov. „Bad Style“ Coins or Imitations? – Материалы по археологии и истории античного и средновекового Крыма, 10, 2018, 373-387.

N. Rusev. Coin Circulation in the Late Roman Vicus near the Village of Panayot Volov (North – Eastern Bulgaria). – In: Proceedings of the International Numismatic Symposium Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe – Viminacium. Belgrad, 2018, 143-156.

V. Varbanov. Two Coin Deposits from the Roman fort of Trimammium. – In: Proceedings of the International Numismatic Symposium Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe – Viminacium. Belgrad, 2018, 71-86.

Z. Zhekova, M. Dima. The Razdel hoard. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 19-34.

Z. Zhekova, M. Dima. Tezaurul de Monede Histriene de Argint de la Kaolonovo (sec. al III – lea a. Chr. – Revista de Cercetări Arheologice şi Numismatice, IV, 2018, 267-273.

Ж. Жекова. Васил Хараланов – един живот в писма (Писмата на д-р Васил Хараланов до проф. Тодор Герасимов).

В. Търново. Издателство „Фабер“, 2018, 451 стр., CD, ISBN 978-619-00-0739–5.

Изданието на Регионален исторически музей - Шумен и издателство „Фабер“, 2018 г., е луксозно, с твърда корица и формат А4. Обемът е 451 страници, включително множество оригинални илюстрации от архива на семейства Хараланови и Герасимови, както и такива, съхранявани във фонда на РИМ – Шумен. Книгата е реализирана с проект от Общински фонд „Култура“, Община Шумен. Към книжното тяло е приложен и компакт диск с дигитален вариант на богато приложение от оригиналите на писмата, пощенски картички, рисунки, естампажи на монети и пр., за периода 1942 – 1970 г. Рецензенти на книгата са проф. д.и.н. Иван Йорднов и доц. д-р Юрий Проданов.

Още в началото бих искал да споделя своето много позитивното впечатление от това начинание на колегата доц. Женя Жекова. В хроничния дефицит на време за всеки един изследовател днес да се отдели огромен ресурс за подобна книга не е обикновено хрумване. Изисква се особена мотивация и последователност. Авторката и съставител е обработила огромен архив и е транскрибирала масив от писма. Те са подредени хронологически и са подкрепени с богат набор от оригинали. В резултат е постигната задълбочена картина за живота на двама достойни българи в една сложна епоха. Поставени от двете страни на разделителна линия в общество, раздирано от противоречия, Васил Хараланов и Тодор Герасимов водят своя изискан разговор, издигнати високо над злободневието. Макар и следвайки умозрително само единия от двамата в писмата, ние, читателите, добиваме пълна представа за изключителното интелектуално ниво на диалога. Деликатният стил и взаимното уважение лъхат от всеки ред. По нищо не може да се усети, че разговорът, който се води между научен деятел и колекционер е повлиян от обществената йерархия и духа на времето.

Съдържанието включва уводни думи, въведение, биографични данни за личността на д-р Васил Хараланов (1907 – 2000), нумизматичната колекция на д-р Васил Хараланов в Шуменския музей, писмата и нумизматичната информация в тях, осъвременен препис на писмата от кореспонденцията, приложение I (колективни монетни находки, останали недокументирани в „Бюлетина на колективните монетни находки от България“), приложение II (родословното дърво на д-р Васил Хараланов), приложение III (фототипно представяне на писмата от кореспонденцията върху CD носител), индекс на имената, географски и терминологичен индекс, резюме на английски език (“Vassil Haralanov – A life in letters”), табла. Следвайки добрите академични норми, авторката и съставител на луксозното издание представя богат набор от използвана литература на латиница и кирилица. Налични са и използваните съкращения. Книгата е снабдена с всички изискуеми и пожелателни атрибути на сериозно научно издание, но е обогатена и омекотена с есеистичен стил и емоция.

В своите уводни думи доц. д-р Женя Жекова откровено и емоционално разкрива мотивацията си за написване на книгата. Това е дълбоко морален ход, който тя се смята задължена да направи, за да блесне истината за живота и делото на един голям български интелектуалец – колекционер, лекар и общественик.

Не само изкушените от нумизматиката, но и всеки родолюбив български гражданин ще намери интересни факти за събития и личности от новата ни история. От гледна точка на изследователския интерес в този богат извор на данни могат да се откроят няколко направления. Едно от тях и може би най-важното за науката е информацията за монетните находки. Този ресурс е използван пълноценно от авторката. Тя е оформила цял раздел в своите приложения (Колективни монетни находки, останали недокументирани в „*Бюлетина на колективните монетни находки от България*“). Обработена и структурирана, информацията е безценна, защото реконструира събития, за които вече няма нито свидетели, нито други документи.

Друг интересен ракурс, който може да се открои в книгата, засяга информацията за едно неизследвано направление – колекционерите и колекционерството в България. Особен професионален интерес предизвикват данните за фалшификатите и фалшификаторите. Дейност, която има сериозно отражение върху научните изследвания и днес представлява реална опасност. В писмата на д-р Хараланов, освен фалшификат, е използван терминът „подправка, подправена, подправени“ за фалшифицираните монети. Усещането е за загриженост спрямо оригинала, за нещо архаично, но много мило. Оживяват личности, имена, факти с отношение към нумизматиката и в частност за историята на границата на две епохи. Изплуват от забравата имената на колекционерите г-н Костов, г-н Рогалски, Берч Туманян, д-р Златанов, д-р Варо, г-н Каменов, Минчо Кривошийков и др. Добиваме нови знания за енигматичния свят на фалшификаторите в миналото. Споменати са и изявените „майстори“ Вахан Аведисян и Дорен. Обсъдени са задълбочени детайли и критерии за преценка на автентичността на монетите, които звучат актуално и днес.

Книгата на доц. д-р Женя Жекова е много полезна и отваря широко врати за нови проучвания на всеки заинтересуван. Налице е приносно научно изследване на високо ниво с голямо практико-приложно значение. Четенето на книгата става с лекота, а новите знания и информацията идват неусетно, смесени с удоволствие и фин оттенък на тъга за отминали времена и достойни личности.

Иля Прокопов

ТАБЛА

PLATES

Табло I

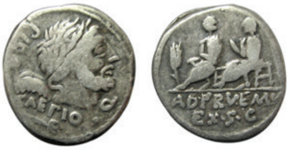
1

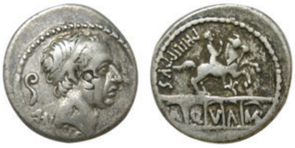
2

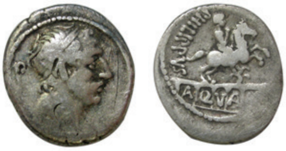
3

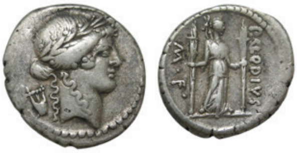
4

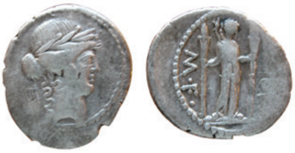
5

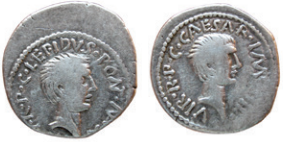
6

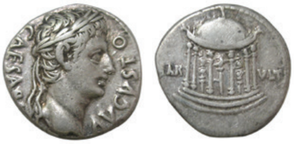
7

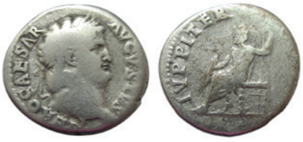
8

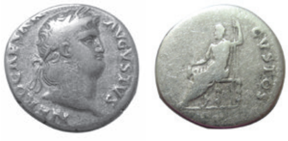
9

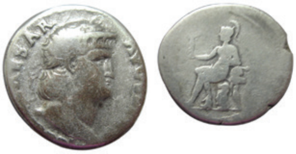
10

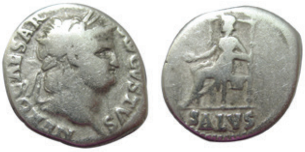
11

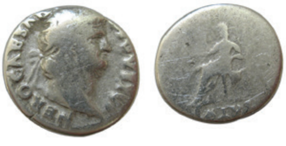
12

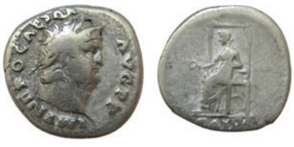
13

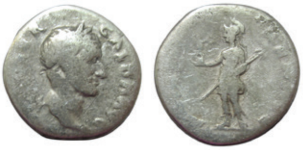
14

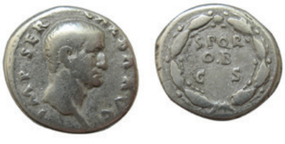
15

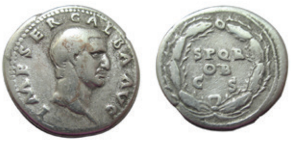
16

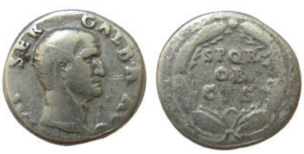
17

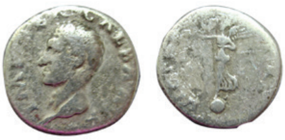
18

Табло II

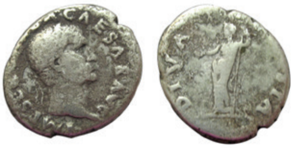
19

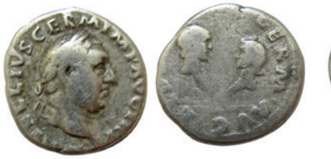
20

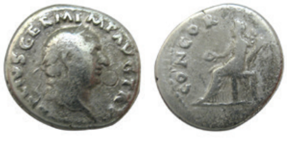
21

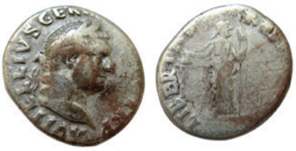
22

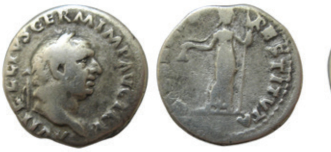
23

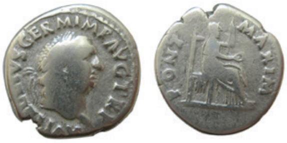
24

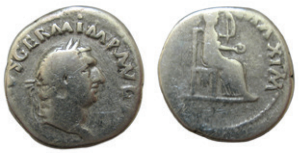
25

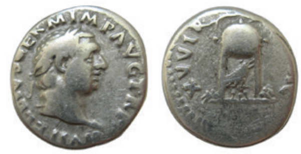
26

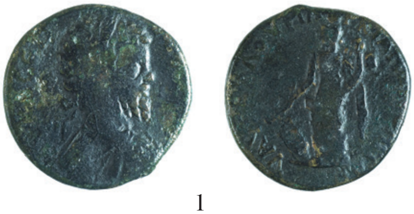
1

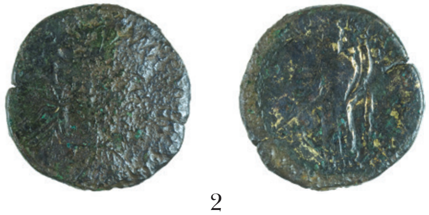
2

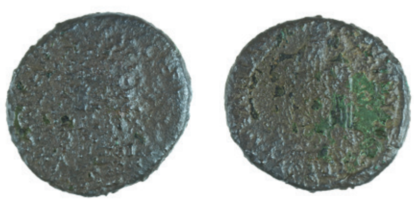
3

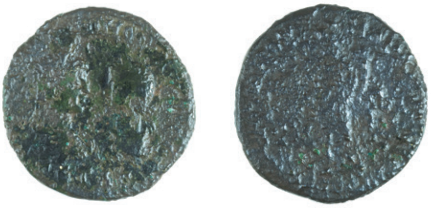
4

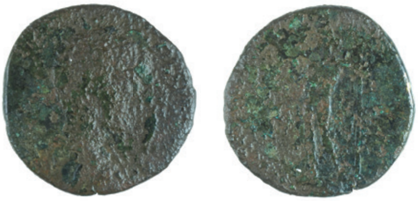
5

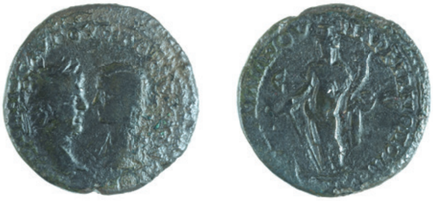
6

Табло III

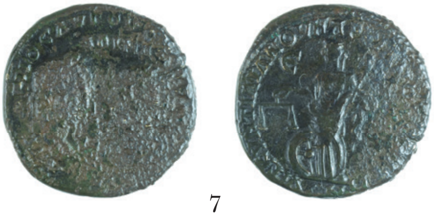
7

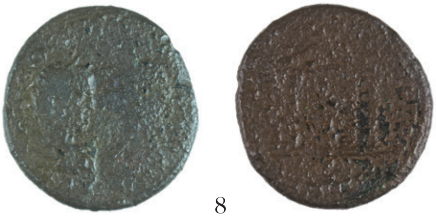
8

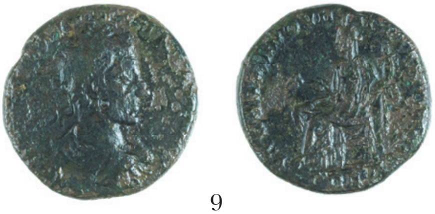
9

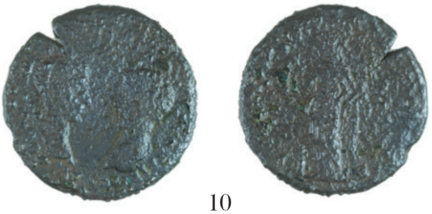
10

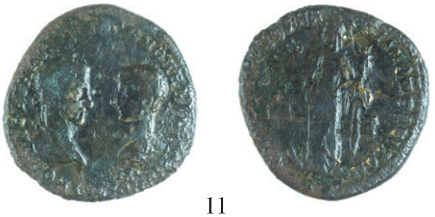
11

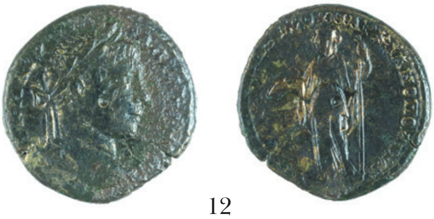
12

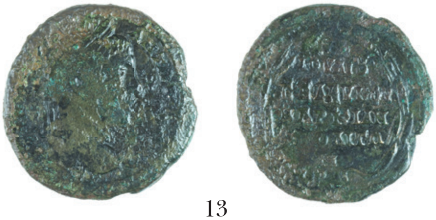
13

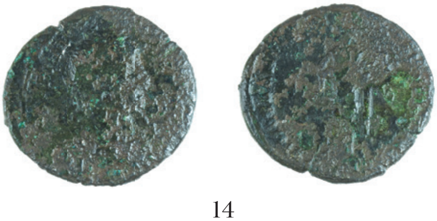
14

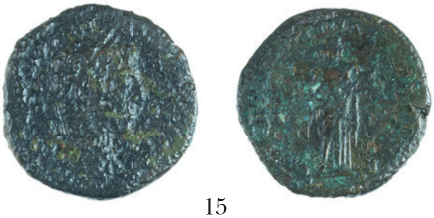
15

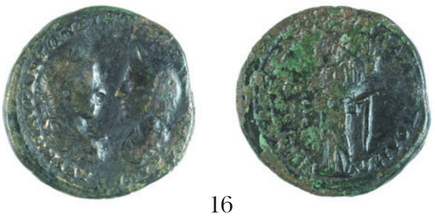
16

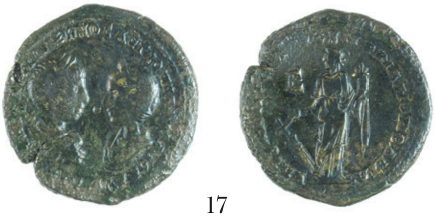
17

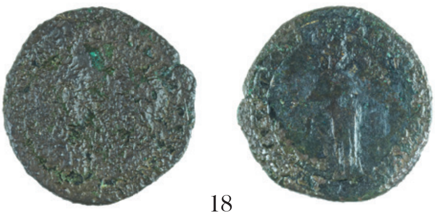
18

Табло IV

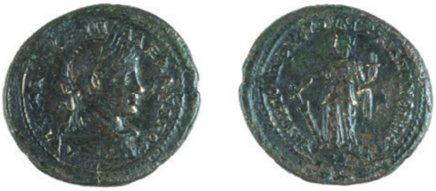
19

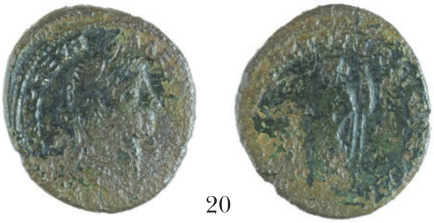
20

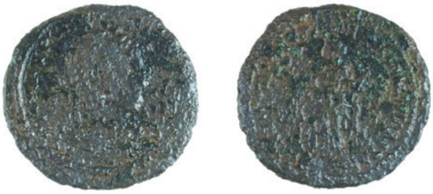
21

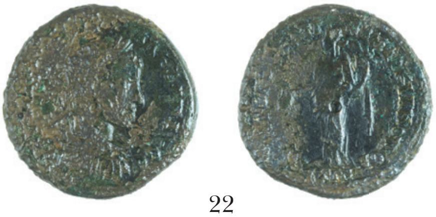
22

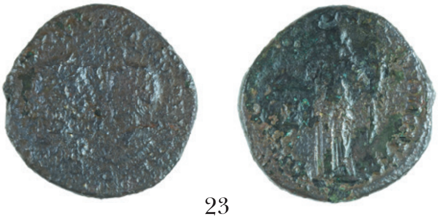
23

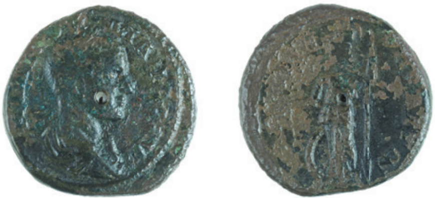
24

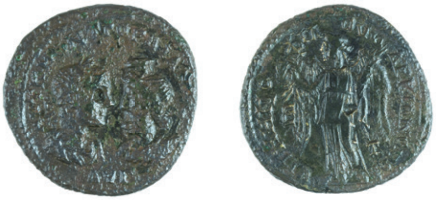
25

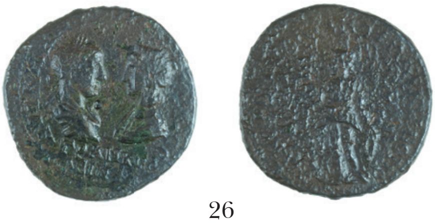
26

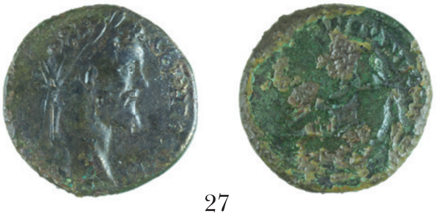
27

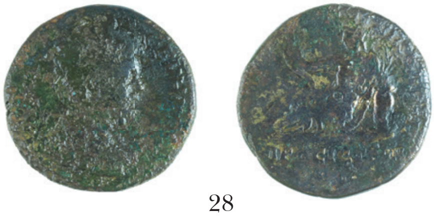
28

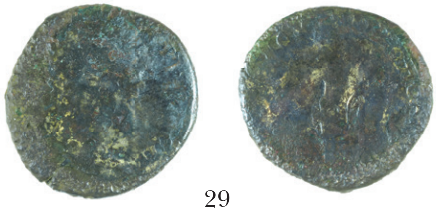
29

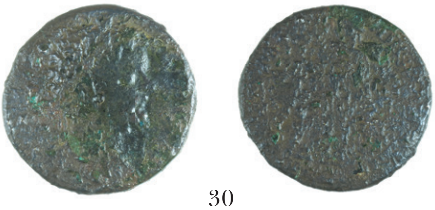
30

Табло V

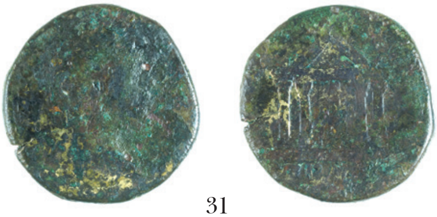
31

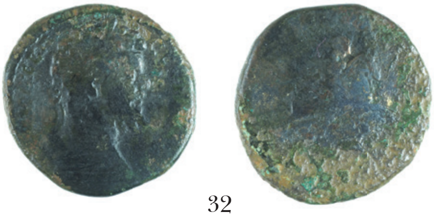
32

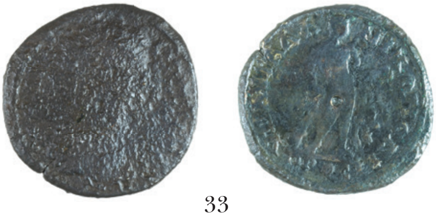
33

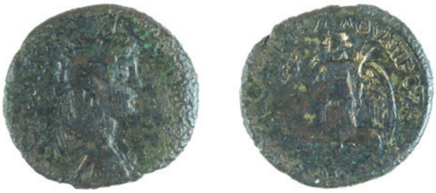
34

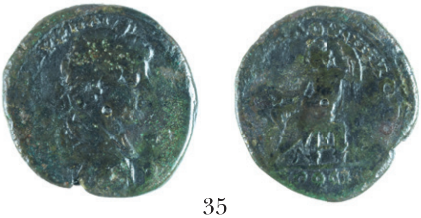
35

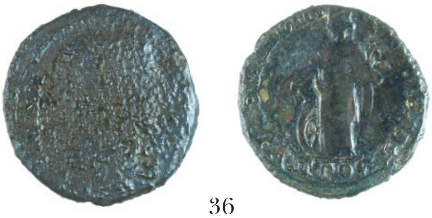
36

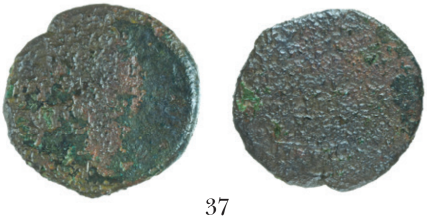
37

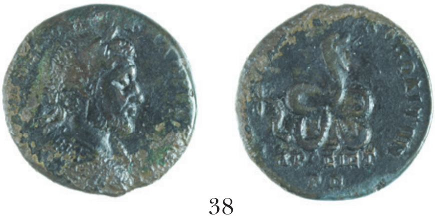
38

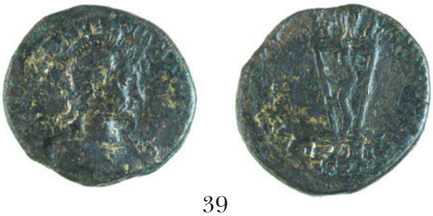
39

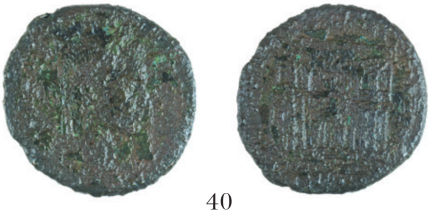
40

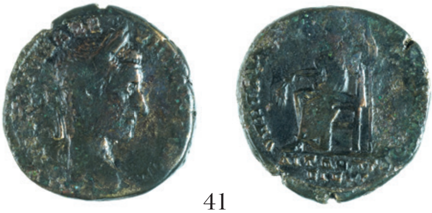
41

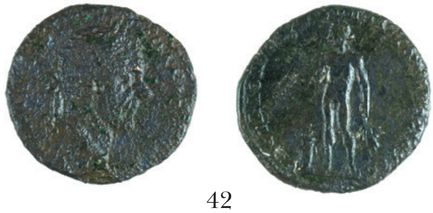
42

Табло VI

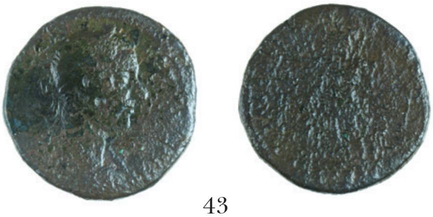
43

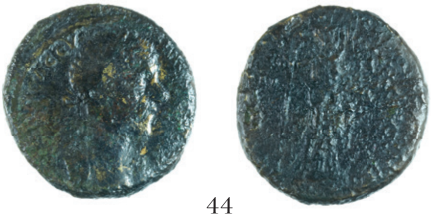
44

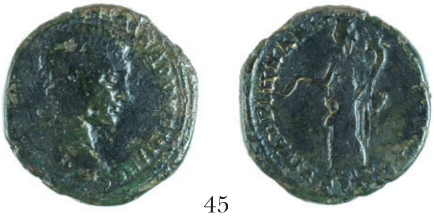
45

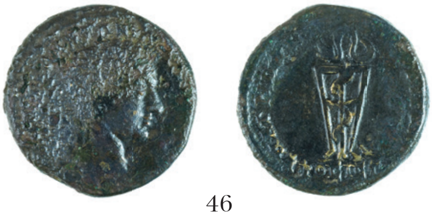
46

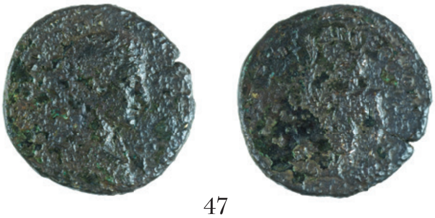
47

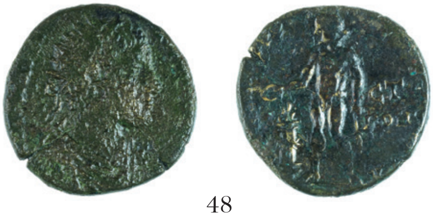
48

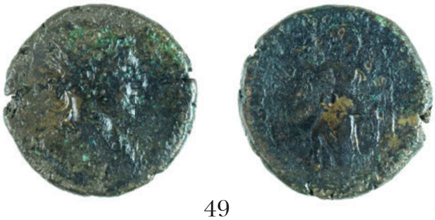
49

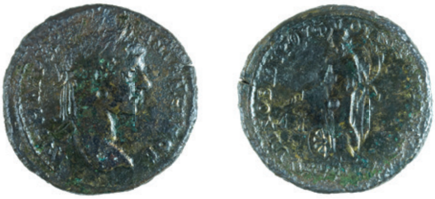
50

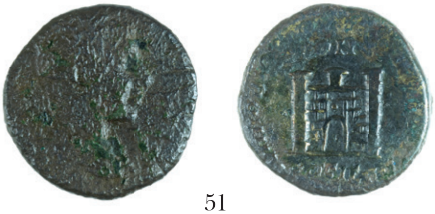
51

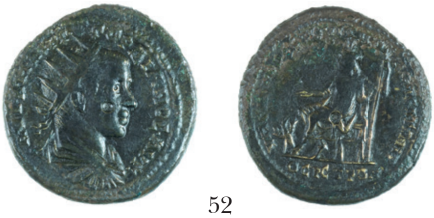
52

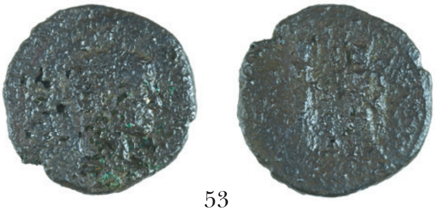
53

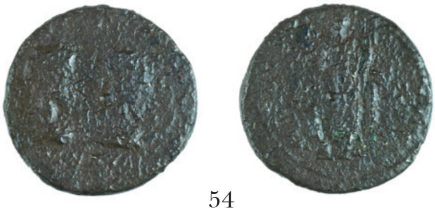
54

Табло VII

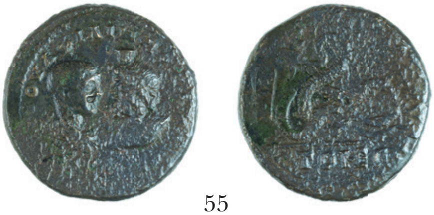
55

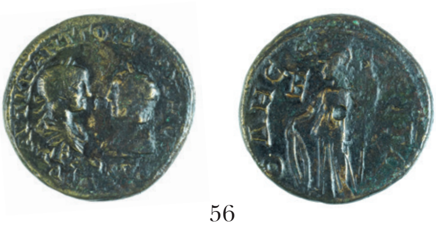
56

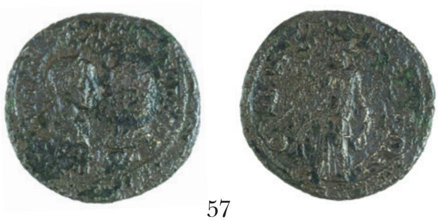
57

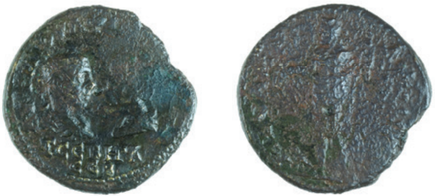
58

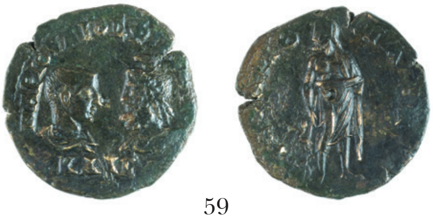
59

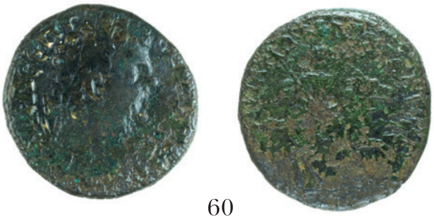
60

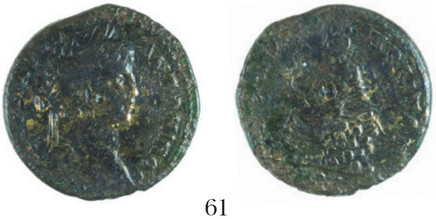
61

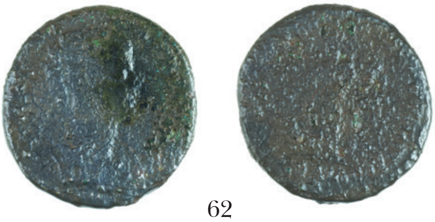
62

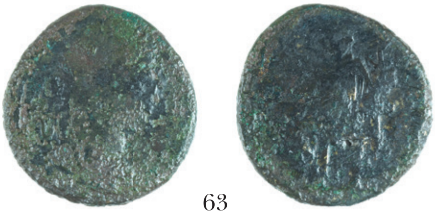
63

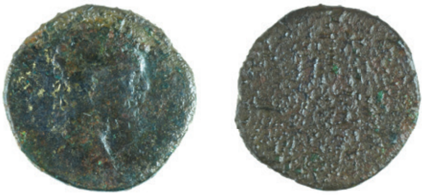
64

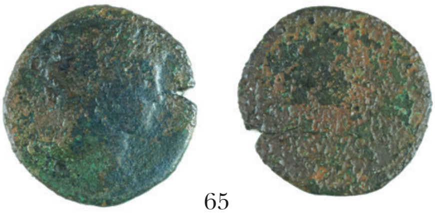
65

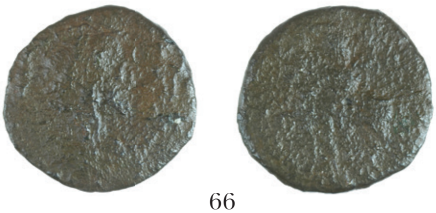
66

Табло VIII

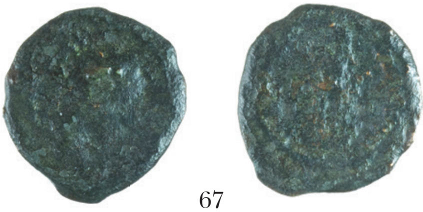
67

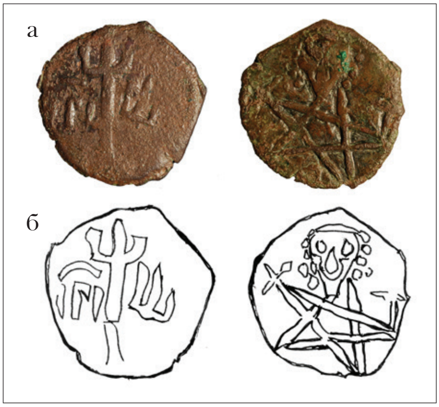

1

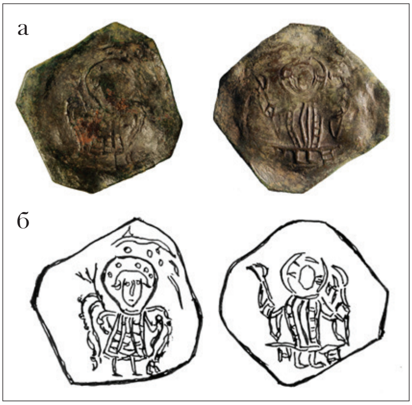

2

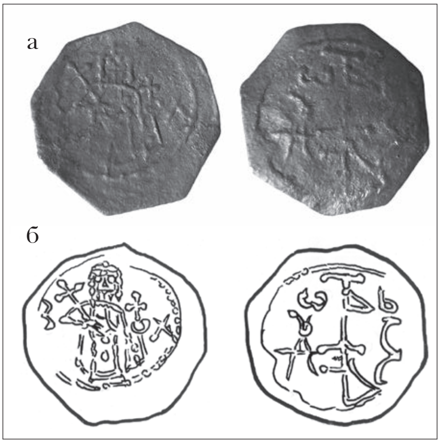

3

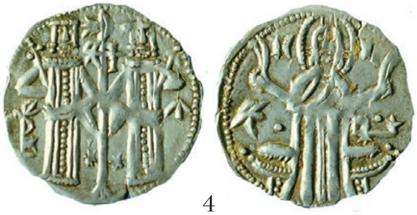
4

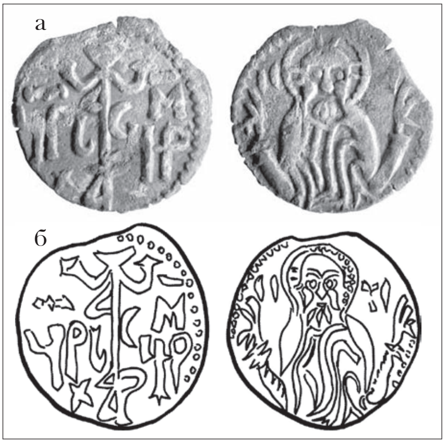

5

Табло IX

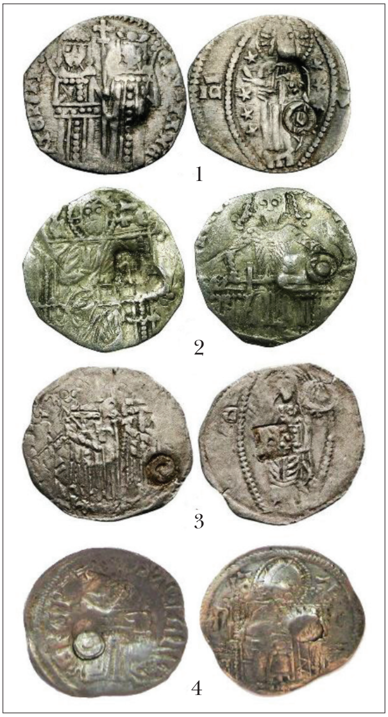

1

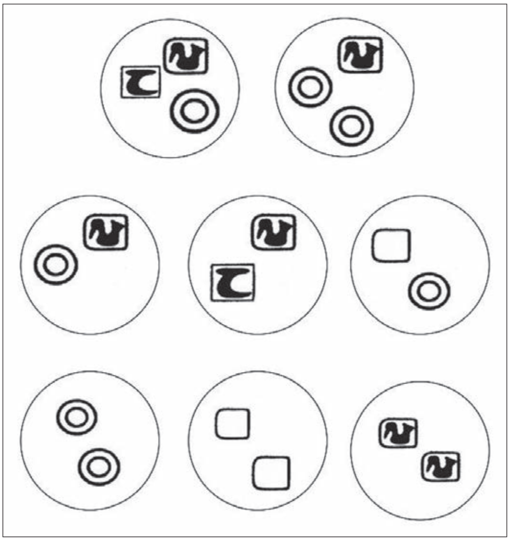

2

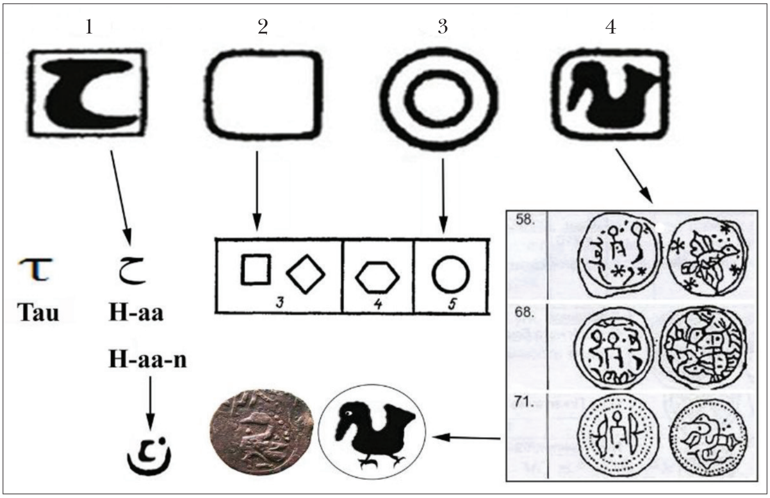
1
2
3
4
Tau
H-aa
H-aa-n
3
4
5
58.
68.
71.

3

Табло X

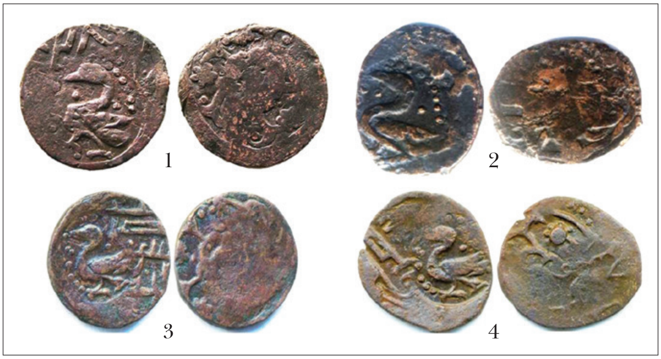

4

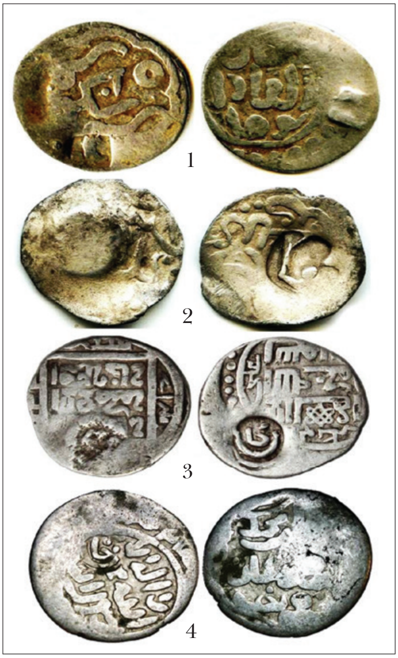

5

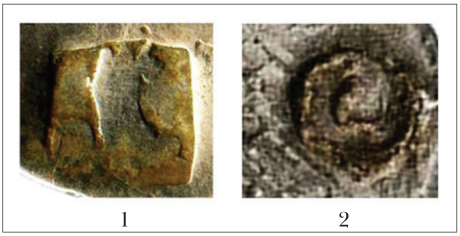

6

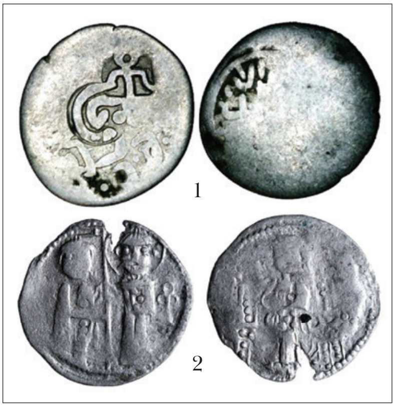

7

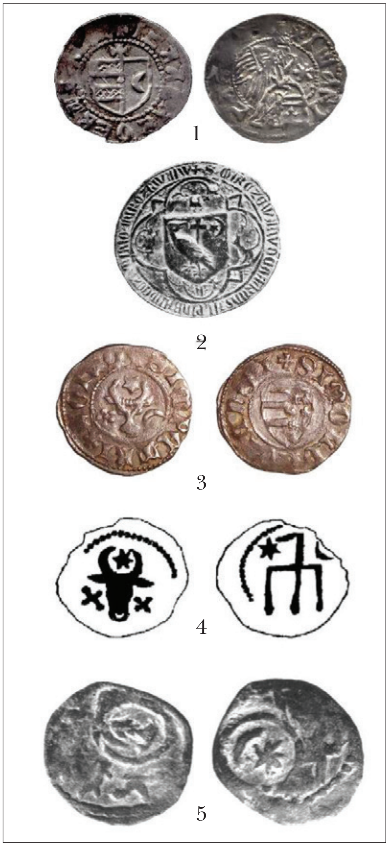

8

Табло XI

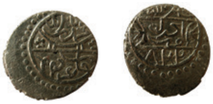
1

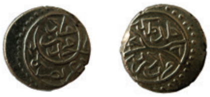
2

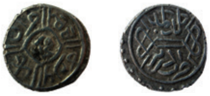
3

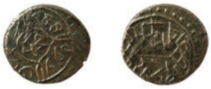
4

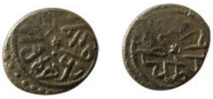
5

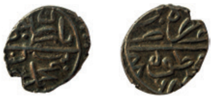
6

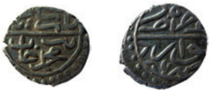
7

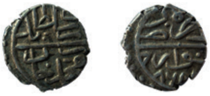
8

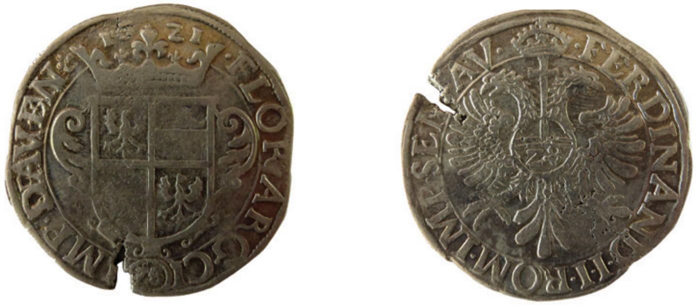
1

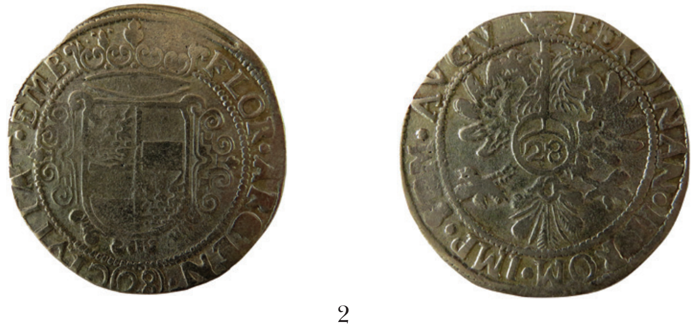
2

Табло XII

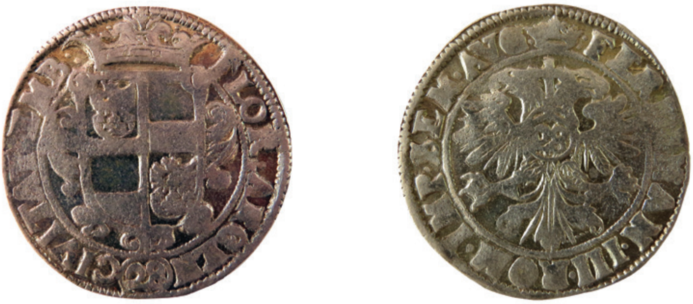
3

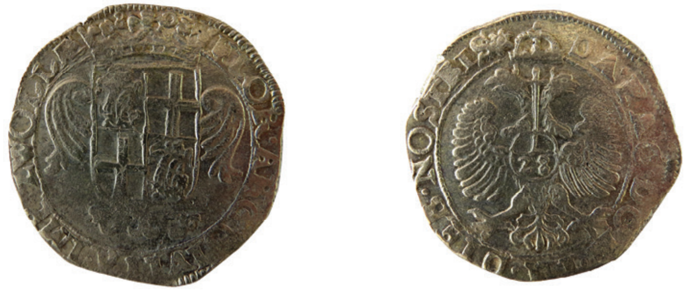
4

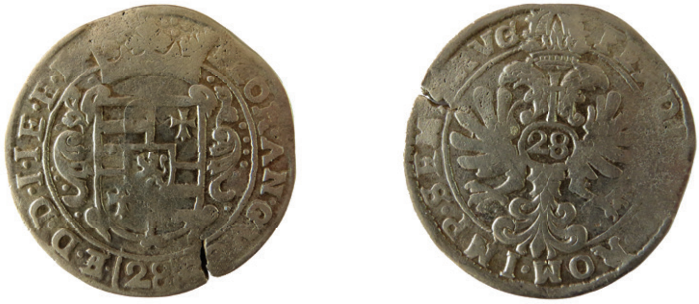
5

Табло XIII

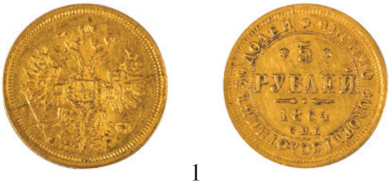
1

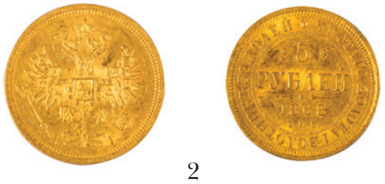
2

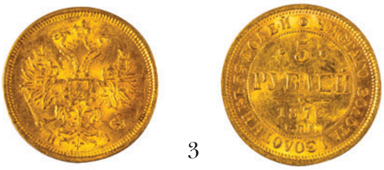
3

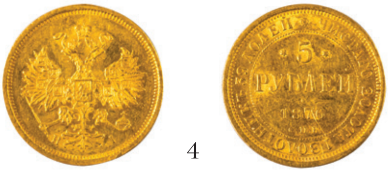
4

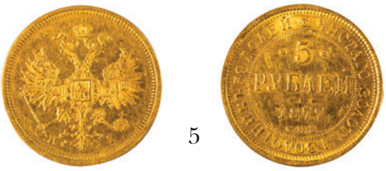
5

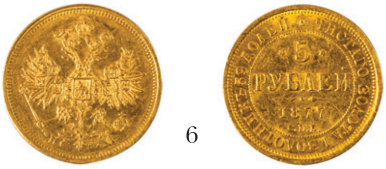
6

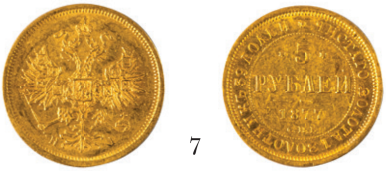
7

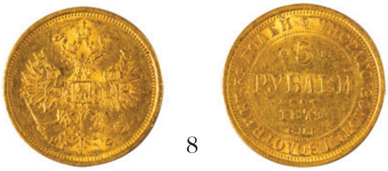
8

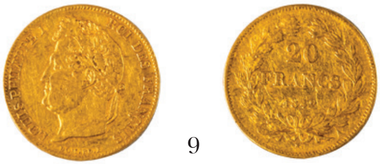
9

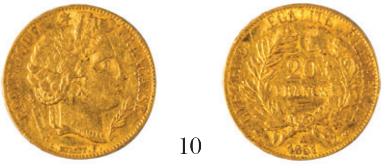
10

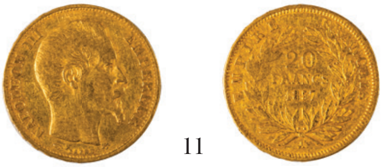
11

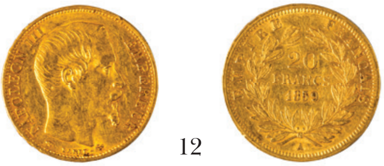
12

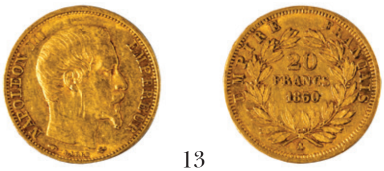
13

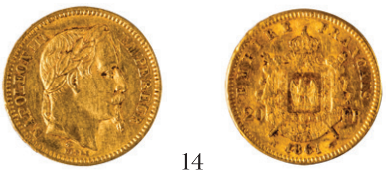
14

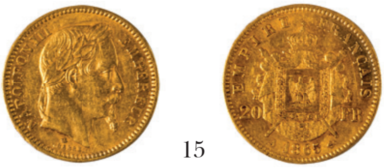
15

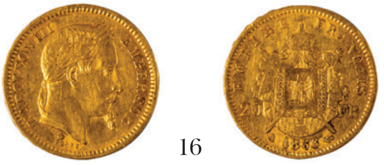
16

Табло XIV

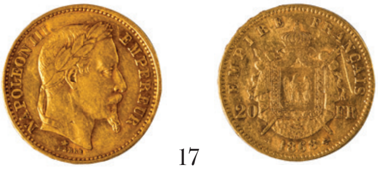
17

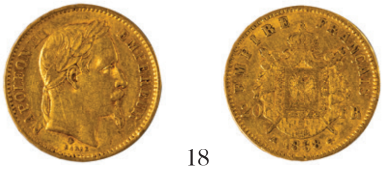
18

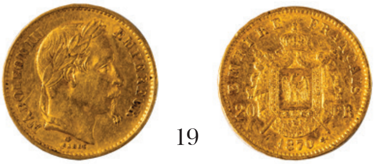
19

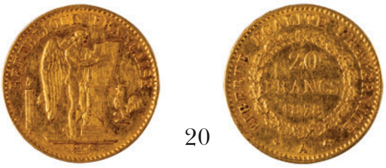
20

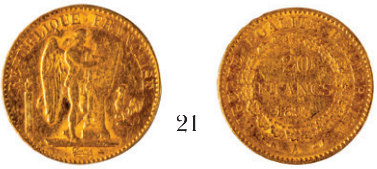
21

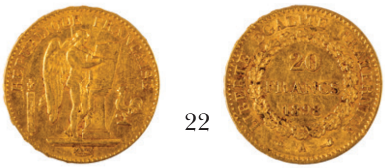
22

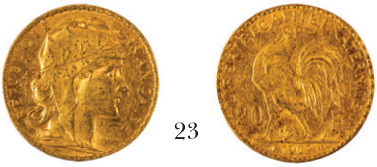
23

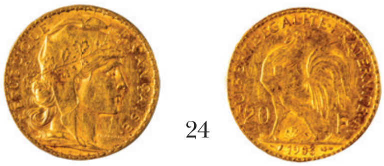
24

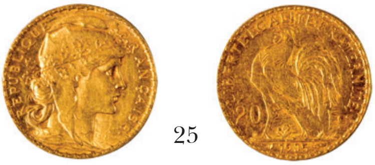
25

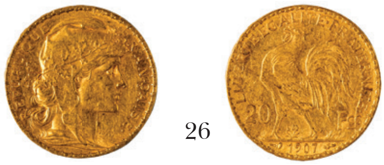
26

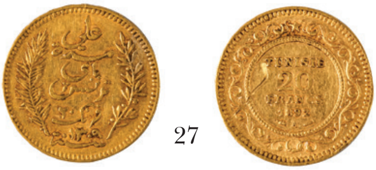
27

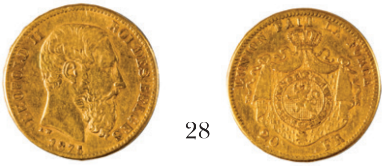
28

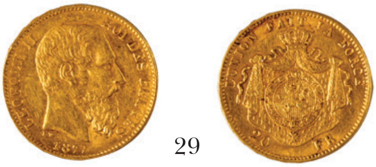
29

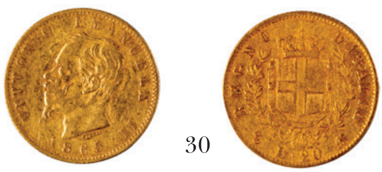
30

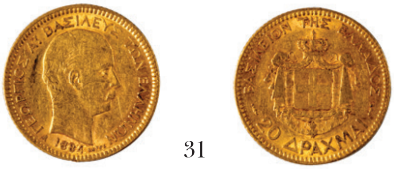
31

Табло XV

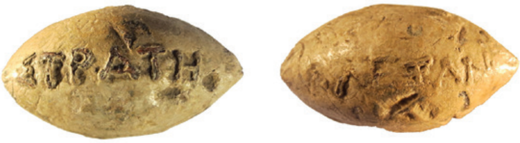

1

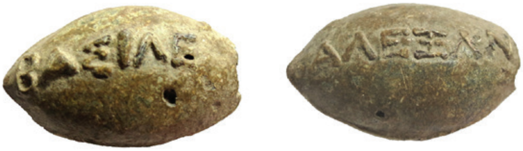
ΒΑΣΙΛΕ
ΑΛΕΞΑΝ

2

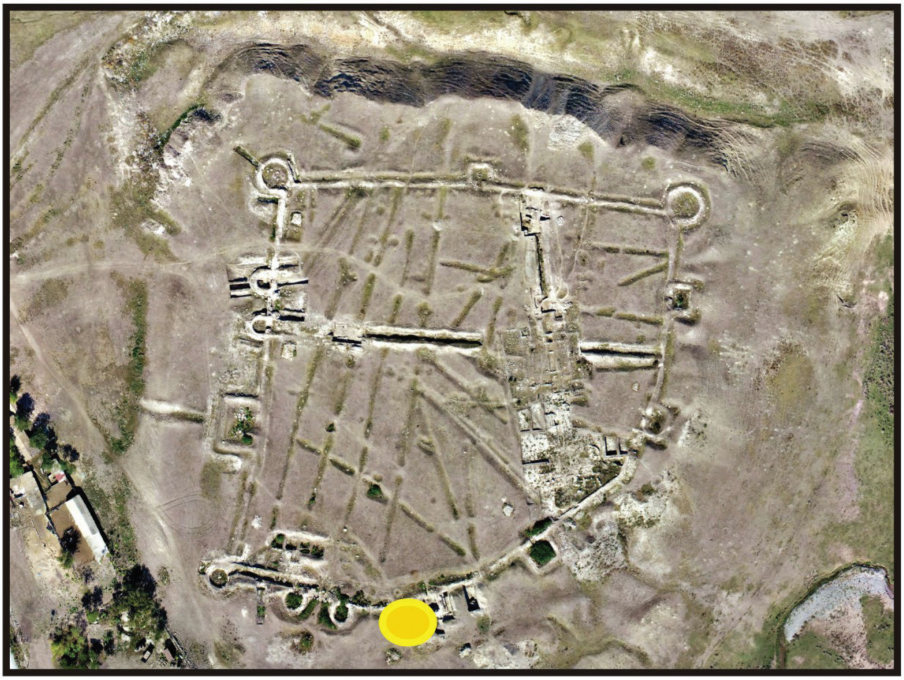

3

Табло XVI

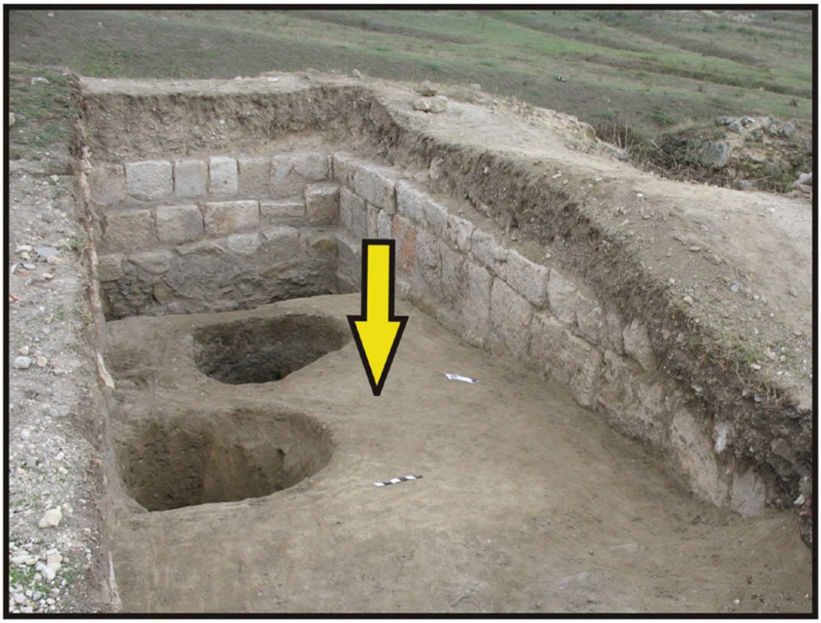

4

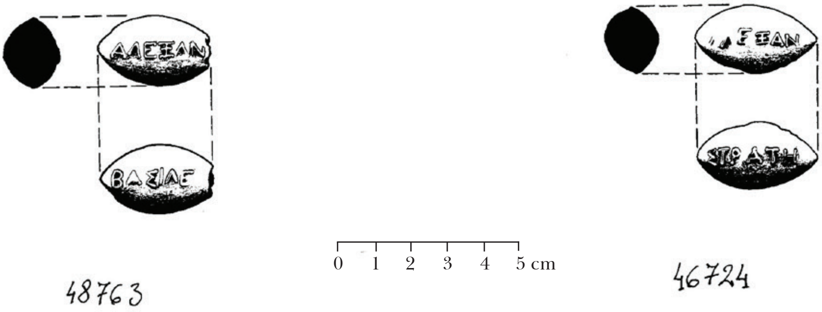
ΑΛΕΞΑΝ
ΒΑΣΙΛΕ
ΕΞΑΝ
ΣΤΡΑΤΗ
0 1 2 3 4 5 cm
48763
46724

5

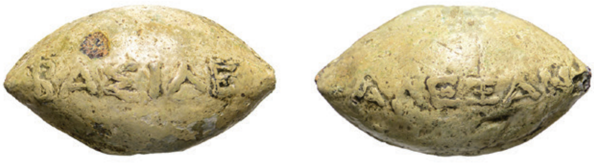
ΒΑΣΙΛΕ
ΑΛΕΞΑΝ

6

Табло XVII

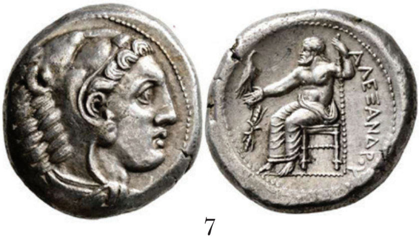

7

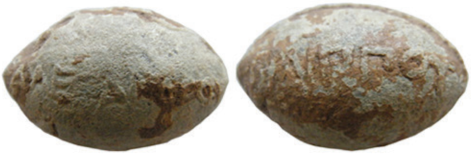

8

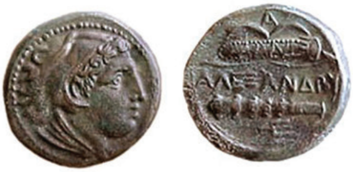

9

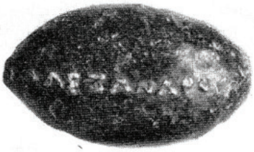

10

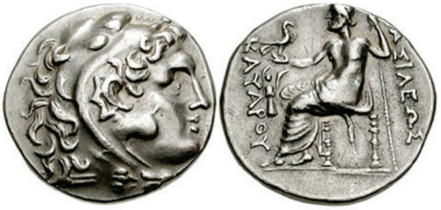

11

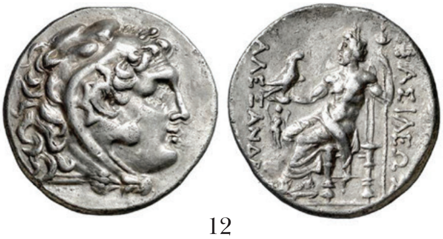

12

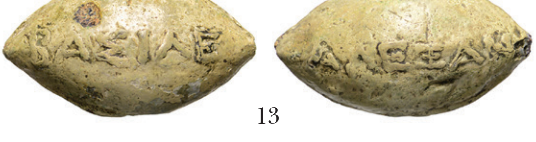

13

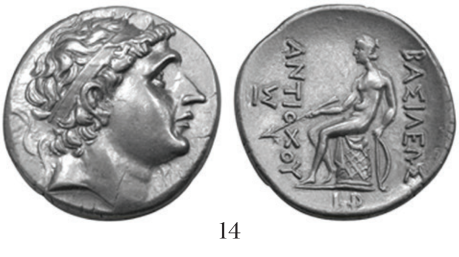
ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΑΝΤΙΟΧΟΥ

14

Табло XVIII

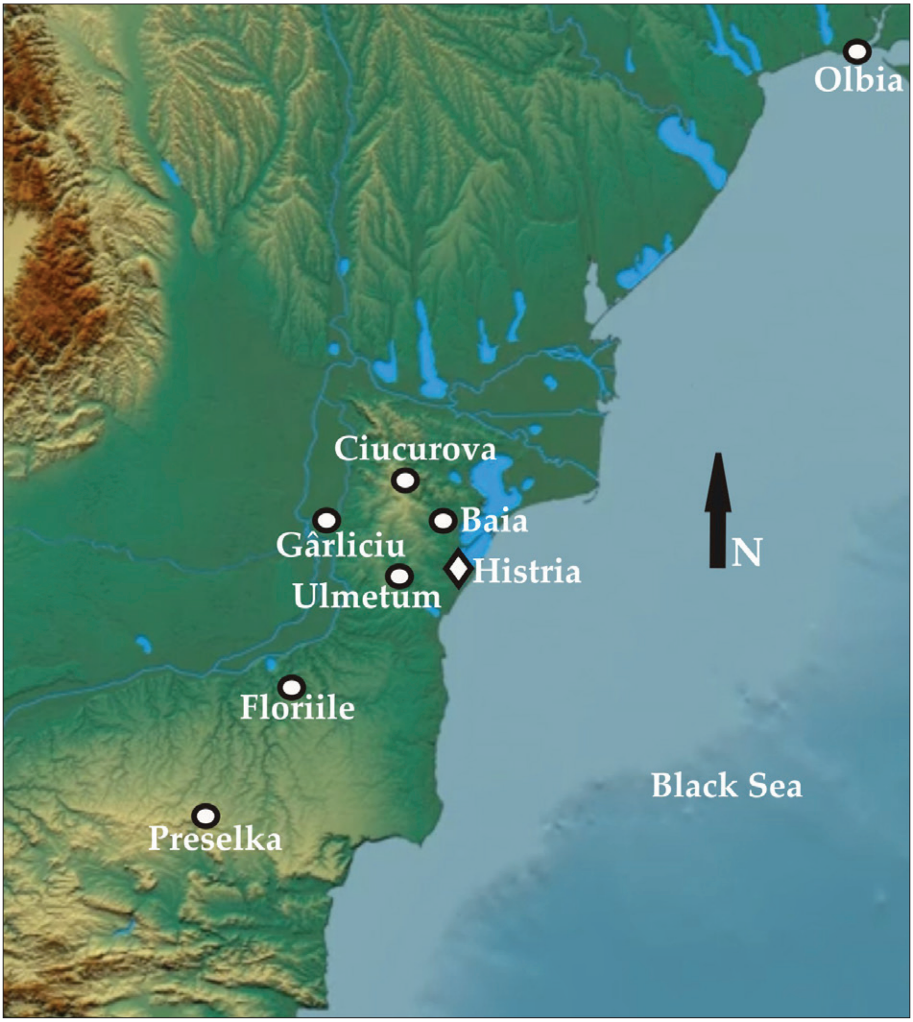
Olbia
Ciucurova
Baia
Gârliciu
Histria
Ulmetum
N
Floriile
Black Sea
Preselka

Map 1

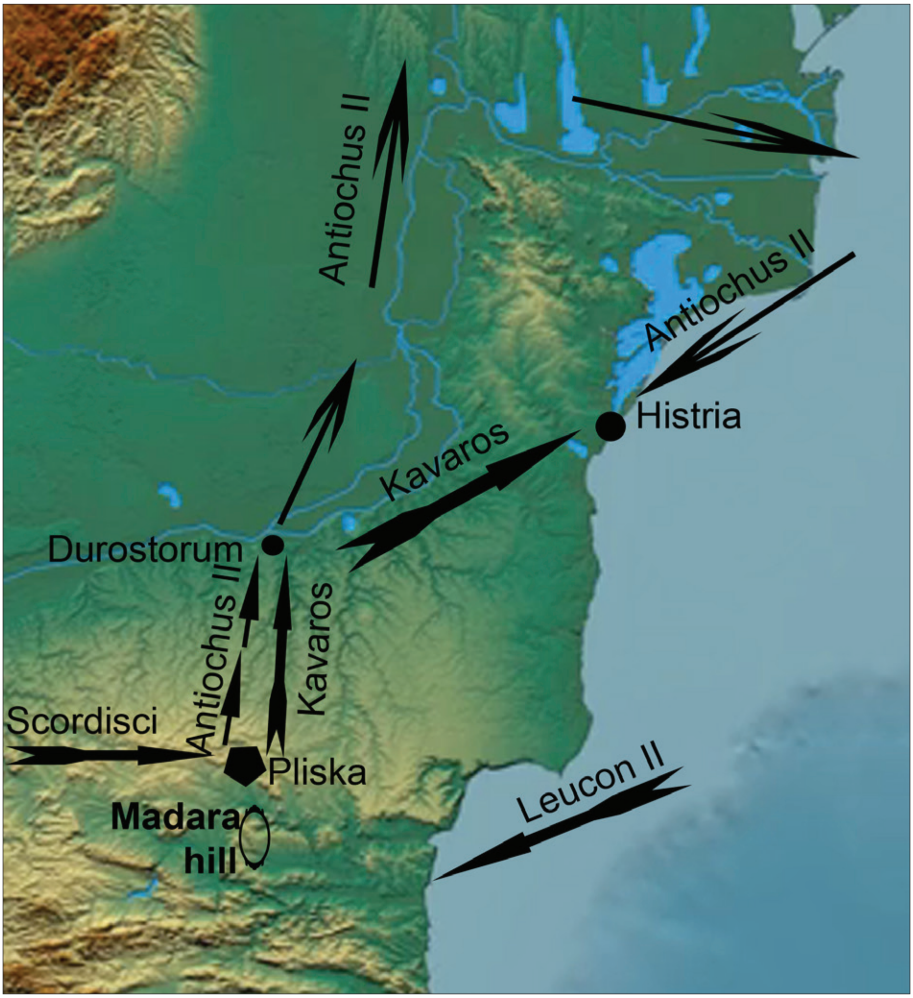
Antiochus II
Antiochus II
Histria
Kavaros
Durostorum
Antiochus II
Kavaros
Scordisci
Pliska
Madara hill
Leucon II

Map 2

Табло XX

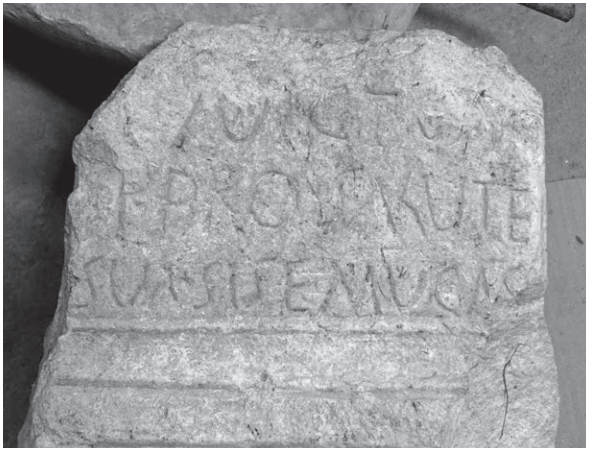

I

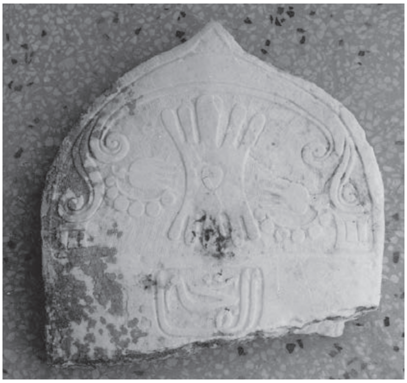

1

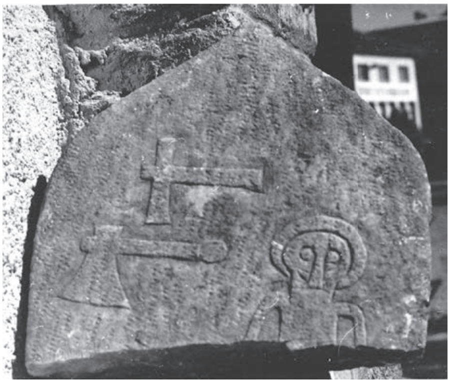

2

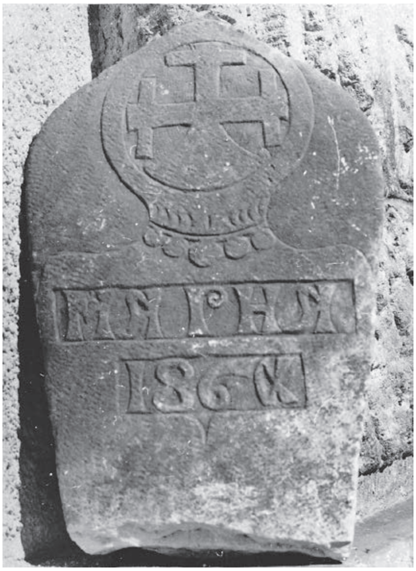

3

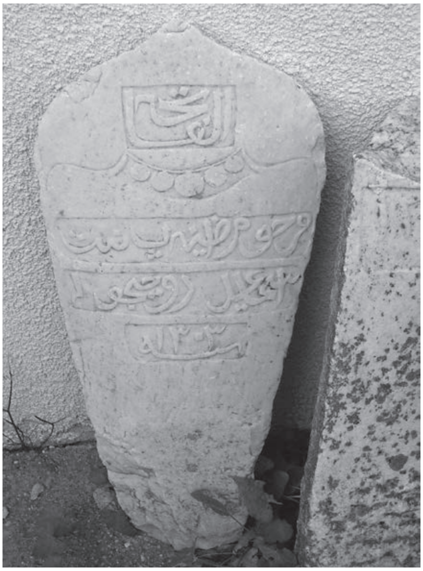

4

Табло XXI

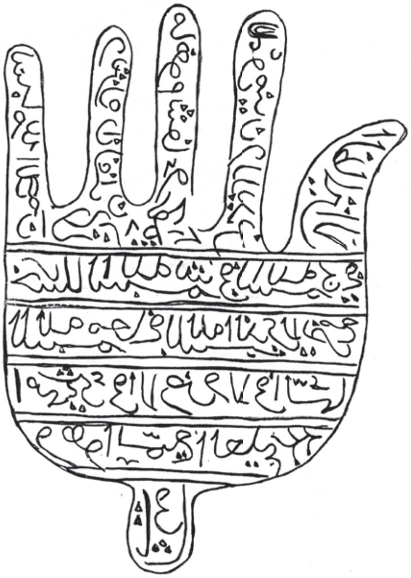

5

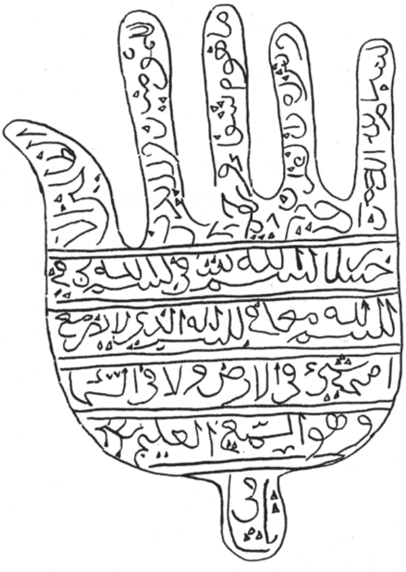

6

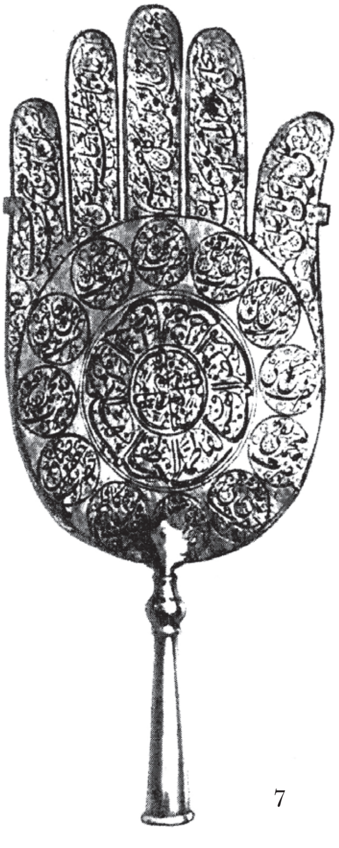

7

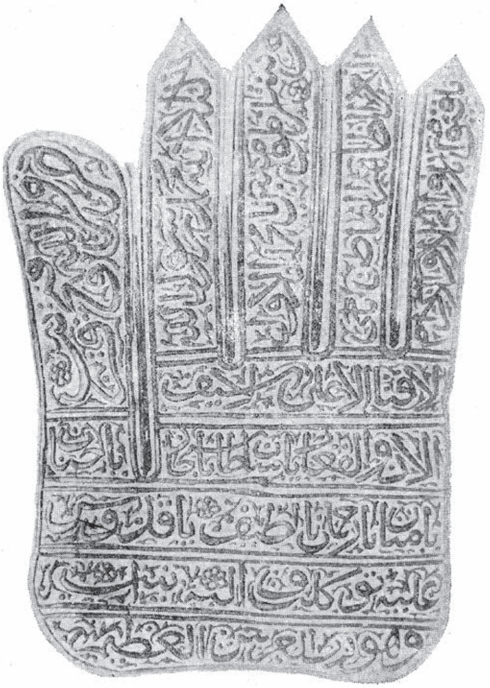

8

Табло XXII

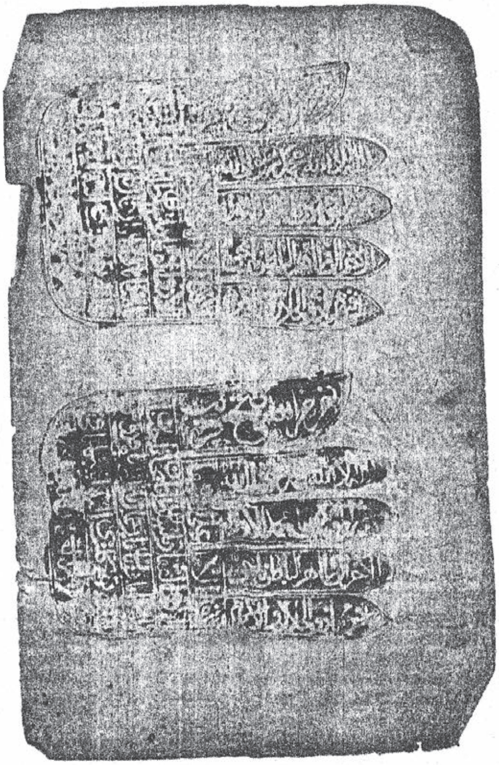

9

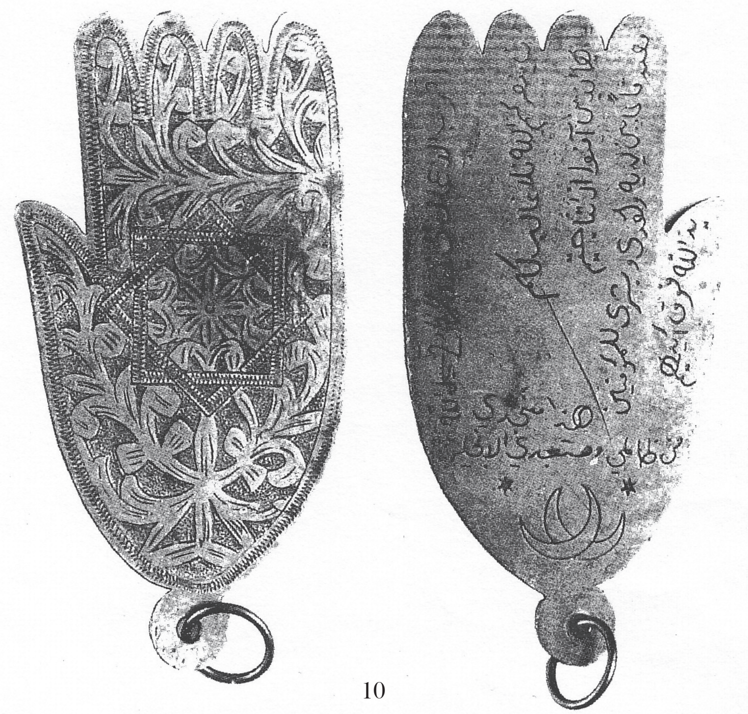

10

Табло XXIII

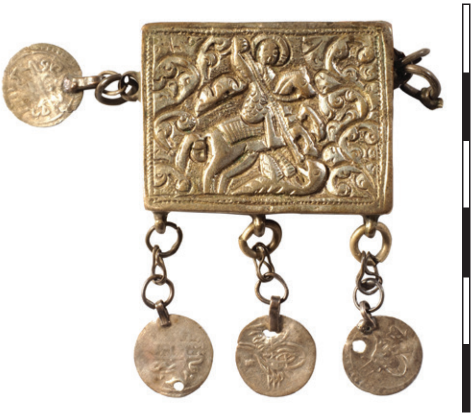
1

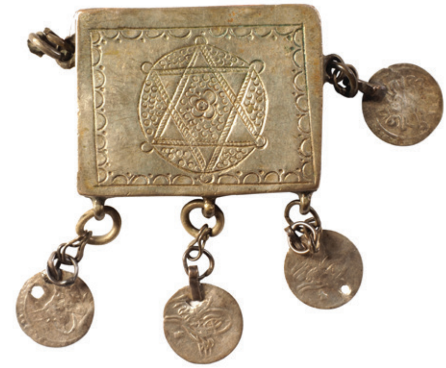
2

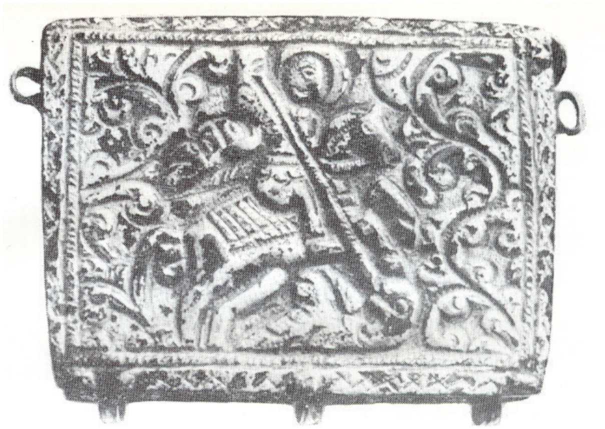
3

1

1a

2

2a

Табло XXIV

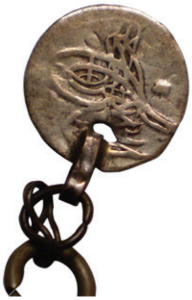
3

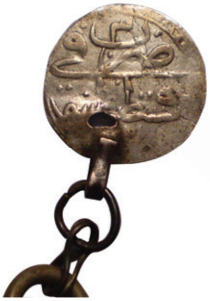
3а

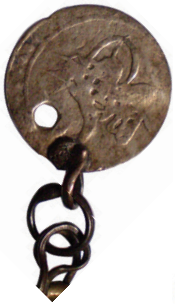
4

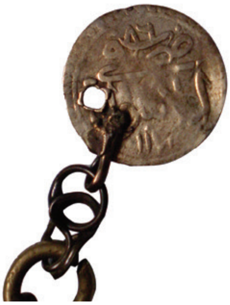
4а

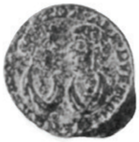
1

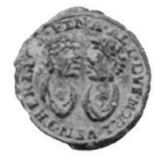
2

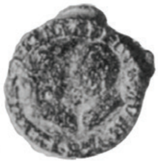
3

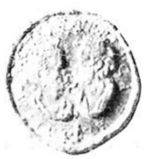
4

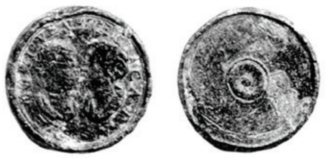
5

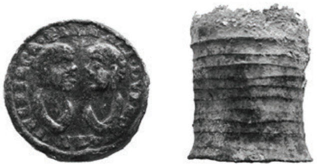
6

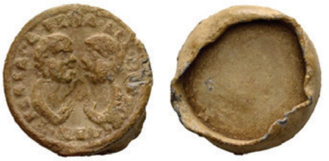
7

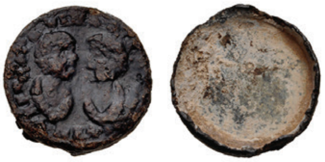
8

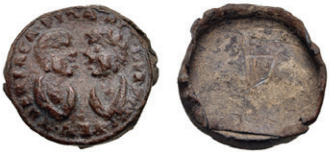
9

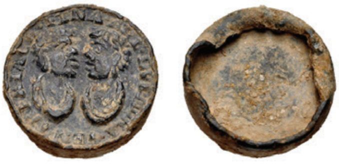
10

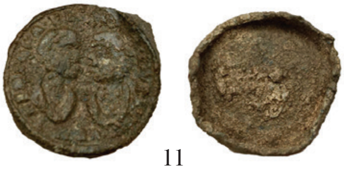
11

Табло XXV

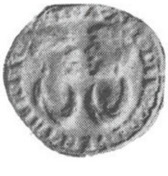
12

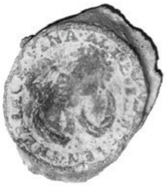
13

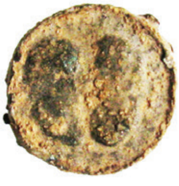
14

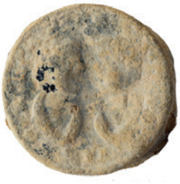
15

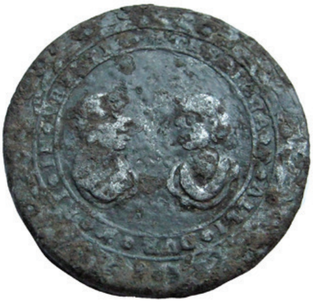
16

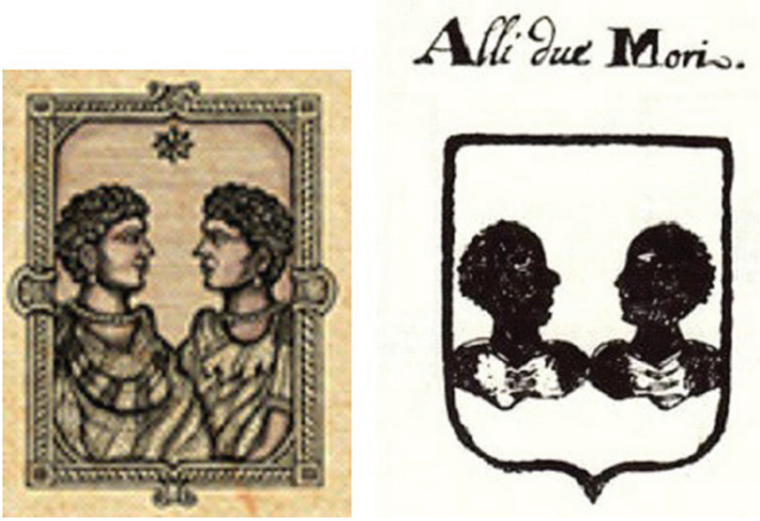
Alli due Mori.
17